

MIHAI NICOLAE

Călătorii identitare: Românii megieși

Volumul 1

MIHAI NICOLAE

Călătorii identitare
Românii megieși

1

UNIVERSUL

ACADEMIC

SIGNEI

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

NICOLAE, MIHAI

Călătorii identitare: românii megieși / Mihai Nicolae.

- București: Universul Academic, 2021-2 vol.

ISBN 978-606-9062-66-1

Vol. 1. - 2021. - Conține bibliografie.

- ISBN 978-606-9062-71-5

821.135.1

© EDITURA UNIVERSUL ACADEMIC, 2021

Coordonator ediție: Dr. Irina Airinei Vasile

Graphic designer: Carmen Lucaci

Tehnoredactor: Mariana Mocanu

EDITURA UNIVERSUL ACADEMIC

Splaiul Unirii, nr. 6, bl. B3A, ap.16, București

www.universulacademic.ro

Comenzi prin e-mail: comenzi@universulacademic.ro

Comenzi telefonice: 0722777996

București, 2021

MOTTO

Megieș, - a, megieși, - e, adj., s.m. și f. (reg.)

Vecin – sb. Megiaș// *megieșie, megieșii, s.f. (reg.)* Vecinătate; (concr.) vecini.

DICȚIONARUL LIMBII ROMÂNE MODERNE,

Ed. Academiei, 1958

*„Nu avem neam de risipit nimănui și niciodată! O mare datorie prezentă a noastră
e să aprindem flacăra conștiinței românești...”*

GEORGE VÂLSAN (ROMÂNIA), geograf și etnograf

*„Trec ierni, ca apa Dunării la vale trec
Privesc cum orizontul meu se schimbă
Și tot aș vrea, aș vrea eu undeva să plec
Să-mi caut patria și strămoșeasca limbă.
Dar mă oprește urma caldă de părinți
Cu funia grâului, aici, în scurt, mă leagă
Cu vocea caldă plâng la sud niște morminți
Rămân aici prin cântece și prin meleaguri.
Rămân român.*

MILAN ANGHELEV-COȘOVEANU (BULGARIA),

poet de limba română

CUVÂNT DE MULȚUMIRE

Sub platanii de la biserica „Sfântul Gheorghe cel Nou” din centrul Bucureștiului am privit pentru prima dată roza vânturilor care indica provinciile istorice ale României, așa cum au fost între 1913 și 1940. Monumentul „Kilometrul Zero” enumera marile orașe ale țării de atunci și distanțele până la ele. Tot aici, au început și drumurile mele. Am călătorit mult. Am văzut și mai mult. Ideea cărții a apărut însă mai târziu. Când circuli spre toate punctele cardinale, vrând-nevrând te intersectezi cu o seamă de oameni cărora, retrospectiv, simți nevoia să le mulțumești pentru ajutor sau măcar să-i pomenești într-un colț de pagină.

România, țară de răscruce, dar și de necesitate europeană – cum a afirmat Iorga – s-a aflat la răspântia celor trei mari imperii care ne-au marcat istoria: otoman la sud (Muntenia și Moldova), slavo-rus la est (Moldova cu Basarabia ei cu tot), austriac la vest și nord vest (Banat, Transilvania, Bucovina). Spațiul etnic românesc se întinde însă și dincolo de aceste hotare. Ca atare, sunt dator față de toți cei pe care i-am întâlnit în călătorii și care m-au lămurit, mai bine decât oricine și orice, cum stau lucrurile în ținuturile lor. Ar trebui poate să dedic întregul volum, memoriei celor condamnați în RSSM pentru „naționalism”, români eroi care au fost abandonați, respinși uneori și de propriile familii pentru că le stricau dosarul de cadre...

Vreau să-i menționez mai întâi pe cei cărora nu mai pot să le spun prin viu grai cât de mult le datorez. Pur și simplu au trecut dincolo de „vămile văzduhului”. Pe adevărații „paznici de far” Ion Gherman (Herța) și Vlad Bejan (Basarabia) îi știu mai mult din ceea ce au publicat. I-am prețuit ca pe rudele din ce în ce mai puține care își cunosc toate neamurile. În primii ani după 1989, când toată lumea

trăia frenezia libertății, ei au ales să scrie și să ne amintească despre rubedeniile de departe despre care, după ce am intrat sub mantaua armatei roșii, nu am mai avut voie să vorbim. Lui Neculai Popa – de a cărui prietenie m-am bucurat – îi datorez încrederea în viitorul României și al românilor. Printre altele, i-am fost alături în mai toate proiectele destinate românilor din afara țării. Așa am ajuns să particip la edificarea bisericilor din Hagi Curda (Sudul Basarabiei) și Peresecina (R. Moldova), ca și a „Cimitirului de onoare al eroilor români” de la Țiganca, iar mai apoi a bisericii Mănăstirii Țiganca.

Două doamne mi-au acordat sprijinul lor cât timp am scris cartea oferindu-mi încurajări și recomandări folositoare. Dr. Irina Airinei a supravegheat textul pe măsură ce se usca cerneala, cum se spunea cândva, contribuind la îmbunătățirea lui. Doamna Maria Capelos m-a ajutat să dau o formă prezentabilă unui material exagerat de stufos. Când a fost nevoie m-au îndemnat – așa cum numai un iubitor al limbii române literare știe să o facă – să păstrez claritatea țelului și eleganța tonului.

Îi sunt recunoscător, de asemenea, jurnalistei Roxana Iorgulescu Bandrabur care m-a invitat să-mi susțin public ideile, fapt care a mai îndulcit efortul de durată pe care l-am depus.

Mulți prieteni mi-au fost alături: Liza Pricop, doctorul Florin Cerbanic și Ghiță, adică „Deorde a lu’ Țocașu” (Maramureșul din dreapta Tisei), Vasile Bâcu (Herța), profesorul Vasile Șoimaru (Chișinău și Tiraspol), soții Bulgaru din Anadol/Dolinske (Sudul Basarabiei), dr. Ivo Gheorghiev (Vidin), Dușan Pârvulovici (Negotin) și domnul Dorinel Stan (Voivodina) care mi-a dăruit un rucsac plin de cărți editate la Vârșeț și Panciova; la fel, doamna Eva Iova, redactorul neobosit și editorialistul de la „Foaia românească” din Ungaria, care mi-a oferit o perspectivă „din interior”. Volumele pe care le-am primit în redacția din Iula m-au ajutat să înțeleg mica comunitate a românilor de la frontiera vestică. Ștefan Hostiuc (Cernăuți) a fost dornic să-mi publice câteva articole în revista „Mesager bucovinean”, al cărei redactor șef este. Irina și Vlad Condrea, din

București, ca și doamna profesoară Zinaida Pinteac, din Frumușica Veche/Starosillya, raion Sărata, regiunea Odesa, au acceptat să examineze întregul capitol dedicat Bugeacului.

Dacă am omis pe cineva este vina mea, așa că, preventiv, îmi cer iertare.

Dorian Theodor Clenciu, coordonatorul de neînlocuit al site-ului „România Breaking News”, mi-a fost și a rămas persoana pe care am putut conta când a fost vorba să lămurim acele aspecte rămase nelămurite. El a publicat și câteva fragmente din manuscrisul de față. Cu dr. Robert Stănciugel am purtat multe discuții despre românitatea sud-dunăreană. Mi-a pus la dispoziție documente inedite, lucruri despre care nu știam. Acest fel de generozitate și colegialitate e din ce în ce mai rar... Istoricul și diplomatul Alexandru Ghișa mi-a explicat – pentru uzul începătorilor – complexa relație româno-ungară, trecută sau prezentă. Marian Clenciu, președintele Asociației culturale Pro Basarabia și Bucovina, mi-a fost cel mai aproape dintre toți cei care alcătuiesc mica lume a ONG-urilor preocupate de românii de pretutindeni. Vorbitor de limba sârbă, tot Marian m-a sfătuit cum se cuvenea în privința sârbilor și a situației românilor din Timoc, Valea Moravei și Voivodina. Aurel-Nicolae Strungaru, din respect pentru memoria acad. Nichita Smochină, bunicul său matern, mi-a pus la dispoziție fotografii și materiale inedite legate de soarta conaționalilor noștri din Transnistria și Transbugia. Cu dr. Constantin Corneanu am avut nenumărate discuții, deseori alături de un pahar de vin bun. Dialogurile noastre, dar și monologurile sale sclipitoare m-au ajutat să-mi clarific ideile și m-au direcționat spre o perspectivă istorică a colectivităților românești despre care scriu în carte.

În sfârșit, ca întotdeauna, fiul meu Radu Nicolae, a adus o doză sănătoasă de scepticism care a mai temperat uneori elanul meu asumat. Nu mai spun că m-a ajutat când trebuia cu partea de tehnoredactare pe care eu unul am găsit-o foarte bine venită. Mai adaug că nepotul Alexandru, pe când avea vreo 4-5 ani, m-a întrebat dacă „sunt prieten cu frații Grimm sau cu... frații Golescu”. Între timp a aflat singur răspunsul. Tuturor acestora, mulțumirile și recunoștința mea.

CARTEA DIN PORTHART: ROMÂNII DE PRETUTINDENI

În toamna anului 2009 am organizat, la fostul Club al Țăranului din cadrul Muzeului Țăranului Român din București, ciclul de expoziții fotografice dedicate comunităților românești din vecinătatea imediată a României. Eforturile făcute de-a lungul anilor, alături de o susținută documentare legată de pregătirea expozițiilor mi-au descoperit existența concretă a acestor grupuri naționale. Românii megieși au în comun *autohtonía* și *reziliența*. *Autohtonía* lor se referă la un fapt istoric: s-au format și au evoluat în teritoriile în care locuiesc și în prezent. Sunt originari, nu venetici veniți din alte arii de formare. Ei aparțin locurilor pe care le revendică ca spațiul lor etnic, spre deosebire de populațiile venite din alte regiuni geografice (alohtonii). Putem urmări prezența lor de la strămoșii antici – traci, geți, daci – până la comunitățile contemporane. *Reziliența* lor se referă la capacitatea de se adapta la toate schimbările intervenite în timp; un instinct al supraviețuirii fără cusur, dar mai ales rezistența la adversitatea unora dintre statele în care au continuat să trăiască. Și mai împărtășesc sentimentul puternic – personal și transpersonal – care-i face să se regăsească în limba maternă, catedrala prin excelență a identității lor. *Autohtonía* vorbește despre începuturi, iar *reziliența* despre prezent, explicând de ce acești români megieși există în continuare ca grup național unitar. (Deși au o vechime considerabilă în regiune, românii de la est de Bug nu sunt însă autohtoni, prezența lor în regiune fiind rezultatul procesului de migrare. Și-au părăsit meleagurile natale în căutarea unui trai mai bun. Ca și „căpșunarii” de azi, ei sunt cei care „și-au luat lumea-n cap”, plecând „unde-au văzut cu ochii”).

Conștiința *autohtoniei* a fost totdeauna prezentă. La Nisporeni, în stânga Prutului am ascultat o ceată de femei cântând la unison: *Noi n-am venit aici din*

tundră; sensul continuității de locuire trimite totodată și la respingerea intervențiilor din exterior. În folclorul bucovinean am întâlnit versurile: „*Nu mă blăstăma, că m-or deporta*”; spaima apărută, desigur, după ocuparea Bucovinei în urma ultimatumului din 1940. Până la unirea din 1918, la fel își cântau legătura cu pământul și românii din Transilvania: „*Asta-i țara noastră, noi nu stăm în gazdă*”. (Refrenul cântecului patriotic „*Ardealul*”, de unde am preluat versul, transmite aceeași determinare: „Tu, Ardeal, tu Ardeal, îți suntem oșteni/Templu sfânt, templu sfânt, Munții Apuseni”).

Ideea de *neam*, referitoare la originea națională, implică o legătură de sânge, „rudenia”, ascendenții și descendenții aceleiași familii etnice; este exact opusul de „gloată”, „adunătură” înghesuită la grămadă într-un teritoriu sau „buluc” de oameni strănși la un loc pentru că „a tunat și i-a adunat”. Pentru a indica originea de familie sau de neam, limba română trimite la generațiile anterioare. Spunem fie *moș* (ascendent îndepărtat) sau *strămoș* (bătrânul din care descind membrii aceleiași familii), fie *străbun* (bunelul de demult) sau *străbunic* (aceleși sens). Drept pentru care vorbim despre *neam/neamuri* pentru popoare și națiuni, dar și despre *neamul omenesc* (oamenii și omenirea, umanitatea ca totalitate). Trebuie remarcat că aceeași terminologie o putem regăsi și în limba engleză care vorbește de *kin state* (kin s. neamuri) sau în franceză, *etat parent* (parent s.m.f. 1. Rudă, 2. Părinți); accepțiunea de legătură de sânge, rudenie este prezentă.

ROMÂNI DE PRETUTINDENI ȘI ALȚI TERMENI

Noțiunea de „români de pretutindeni” și-a câștigat dreptul de expresie, chiar dacă prezintă un anume grad de ambiguitate. (Am auzit și variante sarcastice care subliniază imprecizia semantică, de pildă: „români de pretutindeni și de nicăieri” sau „români de pretutindeni, români pretutindeni”). Sensul de bază al expresiei „români de pretutindeni” se referă la românii care trăiesc în afara granițelor actuale ale României. În funcție de modul în care au rămas în afara spațiului

național vorbim despre „*comunități istorice*” și despre „*diaspora*”. În limba popular se spunea, în cazul primului grup, pământeni, neaoși, băștinași sau indigeni; certificatul de autenticitate era invariabil adjectival: *sadea, adică „de-un singur fel, neamestecat cu altceva”*. În cel de-al doilea caz se vorbea de pribegi, rătăcitori sau străini de loc – „lăturași” în cazul rutenilor așezați la marginea satelor bucovinene; mai apoi, emigranți sau imigranți, după caz, sau expați, expatriați, exilați. Românii din vecinătate (megieși) au urmat evoluția hotarelor statului român sau ale fostelor principate până la crearea, în 1918, a statului național unitar român. Ei reprezintă cioburile istoriei noastre, nu întotdeauna victorioasă, nu întotdeauna împlinită. În esență, au trăit procesul istoric, firesc în competiția – așa cum o cunoaștem – între diferite popoare pentru spațiu de locuire și resurse. De aceea folosim în prezent termenul de „comunități istorice” anume pentru românii autohtoni care s-au format și s-au dezvoltat în teritoriile unde trăiesc și în prezent. (Volumul de față se ocupă doar de aceste colectivități românești. Nu am prezentat în paginile care urmează problemele specifice ale diasporei și nici cele legate de comunitățile aromâne, meglenoromâne sau istroromâne).

Termenul de *diaspora* definește un grup etnic aflat în afara granițelor țării-mame, cuvânt care a fost aplicat, la început, comunităților evreiești împrăștiate în lume după distrugerea Ierusalimului de către regele Nabucodonosor. (Astăzi, *emigrarea* este acțiunea prin care o persoană pleacă din țara de origine pentru a se stabili în altă țară. *Exilul* a reprezentat părăsirea voluntară sau impusă, din motive politice, religioase sau economice, a propriului stat; *expatriere* sau *exilare*). Fenomenul contemporan al românilor migratori în Europa occidentală, Canada și SUA – în căutare de locuri de muncă – aparține diasporei românești. Istoria lor rămâne să fie scrisă, iar cunoașterea acestor grupuri așteaptă încă să fie studiată. Fenomenul a fost numit – eufemistic, totuși – „diaspora de mobilitate”. La nivel global, peste 215 milioane de oameni trăiesc și muncesc în alte țări decât cele în care s-au născut. Potrivit Băncii Mondiale, în anul 2012 ei au trimis acasă peste

514 miliarde de dolari, aportul diasporei românești la dezvoltarea țării atingând câteva miliarde de euro. Remitențele sunt un argument convingător pentru acceptarea fenomenului, dar și pentru generalizarea, în lipsa locurilor de muncă în țara de origine, a unei astfel de soluții. Impactul economic uriaș a permis redescoperirea și teoretizarea *diasporei*, ceea ce a subliniat totodată rolul pe care îl au în existența statului românii de pretutindeni. De regulă mai sărace și în permanentă nevoie de protecție și asistență, *comunitățile istorice* pot contribui la coeziunea națiunii într-un moment dat al dezvoltării sale istorice. Chiar în absența „remitențelor”, comunitățile teritoriale din afara hotarelor statale trebuie să beneficieze, în continuare, de atenție, prezentând, fără discuție, un interes cert și actual.

Legea nr. 299/2007 privind românii de pretutindeni oferă o definiție generală acestor categorii de naționali, incluzând aici „*persoanele ce-și asumă liber identitatea cultural românească, persoanele de origine română și cele aparținând filonului lingvistic și cultural românesc care locuiesc în afara frontierelor României*” (art. 1, alin. 1). Legiuitorul adaugă „*persoanele aparținând minorităților naționale, minorităților lingvistice sau grupurilor etnice autohtone existente în statele din vecinătatea României, indiferent de etnonimul folosit*” (art. 2, lit. a), ca și „*românii emigrați, fie că au păstrat sau nu cetățenia română și descendenții lor*” (art. 2, lit. b).

În același timp, Legea nr. 21/1991 a cetățeniei române recunoaște un drept la cetățenia română în favoarea copiilor născuți în străinătate, dacă ambii părinți sau numai unul din ei are cetățenia română” (art. 5, alin.2, lit. b). Astfel de reglementări se regăsesc și în legislația altor state. De exemplu, statul Israel, în conformitate cu „Legea Întoarcerii” (1950) acordă fiecărui coreligionar (conațional) dreptul de a reveni în țară, recunoscându-i dreptul de a solicita și obține cetățenia israeliană. (Sunt avuți în vedere soțul/soția unui evreu, copiii sau nepoții unui evreu și soții acestora). „Legea Întoarcerii” a stabilit ca principiu de recunoaștere a coetnicilor apartenența religioasă. În acest fel legiuitorul a statuat:

„Reînnoirea statului pe pământul Israelului va deschide larg porțile patriei pentru fiecare evreu”, permițând celor mai mulți dintre „evreii de pretutindeni” să-și regăsească țara pierdută de strămoși.

Kingsley Atkins, fondatorul firmei de consultanță „Diaspora matters” și președintele Conferinței internaționale „Global Diaspora Forum” (Dublin, 2013) a impus problematica diasporei la nivel internațional, influențând totodată strategiile și politicile publice atât în țări de plecare, cât și în cele de destinație. Pentru primele, transferul de bani și capital este uneori indispensabil. Pentru statele beneficiare, noii imigranți oferă o compensație pentru deficitul forței de muncă locale și o reechilibrare a sporului natural de populație.

În statele multietnice (de exemplu SUA) politicile de tip „melting pot” au ținut, în trecut, să asimileze emigranții, încurajându-i să adopte cultura națională, de fapt, cultura grupului majoritar și dominant. Noii sosiți erau și ei dornici de a fi asimilați, ca o garanție a reușitei materiale. Ceea ce „pierdea” țara de origine, „câștiga” țara de destinație.

În prezent, lucrurile s-au schimbat. Imigranții nu mai alimentează un „exil”, ci preferă să trăiască „și aici și acolo” păstrând relația cu țara, cultura de origine și contactul cu membrii de familie sau prietenii. Dacă românii plecați în America în perioada 1895-1920 (preponderent din Transilvania) descriau experiența emigrării prin expresia „*mia și drumul*”, în prezent, ideea de reîntoarcere la vatră este mai mereu o opțiune, chiar dacă nu obligatorie. Emigrarea a devenit circulară, iar elementele de identitate națională s-au de-teritorializat, fiind urmărite și/sau satisfăcute acolo unde se întâmplă să fie persoana purtătoare a respectivelor elemente.

DESCOPERIREA GEOGRAFIEI ROMÂNILOR DE PRETUTINDENI

Populația românească de cândva nu a avut timp să se plimbe. Avea alte griji. Țărănimea se ruga la Cel de Sus s-o lase să termine lucrările agricole, roada să fie abundentă și să rânduiască toamna – după ce se făcea vinul – nunțile fetelor și feciorilor. Sigur, când erau chemați să-și apere țara trebuiau să se prezinte pentru „oastea cea mare”. Așezați în sate – sate răsfirate pe marile cursuri de apă: Tisa, Olt, Prut, Nistru ori de-a lungul Dunării – erau legați de localitățile lor de baștină. Oameni cuminți, plini de cuviință, trăiau în legea creștină, după dreptul valah (*ius valachicum*). „Legea strămoșească” recunoștea drepturi și prevedea obligații. Drumetețiile și călătoriile le făceau doar câteva segmente de populație: păstorii pe care transhumanța îi ducea distanțe lungi departe de cămin și negustorii care, din tată în fiu, învățau drumurile de comerț – șleaurile – spre alte țări sau cetăți. Mai erau și oștenii, cei înrolați în „oastea mică” ce aveau ocazia să cunoască oameni și locuri străine. Cu excepția cancelariei domnești care știa mai mult despre cei pe care, mai târziu, avea să-i considere frați. Oamenii de rând nu aveau cum să afle mai multe despre cine și ce se afla dincolo de orizontul așezărilor în care trăiau. În felul acesta nu aveau cum să știe de existența conaționalilor răspândiți în arealul carpatic sau la periferiile lui. Atunci când intrau în contact cu alți românofoni ca ei, mai ales în regiunile frontaliere de contact, nu puteau să nu observe că vorbeau aceeași limbă și își făceau semnul crucii la fel cu toții. Mai era și împrejurarea că în astfel de ocazii nu mai trebuiau să știe limba celuilalt și nici să plătească un tâlmaci pentru a se putea înțelege.

Vastele spații geografice în care au locuit, nu i-au împiedicat pe români să-și păstreze - cu firești particularități regionale - unitatea de limbă, unitatea culturală și cea religioasă. Într-un articol publicat în *Timpul* (25 mai 1879) Eminescu scrie despre unitatea prestatală și aceea statală a poporului român: „Din marea unitate etnică a tracilor romanizați care ocupa veacul de mijloc aproape întreg teritoriul Peninsulei Balcanice, începând de sub zidurile Constatinopolului, a Atenei și a

Triestului și ajungând până la Nistru spre mieznoapte și răsărit, până-n șesurile Tisei spre apus, n-a rămas decât mâna aceasta de popor românesc liber pe peticul de pământ dintre Prut, Dunăre și Carpați... »

Etnonimele care le-au fost atribuite de străini (valahi, vlahi, vlasi, volohi în limbile slave, olahi în maghiară, ciribiri în croată, bogdani sau caravlahi în turcă, sințari sau țințari în sârba veche, vlahi sau moldovlahi în greacă ș.a.) nu au fost adoptate de populațiile românești. Cronicarul polonez Stanislaw Orzechowski cunoștea mai bine situația acestora, câtă vreme în „Cronica poloneză” (1543) a ținut să precizeze: „...*acești daci care pe limba lor își spun români, de la romani, iar pe limba noastră valahi, de la italici*”. Circulația atâtor exonime nu i-au împiedicat de fel pe români să folosească în mod curent endonimul *rumân* sau *român*. Acest nume de autoidentificare apare timpuriu în „*Apostolul*” – „Faptele apostolilor” – tipărit de Coresi la Brașov în 1563, sub redactarea „*Rumâni sântem*”, cu siguranță circula cu mult înainte de această menționare. „Termenul de *romanus* a căpătat definitiv o conotație etnică, definind poporul sintetizat în vechiul spațiu etnogenetic tracic, creștin și purtător direct al moștenirii culturale romane, poporul român.” (Zbucea, Dogaru, 2004).

De-a lungul timpului, românii, prin personalitățile lor culturale, au fost permanent conștienți de existența unor conaționali dincolo de hotarele istorice ale statelor în care locuiau. De aceea „descoperirea” despre care vorbim aici a însemnat în primul rând o *re-descoperire*, din perspectiva comunității de origine, iar mai târziu a conștiinței de neam.

Datorită dimensiunilor în mod inevitabil restrânse ale cărții ne-am limitat să schițăm liniile generale ale unui subiect complex și în bună măsură, nedevelopat. De aceea conținutul acestui traseu istoric poate fi considerat un eseu asupra bibliografiei temei: autori și cărți care au contribuit la cunoașterea răspândirii românilor în lume. Încercăm de fapt să răspundem la o întrebare simplă: când și cum a descoperit România comunitățile românilor? Desigur, istoricii au inclus în narațiunea cronologică toate informațiile disponibile la un moment dat despre

fragmentele noastre etnice. Noțiunea de român de pretutindeni a lărgit însă aria de preocupări introducând un punct de vedere fundamentat pe sentimentul împărtășit de apartenență și un interes autentic pentru soarta acestor conaționali. Pe scurt, au fost considerați „de-ai noștri”. În acest sens este pilduitoare precizarea pe care o găsim în memoriul adresat sultanului în 1860 de către Costache Negri – la vremea aceea reprezentantul Principatelor la Constantinopol – solicitând ameliorarea situației românilor balcanici: „*Românii din Grecia nu sunt greci, sunt români... Nu, nu vrem să-i unim cu noi, căci suntem departe de dânșii... Nu vrem să-i ajutăm să se revolte. Ceea ce vrem este ca ei să aibă conștiința naționalității lor și să-și păstreze limba și datinile.*” (Cândroveanu Hristu, 1995). Precizăm că poziția formulată de Costache Negri a reprezentat și a rămas astfel până în 1944, un obiectiv urmărit consecvent în acțiunile politice și diplomatice ale statului român.

Cam în aceeași perioadă în care Simion Mehedinți își dedica manualul din 1903 românilor de pretutindeni, în monumentală monografie „Sărbătorile la români” (prima ediție, 1898) și Simion Florea Marian a vorbit, colocvial, despre „poporul român de pretutindenea”. Până la consacrarea acestei noțiuni s-au folosit, în funcție de autor, expresiile „români din afara granițelor”, „din jurul României”, „din vecinatate”, „din străinătate”, „români autohtoni/băștinași/indigeni”, „români megieși” sau „români istorici” împreună cu termeni înrudiți, dar purtători de sensuri diferite: comunități istorice, diasporă, emigrați.

Până în primele decenii ale secolului al XIX-lea, cu puține dar notabile excepții, referințele la românii de pretutindeni sunt puține. Excepțiile privesc cele trei țări românești Transilvania, Moldova și Țara Românească, care și-au găsit locul în relatările istorice, dat fiind și legăturile permanente pe care le-au stabilit de-a lungul veacurilor. În acest context, considerăm emblematică Predoslovnia lui Varlaam la „*Răspunsul împotriva cathehismului calvin*”, tipărită în 1645. Adresându-se creștinilor ortodocși din Ardeal – cărora le era destinată critica sa teologică – Mitropolitul Sucevei și Arhiepiscop al Țării Moldovei îi numește:

„Iubiți creștini și de un neam cu noi...”. La un moment dat, Gavril Bethlen, principele Transilvaniei (1613-1629), a voit convertirea la calvinism a populației românești. I-a scris și patriarhului ecumenic de Constantinopol ca să-și testeze intențiile. Răspunsul pe care l-a primit vorbește elocvent despre unitatea medievală – religioasă și națională – a românilor. Patriarhul Chiril Lukaris (1572-1638), considerat de contemporani mai viclean decât o vulpe și stăpân desăvârșit al diplomației bizantine, îi dă principelui un sfat profund: „*Pentru a face lucrul bine și în liniște ar trebui înainte de toate să se rupă legătura de sânge și de iubire, care, deși într-ascuns, dar în felul cel mai strâns leagă pe românii din Ardeal, cu locuitorii Țării Românești și Moldovei*”. Erezia lui Gavril Bethlen nu s-a mai înfăptuit (Meteș Ștefan, 1935).

Miron Costin amintește în *Cronica polonă* (către 1684) în legătură cu Macedonia: „Este acolo un ținut mare care se numește România (în realitate Rumelia) și acel ținut este o colonie romană.” Stolnicul Constantin Cantacuzino în principala sa cronică *Istoria Țării Românești* (elaborată către 1706) îi menționează pe vlahii sud-dunăreni, adică aromânii, ca aparținători poporului român.

Domnitorul Moldovei, Dimitrie Cantemir (1673- 1723), cu experiența șederii în Imperiul Otoman – de care amintește de altfel – susține originea nord-dunăreană a românilor transdanubieni. În *Hronicul vechimii româno-moldo-vlahilor*, 1714, afirmă: „Astfel astăzi moldovenii, muntenii, valahii transalpini, misyenii, basarabeni și epiroții se cunosc pe sine cu toții cu numele cuprinzător nu vlahi, ci români, iar limba lor neaoșe îi spun limba română.” În *Descrierea Moldovei* (1716) Cantemir reia discuția subliniind că prin limbă și numele lor comun, românii sud-dunăreni sunt parte a poporului român.

Reprezentanții Școlii Ardelene Samuil Micu (către 1792) și Petru Maior (1812) menționează românii de dincolo de Dunăre, observând că au aceeași limbă ca cei nord-dunăreni. Gheorghe Șincai e un caz special, deoarece menționează și românii de la nord și de la răsărit, precizând că neamul românesc e împrăștiat prin „Noua Dacie”, Bulgaria, Macedonia, Tracia, dar și... Crimeea, Podolia, Pocuția...

Pesta și celelalte târguri de dincoace de Tisa. (*Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, 1780). Ion Budai Deleanu, autorul „Țiganiadei”, la aproape trei decenii de la anexarea Bucovinei de către Imperiul Habsburgic, întocmește memoriul *Scurte observații asupra Bucovinei*. Lucrarea a fost redactată probabil în 1803, atunci când autorul ocupa funcția de consilier în Gubernia din Lemberg(Liov), dar va vedea lumina tiparului abia în 1894, tradusă în românește de Gheorghe Bogdan Duică. Concluzia lui I.B. Deleanu menționată la finalul dării de seamă este surprinzătoare: „Desigur! Să însumăm toate acestea și să exclamăm: o, nefericită Bucovină!”.

Cărturarii aromânilor sud-dunăreni descoperă și ei comunitatea de origine a aromânilor și a românilor. Aromânii se identificau ca vlahi, dar curând se vor recunoaște ca aparținători ai speței românești. Gheorghe Roja (născut la Monastir) tipărește în germană și greacă, la Pesta, în 1808, *Cercetări asupra românilor sau așa numiților vlahi care locuiesc dincolo de Dunăre*. Roja afirmă: „Numele de români este astăzi propriu națiunii mele, precum și fraților noștri care se găsesc în Transilvania, Vlahia și Banat...”.

Daniil Dimitrie Philippide folosește primul termenii de *România* și *Români*, în loc de *Vlahia* și *Vlahi*. Lucrările sale *Istoria României* și *Geografia României* sunt publicate la Leipzig în anul 1816, dovedind o bună cunoaștere a subiectelor: „Mai mulți români răspândiți dincolo de Dunăre... se numesc ei înșiși până astăzi români în propria lor limbă românească”. (De notat că autorul nostru e revendicat de greci drept „savant grec” – deși, cum afirmă Valeriu Papahagi – nici un grec autentic nu le-ar fi zis românilor altfel decât *vlahos*). De altfel, în *Geografia României*, Daniil Philippide îi include și pe românii din Macedonia.

La rândul lui, Mihail Kogălniceanu menționează „valahii transdanubieni” în istoria sa (1837), referindu-se mai ales la Petru și Asan din dinastia Asăneștilor (1182-1280). Insistă că valahii de pe muntele Hemus „*nu se confundă cu bulgarii, ci se numesc români (aromâni), alte nume care li se dă, le privesc ca pe o insultă*”. Ei

rămân în Tracia și Macedonia, cunoscuți drept cuțovlahi (Pind), morlaci (Bosnia), țințari (exonim folosit de sârbi și de maghiari), maurovlahi (Dalmația).

În primele decenii ale secolului al XIX-lea se înmulțesc studiile dedicate tulpinilor poporului român, volume întregi fiind dedicate subiectului în locul succintelor mențiuni anterioare.

O personalitate autentică și un precursor a fost Iosif (Ioan) Genilie, considerat a fi creator de terminologie geografică în limba română. Era născut în Transilvania, la Săliște, și din 1832 a funcționat în calitate de profesor de geografie și de „hronologie” (istorie) la Colegiul „Sf. Sava” din București. În 1835, tipărește la București, în tipografia lui Eliad, un prim manual de *Geografie istorică, astronomică, naturală și civilă, a continentelor în general și a României în parte*. Dascălul preciza: „S-a tipărit spre întrebuițarea tinerimii din clasele de umanioare”. Erudiția lui Genilie este cu totul surprinzătoare, date fiind puținele surse, și acelea parțiale, de care dispunea la timpul său. Când prezintă poporul român, indiferent de regiunile în care locuiește spune: „Așa Româניה sau toată nația românească este peste cinci milioane suflete, din carii la două sunt sub Austria, iar trei în Romania ș.a.”. Ce este țara? „Este acum pământul dintre Carpați, Dunăre și Prut, cuprinde staturi sau țări: Româניה și Moldova, apoi Transilvania și alte ținuturi și colonii Românești vechi, zece cu totul.” Profesorul Genilie a folosit pentru prima dată, după știința noastră, termenul geografic de Transnistria, explicând „Transnistriani sunt românii cari lăcuiesc în Transtiria (Tyras) sau Transnistria peste Nistru”. A identificat și alte ținuturi în care locuiesc românii, vorbind despre „Transistrani sau aureliani care locuiesc peste Dunăre” (Istru) și de „Transtizanii care locuiesc în Transtizia, pe lângă râul Tisa, spre răsărit și apus de el”. Având în vedere personalitățile din prima jumătate a secolului al XIX-lea care au studiat la „Sf. Sava” putem remarca contribuția remarcabilă pe care dascălul din Transilvania a avut-o la cunoașterea românilor de pretutindeni. Spre exemplificare: Nicolae Bălcescu îi comunica într-o scrisoare din 1849 lui Ion Ghica, prietenul și colegul său de la „Colegiul Sfântul Sava”, că

intenționa să se stabilească la sud de Dunăre „printre români”. Dimitrie Bolintineanu, cu tată aromân, absolvent de „Sfântul Sava” a sprijinit înființarea școlilor din Balcani. El însuși a călătorit la sud de Dunăre publicând în 1863 o relatare a „expediției sale”, sub titlul *Călătorii la românii din Macedonia și Muntele Atos sau Santa Agora*. În calitate de ministru al cultelor și al instrucțiunii publice, contrasemnează decretul lui A.I. Cuza prin care elevul D. Athanasescu din Macedonia primește ajutor domnesc „întru întoarcerea sa spre a deschide acolo o școla primaria (pentru) învețiatorile limbii române”.

În 1864, un alt român nord-dunărean, G.T. Căliman își îndreaptă pașii către Balcani și publică o surprinzătoare relatare a acestui „voiagiu” sub titlul *„Echilibrulu in Orientu seu Serbia si Romania”*. Căliman poate fi considerat printre pionierii analizelor geopolitice din România.

Barzii generației fondatoare, participanți la Revoluția din 1848, au îmbrățișat cauza românilor răspândiți în lume, susținând ideea unui stat al românilor care să-i unească pe toți între fruntariile sale. Prin versurile lor - cele mai multe puse pe muzică - au transmis națiunii un sentiment patriotic care a pregătit un teren fertil pentru unirea principatelor și mai apoi pentru crearea statului național unitar român. Astfel a fost creată o geografie a unității de neam. Cezar Bolliac a cartografiat în 1855 România visată - la vremea respectivă doar o Românie imaginară - în care se regăseau Basarabia și Transnistria, Banatul cu Panciova din Banatul de sud și unele așezări de peste Tisa. Andrei Mureșanu, în „Deșteaptă-te române”, strofa a 10-a din versiunea integrală - poemul, intitulat inițial „Un răsunet”, a fost rostit pentru prima dată în luna iunie 1848; din 1989 a devenit imn național folosindu-se la festivități o variantă prescurtată, doar strofele 1, 2, 4 și 11 - invocau Dunărea, referindu-se la românii sud-dunăreni:

„Români din patru unghiuri, acum ori niciodată

Uniți-vă în cuget, uniți-vă-n simțiri

Strigați în lumea largă că Dunărea-i furată

Prin intrigi și silă, viclene uneltiri”

Pe urmele lui A. Mureșanu, după Revoluția din 1848, Cezar Bolliac își scrie „Chemarea” adresată tuturor românilor din Dacia, Panonia, Iliria, Moesia, de la Pind și din Carpați, îndemnând la unire pentru eliberarea de sub stăpânirea otomană:

*„S-alergăm cu mic cu mare
Să sdrobim al nostru jug
Să ne facem țara tare
Tisa, Istru pân' la mare
De la Mare-n sus pe Bug”*

Și Vasile Alecsandri, într-una din variantele marșului „*Drum bun, drum bun, toba bate*” (1886) a îndemnat pentru întoarcerea acasă a Basarabiei :

*„Hai cu Domnul Sfântul
Haideți peste Prut
Să luăm pământul
Care l-am avut”*

În 1883, Eminescu publica poezia „Doina” în revista „Convorbiri literare”. Versul „*De la Nistru pân' la Tisa...*” a intrat în imaginarul popular, dar a modificat și geografia subiectivă a cetățeanului.

Am uitat cu toții de Bug și de celelalte spații unde trăiesc conaționali. (E momentul să afirmăm aici și acum că interesul pentru românii de pretutindeni nu înseamnă în niciun caz încurajarea unor politici expansioniste; ne interesează oamenii, nu teritoriile, atenți ca dreptul acestora la conștiința națională să fie respectat, să-și poată cultiva limba maternă, asigurându-se conservarea caracterului lor etnic).

După anexarea în anul 1812 a Moldovei răsăritene, Imperiul Țarist a îngredit circulația, păstrând doar două puncte de trecere. Ca atare relatările sunt rare și superficiale. Desigur, nu se poate afirma că Basarabia ar fi fost o descoperire. În

schimb, neîmpăcată cu pierderea Basarabiei, Moldova își afirma cum putea interesul său pentru ținutul răpit. Ce l-a determinat pe Gheorghe Sion (1822-1892) să întreprindă în 1857 o călătorie peste Prut? După războiul Crimeei, la Congresul de la Paris, Rusia se vede nevoită să cedeze Moldovei partea de sud a Basarabiei. Dacă urmărim itinerarul lui Sion, observăm că drumurile sale coincid întocmai cu cele trei „județe dunărene” (Cahul, Bolgrad, Ismail). Broșurica (108 pagini, format mic) publicată de G. Sion poartă titlul *Suvenire de călătorie în Basarabia Meridională* și apare la București în 1857. Sion trece prin Leova, Cahul, Vulcănești, Bolgrad și își încheie drumul la Ismail. Observațiile sale sugerează o preocupare precisă – pregătindu-se parcă pentru o informare oficială – despre starea celor trei județe la momentul reîntoarcerii lor în hotarele Moldovei. Sion vorbește despre „starea morală a țăranului”, „ceva despre cler” (imperiul înființase aici propria eparhie, condusă de ierarhi ruși), „despre școli și naționalitate”, „despre lipoveni”, „coloniști” (deja avusese loc o amplă colonizare cu populații străine), „școli și privilegii”, „starea actuală a cetății Ismail”. („Suvenirele” lui Sion sunt tipărite în alfabet chirilic; nu am reușit să identificăm nici o transcriere ulterioară în alfabet latin).

În 1860 se elaborează regulamentul pentru formarea *Societății Literare Române*. Statutul nu va fi aprobat decât în 1866. Membrii urmau să fie aleși dintre personalitățile culturale afirmate în toate ținuturile românești, inclusiv aromâni. Prima ședință are loc în 1867, când i se schimbă denumirea în *Societatea Academică Română*. În 1879 Societatea este decretată instituție națională și rebotezată Academia Română. Lista membrilor fondatori cuprindea următoarele personalități din afara țării. Din Transilvania: George Barițiu, Timotei Cipariu, Gavriil Munteanu și Alexandru Roman, profesor de limba română la Universitatea din Budapesta, deputat în Parlamentul ungar. Din Basarabia: Alexandru Hasdeu – tatăl lui Bogdan P. Hasdeu –, Ion Străjescu și Constantin Stamati. Din Bucovina: Alexandru Hurmuzachi, Ambrosiu Dimitrovici, care va fi înlocuit de folcloristul Ioan Sbiera. Din Banat: Alexandru Mocioni și Vincențiu

Babeș. Din Macedonia: Ioan D. Caragiani și filologul Dimitrie Cozacovici. Din Maramureș: Iosif Hodoș (Hodoșiu). În 1888 Academia Română îl primește ca membru de onoare pe Ion Suruceanu (1851-1897), istoricul basarabean care a întemeiat „Muzeul Antichităților din Pontul Scitic” de la Vadul lui Vodă. Prin însuși actul său de fondare, Academia a rămas până în prezent forul care a reușit să grupeze toți oamenii de cultură proeminenți ai poporului român, din țară sau „de pretutindeni”.

Până la sfârșitul secolului al XIX-lea, interesul pentru românii aflați dincolo de hotare devine o preocupare în diplomația și politica oficială. Se extinde totodată și aria de cercetare pentru a cuprinde și zonele mai îndepărtate, neglijate anterior, sau chiar necunoscute. În această perioadă își începe activitatea Teodor Burada (1839-1923), care își propune să cunoască, pe cât i-a stat în putință, toate comunitățile cu populație românească. Începând din anul 1880, după ce publică la Iași *O călătorie în Dobrogea*, provincie intrată în componența României cu doi ani înainte, Burada începe să studieze, la fața locului, ținuturile locuite de conaționali săi. În 1890 publică *Cercetări despre școalele românești din Turcia*, după care, programatic, își intitulează toate cărțile *O călătorie la...: românii din Bithinia/Asia Mică* (1893), în satele moldovenești din gubernia Cherson/Rusia (1893), românii din Moravia – cu figuri în text și cu Charta Valahiei de Moravia (1894), românii din insula Veglia/Dalmația (1895), satele românești din Istria – aici îl descoperă pe Andrei Glavina, pe care îl recomandă pentru studii în țară (1896), românii din Silesia Austriacă (1896), românii din gubernia Kamenitz-Podolsk/azi Ucraina (1906) și, ultimul titlu dedicat românilor din afara hotarelor, *O călătorie la vlahii (românii) din Kraina, Croația și Dalmația* (1908). Prin lucrările sale dedicate acestor români, Teodor Burada reprezintă, fără discuții, cel mai asiduu cercetător al comunităților naționale din străinătate.

După inaugurarea, în 1875, a Societății Geografice Române, George Ion Lahovari – secretarul general al societății – are inițiativa de a publica seria de *Dicționare geografice ale provinciilor române în afară de Regat*. Astfel apar, sub

semnătura lui Zamfir Arbore, *Dicționarul geografic al Basarabiei* (1904) și *Dicționarul geografic al Bucovinei* (1908), datorat lui Emanuil Grigovitză. Celelalte dicționare planificate – Transilvania, Bulgaria, Serbia, Macedonia – nu au mai fost realizate.

Menționăm totodată *Enciclopedia română*, coordonată de Corneliu Diaconovici care apare la Sibiu între anii 1898-1904, în trei volume. Apărută sub auspiciile „Asociației Transilvane pentru literatura și cultura poporului român”, a fost prima enciclopedie românească (numită și Enciclopedia Astra). Aici găsim articole despre naționali din afara țărilor românești, dar și un articol distinct „Români. Națiunea română”, foarte bine documentat despre numărul și răspândirea românilor. Textul a cuprins populația românească din țară, Ungaria, Bucovina, Serbia, Bulgaria, Basarabia și „guvernămintele” de peste Nistru, Turcia, Grecia, Istria; sub eticheta „români fără limba română”, Enciclopedia Astra menționează Moravia, zona montană Valahia, cu localitatea Valasske Mezerici (Mezericiul valah) unde păstorii pregăteau o „*valaska brânza*”.

Carol I și elita politică românească continuă politica de susținere a comunităților aflate în afara regatului român începută de „generația fondatorilor” și continuată – pe cât s-a putut – sub domnia lui Cuza. În 1906, cu ocazia „Expoziției Jubileului” (sau „Expoziția Generală Română”), regele Carol I îi invită personal la București pe frații Manakia (Manaki), fondatorii cinematografiei balcanice. Primesc o medalie de aur pentru creațiile lor și titlul râvnit de „fotografi ai Casei Regale a României”. Între 22 și 28 august 1906 în incinta expoziției, la Arenele Romane, a avut loc „Serbarea Românilor de peste Hotare”, la care au asistat, ca participanți la concert sau spectatori, români din Bucovina, Banat și Transilvania, aflați pe atunci „peste hotare”. Folcloristul Simion Florea Marian (1847-1907) apela la corespondenți (de regulă învățători și preoți) așa încât a putut să studieze tradițiile poporane din toate regiunile românești. Între 1895 și 1903 Iuliu Zanne își publică cele 10 volume ale lucrării pe care a intitulat-o „*Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia*”. Statul începe să se îngrijească de școli și biserici pentru populația

românească. În 1879 a fost fondată „Societatea de cultură macedo-română”. Activează și acum. În 1890 se înființează la București „Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor”. Se ridică tot mai insistent problema înființării unei episcopii proprii a românilor din Balcani. Începe editarea presei în limba română. Menționez, la întâmplare, câteva titluri care apar înaintea războaielor balcanice: „Aromânul”, „Românul de la Pind”, „Pindul”, „Lumina. Revista populară a românilor din Imperiul Otoman” (apare în 1903 la Bitolia/Monastir). După Primul război mondial se tipăresc revistele „Peninsula Balcanică”, „Țara nouă”, revista „Timocul”, „Tribuna românilor transnistreni” – revistă de cultură națională – „Tribuna românilor de pretutindeni” și multe alte publicații cu viață mai lungă sau mai scurtă.

La insistențele statului român – Iacob Lahovari, ministrul Afacerilor Străine, nu a ezitat să amenințe cu ruperea relațiilor diplomatice – sultanul Abdul Hamid a semnat Iradeaua (decretul sultanar) prin care recunoștea aromâniilor ca o comunitate distinctă, cu drepturi culturale și religioase proprii. (Grecia creștină s-a opus, protestând cu vehemență). Ziua de 10 mai, pe lângă alte semnificații, era cunoscută drept „Ziua românilor de pe teritoriul fostului Imperiu Otoman”.

În 1915 se organizează la București „Congresul românilor de peste hotare aflători în Țară”. Pe data de 15 martie în Ateneul Român sunt prezenți, între alții, Simion Mândrescu („Acțiunea națională” și „Liga Culturală București”), părintele Vasile Lucaciu (Transilvania), Emilian Slușanschi (fost primar la Storojineț – Bucovina), Vasile Stoica (Transilvania), Barbu Delavrancea (Liga pentru unitatea națională a tuturor românilor).

La începutul secolului XX, problematica românilor de pretutindeni devine obiect de studiu în școală. Primul act normativ este Legea asupra învățământului primar și normal primar, „sanționată” prin Înaltul Decret Regal Nr. 219 din 26 aprilie 1896 și publicată în Monitorul Oficial Nr. 24 din 30 aprilie 1896. Până în aprilie 1908 (data exemplarului consultat) actul normativ cunoaște zece modificări. La „școalele de adulți de curs primar” se predau în cadrul orelor de

geografie „cunoștințe sumare despre ținuturile locuite de români” (art. 8, lit. e). Tema „România și țările locuite de români” urmărea programa analitică pentru clasa a IV-a a școalelor normale de învățători (art. 16, lit. e). Metodica specială pentru „provinciile locuite de români” indica Transilvania, Bucovina, Banatul, Crișana, Maramureșul, Basarabia și Macedonia. Legea preciza, în cazul fiecăreia din aceste provincii, următoarele teme: marginile, apele principale, trăsături mari ale reliefului, scurte noțiuni istorice, statul căruia îi aparțin, locuitorii, așezămintele principale românești de cultură, limba, starea economică, religia, părțile locuite de români și numărul acestora; două ore și jumătate pe săptămână erau dedicate pentru sinteza întregului teritoriu locuit de români (În clasa a IV-a se preda și Insula Șerpilor, la capitolul *Insule*, urmată de „Exerciții pe harta Europei”).

În anul 1903, Simion Mehedinți scrie un manual intitulat *Țările locuite de români*. Avea următoarele capitole: „Românii din Macedonia”, „Țara dintre munți și cea din șesul Tisei”, „Țara dintre Prut și Nistru” și „Bucovina”. Manualul, aprobat de Ministerul Instrucțiunii și Cultelor, era destinat clasei a III-a primară urbană și divizia a treia, anul I al școlilor rurale. Până în 1911 cunoaște șase ediții. Pentru ediția din 1911 se folosește însă titlul *România și țările locuite de români* care va fi folosit și de autorii ulteriori. Profesoara Polixenia Rădulescu este autoarea unui alt manual, volumul fiind aprobat pentru clasa a III-a primară. Cea de-a V-a ediție apare în anul 1915. Prin Ordinul Nr. 252 din 20 mai 1909, Ministerul aprobă și cartea dr. G.M. Murgoci, universitar și I. Popa Burcă, profesor secundar, manual de geografie pentru uzul clasei a IV-a secundare. Academia Română premiază volumul cu Premiul Asociațiunii Craiovene pentru Cărțile Didactice. Capitole: „Țările locuite de români din Regatul Ungariei”, „Bucovina”, „Basarabia”, „Românii din Serbia și Bulgaria”, interesant „Românii de peste Nistru”, „Românii din Galiția, Silezia și Moravia”, „Țările românești din Peninsula Balcanică”, „Românii din Asia Mică, Istria, Croația, Corinthia etc.”.

În martie 1935, diplomatul Mihail A. Blenche, fost prim secretar de legăție la Teheran, publica pe cheltuiala sa volumul „Românii de peste hotare”. Pentru prima dată în literatura românească dedicată conaționalilor din străinătate, Blenche depășește nivelul general-descriptiv, analizând situația minorităților românești fără inhibiții sau timiditate diplomatică excesivă. În monografia sa au fost incluși românii din Albania, Iugoslavia, Grecia, Bulgaria, Rusia, Cehoslovacia, Ungaria și America (SUA, Canada, America de sud). A insistat asupra lipsei sau deficiențelor materialelor statistice disponibile, aspect cu care ne confruntăm și acum. A dedicat studii separate politicii de stat a României înainte și după Primul război mondial față de comunitățile românești, dar și politicilor statelor gazdă față de minoritățile românești. Diplomatul analizează eficacitatea deznaționalizării în relație cu puterea de rezistență a grupului la asimilare și ajutorul moral și material oferit de statul român; clasifică deznaționalizarea în „naturală și lentă”, respectiv „artificială și forțată”; explică emigrarea spre „patria-mumă”, încurajată între 1925 și 1930, discutând de asemenea – în cuvintele sale – „firava politică de colonizare” a aromânilor din Macedonia începută între 1925 și 1926 și efectuată între 1928 și 1929. Apreciază că acțiunea de colonizare s-a încheiat brusc, prea timpuriu. Între 1925 și 1935 au fost transferate în țară 4.000 de familii aromâne din Grecia, 2.000 din Bulgaria, 650 din Iugoslavia, 400 din Albania, cărora li s-au distribuit cca. 70.000 ha, anume teren de cultură și loc de casă, loturi de cca. 2.000-2.500 mp per cap de familie. Mihail Blenche consideră că de la unirea principatelor, România a urmat, în privința etnicilor români de dincolo de granițe, o politică de conservare a conștiinței naționale și a caracterului național. Crezul său este asemănător convingerilor lui Costache Negri. În opinia sa biserica și școala reprezintă elementele minime de sprijin, menționând că statul român a plătit pentru construcția de școli și biserici (sau a închiriat spațiile necesare), salarizând personalul didactic și bisericesc. Autorul constată realist că politica de deznaționalizare a țărilor gazdă nu slăbește, ci devine din ce în ce mai activă și mai

eficace. Ca efort de teoretizare, studiul lui Mihai A. Blenche este actual și în prezent.

Școala sociologică de la București și institutele înființate de profesorul Dimitrie Gusti au dat o atenție specială românilor de peste hotare, prestigioasa revistă „Sociologie românească” publicând studii de referință. În anul 1934 un bănățean născut la Coștei/Banatul sârbesc, avocatul și omul politic Avram Imbroane, a înființat la București „Institutul Românilor de peste Hotare” care îi purta numele.

Către mijlocul secolului al XX-lea, o dată cu amplificarea studiilor privind românii de pretutindeni apar titluri noi dedicate regiunilor răsăritene, mai puțin cunoscute și cercetate. Un studiu cuprinzător publică (1939) Nicolae Dragomir despre prezența oierilor mărgineni în Basarabia, Crimeea, Caucaz. Autorul urmărește drumurile lor de transhumanță în Turkmenistan, Daghestan, regiunea Terek, Bataisk de lângă Don și alte centre din Caucazul de Nord. Mărginenii iernau cu turmele lor în bălțile Niprului. Transnistreanul Nichita Smochină dedică mai multe studii românilor de dincolo de Nistru, prezentând și instituția sovhozului și alte aspecte din Rusia sovietică, necunoscute în țară. În 1939 publică la Iași, *Les Roumaines de la Roussie Sovietique*, o premieră în literatura de la noi. După începerea Campaniei din Est, îi apare studiul *Românilor de peste Nistru* (1941). În august 1940, la solicitarea Mareșalului Ion Antonescu, Petre Petrinca, șef de serviciu în Direcția Minorității din Ministerul de Externe al României, examinează situația minorității române din Ungaria. Două dintre studii sunt realizate împreună cu Nichita Smochină.

Perioada războiului aduce noi titluri dedicate românilor răsăriteni, interesul fiind sprijinit și de efortul de propagandă. Aici trebuie menționate operele istoricului Emil Diaconescu și în special cele dedicate *Banatului românesc* (1941) și *Românilor din răsărit - Transnistria* (1942).

În aceeași perioadă, o cercetare de o importanță excepțională a urmărit identificarea și studiul românilor de dincolo de Nistru și mai ales a românilor de la

est de Bug. Acest demers sociologic și etnografic a rămas până astăzi un exemplu ireproșabil de probitate științifică. O echipă a Institutului Central de Statistică, condusă de Anton Golopenția (1909-1951) a cercetat așezările românești din Valea Hoțului (Ananiev, Transnistria de Nord) până dincolo de Harcov, acolo unde se refugiase D. Cantemir în 1712. Specialiștii români au fost dispersați în teren pe o largă arie geografică: de la Tiraspol la Odesa, de la Bug la Nipru, Bazinul Donețului, Crimeea și Melitopol (reg. Zaporijia, Ucraina). Într-o scrisoare adresată soției (1942), A. Golopenția relatează telegrafic: *„Munca de aici merge. Explorăm românii cu și fără conștiința moldoveniei lor, județ de județ, plasă de plasă și până în cătunele pierdute. Cum caută alții zăcămintele de preț.”*. Studiile efectuate au dovedit că teritoriile dintre Bug și Nipru (inclusiv „Noua Rusia/Novorossiya) au fost colonizate de strămutați din toate provinciile românești. La invitația lui Golopenția, Constantin Brăiloiu (1892-1958) efectuează cercetări etnomuzicale, studiind pentru prima dată folclorul muzical românesc din răsărit. Cele cinci piese înregistrate cu această ocazie vor fi incluse de Brăiloiu – după autoexilarea sa în Elveția – în colecția „La Collection Universelle de musique populaire enregistrée” (40 de discuri apărute la Geneva în perioada 1951-1958). Opera sociologului și statisticianului Anton Golopenția trebuie valorificată în prezent și prin prisma încercărilor de fundamentare teoretică a noțiunii „români de pretutindeni”. Împreună cu Ion Conea, Vintilă Mihăilescu, M. Popa-Vereș, C. Brătescu, atât în revista *Geopolitică și geoistorie*, cât și în articolele teoretice, A. Golopenția contribuie la schițarea unei concepții moderne a noțiunii. Astfel este introdusă distincția dintre „națiunea cuprinsă între fruntariile țării” și „conaționalii risipiți în lume”, adică „națiunea considerată ca o comunitate spirituală aparte în lume”. (Conea, Golopenția, Popa-Vereș, 1939).

În anul 1942, odată cu înțelegerea faptului că războiul este pierdut, se înființează „Biroul Păcii”, pentru a pregăti argumentele necesare pentru viitoarea conferință postbelică. Conducătorul este diplomatul Vasile Stoica (1889-1959), el însuși un bun cunoscător al acestor probleme, „Biroul Păcii” din cadrul Ministerului de

Externe solicită mai multor personalități culturale pregătirea „dosarelor” menite să asigure „câștigarea păcii”. Preocuparea pentru românii din afara țării a fost constantă (Stănciugel, 2008).

Cu o sumbră premoniție se caută căile pentru a salva ceea ce se mai putea salva, încercându-se să fie influențată în bine soarta acelor români ce ar fi rămas sub autoritatea statelor învingătoare și, în primul rând, a Uniunii Sovietice. Lucrările de sinteză sunt repartizate următorilor specialiști: prof. Silviu Dragomir (românii dintre Morava și Timoc), Vasile Stoica (românii maramureșeni și Maramureșul de Nord, românii din reg. Vidin, Bulgaria), dr. Aurel Cosma (Banatul de Vest), Ștefan Ciobanu (Basarabia și Transnistria), prof. Vintilă Mihăilescu (harta răspândirii românilor), prof. Ion Nistor (Bucovina), prof. I. Minea (granița de nord a României), Laurian Someșan (fruntaria noastră de vest), Vespasian V. Pella (constanțele geopolitice românești) ș.a. Această viziune generală a „Biroului Păcii” nu mai este urmată după încheierea celui de-al Doilea război mondial. Între 1944 și 1989, interesul pentru românii de pretutindeni, pur și simplu dispare din politica oficială; totodată subiectul este marginalizat ca temă de cercetare academică. Atunci când guvernul bulgar adoptă unilateral decizia de a închide școlile românești (1945), autoritățile din țară se conformează, apreciind că „nu se mai justifică susținerea acestor școli într-o țară prietenă” (1947). Ana Pauker, ministru de externe între 1947 și 1952 adoptă o poziție similară în privința celor 117 școli și licee din zona Greciei, Albaniei și actualei Macedonii.

În perioada menționată (1944-1989) aceste direcții de politică externă, sau mai bine spus absența lor, au drept cauze: orientarea diplomatică dictată de comisarii sovietici, îmbrățișarea doctrinei internaționalismului proletar, dar și o vizibilă teamă în a aborda un subiect considerat sensibil. La toate acestea se adaugă o frică paralizantă ca nu cumva o politică favorabilă conaționalilor de peste hotare să încurajeze pretenții noi din partea țărilor „vecine și prietene”. Rezultatul a fost abandonarea românilor balcanici, ca și a celorlalte comunități românești din jurul României; patria tuturor românilor se dezice de rostul său fundamental.

După 1989, prin înființarea unui Departament pentru Românii de Pretutindeni, devenit ulterior prin Hotărârea Nr. 17 din 12 ianuarie 2017 Ministerul pentru Românii de Pretutindeni, s-a deschis o perspectivă nouă relației români-români, permițând României să gestioneze problemele contemporane ale românilor de pretutindeni într-un mod profesional și eficient. Abandonarea unei anume abordări birocratice, marcată uneori și de unele temeri și poziții politice ar fi de natură să sprijine realizarea integrală a atribuțiilor stabilite prin Legea Nr. 299/2007. În acest sens, implementarea coerentă a „Strategiilor naționale pentru românii de pretutindeni”, elaborate până în 2020 ar putea constitui, cu adevărat, începutul unui viitor promițător pentru noi toți, români din țară sau din afara ei.

ENTITATEA ETNICĂ

Etnicul este definit – definiție simplă de dicționar – apartenența la un popor, referindu-se la formele de cultură și civilizație specifice aceluia popor. Constantin Rădulescu-Motru a dedicat un studiu *etnicului românesc*, precizând încă din prefață – ceea ce gânditorii interbelici numeau *românism* – că este o comunitate de origine, limbă și destin. Cei care s-au aplecat asupra spinoasei probleme a definirii unui întreg popor – Mircea Vulcănescu, Dan Botta, Lucian Blaga sau Constantin Noica – s-au îngrijit să identifice izvoarele străvechi și formele în care a evoluat comunitatea românească în istorie. Clarificările și intuițiile lor au fost preluate – deși turnate într-un tipar marxist – și în perioada comunistă, când „Micul Dicționar Enciclopedic” publicat în 1972 – cu o fotografie mare și un citat din „opera” lui N. Ceaușescu - definea *națiunea* ca formă istorică de comunitate umană, caracterizată prin unitatea de limbă, de teritoriu, de viață economică și de factură psihică care se manifesta în esență în comunitatea culturii naționale și în conștiința originii și soartei comune. Elementele menționate alcătuiesc sensul etnic al națiunii. Într-un cuvânt, un *destin*, cuvânt sinonim anticului *fatum*, predestinare și ursită. Între timp au fost adăugate la definiție unitatea de origine,

de nume, de credință și de tradiții, în raport de unii sau alții dintre autori. La teoreticienii contemporani apar și clarificări legate de noțiunea de *rasă* ca determinare biologică, fără ca cineva să considere *etnicitatea* sau *naționalitatea* un produs exclusiv al rasei, majoritatea explicațiilor integrând termenii într-o perspectivă, în primul rând, culturală. Cuvântul grecesc *ethne* avea o conotație peiorativă, fiind apropiat de forma de *trib*, ca organizare socială rudimentară. Către sfârșitul sec. al XIX-lea cuvântul se adresa, cu precădere, comunităților tradiționale, circulând cu acest înțeles, reușind să marginalizeze termenii *popor/popoare* sau *națiune/naționalitate* pentru a descrie specificul unei colectivități etnice. După consolidarea statelor-națiune, conceptele pe care le-am menționat au fost integrate – și la noi și aiurea în lume – într-o ideologie culturală formatoare, care a identificat comunitatea originară cu națiunea politică. A predominat sensul etnic al termenului de națiune, care o vreme a fost privită ca înnăscută, eternă, înzestrată cu suflet și unitară din punct de vedere moral. Etnicitatea a ajuns să fie privită – cu neglijarea istoricității – o dimensiune ireductibilă a neamurilor, fiecare cu geniul sau abilitățile sale. Credința în capacitatea antecesorilor a fost extinsă – atemporal – asupra întregului neam care duce mai departe aceeași „familie” străveche. Astfel a apărut ideea de *continuitate* care motivează de-a pururi fiecare generație. În acest mod, entitatea etnică reprezintă o identitate colectivă care străbate istoria. Anthony D. Smith (fost profesor la London School of Economics, eminent teoretician al originii etnice a națiunilor) a atribuit acest proces nesfârșit unei *memorii comune* și unei *experiențe istorice comune*. Fără îndoială, prezentul aduce schimbări rapide, deseori radicale, care pot modifica „aquis-ul comunitar” consacrat într-o cultură națională. Astfel de subtile nuanțări ale identității naționale (ceea ce numim aici entitatea etnică) le putem regăsi la mai toți gânditorii importanți de la Ernest Renan la Hans Kohn și Ernest Geller. (De altfel, multitudinea de sensuri și suprapunerea frecventă a termenilor necesită o analiză detaliată pentru a putea surprinde întreaga complexitate semantică. Sinonimia termenilor o găsim și în documente

internaționale: origine etnică/origine națională, identitate etnică/identitate națională, minoritate etnică/ minoritate națională).

Noțiunea contemporană de *identitate* este, de asemenea, asiduu invocată când vorbim despre entitatea etnică (națională) a tulpinilor grupului românesc, ca și a oricărui alt popor. Erik Erikson, psihanalistul care a fundamentat conceptul modern de identitate, a abordat aspectele legate de identitatea personală și perspectiva istorică în formarea personalității. Elementele culturale colective sunt formatoare, esențiale pentru structura personalității individuale (insul), în egală măsură cum conturează întreaga colectivitate pe care acești inși o alcătuiesc. Această identitate națională ajunge să explice, după cum observă Dan Botta, unitatea etnică – unitate culturală a poporului nostru, indiferent dacă membrii colectivității trăiesc înlăuntrul sau în afara hotarelor naționale. Dan Botta a remarcat că acești oameni formează „o seminție care, în toate formele vieții, manifestă omogenitatea cea mai strictă, o perfectă unitate etnică, lingvistică, spirituală”. Experiența istorică trăită împreună a făcut posibil *sentimentul de apartenență*, cu alte cuvinte *identificarea* cu ceva sau cineva: străbuni, trecut comun, popor sau țară.

Comunitățile umane (neam, popor, națiune) care împart un teritoriu moștenit și conștiința identității istorice și culturale, limba maternă sau religia care determină formele proprii ale spiritualității dobândesc certitudinile unui model existențial. (De prisos să insistăm asupra faptului că modelele elaborate de fiecare popor sunt egale în demnitate). Conviețuirea îndelungată în comun și trăirea împreună a evenimentelor istorice – momentele bune, dar mai ales cele nefericite – nu puteau să nu articuleze un model cultural pe care l-au transmis membrilor ca o garanție verificată a continuității. Certitudinile transmise au contribuit la întărirea unui instinct al destinului. Stirpea respectivă a putut să se regăsească astfel în lume și în istorie. Ritmul accelerat al prefacerilor contemporane nu a condus automat la anularea integrală a modelului cultural consacrat, ci

dimpotrivă a determinat adoptarea unora dintre reglementările sale, tocmai ca un antidot la presiunea schimbărilor sau măcar ca analgezic.

Experiența istorică comună a condus la elaborarea unei viziuni proprii fiecărui neam. Marile întrebări ale vieții au căpătat răspunsuri proprii. Care este locul omului în Univers? Care este originea vieții și rolul Creatorului în lumea trăită sau cum trebuie înțelese timpul și temporalitatea? Răspunsuri satisfăcătoare, dar și tabuuri etice au fost integrate în „manualul de existență” pus la dispoziția fiecărui nou-născut, printr-un proces firesc de enculturație. Ce e bine și ce este rău, ce se *cade* să faci tu sau să faci altuia? O concepție opusă unei libertăți nelimitate aflate la cheremul unor alegeri strict individuale. Mircea Vulcănescu a oferit o analiză pătrunzătoare a tuturor acestor seturi de întrebări și a modului în care răspunsurile descoperite au fost transformate în norme prescriptive. Imaginea de ansamblu a întregii problematici a conturat *spiritualitatea națională* (Dumitru Stăniloae), o *viziune a lumii* (Ovidiu Papadima) sau *dimensiunea românească a existenței* (Mircea Vulcănescu). Un autor contemporan s-a întrebat zeflemitor într-un eseu dacă ar exista cumva și o „dimensiune Paraguay-ană a existenței”. Răspunsul nu poate fi decât unul singur: da, pentru că pe malurile fluviului Parana, cerul înstelat se vede, cu certitudine, altfel. Da, pentru că există și o dimensiune rusească, ungurească, italiană, britanică, poloneză, eschimosă și câte altele. Aceasta deoarece condiții istorice, naturale, unice și irepetabile în care au trăit fiecare dintre popoarele lumii au generat răspunsuri diferite la provocările vieții. (În limbajul oficial al Casei Albe/SUA apar frecvent trimiteri la modul american de a „vedea” lumea (*“our way of life”*) sau la concepția proprie despre lume și viață (*“our world view”*). Ambii termeni trimit la modul de viață, felul sau stilul în care funcționează propria societate, alături de perspectiva atotcuprinzătoare care explică întreaga lume. Cu cât percepția unei primejdii e mai gravă și necesitatea de a prezerva „modul american de viață” implică folosirea mijloacelor războiului, cu atât mai insistent se apelează la cele două expresii. (În linii mari ele coincid cu noțiunea de „viziune a lumii” propusă de Ovidiu

Papadima). O expresie frecvent folosită de americani ilustrează modul diferit în care concepția noastră despre lume ne inspiră finalitatea eforturilor. Întrebați un cetățean american și cel mai probabil va insista că „*Time is money*”. Întrebați un român. Răspunsul lui va fi: „*Certainly not! Time is life*”; pentru că *habitus-ul* nostru ne spune „*Da. Timpul e viață*”, viața noastră, a fiecăruia.

Totalitatea concepțiilor integrate în identitatea națională formează așadar un *habitus*, așa cum îl înțelegea antichitatea romană. Pentru romani *habitus-ul* era o stare, ținută, deprindere (lat. „fel de a fi”) care definea membrii aceleiași grup uman. Cuvântul *habitus* poate fi privit ca o „obișnuință” pe care se clădește persoana; ceva între „ființă” și „fire”. *Habitus* trimite la *cultus* (lat. „fel de viață”) și la *usus* (lat. „practică”, „activitate curentă”, „experiență”). Preluat în identitatea colectivă, acest *habitus* asigură, cu toate transformările care intervin prin vreme, esența recognoscibilă a unui popor; așa cum identitatea individuală *își supraviețuiește sieși* prin ani și câteva cicluri de viață, tot așa un *habitus* etnic rămâne entitatea aceleiași ființe. Astfel, „virtuțile naționale” sunt fixate pentru mai multe generații.

ETNODIVERSITATEA

După modelul consacrat al *biodiversității* ar fi utilă recunoașterea diversității popoarelor și entităților etnice ca posibile modele în cartografierea viitorului. Peisajul uman al lumii reprezintă, prin însăși existența sa, garanția că o lume unipolară nu-și va propune standardizarea și uniformizarea planetară prin tehnologie reproductivă, inginerie socială și controlul informației.

Noi curente de gândire au proclamat inadecvarea națiunii la realitățile prezentului și, de aici, alt grup de teoreticieni au declarat inutilitatea națiunilor. Naționalul a devenit inamicul numărul unu, considerat arhaic sau, oricum, la fel de primitiv ca „scuipatul de deochi” și „stinsul tăciunelui”. Odată în plus, lucrurile sunt agravate de vechea obsesie stalinistă a creării unui „om nou” și unei „lumi

noi”. La noi, N. Ceaușescu a pretins că ea chiar există... Această *Lume Nouă* (Aldous Huxley: *Brave new World*, 1932 și *Brave New World Revisited*, 1958) are toate ingredientele distopiei; un pandemonium. Vulgar spus, toți ne naștem, trăim și murim, dar ne raportăm la toate acestea după un model cultural propriu. Toți recunoaștem că există o singură planetă și o singură umanitate/omenire. Plecând de la o premisă teoretică corectă – aceea de universalitate a modului uman, pururi perfectibil – noile utopii consideră că a venit momentul să vorbim despre o umanitate globală, nivelată și omogenizată, artificial și nefiresc, forțată de falși profeți și interese multinaționale. Convingerile care ne-au făcut capabili să generăm cultură, să îmbrățișăm dimensiunea spirituală, cu toate chipurile divinului, și care ne-au îndemnat să le transmitem către copiii noștri, au păstrat, în centrul lumii, lumina strălucitoare a soarelui; un univers grațios până la urmă, cu toate mizeriile vieții. Acum, „heliocentrismul” speciei este pe cale de a fi declarat mort. În acest fel se creează condițiile pentru o cultură a morții care, la rândul ei, anulează sensul devenirii istorice și vocația timpului universal. Modelul culturii/culturilor naționale a produs cărarea de urme care ne-a permis să sesizăm pragul fatal când insul sau întreaga colectivitate pierde contactul cu realitatea. Nu mai vorbim de o contribuție la evoluția sau actualizarea „concepției”, ci de o negare pur și simplu revoluționară și brutală a răspunsurilor statornicite. Asaltul experimental refuză unui proletariat planetarizat rosturile descoperite de fiecare neam. Un atare punct de vedere contestă principiile recunoscute internațional, așa cum au fost stabilite în 2001 și apoi 2005 prin „*Convenția UNESCO asupra protecției și promovării diversității expresiilor culturale*”. Etnodiversitatea se referă anume la acest patrimoniu universal imaterial prin care popoarele lumii contribuie (sau ar putea să contribuie dacă sunt lăsate) la unitatea întregii umanități. Asemenea geometriilor neeuclidiene, identitățile etnice își pot afla utilitatea în găsirea soluțiilor comune la provocările vieții. (E de la sine înțeles că nu ne referim la conduite distructive, cum ar fi de pildă canibalismul, practicat cândva în Papua-Noua Guinee sau aiurea).

Totodată, noile teorii au pus la îndoială utilitatea studiului tuturor evenimentelor trecutului. Concepția propriu-zisă – o variantă a practicilor faraonice sau ale satraپیilor orientale, cunoscută ca „*damnation memoriae*” – se întreabă dacă *memoria istorică* reprezintă un instrument util de cunoaștere sau, dimpotrivă, un obstacol pentru consolidarea conviețuirii democratice? De ce să mai „răscolim” trecutul, „înveninând” prezentul? Mai povestim „lucrurile urâte” petrecute în comunități sau între comunități? Este istoria fiecărui popor demnă de a fi transmisă generațiilor nou-venite? Sesizăm aici o mai veche ambiție a ideologiei comuniste de a reconfigura trecutul, desigur într-un mod fals, dar convenabil regimurilor de dictatură. Memoria colectivă, adevărata heraldică a unui neam, destinată în toate colectivitățile formării noilor generații, ajunge să fie privită drept o piedică pentru formarea – a câta oară? – a altui „om nou”.

Națiunea, de data aceasta în sensul ei *civic*, bazată pe cetățenie, se construiește în jurul națiunii majoritare care a constituit statul național și care a conviețuit (mai mult sau mai puțin pașnic) cu minoritățile locului. (În lipsa unei definiții general acceptate, clarificarea mai multor aspecte ale noțiunii se găsește în Recomandarea Adunării Parlamentare a Consiliului Europei nr. 1735/2006). Ea definește spiritul „omului civic” și oferă în același timp o temelie pentru formarea acestui spirit. Este necesară, așadar o colectivitate rezonabil de încheată, dar și un minimum de comuniune. Realizarea unei societăți democratice presupune tocmai un teritoriu precis delimitat și o națiune unitară, ale cărei legături interne sunt stabile. Nu cred că putem vorbi despre democrație, drepturi individuale, egalitate de șanse și nediscriminare sau despre libertate de exprimare în cazul oricărui teritoriu ca suprafață terestră și oricărei aglomerări de indivizi care populează o zonă geografică. Așa cum s-a dovedit până acum, liderii apar și se afirmă în patrii bine delimitate. Marile experimente sociale au lansat himere care, pe lângă cantitatea imensă de nefericire produsă, nu au reușit să fie viabile până la capăt; cum s-a întâmplat în cazul oricărei utopii politice care a sfidat realitatea. Extras din evoluția colectivă a neamului, omul rămâne – metaforic vorbind – un aluat care tot crește, dar nu ajunge nici pită, nici cozonac. Am cunoscut, de pildă, un

„popor sovietic „ și un „homo sovieticus” care atunci când s-a ivit ocazia nu a pregetat să-și revendice identitatea națională. Societatea americană și „homo americanus” se confruntă deja cu propriul trecut. Va reuși Uniunea Europeană să-și găsească rădăcinile creștine, dar și o unitate multiculturală reală care să asigure un cadru supranațional pentru popoarele care o compun? Poate o Europă a națiunilor să rezolve într-un mod rezonabil adversitățile istorice și în același timp să asigure un sens pozitiv tuturor căutărilor contemporane? Este adevărat că nu toate concepțiile naționale, viziunea entităților etnice coincid între ele. Ca în orice familie, nici în „marea familie umană” nu există neapărat o unitate de vederi; într-un final însă, având în vedere unitatea scopurilor, mijloacelor și a problemelor comune tuturor, viziunile diferitelor entități etnice sunt complementare. Avem visuri asemănătoare și primejdii comune. (Să enumăr câteva: poluarea globală, schimbările climaterice, marea sărăcie sau chiar „*atacuri genetice etnice specifice*” – terminologie apărută în contextul pandemiei virale – sau direct spus „*etnocidul*”). Ele pot articula întregul ca un mozaic multicolor și armonios. Etnodiversitatea poate să ne redea peisajul uman și frumusețea plenară a lumii, în mirifica ei varietate.

PENTRU O NOUĂ ABORDARE

După 45 de ani de autoizolare față de conaționalii săi, România a reușit să-și constituie un cadru instituțional pentru dialogul româno-român. Articolul 7 (sub titlul „Românii din străinătate”) din Constituția României stipulează: „*Statul sprijină întărirea legăturilor cu românii din afara frontierelor țării și acționează pentru păstrarea, dezvoltarea și exprimarea identității lor etnice, culturale, lingvistice și religioase, cu respectarea legislației statului ai cărui cetățeni sunt*”.

Departamentul pentru Românii de pretutindeni reprezintă piesa centrală a efortului guvernamental de implementare a politicilor de apropiere și protecție a comunităților românești din străinătate.

În 1995 a fost înființat, în premieră, un „Consiliu pentru problemele românilor de pretutindeni” în subordinea cabinetului primului-ministru. În 1998 apare un „Subsecretariat de stat pentru românii de pretutindeni”, transformat și acesta în 1999 în „Departamentul pentru relațiile cu românii de peste hotare”. Structura a fost redenumită în 2001 „Departamentul pentru românii de pretutindeni”, fiind plasată în subordinea Ministerului Informațiilor Publice. O nouă schimbare intervine în 2003, când DRP-ul e transferat în subordinea Secretariatului general al guvernului; trecut, din nou, în 2004 în subordinea Cancelariei primului-ministru. Anul următor (2005) Ministerul Afacerilor Externe a preluat funcțiile și fondurile DRP, coordonând politica statului român față de comunitățile noastre din afara granițelor prin „Departamentul pentru relațiile cu românii de pretutindeni” (DRRP). Pentru o vreme a circulat în presă și denumirea „Departamentul politici pentru relația cu românii de pretutindeni” cum apare și în „Regulamentul de organizare și funcționare a MAE” din 29.07.2006. O nouă schimbare intervine în 2009 când se înființează „Departamentul pentru românii de pretutindeni”, cu personalitate juridică, dar funcționând la guvern sub conducerea primului-ministru. Organizarea și funcționarea DRP au fost reglementate prin H.G. nr. 2/2010. În 2017 a fost înființat Ministerul pentru Românii de Pretutindeni, care încetează să funcționeze în 2019 în conformitate cu o hotărâre de guvern ce organizează un nou „Departament pentru românii de pretutindeni”, fără personalitate juridică. Potrivit actului normativ, ultimul DRP se află sub coordonarea primului-ministru, fiind finanțat prin bugetul Secretariatului general al guvernului. DRP cooperează cu Ministerul Afacerilor Externe, cu Ministerul Educației și Cercetării, cu Ministerul Culturii, Ministerul Muncii și Protecției Sociale, Academia Română, Secretariatului de stat pentru culte, Biserica ortodoxă română și alte instituții și organizații guvernamentale. DRP, potrivit legii actuale, asigură coordonarea interministerială în domeniul relațiilor cu românii de pretutindeni. (Convoacă și

prezidează Comitetul interministerial chemat să examineze unele aspecte legate de aplicarea Legii nr. 299/2007).

Legea nr. 299/2007 – legea specială în domeniu – enumeră în art. 4 (lit. a) – lit. g) măsurile cadru pe care autoritățile române sunt obligate să le adopte pentru românii de pretutindeni, așa cum sunt ei definiți în art. 1 din lege. Art. 7 indică drepturile recunoscute acestei categorii de conaționali. Prin articolul unic al legii nr. 176/6 iunie 2013 se precizează în plus sprijinul legal datorat tuturor românilor de pretutindeni care își asumă identitatea culturală română, indiferent de modul în care aceștia sunt numiți. Voința legiuitorului român a fost aceea de a înlătura confuzia creată de termenii uzitați cu finalitate politică, cum ar fi: „moldoveni” pentru românii basarabeni, „valahi” sau „vlași” pentru românii din Valea Timocului (oficial, acest grup românesc are origine „necunoscută”) sau „cuțovlahi”, „țințari”, „rramanji” sau „vlahi” pentru aromâni (statul elen îi consideră „greci latinizați”).

Constatăm că, începând din 1995, instituția dedicată românilor de pretutindeni a suferit cel puțin nouă reorganizări, câteva subordonări diferite, fapt care poate indica nesiguranța asupra rosturilor acestei structuri, asupra obiectivelor identificate pe dibuite. Nu totul merge cum ar trebui și nici cum am dori. Totuși existența acestui cadru instituțional constituie, fără dubiu, un pas înainte, permițându-ne să ne concentrăm asupra activităților care vor da vigoare și însuflețire scopurilor pentru care structura a fost înființată.

Parlamentul României are atribuții proprii în relația cu românii de peste hotare. În cadrul Senatului funcționează „Comisia pentru românii de pretutindeni” căreia îi datorăm câteva inițiative legislative. Conduasă, un timp, de către senatorul Viorel Badea (fostul șef între 1999 și 2006 al „Departamentului pentru românii din străinătate”, apoi consilier în cadrul MAE). Comisia a legiferat „Ziua Limbii Române” și Legea nr. 176/2013, amintită mai sus). În Camera Deputaților funcționează „Comisia pentru comunitățile de români din afara granițelor țării”. În legislatura 2012-2016, sub președinția deputatului Constantin

Codreanu (originar din Basarabia), comisia a cunoscut o revigorare a activității, contribuind la impunerea problematicei specifice românilor de pretutindeni.

Institutul Cultural Român, instituție publică cu atribuții în promovarea culturii române în lume, are un compartiment specializat, „Comunități istorice” care se adresează cu precădere românilor din afara hotarelor naționale.

Alături de instituțiile de stat, Biserica Ortodoxă Română și-a asumat, pe deplin, păstorirea românilor, indiferent de zona geografică în care trăiesc. Prin protocolul de colaborare cu fostul Minister al Românilor de Pretutindeni, biserica autocefală a românilor s-a angajat să organizeze atât restaurarea bisericilor din afara țării, monumentelor istorice și a cimitirelor, dar și să încurajeze manifestările tradiționale, cursurile de limba română în cadrul „școlilor de duminică”, tabere pentru copii și tineri sau familiarizarea lor cu credința creștină a poporului român; pe scurt, slujbele liturgice și rânduielile canonice pe care se întemeiază lucrarea pastorală și misionară.

Îndelungata slujire și apropierea, prin preoții săi, de nevoile spirituale ale fiilor duhovnicești califică biserica să asigure îngrijirea specială pentru românii plecați – din varii motive – peste granițe și stabiliți în alte țări. Potrivit Statutului de funcționare, biserica ortodoxă română a organizat, canonic și administrativ, eparhii dincolo de hotarele țării. Astfel, biserica de neam are sub jurisdicția sa următoarele eparhii și filii în afara granițelor României:

- Mitropolia Basarabiei, de stil vechi, autonomă și Exarhat al Plaiurilor. Mitropolia îngrijește Arhiepiscopia de Chișinău și trei episcopii la Bălți, Cahul și Dubăsari (Transnistria)
- Mitropolia ortodoxă română a Europei occidentale și meridionale (cu Arhiepiscopie la Paris și două episcopii la Roma și Madrid)
- Mitropolia ortodoxă română a Germaniei, Europei Centrale și de Nord (Cu Arhiepiscopia Germaniei, Austriei și Luxemburgului și o episcopie la Stockholm)
- Arhiepiscopia română a celor două Americii (cu sediul la Chicago)

- Episcopia Dacia Felix (sediul: Vârșeț, Serbia)
- Episcopia ortodoxă română din Ungaria (sediul: Jula/Gyula, Ungaria)
- Episcopia ortodoxă română a Australiei și Noii Zeelande

În afara mitropoliilor diasporale, B.O.R. are reprezentanțe la Locurile Sfinte (Ierusalim, Iordan și Ierihon), la Istanbul, Sofia, Bruxelles și Așezămintele de la Muntele Athos. Astfel, în eparhiile aflate în afara hotarelor actuale ale României există 1.337 de parohii, 64 de așezăminte ortodoxe încredințate monahilor și monahiilor ortodoxe, slujbele fiind asigurate de 1.245 de preoți și diaconi români.

Adunarea Națională Bisericească, în calitate de organism central deliberativ – ai cărei membri, clerici și mireni sunt desemnați de adunările eparhiale –, are o Comisie specială, permanentă pentru românii ortodocși de peste hotare. La lucrări pot fi invitați și reprezentanți – clerici sau mireni – ai eparhiilor ortodoxe române de peste hotare.

Întreaga așezare a B.O.R. urmărește păstrarea identității culturale, etnice și ecleziale a românilor din comunitățile istorice și diaspora. Nu mai trebuie subliniat rolul limbii române ca limbă liturgică. Promovând identitatea românească, Patriarhia Română și Sfântul său Sinod au o contribuție substanțială la integrarea socială în țările gazde, fără asimilare și fără deznaționalizare; fără înstrăinare spirituală.

Pentru credincioși, biserica oferă binecuvântările sale, acordându-le încurajare în toate strădaniile lor pentru o viață mai bună. Începând din anul 2007, P.F. Patriarh Daniel a propus organizarea „anilor omagiali și comemorativi”. Înțelegerea eforturilor deosebite pe care le depun conaționali plecați în lume a determinat Sfântul Sinod să dedice o „Zi a migranților români”, stabilind ca dată de celebrare prima duminică de după praznicul Adormirii Maicii Domnului. Îndreptându-și rugăciunile către cei plecați și cei aflați departe de țară, pentru prima oară în viața societății românești Patriarhia a decretat anul 2021 drept „Anul omagial al pastorației românilor din afara României”.

P.F. Daniel, patriarhul bisericii noastre, a subliniat în acest context faptul că „este un drept și o datorie morală să avem grijă de românii de pretutindeni”.

Componentă fundamentală a identității românești, biserica ortodoxă română își dedică slujirea ocrotirii acestora prin toate mijloacele care îi stau la îndemână: slujirea în limba română, predicile, mângâierea sufletească, pilda sfinților români, sărbătorile de peste an; nu mai puțin și agapele creștinești care-i strâng laolaltă, în jurul meselor comune, pe cei evlavioși, deseori singuri și înstrăinați.

Preocupările noastre în legătură cu acei conaționali (comunități istorice sau diaspora) din afara României sunt conforme legislației internaționale în vigoare. Enumerăm aici: „*Declarația de la Copenhaga*” (1990), „*Carta europeană a limbilor regionale și minoritare*” (Uniunea Europeană, 5 noiembrie 1992, Strasbourg), „*Declarația privind drepturile persoanelor care fac parte din minorități naționale sau etnice, lingvistice și religioase*” (Adunarea generală ONU la 18 decembrie 1992), „*Declarația de la Viena*” (9 octombrie 1993) „*Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale*” (Uniunea Europeană, 1 februarie 1995, Strasbourg). Cutumiar sau legislativ regăsim interesul pentru etnicii „de pretutindeni” în majoritatea legislațiilor contemporane. Potrivit „*Raportului despre tratamentul preferențial al minorităților naționale de către statul înrudit*” (adoptat de către „Comisia europeană pentru democrație prin drept” – cunoscută drept „Comisia de la Veneția” – în cadrul celei de-a 48-a Reuniuni plenare, Veneția, 19-20 octombrie 2001, Strasbourg, 22 octombrie 2001), preocuparea pentru asistența minorităților naționale (sau „*minorități înrudite*”), locuitoare în alte țări („*state de cetățenie*”) este frecvent întâlnită în Europa Centrală și de Est. Examinarea comparativă a prevederilor diferitelor state poate fi extrem de utilă în activitatea DRP pentru asigurarea euroconformității, dar și pentru stabilirea măsurilor aplicabile conaționaliilor români.

Legea bulgară vorbește despre bulgarii care trăiesc în afara Republicii Bulgaria, a căror origine etnică este determinată de cel puțin un ascendent de origine bulgară. Croația recunoaște „părți ale națiunii croate din alte țări”, cărora

le garantează grija specială și protecție. În Federația Rusă există o lege federală cu privire la „compatrioții de peste hotare”. Congreșele „compatrioților” organizate anual se bucură de atenția înalților demnitari ai statului, ministrul de Externe, Serghei Lavrov, onorând congresul cu prezența sa. Pentru etnicii ruși din „străinătatea apropiată” (fostele „republici unionale” ale URSS) este în vigoare decretul președintelui Federației Ruse nr. 637/22 iunie 2006 care a aprobat „Programul de stat pentru asistență la relocarea voluntară a compatrioților”. Potrivit actului normativ, compatrioții sunt „cei care împărtășesc aceeași limbă, religie, cultură, aceleași tradiții și obiceiuri, precum și descendenții lor direcți”. Germania are anual o „Zi a unității germane”, sărbătoare apărută după căderea Zidului Berlinului (9 noiembrie 1989) când a fost realizată reunificarea celor două state germane. Grecia asigură legitimații de identitate pentru cetățenii albanezi de origine greacă. Macedonia de Nord se îngrijește de „poporul macedonean din țările vecine” și „acordă asistență dezvoltării lor culturale”. Art. 6 din Constituția Poloniei cuprinde angajamentul națiunii de „a asigura asistență polonezilor care trăiesc în străinătate, în vederea menținerii legăturilor lor cu tradițiile culturale naționale”. Constituția Slovaciei (art. 7) prevede că „Republica slovacă va susține conștiința națională și identitatea culturală a slovacilor care trăiesc peste granițe și instituțiile acestora... precum și relațiile lor cu patria-mamă”. Originea etnică slovacă se determină de la un strămoș direct până la a treia generație. Constituția Sloveniei (art. 5) declară că această țară își va menține grija pentru minoritățile naționale slovene din țările vecine și va susține contactele acestora cu patria-mamă”. Parlamentul sloven a adoptat o rezoluție referitoare la statutul și situația minorităților slovene care trăiesc în vecinătate. Ucraina și Ungaria, două state cu importante colectivități românești, au în vigoare acte normative speciale în legătură cu minoritățile proprii din străinătate. Constituția Ucrainei (art. 12) prevede că „Ucraina se îngrijește de satisfacerea necesităților naționale, culturale și lingvistice ale ucrainenilor care au reședința în afara granițelor statului”. În sfârșit, Ungaria – țară cu etnici proprii în mai toate statele învecinate, o consecință

directă a fostului Imperiu Austro Ungar – a abordat devreme aceeași problemă a ungarilor extrateritorialii statului național ungar. Constituția țării (revizuită în 1989) precizează în articolul 6: „Republica Ungară se simte responsabilă pentru soarta maghiarilor care trăiesc dincolo de hotarele ei și va promova și sprijini legăturile acestora cu Ungaria. În conformitate cu legea maghiară, este considerată de „naționalitate maghiară” orice persoană care se declară ca atare.

(Studiu de caz: În urma Tratatului de la Saint-Germain-en-Laye (1919) Austria cedează Italiei Tirolul de sud care, după anexare, devine provincia autonomă Trentino-Alto Adige). Comunitatea italiană numără doar câteva mii de locuitori. Cei 280.000 de austrieci sud-tirolezi s-au împotrivit anexării. În 1945 aceștia au revendicat pentru provincia lor un drept la autodeterminare. Între Austria și Italia s-a încheiat la 4 septembrie 1946 Tratatul Gruber-De Gasperi, în urma căruia regiunea a primit statut de autonomie limitată. Italia a refuzat continuarea tratatelor bilaterale. În provincie au apărut primele atacuri teroriste. Austria a sesizat Adunarea generală ONU, fiindu-i recunoscut dreptul de a se îngriji de soarta austriecilor din Tirolul de sud. În 1979, Austria a adoptat o lege prin care recunoștea egalitatea în câteva domenii administrative între cetățenii austrieci și locuitorii Tirolului de sud. O soluție mulțumitoare ambelor părți a mai întârziat. Abia în 1996 – respectiv după 77 de ani – Austria și Italia au informat ONU despre găsirea unei soluții. Statul italian a achiesat la modul de aplicare al acordurilor negociate și acceptate, acceptând dreptul Austriei de a-și supraveghea minoritatea sudică).

Normele internaționale aplicabile minorităților înrudite cuprind un corpus al drepturilor pe care statele sunt obligate să le respecte în cazul etniilor străine rezidente. Concis, care sunt acestea: dreptul la identitate, drepturi lingvistice și culturale, mass-media proprie, drepturile educaționale, libertatea de exprimare și de asociere, libertatea religiei, dreptul de participare la decizii. Sunt pe cale de a fi încetățenite dreptul la legături transfrontaliere și dreptul la conservarea patrimoniului architectural și al monumentelor proprii.

În 1992 a fost înființată funcția de Înalt Comisar pentru Minorități Naționale. Normele de drept internațional menționate deja au fost completate cu prevederi conținute în tratate cadru și/sau tratate multilaterale. Alte prevederi cuprind documentele diplomației plurilaterale, cum a fost cazul faimoasei, la noi, Recomandări nr. 1201 a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei (1993). Totodată, pentru protecția minorităților, au fost încurajate acordurile bilaterale.

Iată așadar că protecția identitară a românilor de pretutindeni ar putea beneficia substanțial de dreptul internațional public, ca și de precedente legislative suficient de bine formulate, chiar dacă nu constant și cu bună credință implementate.

După ce am dobândit relativ târziu cunoștința existenței celorlalți români și am abandonat repede interesul nostru după 1944, în urma evenimentelor din decembrie 1989 am putut să creăm arhitectura instituțională și cadrul legislativ național. În esență am cunoscut o schimbare bruscă de organizare societală și una la fel de bruscă de direcție. Unele catastrofe geopolitice au mai cunoscut și turcii, de pildă, când au trecut de la sultanat la republică sau rușii după implozia imperiului sovietic. Astfel de seisme aduc întotdeauna provocări riscante, dar și noi posibilități pe care autoritățile trebuie să le înțeleagă la timp. Când s-a încheiat Războiul Rece, turcii au sesizat că au nevoie să strângă legăturile cu entitățile etnice de limbă și origine turcică; în același fel și noi avem nevoie să restabilim relația cu românii de pretutindeni cu care împărțim etnogeneza și limba maternă. Turgut Ozal, prim ministru, apoi președinte al Turciei, a fost printre primele personalități care, după prăbușirea Uniunii Sovietice, au realizat că o epocă nouă a început și că politica Turciei trebuie să exceleze prin soluții novatoare; ca atare a făcut eforturi semnificative ca să clădească alianțe cu țările turcice din Caucazul de sud sau Asia Centrală. Direcția pe care a prefigurat-o a constituit un exemplu, urmat după aceea și de alte națiuni europene. Preocupat să crească influența Turciei, atenția sa a fost îndreptată către fostele regiuni otomane din Balcani și Orientul Mijlociu, către Levantul pe care Stambulul îl cunoștea atât de bine.

Turcia a arătat aceeași preocupare și pentru găgăuzii din R. Moldova, grup etnic de origine și limbă turcice, dar de religie creștină. Claritatea țelului i-a atras reproșul de „neo-otomanism”. (În cazul nostru, interesul pentru comunitățile românești a determinat folosirea unor termeni ca „naționalismul” românesc sau chiar „imperialismul” românesc. Ca o observație, să remarcăm că distincția dintre *patriotism* și *naționalism* nu se face foarte des; cele mai prezente sunt teoriile care analizează naționalismul ca soluție reprobabilă, deci nerecomandată). Mijloacele folosite de Turgut Ozal au constat în deschiderea universităților turcești (inclusiv burse de studiu) pentru tinerii din Kazahstan, Turkmenistan, Kyrgystan și Uzbekistan; consolidarea legăturilor culturale; preocuparea pentru limba comună și dialectele ei, influența religioasă (unde s-a putut, deoarece Turcia aparține islamului sunit. Aici putem face o paralelă cu efortul făcut de Biserica Ortodoxă Română care a avut drept rezultat reactivarea Mitropoliei Basarabiei (1992), un act de curaj și perspicacitate geopolitică). Asemenea mijloace, alături de comerț și o oarecare complementaritate economică pot într-adevăr încuraja dezvoltarea relației de tip național; mai mult decât oricare dintre visurile de măreție imperială sau apetitul pentru teritorii noi.

Legăturile României (stat și cetățeni) cu etnicii săi din afara hotarelor au permanent nevoie de clarificări și continui ajustări la noile realități. Românii de pretutindeni cunosc și ei efectele schimbărilor care intervin în lumea contemporană. Putem să recunoaștem și faptul că printre cei care creează probleme comunității românești nu sunt neapărat cei deznaționalizați, cât oportuniștii ucrainizați, rusificați, bulgarizați, sârbizați sau maghiarizați și, mai ales, indiferenții. Imaginea pe care ne-o facem despre conaționali din străinătate riscă să fie paseistă și atemporală, pastișată după trecut. Nivelul diferit de dezvoltare al statelor gazdă susține, o dată în plus, nevoia unor politici eficiente. Îndrăznesc să cred că suntem în situația unui stol de păsări în zbor: trebuie să înaintăm în aceeași direcție și, în măsura posibilului, la aceeași înălțime. Nu mai puțin, trebuie ținut cont și de posibilitățile financiare disponibile la un moment

dat, iar de aici nevoia unei concepții bazate pe cunoașterea detaliată a realităților sociale din fiecare țară unde minoritarii români sunt „conviețuitori”. O strategie în acest caz are, cu siguranță, șanse de reușită numai dacă este caracterizată de realism, împreună cu o doză semnificativă de pragmatism.

Apreciem că eforturile depuse până în prezent ar putea să fie completate prin câteva măsuri educative, inclusiv un manual dedicat românilor de pretutindeni, continuând inițiativa începută de Simion Mehedinți la începutul sec. al XX-lea cu publicarea în 1903 a manualului său. Adevărul este că, pentru mulți cetățeni ai României, conaționalii din afara hotarelor nu există. Cu câțva timp în urmă am participat la programul „Școala altfel”, vizitând o școală din sudul Capitalei. Discuția viza românii din stânga Prutului, iar participanții erau elevi ai claselor a 9-a și a 10-a. Pentru început am întrebat copiii: „Ce este Basarabia?”. Nimeni nu știa răspunsul și chicoteau stânjeniți. Într-un târziu, un băiat, unul singur a îndrăznit să ridice mâna. „Basarabia e România” a fost răspunsul său. Luat prin surprindere, l-am chestionat de unde știe acest lucru. Răspunsul său a venit pieziș și contondent ca o lamă de cuțit. „Așa scria cu spray pe un perete lângă școala noastră”. La acest nivel se găsesc cunoștințele noastre generale despre românii din lume: graffiti zgâriate în tencuială, care înlocuiesc enciclopediile. (Realitatea este că informațiile despre Basarabia – și parțial Timoc – apar mai des decât cele despre alte zone geografice și ca atare m-aș fi așteptat ca elevii să cunoască mai multe despre spațiul transprutean. Ce s-ar fi întâmplat dacă întrebarea de început se referea la goralii din Polonia, aromânii din Balcani sau volohii din Poroșcovo, Ucraina?).

Un manual despre românii de pretutindeni ar trebui să abordeze aspectele istorice ale locuirii acestor categorii de români în spațiile respective, unitatea lingvistică, culturală, dar și spirituală; prezentarea marilor personalități născute în mijlocul lor și contribuția pe care au avut-o la structurarea civilizației românești. (Mă gândesc, de pildă, la bucovineanul Simion Florea Marian, aromânul Apostol Mărgărit, timoceanul Cristea Sandu Timoc sau transnistreanul Nichita

Smochină). Nu mai puțin, manualul ar putea explica continuitatea și reziliența identitară a comunităților aflate departe de țară, deseori expuse deznaționalizării și politicilor de metisare promovate oficial sau neoficial în unele dintre statele gazdă.

Apariția „mulatrului cultural” a fost tocmai urmarea acestor politici, fiind cu atât mai important să stabilim cum poate fi evitat, atât în prezent cât și în viitorul apropiat, o astfel de „tărcare etnică”, nefiind nici simplă aculturalizare și nici adaptare socială fortuită. De ce? Pentru că reprezintă finalitatea unei concepții, elaborate și implementate de aparatul de stat. Din această perspectivă putem privi aceste deziderate ca obligații legitime ale României, patria istorică, etnică – sau, dacă preferați, în calitatea sa de „*kin state*” sau „*état parent*”.

Sprijinul pentru limba română și școlarizarea în limba maternă sunt esențiale. Asigurarea cărților, manualelor, taberelor școlare și, în unele cazuri, a stagiilor de perfecționare joacă un rol major pentru menținerea identității naționale. (În această materie, politica Ungariei față de propria minoritate poate reprezenta un exemplu util). Contracurarea măsurilor lingvistice și „naționalizarea” educației în Ucraina în detrimentul culturilor minoritare necesită eforturi neobosite, cu implicarea la toate nivelurile a autorităților de stat. Kievul răspunde observațiilor spunând că este dreptul suveran al Ucrainei de a-și proteja limba, alături de elementele fundamentale ale culturii sale. Așa este, iar noi le dorim rezultate bune, dar nu în detrimentul drepturilor recunoscute minorităților, inclusiv populației românești. A asigura stăpânirea și înțelegerea, cunoașterea și folosirea limbii române/materne – de altfel, limbă oficială a Uniunii Europene – echivalează cu o *repatriere culturală* legitimă și necesară.

Predarea limbii române (ca și a altor discipline formative) răspunde întocmai interesului nostru privind conservarea unității identitare. Perspectiva ca noi să nu mai păstrăm o înțelegere firească ca români, ca românofoni nu este o ipoteză exagerată, dimpotrivă, este unul din scenariile posibile. Totodată, cunoașterea reciprocă a tradițiilor poate avea un rol important în procesul de autodefinire. Prin urmare, predarea și cunoașterea culturii tradiționale, a patrimoniului muzical

și a dansului țărănesc reprezintă elemente de sprijin ce nu pot fi înlocuite, așa cum, în perioada comunistă am înlocuit cafeaua cu „nechezol”. (Aceași propunere își găsește utilitatea și în școlile românești, amintind că Serbia a inclus în programa școlară și muzica și dansurile tradiționale, predate până în ciclul gimnazial). Să remarcăm că muzeele vieții rurale din România nu au expozitii care să prezinte *etno-grafiile* grupurilor românești de peste hotare, iar ideea unui muzeu care să le fie dedicat nu este încă materializată. Cum putem explica mai bine copiilor noștri că ei sunt români și, mai ales, de ce sunt ei români? (În condițiile lumii contemporane, afirmația rămâne valabilă și pentru alte naționalități, pentru copiii finlandezi, francezi, polonezi și așa mai departe; aceste aspecte constituie o dimensiune a *etnodiversității*, amintite mai înainte).

Realitățile ne obligă să regândim modul în care ne raportăm la românii de pretutindeni; precum și definirea coordonatelor prin care putem încuraja menținerea identității lor naționale. Problema este mai amplă și presupune stabilirea sensului direcției noastre de dezvoltare. Suficienți și nepăsători îi putem abandona pur și simplu sau, dimpotrivă, putem să găsim soluții culturale adecvate. Politicile naționale de coeziune și păstrare a unității culturale se aplică, cu siguranță, și conaționalilor de dincolo de frontiere. După experiența traumatică a totalitarismului, răspunsul depinde de cât individualism vom tolera sau, invers, cât colectivism putem accepta. Totuși, tot ceea ce vom face în folosul lor, facem în propriul nostru beneficiu. Dacă simplificăm, lor li se aplică proverbul „*Urma scapă turma*”. O informație de presă anunța că în anul 2016 s-au născut mai mulți copii români în afară țării decât acasă. O statistică din 2021 indică faptul că, în Germania, copiii românilor, (a doua cea mai mare populație rezidentă pe teritoriul german) cu vârsta de până la 10 ani ocupă locul al 2-lea după copiii nemților. În același timp, numărul copiilor născuți în România a scăzut cu 11% în ultimii 10 ani. Potrivit datelor Organizației pentru Cooperare și Dezvoltare Economică (OCDE) diaspora românească este a cincea cea mai numeroasă diaspora din lume, raportat la mărimea populației. Avem pregătite strategiile pentru a putea aborda

noile realități? Schimbând perspectiva putem spune că, pe ansamblu, românii de pretutindeni pot fi avuți în vedere în stabilirea politicilor demografice: acest rezervor de populație poate oferi o soluție la problemele forței de muncă, insuficientă la un moment dat, sau la corectarea sporului natural deficitar și acoperirea ratei de fertilitate scăzută.

De peste trei decenii, la fiecare 31 august sărbătorim la Chișinău și la București Ziua Limbii Române. În acest răstimp – pe lângă bucuria sărbătorii – nativii limbii române au putut să conștientizeze că limba maternă (oricare limbă maternă) are nevoie pentru a funcționa de o stare de veghe permanentă. Pentru cei peste 28 milioane de vorbitori ai românei, răspândiți din nordul Greciei, sudul și nordul Dunării până în Carpații Bucovinei, de la gurile Bugului și de la Nistru până la Tisa, declararea Zilei Limbii Române drept cea de-a doua zi națională a României ar constitui un pas nou, firesc și necesar. Astfel, o relație re-consolidată se va stabili între toate comunitățile românești și românofone. (Să adăugăm numeroasa noastră diaspora din Europa occidentală, românofoni expuși riscului de a abandona comunicarea în limba română).

Modificarea Constituției, discutată de ceva vreme, ar fi ocazia perfectă pentru consacrarea Zilei Limbii Române drept cea de-a doua zi națională. Noua zi nu ar prejudicia întru nimic prestigiul și importanța Zilei de 1 Decembrie. Republica Elenă și Republica Ungară au două, respectiv trei zile naționale.

Discuția nu este nouă la noi. În 2006, cu ocazia Reuniunii anuale a diplomaților români, a fost ridicată problema, evidențiindu-se beneficiile unei atari inițiative. Dr. Alexandru Ghișa, la acel moment consilier diplomatic în MAE, a făcut această propunere, având în vedere împrejurarea că, potrivit protocolului diplomatic, zilele naționale sunt sărbătorite pe bază de reciprocitate, bucurându-se de o atenție specială. Din demersurile făcute de dr. Ghișa la nivel parlamentar a rezultat că numai menționarea în Constituție a zilei de 31 august ca zi națională (alături de 1 Decembrie) asigură pentru ambasadele României posibilitatea de a organiza recepții oficiale și alte acțiuni culturale, cu obligația guvernului de a

finanța aceste acțiuni. Pentru comunitățile împrăștiate pe mapamond ar putea fi un stimulent adecvat în a conștientiza că păstrarea identității prin limba, conștiința și cultura națională reprezintă o obligație ce revine tuturor nativilor limbii române.

În condițiile prezentului, când limba este supusă unui continuu asediu (a se vedea „*frangleza*” sau chiar *romgleza* vorbită în multinaționale) sau asimilarea lingvistică (a se vedea politica lingvistică promovată în Ucraina), intervenția țării de origine constituie soluția ideală de ultim resort. În același timp, asistența diplomatică asigurată de Ministerul de Externe poate să consolideze coeziunea tuturor fragmentelor poporului român din afară frontierelor statale.

În relația româno-română, ziua limbii materne (există și o Zi internațională a limbii materne, propunere UNESCO, sărbătorită la 21 februarie) ar fi un factor important care să asigure, o dată în plus, legăturile dintre comunitățile istorice, diaspora (inclusiv cea de mobilitate, prin definiție, circulară) și patria-mamă („*état parent*”). Sărbătorirea limbii române ne poate aduce împreună în spirit, respectându-ne graiul, indiferent de statele în care locuim.

Sigur, atenția acordată comunităților îmbrățișează aspecte complexe care merg dincolo de dimensiunea identitară și drepturile lingvistice. Terminarea „războiului rece” (1989) a deschis o fereastră de oportunitate pe care trebuie să o folosim în relația româno-română cu un anume sentiment al urgenței: pentru simplul motiv că astfel de „ferestre” istorice nu rămân deschise pentru eternitate. Românii de pretutindeni nu trebuie să fie iarăși victime. Regimul vizelor trebuie reglementat cu atenție pentru a se rezolva accesul liber în țară, observând totodată statutul României căreia îi revin atribuții speciale în asigurarea frontierelor externe ale Uniunii Europene. Regimul acordării cetățeniei române acelor membri din comunitățile transfrontaliere care o doresc și se califică pentru primirea cetățeniei nu poate fi îngrădit, restrâns sau golit de conținut. În primul rând se impune simplificarea procedurilor. Nevoile și trebuințele românilor de pretutindeni pot și trebuie soluționate în acord cu legea națională și reglementările

europene. Astfel, trebuie avute în vedere accesul la tratament medical sau balnear, reglementarea călătoriilor turistice, accesul în țară pentru studii (aspect frecvent abordat), recunoașterea diplomelor acordate de universitățile românești. Inițiativa din 3 mai 2018 a deputaților Constantin Codreanu și Petru Movilă a reprezentat un prim pas către recunoașterea unui drept de muncă în favoarea românilor din afara hotarelor. Deputatul Constantin Codeanu – la acea vreme președintele Comisiei pentru comunitățile de români din afara granițelor țării – a expus motivele pentru care a solicitat completarea O.G. nr. 25/2014 privind încadrarea în muncă și detașarea străinilor pe teritoriul României, în legătură cu regimul străinilor în România: „Comunitățile istorice din statele nemembre ale Uniunii Europene reprezintă partea cea mai vulnerabilă economic a națiunii române. Este firesc ca acești români aflați în dificultate să-și îndrepte privirile către România. Românii din Basarabia, Ținutul Herța, nordul Bucovinei, Voivodina, Timoc sau Albania și Macedonia de Nord, vorbitori de limba română la nivel B1 sunt nevoiți să-și caute de muncă pe piața altor state membre al Uniunii Europene care au dezvoltat un cadru legislativ cu mult mai simplu și mai generos decât al României”. Lucrurile sunt departe de a-și fi găsit o soluționare pragmatică dar, în mod cert, inițiativa celor doi deputați a constituit un pas important în direcția cea bună.

O a doua propunere, cu o finalitate similară, a venit după un an. În mai 2019, Liviu Dragnea, la acel moment președintele P.S.D., a propus în Camera Deputaților o inițiativă legislativă referitoare la instituirea unui document de identificare a românilor de pretutindeni care nu au dobândit cetățenia României. Numit „Cartea verde a românilor de pretutindeni”, documentul ar putea contribui substanțial la consolidarea relației româno-române. „Cartea verde” ar prelua modelul existent în Uniunea Europeană („E.U. Blue Card”), dar și în S.U.A. („Green Card”), Polonia („Karta Polaka”) sau Slovacia („Carta slovacului de peste hotare”). Documentele menționate asigură posesorului dreptul de rezidență,

împreună cu dreptul de muncă în Uniunea Europeană, respectiv pe teritoriul statelor emitente.

Asigurarea accesului pe piața forței de muncă din țară este benefică economiei românești, dar și românilor din apropiere, inclusiv R. Moldova și Peninsula Balcanică. Tot la nivel economic aș menționa ca un posibil model investițiile pe care le face Budapesta în colectivitățile maghiare din jurul Ungariei pentru a crea locuri de muncă și bunăstare pentru minoritatea înrudită; chiar și echipe de fotbal în comunitățile mai importante, cum e cazul la Târgu Mureș... Nu mai puțin, conașionalii din imediata vecinătate ajută la menținerea unui spațiu cultural românesc în jurul frontierelor, o pavăză suplimentară la o nedorită tentativă de „purificare” etnică; avantajele strategice sau geopolitice pot fi gândite eficient pe termen lung, înainte de a reacționa la o eventuală situație de criză.

Simpla enumerare aici a celor câtorva teme de analiză e suficientă pentru a contura și trasa dificilul traseu pe care îl avem de parcurs. O întrebare persistă: putem să credem neclintit că e posibilă comuniunea noastră? Cu certitudine, este în interesul nostru să întâmpinăm viitorul împreună.

CĂTRE MARGINE: ȚINUTUL HERȚA

Aleea cu mesteceni de la Bănceni te conduce lin până în vârful dealului, până la marea clopotniță, înaltă de 97 de metri prin care pătrunzi în incinta Mănăstirii „Înălțarea Domnului”. Toate își au rostul lor... Plantați de o parte și alta a drumului de acces, mestecenii evocă pelerinilor atmosfera cuprinsă de evlavie a vechilor mănăstiri rusești. Mesteacănul – recunoscut drept copacul național al Rusiei – nu este endemic în Herța și totuși modelează peisagistic locul pe care e așezat sfântul lăcaș, inspirând un sentiment de netăgăduită venerație, așa cum Esenin își declara dragostea pentru mesteacăn ca simbol al lumii ruse. Privind la aleea cu mesteceni, subit, fără nicio noimă, mi-a venit în minte cântecul celebru al compozitorului Ivan Petrovici Larionov: *O, kalinka malinka, malinka maia...* Din vârful dealului se înfățișează, fără mesteceni, peisajul molcom al ținutului. Pătrunzi în curtea mănăstirii și descoperi în aceste locuri reprezentative pentru plaiul moldav al Herței, o adevărată lavră pravoslavnică. Așezământul pe care preotul Mihail Jar l-a început în toamna anului 1994, are, în prezent, câteva biserici, toate interpretând modele și motive ale arhitecturii bisericesti rusești. Biserica mare – vorba vine, toate sunt la fel de mari – are hramul „Pogorârea Sfântului Duh”. Altă biserică, cu aceleași dimensiuni impresionante, este dedicată „Acoperământului Maicii Domnului”. Sfântului Serafim de Sarov – marele monah al Rusiei secolului al XVIII-lea – i-a fost dedicat alt loc de închinăciune. În cimitir se află biserica „Sfântului Lazăr”. În spațiul mănăstiresc descoperi și un schit de lemn care amintește de tradiția bisericilor de lemn din Suzdal sau cele de pe insula Kizhi Pogost din Karelia. Mai întâlnești un cămin, o trapeză, un altar de vară. Mănăstirea Bănceni adăpostește credincioșii în această „Casă a pelerinilor”, unde aceștia sunt hrăniți și găzduiți gratuit. Ultimul sfânt lăcaș – și cel mai impozant –

cu șapte altare este biserica cu hramul „Sfintei Treimi” și a fost sfințit de Sanctitatea sa Kiril al ÎI-lea, patriarhul Moscovei și al Întregii Rusii. (Mi se șoptește că, la venirea sa pe dealul de la Bănceni, nu ar fi fost întâmpinat – cum cere protocolul – și de oficiali ai statului ucrainean. Am dedus că „înghețul” dintre cele două state s-a instalat de mult și nu mai lasă loc unui dialog, nici măcar formal). În fața acestui gigantic efort de ctitorire nu am putut să îndepartez un gând, o părere lipsită de viclenie, anume că toate aceste ctitorii nu ar fi putut să fie împlinite doar din „bănuțul văduvei” sau din darurile modeste ale locuitorilor din Herța... Arhitectural, construcțiile respectă întocmai regulile statornicite în timp de biserica rusă: volume și structuri sparg simetria, potrivit credinței că un canon al simetriei perfecte ar altera oarecum frumusețea adevărată a sfintelor lăcașuri. Cu fiecare lăcaș înălțat, biserica rusă a izbutit să creeze un stil inconfundabil, reprezentat mai ales prin măreția catedralei „Vasile Blajenii” din Moscova. Cupolele „bulb de ceapă” asociate acestui program arhitectural le regăsim și la mănăstirea Bănceni, interpretate și reinterpretate cu forță creativă. Numărul de cupole care se înalță din nava bisericii are semnificații prestabilite: o singură cupolă îl personifică pe Iisus Mântuitorul, trei cupole reprezintă Sfânta Treime, cinci cupole amintesc de Hristos cu cei patru evangheliști. Bisericile sunt construite în plan de cruce greacă cu laturi egale. La exterior, culorile transmit și ele un mesaj simbolic: verde pentru Sfânta Treime, albastru pentru Sfântul Spirit, iar auriul reprezintă culoarea lui Iisus. La interior găsim același spațiu liturgic măreț: fresce pe toată întinderea pereților, nișe împodobite cu motivul crucii și motive florale. Pe tavanul cupolelor principale se înfățișează imaginea Pantocratului, adică „Creatorul a tot ce există”. Erminiile bizantine, regăsite în versiune slavă, au fost respectate. Iconostasul separă naosul de altar, totul aurit somptuos; peste tot, opulența bizantină. Podeaua lăcașelor de cult înfățișează desene elaborate, executate în marmură policromă. Pe peretele exterior al trapezei îmi amintesc de chipul pictat al Sfântului Ierarh Petru Movilă. Fiu al domnitorului Simion Movilă, el a ajuns egumenul Lavrei Pecerska (1727-1631), apoi mitropolit

al Kievului (1631-1646). Canonizat în 1996 în Ucraina, Petru Movilă va fi canonizat, un an mai târziu, și de Sinodul Bisericii Ortodoxe Române.

Mănăstirea Bănceni se află sub jurisdicția Bisericii Ortodoxe din Ucraina – Patriarhia Moscovei. Se slujește în limbile rusă și română. Se respectă calendarul cel nou, adică cele 13 zile decalate. Viețuitorii sfintei mănăstiri sunt români, ruși și ucraineni; mai aflu că frescele au fost executate de pictori bulgari, români și ucraineni.

Rușii nu au construit biserici și mănăstiri în Moldova și atunci, apariția acestei impunătoare lavre, tocmai la marginea Moldovei și, practic, la marginea teritoriului ortodoxiei ruse, te duce cu gândul la subtile detalii și necuprinse nuanțe care vorbesc despre puterea misionarismului pravoslavnic rus. După recunoașterea autocefaliei bisericii (naționale) ucrainene de către Patriarhia ecumenică de la Constantinopol, altarele de la Bănceni evocă o dimensiune nouă a relațiilor dintre ruși și ucraineni sau, poate, o altă dimensiune chiar, a relațiilor dintre bisericile ortodoxe surori.

De fiecare dată când am călătorit în Herța și Bucovina, am ajuns și la Bănceni și am putut să văd cu ochii mei tenacitatea cu care și-a urmat cursul proiectul grandios început de părintele Jar – astăzi arhimandritul Longhin – întâistătătorul sfintei mănăstiri și sufletul obștei monahale.

Într-una dintre călătoriile mele am ajuns în Herța urmând traseul Chișinău-Cernăuți, prin Edineț, Briceni, Lipcani, apoi punctul de frontieră Criva (Republica Moldova), localitatea Mămăliga (Ucraina), Noua Suliță, cu oprire la Molnița. Am făcut acest itinerar colindând, practic numai pe meleagurile unei foste Românie întregite, încercând un sentiment puternic de *déjà vu*, regăsind locurile și oamenii apropiați și binecunoscuți mie. Molnița se află la cca. 2 km de mănăstire, iar aici nu se poate să nu remarci câteva construcții ridicate recent, unde părintele Jar se îngrijește de copiii bolnavi, năpăstuiți de o soartă cumplită. Pentru milostenia sa, Mihail Jar a fost considerat „*Tatăl celor 400 de copii*“. Pentru centrul social din Molnița, P.S. Longhin a primit titlul de „Erou al Ucrainei”, deși unele voci îi

reproșează că, adunând, în Herța, din toată Ucraina, copii bolnavi de SIDA, nu a făcut altceva decât să pericliteze sănătatea tuturor. În acel drum al meu, mulțimea de credincioși care urca dealul spre mănăstire m-a determinat să-i urmez și, poate, astfel să-i și cunosc mai îndeaproape. Oameni cu frica lui Dumnezeu, atenți la conduita lor, dar, totodată, neabătuți în credința lor. Se vorbea românește, dar și rusește și, cred, și în limba ucraineană (niciodată nu am fost în stare să le identific). Pelerinii, cu bărbi uriașe, ca ale călugărilor ermiți, lăsau să se vadă convingerea lor nezdruncinată care îi însuflețea pe toți. Femeile, acoperite cu basmale sobre, aminteau de „mironosițele” prețuite de biserica răsăriteană. Tot ce vedeam în jurul meu vorbea de la sine despre marea oaste a ortodoxiei. Pe fondul dezacordului legat de „Sfântul și Marele Sinod PanOrtodox” care a avut loc în Creta (17-26 iunie 2016), arhimandritul Longhin l-a oprit de la pomenire pe Sanctitatea sa Patriarhul Kiril, explicând pelerinilor că: *„Noi ne rugăm pentru P.F. Patriarh Kiril și frații noștri se roagă și voi trebuie să vă rugați... dar să-l pomenesc la liturghie... să-l pomenesc nu pot pentru că nu știu cine e ortodox și cine e catolic, cine e eretic”*. Refuzând să-și pomenească patriarhul în timpul liturghiei, P.S. Longhin se apropie de schismă, pentru că acesta îi este întâistătător și arhieru, iar lucrarea părintelui se desfășoară sub autoritatea bisericii rusești din Ucraina. Se poate ca ocuparea Crimeei să aibă de-a face cu decizia ulterioară a ierarhului de la Bănceni sau reprezintă, oare, doar un refuz ireductibil la mișcarea ecumenică considerată, în unele medii monahale, drept *„cea mai mare erezie a secolului”*? Tulburare a prilejuit și întâlnirea de la Havana dintre patriarhul rus Kiril și papa Francisc, suveranul Vaticanului. Vlădica de la Bănceni nu i-a menajat nici pe ierarhii Bisericii Române. Mihail Jar nu a pregetat să-i scrie I.P.S.-lui Mitropolit Teofan al Moldovei, reproșându-i participarea la sinodul *„tâlhbăresc și eretic”* din Creta, fără să ezite să-i compătimizească pe fiii Bisericii Române pentru că sunt *„asupriți”* și *„prigoniți”*. Pe dealul de la Bănceni, tulburarea provocată de *„erezia ecumenistă”* pare să alunge liniștea din marea lavră a Herței...

În rest, în târgul Herței domnește, însă, pacea. Oamenii își văd de treburile lor. Cel mai bine vorbesc anunțurile de mică publicitate pe care le-am citit cu mare curiozitate în singurul ziar din zonă: „Gazeta de Herța”. În afară de câteva, puține, anunțuri imobiliare, oamenii își văd de îndeletnicirile lor obișnuite. Anunțuri ca „vând vițică” sau „vând purcică” sunt frecvente. Cultivarea pământului și creșterea vitelor sunt ocupațiile de căpetenie. Nu există industrii locale care să ofere locuri de muncă, așa că mulți locuitori aleg să-și caute norocul în altă parte.

Nu sunt multe de văzut. Pe singura stradă principală se găsesc sediile administrației raionale, școala, o sinagogă părăsită. O altă fostă sinagogă e acum casa de cultură a centrului raional sau, cum îi spun localnicii, „Palatul nostru de cultură”. Biserica domnească „Sfântul Spiridon”, pe care o întâlnim tot în centru, pare să fie punctul de atracție pentru oamenii de aici. Nu știu dacă greșesc, dar pentru mine „Sfântul Spiridon” constituie adevărata catedrală a românilor din Herța. De dimensiuni obișnuite, biserica, împrejmuțată cu zid, are o turlă deasupra pronaosului și o alta, circulară, deasupra navei. Întregul ansamblu e armonios, primitiv, fără nimic din opulența copleșitoare a bisericilor mănăstirii Bănceni. Lăcașul a fost ridicat între anii 1779 și 1785 și sfințit în 1785.

Conacul, care a aparținut pictorului Arthur Verona, este în prezent muzeu, amintindu-le oamenilor că, în vremea României Mari, Herța își descoperise și o vocație artistică. Prin anii '90 a fost pusă o placă memorială spre păstrarea amintirii familiei Verona. Pictorul a trăit și a creat în târgul Herței (căruia îi spunea tандru „raiul meu”). Avea dreptate, locurile transmit liniște, calm și bunătațe; ca și Obținele Bucovinei sau plaiurile Muscelului în Muntenia, peisajul pare croit anume pe măsura omului. Poți recunoaște personalitatea ținutului, altfel decât Moldova, altfel decât Bucovina. Adevărul Herței este că, deși așezată către margine, Herța nu a fost niciodată desprinsă de Țara Moldovei; firește, până la Ultimatumul sovietic din 1940. Casa lui Gheorghe Asachi adăpostește biblioteca raională. Acum, o altă placă memorială anunță, halucinant, că Asachi a fost „Un scriitor român și moldovan care a militat pentru prietenia dintre popoarele rus și

ucrainean”. Trăiască! (Folosind același tipar, un mic basorelief plasat la Cernăuți pe zidul gimnaziului unde a studiat Mihai Eminescu anunța că poetul a fost „scriitor român și moldovan”. De ce nu... la fel de bine ar fi putut adăuga... și bucureștean sau ieșean). Până la ocuparea Herței „din greșeală” de către Armata Roșie a existat aici un bust al lui Asachi, cel mai cunoscut fiu al localității. Bustul a dispărut o vreme și nu am reușit să află în ce condiții a reapărut în parcul orașului. Un bust al lui Eminescu – mie mi s-a părut nereușit, din punct de vedere plastic – îndeplinește o funcție necesară: an de an, la 15 ianuarie, oamenii se strâng aici pentru a-l sărbători pe „voievodul limbii române”, cum l-a numit o scriitoare herțană.

Trebuie să adaug că prima mea călătorie la Herța s-a întâmplat în Săptămâna Patimilor. Am ajuns în Vinerea Mare. Oamenii erau strânși la „Sfântul Spiridon” pentru denia Prohodului. După ce ne-am închinat, am ieșit din biserică să fotografiem curtea. Eram cu amicul V. și cu domnul Vasile Ilica. După slujbă, o bătrânică s-a îndreptat spre noi și, curioasă – cum îi șade bine unei bunicuțe din Herța sau de aiurea – ne-a întrebat cuviincios de unde suntem, că „nu sunteți de pe aici”. Mătușă, i-am răspuns, suntem veniți de la București... și am continuat să vorbim. La un moment dat, mai iese din biserică o femeie. Mătușica noastră îi strigă: „*Mărie a-ncoa! Hai încoa c-o venit frățiorii noștri să ne vază*”.

De atunci știu, cu certitudine, că pentru românii înstrăinați noi suntem „frățiorii lor”, chiar dacă noi nu știm întotdeauna acest adevăr simplu.

REPERE ISTORICE

Până în dimineața zilei de 29 iunie 1940, când Armata Roșie a intrat în ținut, Herța a aparținut fără întrerupere trunchiului românesc. A fost dintru început parte a Moldovei medievale și s-a unit cu țara odată cu unirea celor două principate. Nu a fost parte a Bucovinei și nu a cunoscut colonizarea habsburgică.

Ocuparea Bucovinei în 1775 de către Austria nu i-a influențat existența. După acest eveniment, Herța a fost arondată Ținutului Dorohoi și a devenit astfel regiune de contact cu noile hotare apărute. Până în anul Marii Uniri din 1918, Herța a fost parte a vechiului Regat Român. Herțenii, prin urmare, nu sunt bucovineni, ci și-au văzut de viața lor românească, guvernați de legile lor, tradițiile lor și de limba română. Deși au conviețuit alături și de reprezentanții altor etnii, au păstrat, până în zilele noastre, majoritatea românească absolută a ținutului.

În perioada stăpânirii rusești a Basarabiei române (1812-1918), regiunea nu a suferit modificări teritoriale și nici nu a făcut parte din Basarabia rusească. Oamenii Herței au fost și au rămas moldoveni, așa cum nici argeșenii, de pildă, nu au fost nici ei, vreodată, altceva decât munteni, adică români.

Cercetările arheologice au constatat existența ceramicii pictate de Cucuteni în satul Fundu Herței. Un vârf de săgeată, lucrat din piatră șlefuită, a fost descoperit în satul Horbota. Profesorul Ioan Morariu – a cărui „Istorie a Ținului Herța” am folosit-o ca referință – afirmă că regiunea s-a aflat sub conducerea regelui Decebal, iar după anul 106, geții din Nordul Moldovei au reușit să rămână în afara stăpânirii romane. Pe teritoriul herțean s-au descoperit urme de *horodiști* (vechile cetăți), așa cum astfel de așezări întărite au existat și în actualul județ Botoșani sau în jurul Cernăuților, în zona Codrii Cosminului. A fost identificată existența unui „Cnezat al Herței” între sec. al IX-lea și al XI-lea, în vecinătatea Codrilor Herței. Horodiștea de aici era printre cele mai bine apărate așezări. Între sec. al XII-lea și al XIII-lea, o unitate prestatală, numită „Țara românilor” a devenit, un veac mai târziu, marcă militară („Moldova Mică”) în care a fost inclus și Ținutul Herței. Pentru câțiva ani, Dragoș Vodă, vasalul regelui Ludovic I al Ungariei, a condus această Moldovă. Sub Bogdan (1359-1365), formațiunea era independentă de coroana maghiară.

Încă din perioada medievală, Codrii Herței, plini de tâlhari sau de haiduci, depinde de interpretare, au făcut renumele întinsei păduri care dădea frisoane negustorilor ce străbăteau zona; cam în același fel în care Codrii Vlăsiei acopereau

o largă suprafață din teritoriul Țării Românești. Codrii Herței se întindeau la sud-est de Prut, până aproape de albia Siretului. De cealaltă parte se găseau satele Pilipăuți, Lunca, Proboțești, Târnăuca și actualul oraș Herța. Neculce pomenește de Codrii Herței evocând un incident petrecut în 1682, când o mână de boieri moldoveni au fugit în Polonia, dar „...i-au agiunsu gonașii lepcani în Codrul Herței și s-au bătut cu dâșșii și nu le-au pututu strica nemica...”. Un document datat 1774 menționează „69 paștări (corp de ostași moldoveni mercenari înființat în 1727) ce sânt pentru paza Codrului Herței”. O hartă rusească din 1835 mai menționează încă pădurea Herței alături de alți codri seculari din Țara Moldovei: ai Hârlăului și cei ai Iașilor. După cel de-al Doilea război mondial, sovieticii trec la exploatarea nemiloasă a fagilor și stejarilor din Herța, societatea mixtă Sovrom-Lemn „asigurând” distrugerea Codrilor.

Cea mai veche atestare a unei localități herțene indică data de 29 iunie 1400. Documentul, ieșit din cancelaria lui Alexandru cel Bun, se referă la satul Molnița și precede cu opt ani faimosul hrisov al aceluiași voievod care, la 8 octombrie 1408, atestă Cernăuțiul Bucovinei. Tot în timpul domniei lui Alexandru cel Bun va fi atestat (pe data de 16 februarie 1428) și satul Mamornița (sau Mamorinți). Documentul din 20 decembrie 1437 pecetluit de Ilie Voievod – fiul pe care Alexandru cel Bun și-l asociase la domnie – reprezintă actul de naștere al satului Herța, mai apoi târg și centru al ținutului. Documentul vorbește de „satul lui Herțea, pe Prut”. Posibil ca acest patronimic să fi dat numele localității. Urmează documentele de cancelarie care menționează începuturile următoarelor localități: Buda Mare (fost Stroinți) și Buda Mică (fost Urvicoleasa) - actul din 12 august 1461 emis sub Ștefan cel Mare; Lucovița (sau Lucovăț), zapisul din 3 aprilie 1488 din timpul domniei voievodului Ștefan. Iliș Rareș (fiul lui Petru Rareș) emite hrisovul din 3 februarie 1549 pentru satul Proboțești. Sub domnia lui Petru Șchiopu sunt atestate satele Culiceni (3 iulie 1575), Tureatca (21 mai 1584), Târnăuca (7 septembrie 1585). Vodă Eremia Movilă a menționat satul Mihoreni (11 iunie 1602). Domnitorul Ștefan al II-lea Tomșa dă hrisoavele pentru Pueni

(sau Stănești) și Godinești (acte domnești din 1613 sau vara anului 1614). Satul Mogoșești apare pentru prima dată în documente la 27 iulie 1616. Judecând după numele de botez înregistrate în catagrafii, în anul 1774, majoritatea proprietarilor de moșii erau români: Sandu Ilie, Ioan Vasile, Gorovei Constantin ș.a. Fetele purtau și ele prenumele românești: Ileana, Maria, Dochița, Maranda, Boghița, Ilinca, Varvara, Magdalena, Simina, Vasilica...

Ținutul Herța era străbătut de principala cale comercială care lega Cernăuțiul de târgul Dorohoi. Prin Botoșani, drumul ajungea la Iași. Așezat alături de drum, satul Herța devine târg în 1672, în timpul domnitorului Gheorghe Duca. Statutul urban al localității a fost reînnoit mai târziu de către vodă Scarlat Calimachi și, din nou, în 1824, de către Ioniță Sandu Sturza. Satul Mamornița sub Constantin Moruzzi ajunge al doilea târg al Ținutului, deși, până în 1856, apare în acte și ca sat și ca târg. Activitatea comercială a marcat economia regiunii, astfel că, la începutul sec. al XIX-lea, numai în Herța se organizau patru iarmaroace pe an plus câteva târguri și oboare (numai pentru comercializarea vitelor). Statistica de care dispunem indică un număr de 181 de negustori care funcționau în târgul Herța, fiecare denumit în termenii epocii: cinci lipscani (negustori din Lipsca/azi Leipzig), bogasier (pânzeturi scumpe), patru bacali (produse alimentare), un pescar, 65 de precupeți (legume, fructe, păsări), 18 cârciumari, nouă rachieri (posesori de cazane de țuică, rachiu), 13 ahtarlaci (ceva între farmacie, drogherie și parfumerie). Ca și cum nu ar fi fost de ajuns, mai erau înregistrați „65 de *neguțători fără dughene*”. Printre negustori se găseau: evrei („*jidovi hrisovoliți*” care beneficiau de înlesniri fiscale de la domnie), patru ruși, doi francezi și 41 de austrieci (ce treceau hotarul dinspre Bucovina austriacă). Unii dintre acești negustori erau „*sudiți*”, adică supușii unui consulat străin și, ca atare, nu li se aplicau legile Moldovei. Cei mai mulți erau austrieci și, de aici, nevoia imperiului de a crea (la 1790) la Iași o agenție consulară a Austriei cu reprezentanțe („*starostii*”) în Herța și Dorohoi pentru „*sudiții*” din acele părți. La Mamornița se afla un punct vamal între Moldova și Imperiul Austriac care a funcționat până la

unirea Bucovinei din 28 noiembrie 1918. În 1832 mai funcționau în târgul Herța și trei „fabrici”: una de lumânări și două de „oloiuri” (ulei). Nu întâmplător, începând din 1828, Ținutul Herța avea sigiliu propriu care se aplica pe corespondență (fondul ștampilei înfățișa un cântar). În satul Tureatca, la sfârșitul sec. al XIX-lea, se scotea piatră de construcție, și anume calcar și gresie, iar, mai târziu, cariere de piatră încep să funcționeze și în satul Mogoșești. În 1887 Parlamentul României votează legea privind „măsurile generale pentru a veni în ajutorul industriei naționale”; se urmărea dezvoltarea mării industrii. În luna februarie 1912, parlamentul adoptă o nouă lege care trebuia să sprijine și întreprinderile mai mici: cele cu mai puțin de 20 de lucrători și cooperativele de meșteșugari cu minimum 20 de muncitori fiind încurajate, mai ales firmele care valorificau resursele locale. Măsurile legislative s-au dovedit de bun augur pentru regiunea Herței. În preajma Primului război mondial funcționau aici mori cu abur sau pe benzină în următoarele localități: Buda Mare, Hreățca, Pueni, Culiceni, Slobozia, Sanihău, Târnăuca, Probotești. La Buda Mare activa Banca „Codrii Cosminului”, în Lunca Banca „Deșteptarea”, ambele acordând țăranilor împrumuturi în condiții avantajoase. Bănci populare se găseau și în satele Mamornița, Bănceni, Târnăuca, Probotești și Tureatca. Mai existau cooperative agricole, cooperative de consum, obști de arendare a moșiilor, ca și obști pentru exploatarea pădurilor. În anul 1900 România a participat la Expoziția universală de la Paris. Printre exponatele prezentate de județul Dorohoi se numărau cele provenite din plasa Herța: obiecte de artizanat realizate în satele Tureatca și Mogoșești. Cam atât despre „exploatări” și „industrie”...

Obligațiile fiscale către domnie erau urmărite și bineînțeles contabilizate. Astfel, dintr-o „Cronică a visteriei Moldovei” din 1816 aflăm că în localitățile Ținutului Herței se înregistrau 1.685 de *liude* (contribuabili). În satele Hreățca și Mamornița erau scutiți de plata birului 115 locuitori. Separat de obligațiile către stat, țăranii mai aveau datorii și către stăpânii moșiilor: *mortasipia* (taxa pe vânzarea/cumpărarea vitelor în iarmaroace) sau *vatajia de harabagii* (o plăteau

căruțașii). Din „Condica liuzilor”(1813) știm că mulți locuitori făceau cărăușie în toate cele 23 de sate ale Herței, realizând venituri din această îndeletnicire profitabilă.

Între secolele XV și XIX Moldova era împărțită în ținuturi, unități administrativ-teritoriale pe care, în cea de-a doua domnie, Constantin Mavrocordat le împarte în mai multe subdiviziuni administrative (*ocoale*). Ținutul Cernăuților, căruia îi aparținea Herța, avea patru ocoale. În 1775, austriecii ocupă numai trei ocoale. Localitățile de pe malul drept al Prutului au rămas în Moldova, împreună cu târgul Herța. Între 1776 și 1788 acestea formează un ținut nou, numit „al Herței”.

După anexarea Bucovinei de către Imperiul Austriac (1775) și a Basarabiei de Imperiul Țarist (1812), Moldova rămâne cu 16 ținuturi, între care Dorohoi și Herța. Abia în 1834, ținutul e desființat și unit cu Ținutul Dorohoiului, ca ocol al acestuia. După unirea Principatelor Române, Alexandru Ioan Cuza a transformat – după modelul Munteniei –, ținuturile în județe și ocoalele în plăși. Până în 1940 când Armata Roșie pătrunde în spațiul românesc, plasa Herța mai era numită și plasa Prutul de Sus.

Până către finele sec. al XVIII-lea, târgul Herța avea singura școală din întregul ținut. În 1794 biserica „Sfântul Gheorghe” avea o „*casă de școală lângă biserică, făcută iarăș cu banii bisăricii*” numită „*școala începătoare românească*”. În 1804 Alexandru Moruzi dăruiește biserica „Sfântul Gheorghe” mănăstirii „Sfântul Spiridon” din Iași, lăcașul din Herța primind al doilea hram, sub care va fi cunoscut drept „Catedrala domnească Sfântul Spiridon”. Cele mai multe dintre bisericile ținutului au fost ridicate între secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. În 1818 călugărul Sava Holban – din familia proeminentă a boierilor Holban – ctitorește la Mogoșești singura mănăstire din regiune, cu hramul „Nașterea Maicii Domnului”. Moșia mănăstirii Mogoșești a fost secularizată în 1863. Legea agrară promulgată de Al.I. Cuza la 14 august 1864 a condus la împrumărirea a 2.869 de capi de familie. Aceștia trebuiau însă să-i despăgubească pe foștii proprietari într-un

termen de 15 ani, cum precizează Ion Ionescu de la Brad. Țăranii au achitat doar 2/3 din sumă, 1/3 fiind achitată de către stat. Același Ion Ionescu de la Brad observa că locuințele din „mahalalele târgului Herța sunt încongiurate cu garduri de nuiele, pe lângă care s-au răsădit cătina care formează un gard viu de un aspect foarte pitoresc și frumos“.

Locuitorii Herței au susținut înflăcărat Unirea Principatelor. În iunie 1856, 93 de unioniști din Dorohoi au semnat „*Actul de adeziune a județului Dorohoi la Programa Unirii*”. Iorgu Vasiliu, numit ispravnic, era membru al Comitetului Unirii din Botoșani. Doi unioniști, Mihail Kogălniceanu și Ioan Docănaș au fost aleși în Adunarea Moldovei din partea marilor moșieri ai Ținutului Dorohoi, iar postelnicul Costache Varnav a fost ales ca reprezentant al orășenilor; a fost votat în unanimitate pentru că... „*Toți au votarisit pentru el*“. Poeziile lui Vasile Alecsandri erau cunoscute, intrate în conștiința națională. Versurile: „*Hai să dăm mână cu mână/Cei cu inima română...*” din „Hora unirii” erau pe buzele tuturor. Mai puțin cunoscute sunt poeziile lui Gheorghe (George) Sion, fiu al locurilor, născut la Mamornița în 1822. Versificația mai stângace nu a împiedicat mesajul poetului să cuprindă inima contemporanilor. În „Limba românească” Sion aduce un elogiu limbii materne: „*Mult e dulce și frumoasă/Limba ce vorbim/Altă limbă armonioasă/Ca ea nu găsim/O, vorbiți, scrieți românește/Pentru Dumnezeu!*“. Poemul „Marșul Unirii” (1857) transmite cu patos mesajul unirii: „*Vino muntene/Vin moldovene/Spuneți Europei voi ce doriți/Soarta română/Vă stă în mână/ De voi atârna români să fiți*“. Unirea pe care o visa generația poetului Sion trebuia să includă și jumătatea răsăriteană a Moldovei, mai ales că după „Tratatul de la Paris” din 1856, Rusia – înfrântă în războiul Crimeei – retrocedează județele sudice Cahul, Bolgrad și Ismail. O spune poetul: „*Dulce sora-a Țării mele, Basarabie iubită/Iată-n fine că acuma fiii tăi te văd cu dor/Ei te cheamă-n veselie, la viață fericită/Și te strâng la sânul lor*” („La Basarabia”). George Sion face chiar o călătorie – fapt mai puțin cunoscut – peste Prut, vizitând tocmai localitățile ce

reveniseră la Moldova. Publică la București în 1857 însemnările acestui voiaj sub titlul „Suveniri de călătorie în Basarabia meridională”.

În 1877, în timpul războiului de independență, oștenii din Herța luptă în cadrul „Regimentului 16 Dorobanți” (cu reședința în Botoșani), Batalionul al II-lea (sediul: Dorohoi) și Compania 6 (reședința: Mamornița). Locuitorii rămași la vatră au sprijinit efortul de război: au lucrat 112 fâlci și 36 de prăjini de pământ în beneficiul celor 87 de familii de rezerviști din ținut. Satele Movila și Mamornița au dat, după puteri, 28 de cămăși, 15 șervete și 125 coți de pânză. În noiembrie 1877 doamna Natalia I. Ciudin comunica „Comitetului Doamnei” din Iași că a trimis bani pentru „trebuințele armatei”, anunțând că „... mai trimit 3 oca scamă di cânipă”. Prefectul de Dorohoi anunța ministerul de război că județul ce cu onor îl conducea are pentru armată „115 putini de brânză, conținând 1.123 vedre, șase oca, oferite gratis și care s-a trimis din județ și este primită în Dorohoi”. În tot județul, pe parcursul anului 1877, s-au colectat ajutoare, printre care 2.000 de cojoace.

În războiul de independență, apoi în Primul război mondial, alături de locuitorii români au luptat și ostașii evrei din județul Dorohoi. Preotul N.V. Hodoroaba (parohul bisericii din Puieni-Tureatca, născut la Dorohoi) relatează amănunțit desfășurarea campaniilor militare ale Regimentului 69 Infanterie și ale Brigăzii 10 de Artilerie în volumul „Din războiul de reîntregire. Note și impresii din Campania 1916-1917”.

După război, în 1921, în timpul guvernării generalului Averescu, se decide împroprietărirea țăranilor. Cei din plasa Herța urmau să primească loturi de 5 hectare conform legii pentru locuitorii țărani din Vechiul Regat. În 1934 s-a adoptat Legea pentru lichidarea datoriilor agricole și urbane, lege de care beneficiază, desigur, și herțenii. La recensământul general al populației din 29 decembrie 1930, fostul Ținut Herța totaliza 28 de localități cu o populație de 29.247 de persoane. Românii formau majoritatea absolută: 27.090 loc., respectiv 92,6%. Evreii – cu 1.929 de persoane care, în majoritate, locuiau în târgul Herța –

reprezentau 6,6% din totalul populației. Celelalte minorități înregistrate – un număr de 228 de persoane, inclusiv germani (15 persoane), ruși (7 persoane), ucraineni (12 persoane) – reprezentau împreună 0,8% din populația ținutului. Din cei 29.247 locuitori, un procent de 87,7% au declarat română ca limba maternă. După religie, populația arăta astfel: ortodocșii reprezentau 93,1% (respectiv 27.249 locuitori), 37 de persoane s-au declarat romano-catolici, 1.929 erau mozaici, trei luterani și doi greco-catolici. Nu și-au declarat religia 14 locuitori. (În 1938 șapte sinagogi serveau nevoile spirituale ale evreilor din Herța).

În Herța interbelică funcționau o pretură, o judecătorie, birou fiscal, oficii poștale și telefonice, serviciu sanitar, două școli primare de stat, o școală primară confesională, un cerc de lectură, o societate sionistă, două biserici ortodoxe și șapte case de rugăciune evreiești. Curând, liniștea pastorală a micului ținut avea să dispară...

Pe data de 26 iunie 1940, guvernul sovietic transmite în termeni ultimativi guvernului regal al României pretențiile sale asupra Basarabiei și Bucovinei. A doua zi guvernul nostru răspunde încercând să câștige timp, dar și să găsească o soluție la situația în care se găsea. Sovieticii au fluturat amenințarea războiului, printr-un limbaj categoric. În noaptea de 27 spre 28 iunie 1940, sovieticii expediază a doua notă ultimativă solicitând ca evacuarea Basarabiei și Bucovinei să fie terminată în termen de patru zile. În ziua de 28 iunie 1940, trupele sovietice ocupă orașele Chișinău, Cetatea Albă și Cernăuți, chiar dacă termenul acordat pentru a evacua teritoriile respective nu expirase. Ținutul Herța nu apare menționat în cele două note ultimative ale sovieticilor, așa cum nu apare în discuțiile purtate în 1943 între Berlin și Moscova.

În pofida realității, în textul primului ultimatum, sovieticii acuză România că „a desfăcut de la Uniunea Sovietică o parte din teritoriul ei, Basarabia, călcând, prin aceasta, unitatea seculară a Basarabiei (populate, în principal, cu ucraineni), cu Republica Sovietică Ucraineană”. Nu a existat nici „unitatea seculară”, nici majoritatea ucraineană. Nota sovietică a continuat astfel: „Guvernul sovietic

consideră că chestiunea întoarcerii Basarabiei este legată în mod organic de chestiunea transmiterii către U.R.S.S. a acelei părți a Bucovinei a cărei populație este legată în marea ei majoritate de Ucraina Sovietică prin comunitatea sortii istorice, cât și prin comunitatea de limbă și compoziție națională“. Cea de-a doua „mare majoritate” invocată de puterea sovietică nu avea o „soartă istorică”, cum nu avea o comunitate de limbă sau de compoziție națională. Recentele evoluții în relațiile ruso-ucrainene confirmă, peste decenii, falsitatea argumentelor sovietice folosite împotriva României. În privința Herței se cuvine subliniat, încă o dată, că teritoriul nu fusese menționat nici în protocolul adițional secret al Pactului Ribbentrop-Molotov din 23 august 1939 și nici în notele ultimative din iunie 1940.

În virtutea înțelegerilor intervenite între Germania și U.R.S.S. (Pactul Ribbentrop-Molotov-Protocolul adițional secret) Berlinul și-a arătat dezinteresul pentru Basarabia, dar a ridicat obiecții în privința Bucovinei. Potrivit unor relatări, Hitler i-ar fi reproșat lui Stalin: „Deci acum vreți toată Moldova...”. Răspunsul sovieticilor ar fi fost: „Ucrainenii ne cer. Sunt ucrainenii care trăiesc acolo, ei ne-au ordonat să facem asta...”. Holomodorul (foametea dirijată din anii 1932-1933) infirmă că ucrainenii ar fi putut să ordone ceva Moscovei. Stalin considera granița naturală aceea de pe linia Carpaților Răsăriteni, în niciun caz frontiera de pe râul Prut. În dimineața zilei de 29 iunie 1940, una din coloanele mecanizate sovietice intrând prin Mamornița, înainta spre Herța. Un localnic, Mihai Oprea (locotenent în rezervă) a încercat să lămurească ofițerii sovietici că au intrat în Regatul României, deci că se află în afara zonei cuprinse în actele ultimative. Subunitatea care se afla sub comanda lui nu a putut să oprească înaintarea agresorului. Marșul motorizat a continuat spre sud, iar locotenentul va fi arestat pe data de 4 iulie 1940, aruncat într-o închisoare sovietică și, în final, deportat în Siberia. Dispărut în nordul înghețat, locotenentul (r) Mihai Oprea nu s-a mai întors niciodată la vatră, în România pe care o servise ca militar.

Înaintarea spre sud, pe șoseaua Herța-Dorohoi a fost oprită numai după ce a explodat o mină antitanc plantată de Regimentul 27 Dorobanți Bacău, sub

comanda locotonentului Traian Jugureanu (cf. Ioan Morariu, „Istoria Ținutului Herța”). Când primele unități militare sovietice au ajuns în împrejurimile Herței, două tancuri au intrat în oraș și i-au solicitat căpitanului Ioan Boroș să predea tunurile bateriei instalate în poziție de tragere. (În zonă fuseseră dislocate Regimentul de Artilerie și Regimentul 27 Dorobanți de infanterie, ambele din Bacău). Cum regimentul lui Boroș nu se găsea în zona revendicată de sovietici, acesta a refuzat să predea bateria, argumentând că Herța aparținea teritoriului Vechiului Regat, nu fusese parte a Basarabiei sau a Bucovinei și, prin urmare, în 1918 nu avusese loc unirea ținutului cu România. Armata Roșie a tras de pe tancuri cu armele automate, omorându-i pe loc pe căpitanul Boroș, pe sublocotenentul Alexandru Dragomir și pe soldatul evreu Iancu Solomon (22 de ani, din Moinești, Bacău), ordonanța căpitanului care încercase să-și apere superiorul. Gloanțele tanchiștilor ruși au mai rănit alți trei artileriști: sergenții Mititelu și Gheorghe Istoc, alături de soldatul Vasile Spoială. După măcelărirea artileriștilor români, coloana și-a continuat marșul pe direcția Dorohoi. La circa 11 km de Herța, în punctul „Stejarul scorburos”, coloana invadatorilor s-a oprit din nou. Pe acest sector, apărât de colonelul Bota, armata noastră reușise să pună mâna, instalând și obstacole antitanc. La ordinul comandantului, soldații au tras salve de avertisment. Văzând determinarea ostașilor noștri, sovieticii au coborât de pe tancuri ca să planteze borne improvizate pentru a marca granița. Fermitatea trupelor conduse de colonelul Bota a salvat nordul Moldovei de ocupația militară, dar nu a putut opri tragedia românilor din Herța.

Armata Roșie a declarat că a ocupat pământul Herței... „din greșală”. Eroarea invocată s-a perpetuat până în prezent. Regele Carol al II-lea a notat în jurnalul său: „...după cum m-am așteptat, U.R.S.S.-ul nici nu vrea să stea de vorbă în chestiunea Herța”. Nu aveau cum: ideea ca odată cu Basarabia și Bucovina să fie anexată și Herța i-a aparținut lui Molotov (care a și fost felicitat de Biroul Politic pentru... „succesul său diplomatic”). Planul de anexare obținuse aprobarea la nivelul conducerii sovietice. Întreaga acțiune a fost explicată în alți termeni în

volumul „Campaniile eliberatoare ale lui Stalin”, publicat în limba rusă în anul 2006. Nicolai Fyodorovich Vatutin, șeful statului major al Frontului de Sud a fost mandatat de Statul Major General să evalueze Ținutul Herța din punct de vedere militar și economic. Generalul comunica Moscovei concluziile la care a ajuns, aprecierile sale determinând, în bună măsură, poziția lui Stalin: „Herța nu are o însemnătate deosebită din punct de vedere economic. Din punct de vedere militar, prin dispunerea sa pe malul de sud al râului Prut, ocupă o poziție de comandă asupra raionului Novo Selița (Noua Suliță), constituie un nod de drumuri (și stație feroviară) și un punct întărit. De aceea e necesar ca raionul Herța să se afle în mâinile noastre”. Odată instalați în Herța, sovieticii au început imediat să „administreze”, așa cum știau mai bine, noua regiune „eliberată”. Primele arestări au început chiar după câteva zile. Între 28 iunie 1940 și 22 iunie 1941 țărani Herței au fost condamnați pentru „agitație antisovietică” sau chiar pentru „trădarea patriei sovietice”. Prezidiul Sovietului Suprem al U.R.S.S. a adoptat, pe 7 august 1940, „Decretul privind crearea regiunii Cernăuți în cadrul R.S.S. Ucrainene.” Intrau aici fostele județe românești Cernăuți, Storojineț, parțial Rădăuți, nordul Basarabiei (fostul județ Hotin) și Ținutul Herța. Urmează, pe data de 15 august 1940, „Decretul Prezidiului Sovietului Suprem al U.R.S.S. privind naționalizarea pământului în Nordul Bucovinei”. (În Basarabia, într-o săptămână (28 iunie-4 iulie 1940) au fost arestați 1.122 de funcționari, vinovați de „colaborare cu administrația română”. În august 1940, dintre cei 285 de comuniști basarabeni, 186 erau evrei, 21 ruși și 21 români. În câteva luni, în primăvara anului 1941, din cei aproape 9.000 de comuniști din R.S.S. Moldovenească, jumătate proveneau din celelalte republici sovietice). Până în decembrie 1940, 220.501 de români din Basarabia, nordul Bucovinei și Herța s-au refugiat în țară. (Refugiații din Bucovina și Herța au fost îndreptați inițial către orașul Piatra Neamț, fiind transferați, după o lună, la Craiova). Comuniștii instalați între timp la putere în România nu îi considerau pe acești fugari din propria casă drept „refugiați” ci „repatriați”. La Lunca, ultima localitate pe cotul Prutului din apropiere de orașul Herța și de

frontiera cu România are loc un prim act din tragedia exodului refugiaților. Pe 6-7 februarie 1941, 400 de tineri pleacă spre țară. Doar 57 dintre ei ajung în România; restul au fost secerăți de mitralierele trupelor de ocupație. Morții sunt aruncați în gropi comune săpate în albia Prutului. Parte din răniți, transportați la Cernăuți, nu vor fi îngrijiți, stingându-se din viață. Supraviețuitorii, deținuți în închisoarea din Cernăuți, au fost executați pe data de 13 iunie 1941, când pușcăria a fost evacuată. A fost începutul măcelului, urmat, pe 1 aprilie 1941, de masacrul de la Fântâna Albă. (Prin legea nr. 68/2011, Parlamentul României a instituit „Ziua de cinstire a memoriei românilor-victime ale masacrelor de la Fântâna Albă, ale deportărilor, ale foametei și ale altor forme de represiune organizate de regimul totalitar sovietic în Ținutul Herța, Nordul Bucovinei și întreaga Basarabie”. Ziua de cinstire a fost stabilită pentru 1 aprilie. Până acum, istoriografia rusă se rezumă să accepte că la Fântâna Albă a avut loc un tragic „incident” de frontieră în care au fost împușcate cca. 20 de persoane. Majoritatea istoricilor români apreciază numărul victimelor la peste 3.500 de oameni. În zilele de 12-13 iunie 1941 începe „marea deportare” prin care 20.000 de țărani bucovineni și basarabeni (bărbații au fost separați de soțiile și copiii lor) vor fi expediați în Siberia, Kazahstan, Sudul Ucrainei și alte locuri. Folclorul deportaților vorbește despre: „Drumul către miază-noapte/Unde-s duși voinici la moarte/Drumul către răsărit/Cine-a mers n-a mai venit“. Pomelnicul Ținutului Herța e foarte lung. Satul Frunza, așezat pe linia de frontieră a fost ras de pe fața pământului. Și-au dat „cota de deportați” satele Pasat, Lucovița, Mihoreni, Probotești, Hreățca, Văleni, Ștreanga, Fundoia, Băcești, Mogoșești, Târnăuca, Pilipăuți. Cei rămași în locurile de baștină au suferit prigoana ocupantului. Populația românească majoritară – care nu vorbea nici „moldovenească” și nici rusa – l-a determinat, în 1941, pe tovarășul Alexei Sved, prim-secretarul comitetului regional, să propună tovarășilor de la Moscova următoarele: „Este necesar de examinat problema transformării raionului Herța în raion național moldovenesc sau românesc, alipind la acest raion satele românești din raionul Hliboca.” Se recomandă să fie numite în posturi de conducere

persoane care vorbesc „limba moldovenească”. Teza „moldovenismului”, deși a fost promovată de partidul unic, nu a atins acele cote aberante la care a ajuns în Basarabia.

În ziua de 22 iunie 1941 a început Campania din Est care avea să ducă la eliberarea Nordului Bucovinei, Ținutului Herța și Basarabiei, teritoriile românești pierdute cu un an înainte, în urma ultimatumului Rusiei staliniste. Unitățile corpului de munte încheie ofensiva pe data de 6 iulie 1941 când ajung în apropierea Hotinului. Prima vizită în teritoriul eliberat a avut loc pe 25 iulie 1941, când regele Mihai și generalul Ion Antonescu au fost întâmpinați la Cernăuți „cu lacrimi și flori”. O parte din refugiați revin la gospodăriile lor. Pentru scurt timp... În primăvara anului 1944 România pierde, din nou, Herța, Nordul Bucovinei și Basarabia. Ca urmare a Actului de la 23 august 1944 și a Acordului de armistițiu dintre aliați semnat la Moscova pe 12 septembrie 1944, U.R.S.S. capătă libertate deplină de mișcare în România și teritoriile care îi aparțineau. Revenită în Nordul Bucovinei, „țara comunismului victorios” a reluat politicile opresive începute în primul an de ocupație (1940-1944), adăugând noi tehnici de anihilare a identității românești: deznaționalizare (prin ucrainizare în sate și rusificare la orașe), politica ateismului „științific” (sunt închise și demolate bisericile, preoții devin „dușmani ai clasei muncitoare”), „moldovenizarea” locuitorilor (în regiunea Cernăuți, românii li s-a permis, totuși, să se declare de naționalitate română în actele de stare civilă), introducerea alfabetului în grafie chirilică (cărțile în grafie latină au dispărut la un moment dat). Literatura română clasică și modernă devine imposibil de procurat și riscant de păstrat în biblioteca personală. (Cu excepția librăriei „Drujba” din... Moscova). Abia în 1952 au fost „legalizați” ca scriitori „moldoveni” Ion Creangă și Mihai Eminescu (fără poeziile „Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie” și „Doina”). Școlile cu predare în limba rusă erau mai numeroase decât școlile cu predare în „limba moldovenească” (În Basarabia au funcționat și școli mixte). Clasele sociale „burgheze” au avut de ales între exterminare și reeducare. Țărănimea „reacționară” suferă procesele de „răsculăcire”

(deschiaburire). Politica agricolă a Rusiei staliniste, ca și represaliile împotriva țăranilor gospodari (chiaburi) au declanșat, împreună cu alte cauze obiective, (seceta) „marea foamete” din anii 1946-1947. Deportările din primul val (12-13 iunie 1941) au continuat între 2-6 iunie 1949 cu un al doilea val și chiar, mai târziu, (31.03.1951-1.04.1951) cu cel de-al treilea.

Perseverența voinței criminale a depășit rațiunea. Menționăm că nu numai românii au suferit măsurile inumane dispuse de bolșevicii ruși. Au suferit aceeași soartă germanii de pe Volga, cecenii, kalmucii, ingușii, dar și tătarii crâmleni, caraceni, turcii meshetini și balcarii. Aceia dintre ei care au fost învinuiți de colaborare cu ocupanții fasciști au fost deportați în masă sau exterminați. Destinațiile, la sfârșitul celui de-al Doilea război mondial, au fost Kazahstan, Asia Centrală, Siberia și chiar zona arctică. (Una din victimele terorii, Simion Opaică din comuna Ropcea, fostul județ Storojineț, de exemplu, a fost condamnat la 12 ani pe care i-a executat într-un gulag de dincolo de Cercul Polar). Deși acțiunile acelei perioade întrunesc toate elementele infrațiunii de genocid, nici sovieticii – după moartea lui Stalin – nici organismele internaționale nu au condamnat ulterior deportările sau colonizările forțate. Au fost introduse pedepse noi, penale sau nejudiciare: domiciliul forțat, colonia specială, exilul administrativ, colonia de strămutare specială. Se apreciază că numai în perioada 1948-1952, numărul „ukaznicilor” (ucaz = decret) s-a ridicat la 33.266 de persoane. Prezidiul Sovietului Suprem al Republicii Sovietice Socialiste Ucrainene a adoptat, pe 7 septembrie 1946, „Decretul cu privire la păstrarea (sic!) denumirilor istorice”. Toponimia a fost schimbată, vechile nume de localități au fost rusificate sau ucrainizate. În Ținutul Herța, satul Culiceni atestat cu acest nume încă din 1575 sub voievodul Petru Șchiopu a fost rebotezat prin aplicarea decretului de rusificare: Kulikivka. Mihoreni ajunge Pietrasivka, Mihoreni e Bairaki, iar Herța devine Gerta. În conformitate cu împărțirea teritorial-administrativă a R.S.S. Ucrainene, Ținutul Herța devine raionul Herța cu 24 de soviete sătești.

După cea de-a doua „eliberare” sovietică (martie 1944) Mitropolia Bucovinei își încetează, practic, activitatea. Î.P.S. Tit Simedrea a părăsit scaunul metropolitan, deși titulatura i-a fost păstrată până în iulie 1945. O speranță zadarnică, câtă vreme Rusia Sovietică a dispus trecerea bisericii ortodoxe din Bucovina în subordinea patriarhiei moscovite. Noii conducători vor trimite la Cernăuți un simplu preot, de naționalitate ucraineană, din regiunea Sverdlovsk. În iulie 1944, acesta a fost numit protopop eparhial al tuturor parohiilor ortodoxe din Bucovina, centrul mitropolitan fiind redus la nivel de protoierie. În februarie 1945, preotul Eutimie Kavernînski devine, sub numele de Teodosie, episcopul Cernăuților și Bucovinei. Cei care i-au succedat în scaun, în total 11 conducători bisericești, n-a fost niciunul de etnie română, așa cum s-a procedat și în biserica Basarabiei în aceeași perioadă. Slujbele parohiale au început să fie săvârșite de preoți din Hmelnițki, Orlov, Rovno, Krasnodar sau chiar din R.S.S. Moldovenească.

R.S.S. Ucrainiană – creată pe 25 decembrie 1917, cu statut de republică constituentă a U.R.S.S. – s-a despărțit de autoritatea centrală, după ce, în 16 iulie 1990, parlamentul ucrainean a formulat „Declarația Suveranității de Stat” care conținea principiile de autodeterminare, democrație, independență politică și economică. Un an mai târziu, parlamentul declara independența republicii (24 august 1991) sub denumirea Ucraina, cu capitala la Kiev. În 1996 se adopta *grivina* (moneda națională). După secesiune, Ucraina păstrează teritoriile care fuseseră anexate anterior de către U.R.S.S., inclusiv Bucovina și Ținutul Herța. Ca atare, în calitate de *stat sucesor*, Ucrainei îi revin o sumă de de drepturi și obligații, conform normelor de drept internațional. Viktor Cernomîrdin, un fost prim-minstru al Federației Ruse numit ambasador în Ucraina, avea să declare, stârnind tensiuni diplomatice între cele două capitale: „*Dialogul nu este posibil cu actuala conducere ucraineană*“. În privința nordului fostei Moldove, punctul de vedere al propagandei ucrainene reprezintă o denaturare constantă și insistentă a istoriei: „*Elementul autohton băștinaș au fost slavo-rușii, continuatorii lor fiind ucrainenii*”

de astăzi și nu românii. În această zonă, românii au venit mai târziu și s-au așezat peste ruși... A venit timpul să conștientizăm rolul și importanța noastră aici și acum...". Scopul declarat este: „De a face să renască etnicitatea ucraineană din Bucovina sudică“. (Adrian Seiciuc, „Problema ucraineană și Bucovina sudică“, material publicat în 2001, cu sprijinul Uniunii Ucrainenilor din România, difuzat de Ambasada Ucrainei la București). Tratatul din 2 februarie 1997 (semnat la Constanța pe 2 iunie 1997) pe care România l-a încheiat cu Ucraina – adeseori amintit sub calificarea „rușinosul tratat” sau, în unele comentarii, drept „act de trădare” – nu a rezolvat preocupările și nevoile populației românești din Herța. Un inventar sumar al prevederilor celor 29 de articole ale tratatului ar putea evidenția că partea ucraineană a încălcat sistematic spiritul și litera acordului sau a aplicat o interpretare unilaterală a textului. Documentul semnat de președinții Emil Constantinescu și Leonid Kucima prevede în art. 27 posibilitatea denunțării de către părți a actului încheiat pe termen de 10 ani. (În caz contrar se prelungește automat pe noi perioade de 5 ani). S-a susținut că denunțarea ar însemna o declarație de neprietenie pe care diplomații, în general, o evită. Ar rămâne cealaltă soluție, aceea a dialogului realist și pragmatic, pe marginea unui acord defectuos, pentru a determina cu fermitate respectarea, în spirit european, a drepturilor minorității române din Ucraina.

POPULAȚIE ȘI LOCALITĂȚI

În conformitate cu împărțirea administrativă actuală, teritoriul Ucrainei e împărțit în 24 de regiuni. Una dintre acestea este regiunea Cernăuți, cu 11 raioane și două orașe, subordonate direct regiunii. Raionul Herța, cu capitala în orașul Herța, cuprinde 13 comune (cu 23 de sate): Buda Mare, Culiceni, Godinești, Horbova, Hreața, Lunca, Mihoreni, Mogoșești, Molnița, Ostrița, Poeni, Târnăuca și Tureni. Aceste așezări sunt atestate din perioada medievală și au cunoscut dezvoltarea sub domniile pământene. Menționăm că în Movila, biserica a fost

ridicată în 1440, biserica de lemn din Becești este datată 1561, cea din Mihoreni datează din 1663, Lucovița din 1757, Lunca din 1767, Poeni din 1811. Raionul a fost înființat la 1 octombrie 1940 și inclus în componența R.S.S. Ucraineană. A fost desființat în 1962 și trecut la raionul vecin Hliboca/Adâncata. A fost reînființat pe data de 6 decembrie 1992 în cadrul Ucrainei independente. Obsesia „reorganizării” a fost reluată și după aceea și s-a încercat dizolvarea Herței prin trecerea unei părți la raionul Noua Suliță și o alta la raionul Storojineț. Niciuna din variante nu avea vreo legătura cu Herța: raionul Noua Suliță, înființat în 1940 de Uniunea Sovietică, a făcut parte din județul interbelic Hotin (regiunea istorică Basarabia), iar raionul Storojineț, creat de ocupanți tot în 1940, aparținuse județului interbelic Storojineț (regiunea istorică Bucovina). Agricultură reprezenta principala ocupație a locuitorilor. În raion funcționează cinci întreprinderi de procesare a produselor agro-alimentare. Față de localitățile care apar în „Recensământul general al României din 29 decembrie 1930” lipsesc cinci comune (sate) care fie au dispărut (satul Frunza), fie au fost incluse în localitățile învecinate. Românii sunt majoritari în toate cele 13 localități raionale, cu mențiunea că Tureni (reședința de comună) are în administrare satele Vaisa (sau Mamornița românească) și Mamornița propriu-zisă (sau Mamornița Ucraineană). Doar aici predomină populația Ucraineană (494 de locuitori), fiind singura așezare care nu are o majoritate românească. Unele localități au revenit la denumirea istorică românească sub care au fost cunoscute. Un exemplu este localitatea Petrașivka, căreia sovieticii îi schimbaseră numele și care, în iunie 2017, a revenit – prin decizia consiliului raional – la denumirea istorică de Mihoreni.

În ultimii ani, administrația ucraineană încearcă să implementeze noi principii de administrare, bazate pe conceptul de „comunitate teritorială unită” (C.T.U.), fiind posibilă chiar unirea localităților din raioane diferite. Ideea nu este nouă și, oficial, se consideră că noua formulă ar permite planificarea dezvoltării integrate pe termen lung a întregului teritoriu al C.T.U. În România, Legea nr. 2/1968 privind organizarea administrativă a teritoriului prevedea organizarea

unită a populației rurale în funcție de condițiile geografice, economice și social-politice, etnice și de legăturile culturale și tradiționale ale populației. Având în vedere situația demografică, etnică, în raionul Herța sau în regiunea Cernăuți, pe ansamblu, introducerea conceptului de C.T.U. are potențialul de a bloca activitatea consiliilor locale. În funcție de obiectivele reale ale administrației – nu de cele declarate – și de naționalitățile majoritare în zonă, deciziile reprezentanților unei C.T.U. ar putea fi determinate de grupul etnic de apartenență. În luna ianuarie 2018 în regiunea Cernăuți au fost create 26 de comunități, cu 95 de consilii locale și 148 de localități. Subiectul impune o atentă monitorizare atât din partea României („kin state”), dar și a organismelor europene.

Dinamica demografiei românești în Herța întâmpină dificultăți de la început. Rezultatele recensămintelor realizate în regiune conțin câteva „subtilități”, urmând principii și tehnici diferite care au urmărit „corecții” convenabile autorităților. Nu mai puțin, dese modificări teritorial-administrative au dus la neconcordanțe între rezultatele diferitelor perioade. Sursele limitate la care putem apela nu se pun de acord, așa încât cifrele totale nu indică aceeași realitate demografică. Din anul 2001, Ucraina nu a mai procedat la recensarea locuitorilor, astfel că, în prezent, folosim date statistice făcute publice acum aproape 20 de ani. Pentru aproximare și înțelegerea evoluțiilor demografice, trebuie să folosim cele trei recensăminte realizate în regiunea Cernăuți, raionul Herța: cel finalizat de România (1930), ultimul recensământ sovietic (1989) și, desigur, recensământul ucrainean (2001). Ultimele două statistici au împărțit populația românească, în mod artificial, în români și moldoveni. În anul 2001 românii din raionul Herța erau în număr de 29.554 de persoane, (91,5% din populația totală), față de 23.539 persoane recensate de statul sovietic în 1989. (Comparativ, recensământul interbelic indica 27.090 de persoane). În 2001 „moldovenii” reprezentau 756 de persoane, față de 3.978 în 1989; adunați împreună 30.310 locuitori de naționalitate română (2001), respectiv 27.517 (1989). Diferența indică, parțial, sporul natural,

dar și autodeclararea ca etnici români a respondenților. În procente, creșterea a fost de 9,4%, atingând 96,5% din populația Herței. În cei 12 ani, a crescut și numărul ucrainenilor, ca urmare a asimilării unui număr de ruși și români din orașul Herța, absolvenți ai școlii ucrainene. (Ion Popescu, Constantin Ungureanu, op. cit.). Pe ansamblu, creșterea natalității în colectivitatea românească poate fi remarcată și din creșterea numărului de elevi în școlile românești.

LIMBA ROMÂNĂ

Herțenii vorbesc în graiul moldovenesc, ramura estică a dialectului dacoromân al limbii române; se aseamănă cu limba română vorbită în județul Dorohoi. Mai puțin unele regionalisme, româna lor e perfect inteligibilă. În acest sens urmăriți cum ne povestește Mărândel Aneta (68 de ani, patru clase în limba română, 3 clase în limba rusă) din Probotești (localitate situată la 5 km sud de Herța și 20 km nord de Dorohoi; din 1947 satul a fost botezat Diakovti).

Pi tata l-o-mpușcat la graniț-aici: „Can o vinit aici ruși/Apîi/de-amu avem păsprăzăce ani//am fost terminat șapți clasî/Și m-am dus la Botoșani la licieu/j-de-amu/de-amu s-o-mbolnăvit părintî/pi tata l-o-mpușcat la graniț-aici//pi moșu neu d-is l-o lua la oniega/pi mătușa tot așe//mama o fost bătută di/di niam/di ruș//o murit/de-amu io am rămas cu frați nei,//doi sînt//și fratli ceal mare o fost dat la [...] l-o dus în lagăr// de-amu io-uă/am rămas... //mergem în locu mamii la corvată//mergem la rostuoică-n locu mamii/pajsprăzăcii-ani avem/Cinsprăzăce ani//și de-amu... multe greutăț/fel de fiel//am fost lu înkisoare loată//

(Dumneata!?)

da//

(De ce?)

aşe /ne-o loat la-nkisoare... Întăi am fost la Dombas luat//cîn
aveam cinsprăzăce/şăisprăzăce-ani/cîn am fos la dombas//di-amu după
ci-am vinit di_la dombas/di-amu... avem băieţi di-amu/şi m-o luat
la-nkisoare//pentru colhoz//că nu putem împlini normele//uomu
pute-mplini/da io nu putem/şi mi-o dat un an de zile//
(Şi cum, pentru asta se făcea închisoare?) .

Patru copkilaş ni-o rămas acasă//ş-apă am vinit di_la-nkisoare
de-amu//io cu uomu//mătuşa d-icj o murit//fratele neu de-amu o fost
judicat/aista care-o murit amu pi cinsprăzăce ani pentru politică... şî de-amu...
am rămas aşe... sînguri...

(Cu tata cum s-a întâmplat?)

Tăta în patruzăci/aş cînd o vinit sovietişii aici/î... domnu pavălă jel
tot ştii (...) apî ştiţi/cîn o aşezat graniţa aicia lumea le păre şagă deodată/
mergeu la... lucru; la fin/la prăşit//graniţa încă nu iera stabilit-aicia
limea treâctie/fugie//întăi o fos refugijerea aşe... o trecut... o mai vinit/o mai
fugit/da de-amu gata/în... patruzaşipatru de-amu ie s-o
stabilit ce-amu tare/lumea nu- o-nţăles//mai vini di pin tăti satele iestea
şi i-mpuşca//şi tata o miers... //în patruzăcişunu/ţin minti de sifintu pietru/
cum noi l-am pitricit ş-o zis ca mierge ca să ducă lu fratele de mîncare: ca jera Iuat
de voluntari la armată//şi cînd o agiuns acolo la suşe gata... //l-o-mpuşcat/l-o-
mpuşcat //

l-o urcat în căruţă/şi-o dus/şi bun dus//ne-o mincunit... //un an di zile am
îmblat cu fratele

neu/cu-aceala nic! mergem la Cernăuţi pi gios/ca jel ieste//spuneau jidanii
ca ies santinele... da iele nu maj iera// ,

în patruzăcişunu/de-amu cînd o vinit... românii/apa ne-am dus

ai... la hiețta/la viruon?/daca știț//ne-am dus acolo... da/noi ziceam
 la viruon unda jera beciurile acelea acolo unde... știie lumea de-amu care-i
 prinde la graniță merge și-i schingiuie acolo//
 ș-aici la bortă în Probotești o fost iară duș//ș-apii... ieram de-amu ca la
 iecstra-școlari/iera-ncă

școala am gătit-o//și ne-am dus acasă ș-am cunoscut aci parcă iel cum iera
 mititiel așe/unu pavăl de-aiși silvestru lu pavăl/anica iar o miers și o zis că parc-ar
 și iel/da iera așe tokiț/așe oase-așencă ...

(Și cine zici ca a fost la Onega, moșu'?)

Moșu neu//în doauă luni o murit//acolo lumea care s-o dus ...

(Nu s-o mai întors ...),

nu/nu//nu s-o maj întors//lumea tăta care di pi aiși/cari-o fost
 oamini voiniși tăț la trăjzășinci/și pătruzăci/păzășciinci/și care-o fost
 (..) în doaă trei luni s-o irosit gata / (.)

(Ce povesteau ei, cei care au fost acolo?)

o mers acuolo//i-o pus la lacu cela la Uonega la lucru acuolo/le-o
 dat mîncare aici ia ce-i trebu... /din... /și io... omorît tăt/i-o nimicuit
 tăți//(înregistrare din 1992, transcrierea Vasile Pavel publicată în Marin,
 Mărgărit, Neagoe, Pavel, „Graiuri românești...”, 2000).

Dincolo de frumusețea graiului care redă perfect evenimente petrecute,
 laolaltă cu trăirea lor intimă, povestea spusă de *mătușa Anieta* (Mărândel Aneta)
 trebuie privită ca una dintre cele mai tulburătoare *istorii orale* a suferințelor
 țăranilor români rămași la cheremul ideologiei bolșevice, copleșitoare prin
 intensitate. Cercetătorul din teren a notat că informatoarea „povestește cu mult
 patos”. Trebuie să citim această mostră de grai ca istorie trăită, a cărei autenticitate
 adaugă tragismul pe care nu-l găsim în istoria scrisă a ocupării Herței. Lagărul

Onega, la care se referă informatoarea, se află în regiunea Arhanghelsk, în nord-vestul Rusiei, aproape de vărsarea fluviului Dvina de nord în Marea Albă.

Un scurt glosar „herțan” ne poate oferi câte ceva din farmecele graiului ținutar: ai (usturoi), apă tăcută (apă folosită la descântece), barabulă (cartof), berneveci (ițari), burca (haina scurtă), ciucalău (cocean), chișleag (lapte prins), drăcoai (femeie păcătoasă), găluște (sarmale), goldane (prune grase), harbuz (pepene verde), jlei (lut), legătură (vrajă), păuș (parastas), povidlă (magiun), șor (șorici), a stuchi (a scuipa), tort (pânza de casă), tronul mortului (sicriu), voloc (plasă de pescuit), zămos (pepene galben). Potrivit lui Ion Popescu și Constantin Ungureanu, situația lingvistică în raionul Herța se prezenta în anul 2001 astfel: 29.435 de persoane (din cei 29.554 înregistrați) au declarat româna limba lor maternă. 511 „moldoveni” (din cei 756 înregistrați) s-au declarat românofoni. (Alți doi ucraineni și trei români au declarat drept limbă maternă „limba moldovenească”). Datele din 2001 au indicat, potrivit studiului citat, cel mai înalt nivel de utilizare a limbii materne dintre toate etniile Ucrainei, nivel comparabil cu cel înregistrat în Transcarpatia, zona românească a Maramureșului din dreapta Tisei. (Din motive necunoscute, ultimul recensământ sovietic din 1989 nu a cuprins date etnolingvistice referitoare la raionul Herța). Din 2001, anul recensământului, politicile minoritare au fost reformulate în așa fel încât să favorizeze – dacă nu chiar să impună – limba ucraineană. Odată cu obținerea independenței de stat, Ucraina a urmărit integrarea europeană, considerînd-o o direcție prioritară în politica sa externă. În octombrie 1995 parlamentul țării a adoptat „Legea cu privire la aderarea la statutul Comunității europene”. Au urmat semnarea și ratificarea următoarelor documente: „Convenția europeană cu privire la drepturile omului” și a protocoalelor anexe, „Convenția-cadru cu privire la protecția minorităților naționale”, „Carta europeană cu privire la autoadministrarea locală”. A fost ratificată și „Carta europeană a limbilor regionale sau minoritare”. Profitând de faptul că instrumentul de ratificare nu a fost depus la Consiliul Europei, un grup de deputați a cerut declararea

neconstituționalității legii de ratificare care intrase în vigoare ca lege internă din momentul publicării, respectiv din 30 decembrie 1999). În baza documentelor europene agreate de parlamentul ucrainean s-a născut obligația de conformitate europeană. Pe data de 8 august 2012 a fost promulgată „Legea privind principiile lingvistice ale Ucrainei” prin care a fost recunoscut statutul de limbă regională pentru 18 limbi minoritare, între care dialectele karaim și cramceac. Legea a stabilit că în situația în care 10% din populația unei regiuni vorbește o limbă minoritară, aceasta poate fi folosită oficial în activitatea administrației locale. Prima localitate care a acordat limbii române statutul de limbă regională a fost comuna Tărăsăuți (raionul Noua Suliță, reg. Cernăuți) urmată de Consiliul raional Herța (reg. Cernăuți). În expunerea de motive a fost invocat faptul că 93% din populația raionului Herța vorbește limba română. După ocuparea Crimeei de către Federația Rusă, pe fondul campaniilor militare din Ucraina de Est, s-au adoptat măsuri legislative menite să restrângă rolul limbii ruse în societatea ucraineană; un obiectiv greu de atins și, în același timp, o îngrădire esențială a dreptului minorităților la limba maternă, nu numai a etnicilor ruși. Avem în vedere „Legea educației „din 7 septembrie 2017, aceasta fiind considerată de Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei „un impediment major pentru predarea în limba minorităților din Ucraina” și cadrul legislativ stabilit pentru o nouă împărțire administrativă („reforma descentralizării”). În baza noii politici legislative, învățarea limbii române de către copiii comunității devine problematică. (Firește, în Herța se vorbește limba română, dar, pe viitor, cunoașterea și aprofundarea limbii materne ar putea fi periclitată de această perspectivă monoetnică). Așteptând reacțiile statelor înrudite și evaluarea reacțiilor internaționale – în special ale Uniunii Europene – oficialii statului se complac în asigurări neangajante, urmate de afirmații ferme, pe principiul „doi pași înainte, unul înapoi”. Vom aborda ulterior problema educației în limba română, dar e momentul să subliniem că, în noul cadru legislativ din Ucraina,

lupta pentru identitate și cultură națională se mută pe un front nou, cel în care școlile devin teren de confruntare.

EDUCAȚIA ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Potrivit Ghidului instituțiilor de învățământ românesc publicat la București, în anul 2007 funcționau în Herța: Școli primare (satele Herghiligeni, Pătrășceni, Vădeni, Săvinești, Crigănești, Țânțeni, Ștreanga, Buda Mică, Păsat, Fundoaia, Lunca, Ostrița (școală-gradinița); Școli medii de cultură generală (Târnăuca, Mogoșești, Buda Mare, Ostrița, Molnița, Hornova, Godinești, Mihoreni, Hreața, Proboțești, Pilipăuți/Satu Mare, Movila, Lucovița, Poeni/ Bucovca, Culiceni, Becești, Tureni). În școala medie ucraineană nu este obligatorie limba română.

În centrul raional, orașul Herța, funcționează Liceul „Gheorghe Asachi”. În Herța există și o școală medie ucraineană care, împreună cu școala din Mamornița (sectorul ucrainean) asigură învățământul pentru ucrainenii din Herța și o parte din tinerii refugiați în urma luptelor din estul Ucrainei. Absolvenții români își pot continua studiile superioare în Cernăuți, la Universitatea Națională „Yuriy Fedkovych”. (Există catedră de limba română și la Universitatea Națională „Taras Sevchenko” din Kiev și, respectiv, în Transcarpatia la Universitatea din Ujgorod). Universitatea poartă numele scriitorului și folcloristului Y. F. (1834-1888). Lectoratul de limba română al Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava este găzduit aici din noiembrie 2014. Cursanții primesc un certificat de competență în limba română, eliberat de Facultatea de litere și științe ale comunicării din cadrul instituției sucevene. În anul universitar 2019-2020 au fost înscriși 110 studenți, provenind de la toate facultățile Universității Cernăuți. Se cuvin menționate contribuțiile remarcabile ale profesorilor bucovineni, amintindu-i pe Grigore Bostan și Gheorghe Jernovei, care au condus anterior Catedra de filologie română și clasică a Universității Cernăuți.

Școala din Herța, înființată ca școală parohială a primit statutul de școală publică în 1857. După cel de-al Doilea război mondial a devenit școală medie cu predarea în limba ucraineană, apoi în limba rusă.

Teoretic, absolvenții școlilor publice își pot continua studiile și în centre universitare din România. Atât înainte, cât și după semnarea Tratatului de bază dintre România și Ucraina, semnat la Constanța în 1997, partea ucraineană a îngreunat venirea etnicilor români la studii în țară. Motivele invocate s-au dovedit neîntemeiate: studenții din România vin la studii în Ucraina în număr foarte mic, așadar nu se respectă un principiu de paritate. (Obiecția ignoră realitatea etnodemografică: 66.883 de ucraineni în România – cf. recensământului românesc din 1992, față de 459.350 de români în Ucraina – cf. recensământului sovietic din 1989); trimiterea la studii ar împovăra bugetul Kievului. (Studiile în țară sunt în mare parte finanțate de statul român); numărul românilor cu studii superioare în regiunea Cernăuți, respectiv raionul Herța, ar fi mai mare decât al majorității ucrainene. (În zonele rurale, numărul românilor cu studii medii de specialitate sau cu studii superioare a fost întotdeauna, după ocupația sovietică, în mod cronic, în urma celorlalte naționalități).

Recunoașterea (echivalarea) dificilă a diplomelor obținute în țară a contribuit, de asemenea, la descurajarea etnicilor români de a urma studiile în România. (Amintim acum că Acordul dintre cele două guverne, semnat de miniștrii de externe român și ucrainean prevedea în mod expres la art. 4 angajamentul părților de „a studia problema recunoașterii reciproce a diplomelor, certificatelor de studii, a gradelor și titlurilor științifice, în scopul încheierii unei înțelegeri de echivalare a acestora”. Rezultatele concrete au întârziat să apară.

Recent s-a pus în discuție continuarea activității școlilor din cătunul Crihănești (com. Probotești), satul Vădeni, cătunul Săvinești (com. Târnăuca), satul Movila, satul Lunca și cătunul Herghiliceni (com. Târnăuca). Scăderea numărului copiilor de vârstă școlară în localitățile respective a determinat propunerea a două soluții: desființarea școlilor sau comasarea lor.

Viceguvernatorul Volodymir Kulis a dat asigurări în sensul că „nicio școală nu poate fi închisă, dacă membrii comunității locale sunt împotriva unei astfel de măsuri”. Cu toate declarațiile frumoase, temerile locuitorilor sunt alimentate de împrejurarea că numai în regiunea Cernăuți au fost închise aproape 30 de școli cu predare în limba română. (În regiunea Odesa/Sudul Basarabiei situația este mult mai gravă). În orice caz, ambele regiuni au nevoie, în continuare, de atenția noastră.

Învățământul în limba română din Herța suferă totodată de lipsa manualelor, problemă cu care se confruntă toate teritoriile cu populație românească din Ucraina. Manualele sunt doar – atunci când există – traduceri de slabă calitate, conțin greșeli gramaticale și stilistice, iar sub raportul conținutului, lipsesc mențiunile sau referințele la perioada când zonele respective aparțineau statului român; cu alte cuvinte, unele din minorități apar ca nou venite în teritoriu, fără ca îndelungata lor rezidență istorică să fie recunoscută sau explicată. Șefii secției raionale de învățământ, tineret și sport au recunoscut că manualele nu corespund calitativ actului educațional, dar au explicat situația menționând dificultățile economice (lucru de altfel real), nevoia de optimizare a rețelei școlare sau agresiunea declanșată de Federația Rusă și războiul nedeclarat din regiunile estice Lugansk și Donbas. Nu este doar atât: manualele pe care le-am putut consulta nu cuprind textele clasicii limbii române, mărginindu-se să includă „autori locali”, în cele mai multe cazuri, autori minori, în bună măsură nerecunoscuți de specialiștii români. Se impune o soluție negociată bilateral care ar permite statului român să alcătuiască și să furnizeze manualele necesare studiului limbii române (de altfel, una dintre limbile oficiale ale Uniunii Europene). Această soluție se întemeiază pe art. 12, alin. 2, titlul II al Convenției-Cadru pentru protecția minorităților naționale (“...părțile vor asigura, între altele, pregătirea profesorilor, accesul la manuale...”), coroborându-se cu art. 7 din „Declarația drepturilor naționalităților din Ucraina”. Documentul, adoptat la 1 noiembrie 1991, precizează: „Centrele și societățile culturale naționale, reprezentanții minorităților

naționale au dreptul la contacte libere cu patria lor istorică”. De asemenea, după semnarea, în 1997, a „Tratatului cu privire la relațiile de bună vecinătate și cooperare între Ucraina și România” a fost semnat „Acordul privind colaborarea în domeniile culturii, științei și învățământului” între cele două guverne, text diplomatic care prevede expres la art. 3: „...schimbul de cadre didactice, elevi, studenți ș.a., schimbul de informații științifice și pedagogice, studierea limbii și pregătirea, în comun, a unor manuale și publicații științifice noi”. Furnizarea, de către statul român, respectiv de cel ucrainean, a unei asistențe culturale corespunzătoare se încadrează în categoria instrumentelor care asigură păstrarea, dezvoltarea și afirmare identității naționale. Obiectivul acesta poate fi lesne realizat prin intermediul Institutului Limbii Române, ca organ de specialitate aflat în subordinea Ministerului Educației Naționale (a fost înființat prin Hotărârea de Guvern nr. 34/1999).

Până la anexarea Crimeei și începerea ostilităților în est, propaganda ucraineană prezenta România ca principalul adversar al statalității țării. Membrii elitei politice se întreceau în elaborarea unor scenarii în care noi apăream gata de război. Spre exemplu, la alegerile din anul 2009, candidatul Serghei Tighipko – un fost președinte al Băncii Naționale de la Kiev – afirma că „România trebuie privită ca rival pentru țara noastră”. Bancherul candidat era de părere că „Dacă mâine Moldova de pe malul drept al Nistrului intră în componența României, iar Transnistria ajunge protectorat al Rusiei, atunci principalul jucător devine Ucraina. Se va declanșa astfel mecanismul revizuirii frontierelor în regiune. Apoi vor veni pretențiile românilor față de regiunea Cernăuți (nordul Bucovinei) și față de raioanele de la Dunăre din regiunea Odesa (Sudul Basarabiei)”.

Astfel de proiecții geopolitice nu au rămas singulare și nici candidatul la președinția Ucrainei nu a fost (și nu este) singurul care a întreținut spectrul unei amenințări militare românești. Atmosfera generală a creat și întreținut o anume ostilitate față de comunitatea românească, stârnind o adevărată mobilizare a grupurilor naționaliste ucrainene. Nu odată, la Cernăuți s-a scandat: „Afară cu

românii”. Grupurile respective nu au renunțat la sloganurile lor, chiar dacă, oficial, Ucraina a devenit, între timp, mai prietenoasă, acceptând măsuri care, deși pe fond minore, pot fi contabilizate la „semne bune” pentru relațiile româno-ucrainene. Continuarea acestui tip de abordare ar putea încuraja speranța într-o colaborare mai bună în viitor, spre rezolvarea problemelor și diferendelor rămase nesoluționate în relațiile bilaterale.

Pe fondul preocupărilor generate de adoptarea noii Legi a educației (5 septembrie 2017) de către Radă, au reapărut măsurile ultranaționaliste, în „buna tradiție” a celor întâmplate după obținerea independenței. S-a început cu pichetarea Consulatului General al României, sub privirile apatice ale forțelor de poliție. În oraș s-a strigat către populația românească: „România ne este țară prietenă, dar nu și voi românii de aici” sau „Cine zice că-i român să vorbească acasă românește ori să plece în România, că noi, ucrainenii, nu avem altă țară” sau „Pământul nostru, legile noastre” sau „Ja aminte, străinule, că aici ucraineanul este stăpân”... Suficient pentru a da frisoane oricărui cetățean pașnic, dar de altă etnie.

Un politolog local, Iaroslav Makita a pronunțat un altfel de mesaj: „...atâta timp cât sute de mii de cetățeni locuiesc, fiecare cu limba și cultura sa, pe teritoriul nostru, elementul statalității Ucrainei se pierde”.

În iunie 2018, anul Centenarului României, Serviciul de Securitate al Ucrainei (S.B.U.) a descins la Centrul Cultural Român „Eudoxiu Hurmuzachi” din Cernăuți, căutând probele care să susțină acuizarea centrului cultural de „atentat la integritatea și inviolabilitatea teritorială a Ucrainei”, infracțiune prevăzută de art. 110 din Codul Penal. Aplicând logica unui naționalism regresiv și anistoric, S.B.U. a descoperit cărți de istorie (confiscate) și o hartă (confiscată), „imprimate pentru promovarea aniversării în Ucraina a celor 100 de ani de la crearea României Mari”. Anchetatorii au apreciat că membrii organizației ar fi urmărit anularea documentelor internaționale care ar fi făcut posibilă ocupația sovietică din 1940. Să fie vorba de Pactul Ribbentrop-Molotov? Intervenția S.B.U. încălca, în mod flagrant, prevederile Convenției-Cadru, ratificate de statul ucrainean și, ca atare,

asimilate legislației interne. În conformitate cu art. 11, titlul II, alin. 2 din Convenție: „Părțile se angajează să recunoască oricărei persoane aparținând unei minorități naționale dreptul de a expune, în limba sa minoritară, însemne, inscripții și alte informații cu caracter privat, vizibile pentru public”. Literatura cu caracter istoric, ca și hărțile mai vechi sau mai recente, se încadrează în prevederea amintită, reglementările din Convenție fiind, prin ratificare de către state, instrumente juridice obligatorii.

La începutul stăruințelor sale, Ucraina a îmbrățișat, ca principiu fondator, respectarea drepturilor și libertăților fundamentale ce aparțin populațiilor minoritare. Să recapitulăm: la 31 mai 1991 semnează cu Ungaria „Declarația privind asigurarea drepturilor minorităților naționale” recunoscând că „minoritățile naționale, rezidenții istorici pe teritoriul lor aduc o contribuție utilă la bunăstarea și dezvoltarea culturală și umanitară a ambelor părți”; „Tratatul de bună vecinătate, relații de prietenie și cooperare” semnat alături de statul polonez (în vigoare de pe 30 decembrie 1992) menționează „dreptul persoanelor aparținând minorităților... la păstrarea și dezvoltarea propriei identități etnice, culturale, lingvistice și religioase, individual sau în comun cu alți membri ai minorității de care aparțin, fără nicio discriminare și în condiții egale în fața legii”; „Tratatul de prietenie, bună vecinătate și cooperare” semnat cu Republica Moldova (în vigoare la 5 ianuarie 1997) precizează că părțile vor proteja minoritățile lor „împotriva oricăror tentative de asimilare contrar voinței lor”. (Ne vom apleca mai târziu asupra „moldovenilor” și „moldovenismului” în Ucraina). În relația cu Republica Belarus, încheierea „Tratatului de prietenie, bună vecinătate și cooperare” a fost formulat principiul potrivit căruia „respectul față de persoanele aparținând minorităților naționale... reprezintă un factor important al păcii, stabilității și democrației; „Tratatul de prietenie, colaborare și parteneriat” încheiat cu Federația Rusă (semnat la 31 mai 1997) precizează: „Înaltele părți contractante vor asigura protecția identității etnice, culturale, lingvistice și religioase a minorităților naționale de pe teritoriul lor și vor crea condiții pentru

protecția acestei identități”. Tratatul de bună vecinătate, relații de prietenie și cooperare cu Republica Slovacă (intrat în vigoare la 16 iunie 1994) reafirmă că „relațiile de prietenie dintre popoare, precum și pacea, echitatea, democrația și stabilitatea cer ca identitatea etnică, culturală, lingvistică și religioasă a minorităților naționale să beneficieze de protecție reciprocă și pentru asigurarea acesteia se cer a fi create condițiile necesare”.

Așadar, cadrul legislativ ucrainean este conform principiilor de drept recunoscute în lumea contemporană. De aici, nevoia ca revendicările legitime ale comunităților românești să fie asigurate întocmai, fără jumătăți de măsură sau alte reinterpretări neavenite. (Mai târziu vom aborda și chestiunea dublei cetățenii).

O altă problemă identificată în practica administrativă a autorităților se referă la o „ucrainizare” a numelor și prenumelor persoanei, mai direct formulat, slavizarea onomasticii personale: o vădită încălcare a prevederilor Convenției-Cadru, titlul II, capitolul 11, aliniatul 1. Potrivit acestui text legal „Părțile se angajează să recunoască oricărei persoane aparținând unei minorități naționale dreptul de a folosi numele (patronimul) și prenumele său în limba minoritară, precum și dreptul la recunoașterea oficială a acestora, în conformitate cu modalitățile prevăzute în sistemul lor legal”. (Slavizarea toponimelor, practică de U.R.S.S. a fost, de asemenea, urmată și generalizată de Ucraina independentă). Prenumele românești străvechi sunt transcrise în actele de stare civilă în varianta ucraineană. Așadar: Olexander, nu Alexandru, Grișa, nu Gheorghe, Micola, nu Nicolae, Olena, nu Elena, Serhii, nu Sergiu, Dmitry, nu Dumitru. Aceași „inovație” a fost introdusă și în legea cetățeniei din România, situație care ar trebui corectată cu prioritate. Ce urmează să treacă autoritatea română la rubrica „prenume”? Evident „Dumitru” cum l-au declarat părinții pe respectivul petiționar, iar nu Dmitry cum l-au trecut oficialii ucraineni.

După anexarea (2014) Peninsulei Crimeea – „portavionul Crimeea” cum a caracterizat regiunea istoricului Gheorghe Brătianu – Federația Rusă a recunoscut ca subiecți federali Republica Autonomă Crimeea și orașul Sevastopol. Actul de

anexare a fost condamnat de comunitatea internațională. Ulterior, extinderea conflictului armat și în estul Țării, în Doneț și Lugansk, a determinat escaladarea operațiunilor militare. Ucraina și-a mobilizat forțele, manifestând hotărârea de a recupera teritoriile prin folosirea forței, indiferent de avantajul militar pe care îl avea Federația Rusă. În Herța au început să sosească prin poștă ordinele de încorporare. Tinerii români de pe Valea Prutului urmau să fie expediați în est pentru a lupta împotriva forțelor de ocupație. Momentul a generat tensiuni în localitățile românești, oamenii neputând să înțeleagă de ce fiii lor trebuiau să fie uciși în Doneț și Lugansk, într-un război care nu era a lor. Demonștranți veniți din Herța, Godinești, Tureni și alte sate herțene au blocat drumul spre capitala raională; li s-au alăturat și alți români din Cernăuți, raionul Hliboca, raionul Noua Suliță. Acțiunea de protest a închis, practic, drumul european 85, blocând căile de acces spre raioanele cu populație preponderent românească. Când au început să vină acasă în sicrie primii morți și primii răniți, confruntate cu amplificarea protestelor, autoritățile au procedat la o corecție a priorităților legate de mobilizarea rezerviștilor. Mamele declarau cu mult curaj: „De ce trebuie ca recruții români să fie mobilizați pentru război și să moară în lupte, când tinerii ucraineni erau retrași ca refugiați în regiunea Cernăuți și-n alte zone din vestul Ucrainei“. (O parte din refugiații sosiți din est au fost găzduiți în imobilele Mănăstirii Bănceni). Mamele Herței și-au făcut mesajul auzit, insistând: „Noi nu vom permite nimănui să ne ia copiii de acasă ca să-i ducă la război“.

În Ținutul Herța, spiritul tutelar al locurilor este Gheorghe Asachi. Liceul și biblioteca raională îi poartă numele. Fundația Civilă Raională „Gheorghe Asachi” se îngrijește de păstrarea memoriei sale. Profesorii și elevii lor se adună în fața bustului așezat în centrul orașului Herța pentru a aduce omagiul urmașilor. Numele Asachi reprezintă, dacă vreți, ancora care-i ține legați de neamul și identitatea lor românească. Gheorghe Asachi, precursor netăgăduit al unei epoci noi, s-a născut în Herța (la 1 martie 1788), de „Ziua Sfintei Dochii, homonimă cu Dachia sau Dacia ...”, cum singur a precizat. Familia sa, preotul Lazăr Asachi și

mama Elena, locuia la Târnăuca, la doi km depărtare de târgul Herței. Când se naște fiul Gheorghe, preotul Lazăr era protopop în „raiaoua Hotinului”. În 1803 mitropolitul Veniamin Costache îl aduce la Iași ca „protopresviter a toată Moldova“, un fel de vicar metropolitan. Tânărul Gicu începe învățătura la biserica domnească „Sfântul Spiridon”, unde a fost înscris în clasa I primară a Școlii confesionale a parohiei Herța. Și-a desăvârșit educația la Lemberg, în Polonia (actualul Liov, Ucraina), Viena și Roma (unde publică primul său sonet în limba italiană). Spirit enciclopedist, „părinte fondator” al nației sale, Asachi a fost un deschizător de drumuri în literatură, presă, școală, activitatea tipografică, lansare de ziare, teatru și multe altele. Astăzi ne vine greu să ne imaginăm evoluția și modernizarea Țării fără contribuția multor personalități de calibrul său, incapabili să înțelegem că lucrurile nu au stat dintotdeauna așa, ci au fost gândite riguros și statornic implementate.

Atașat de Moldova sa natală, unde vreme de peste patru decenii a fost mentorul cultural admirat, Asachi – după alegerea ca domn a lui Alexandru Ioan Cuza și înfăptuirea Unirii din 1859 – a scris poezia „Odă lui Dumnezeu”, încheind cu versul: „Strânge țările – unite printr-un nod nemuritor...”. La 81 de ani pleacă la Lemberg unde cumpără de la Suzana, fiica lui Ion Budai Deleanu, manuscrisul „Țiganiadei” pe care îl redă națiunii române. În timpul studiilor la Roma a descoperit în biblioteca Vaticanului manuscrisul lui Cantemir „Istoria Imperiului Otoman”. (Tot în Italia, la Milano a primit inițierea în francmasonerie). A contribuit la întemeierea Academiei Mihăilene. Lui Gheorghe Asachi îi datorăm primul ziar românesc din Moldova, „Albina românească”, o „gazetă politică-literară” care apare în același an cu primul ziar românesc din Muntenia, „Curierul românesc”, scos de Ion Heliade Rădulescu. Asachi publică în „Albina românească” traduceri din Voltaire, Daniel Defoe, Alexandre Dumas, dar și creații originale ale mai „tinerilor” Constantin Negruzzi sau Vasile Alecsandri. Îl are învitat în casă pe George Sion – născut tot în Herța – cealaltă personalitate a românilor herțeni. Personalitatea sa de factură iluministă surprinde până astăzi prin spiritul său

anticipativ al modernității. Iată: în mai 1830, Asachi pleacă la Petersburg pentru chestiuni legate de „Regulamentul organic”. Timp de patru luni expediază cu regularitate gazetei sale „Albina românească”, ca „trimis special” observațiile sale, care vor fi publicate sub titlul „Extract din jurnalul unui călător moldav”. Va continua seria de reportaje în 1831 cu „Jurnalul călătorului moldovean”. Patriotismul său nu poate fi tăgăduit. În 1862 a închinat un poem „pentru prosperitatea patriei române”. Pe bună dreptate a fost considerat „un deschizător de drumuri” și „un descălecător al culturii naționale”. În același timp, istoricii literari care s-au aplecat asupra biografiei scriitorului, au observat traseul sinuos al convingerilor pe care le-a îmbrățișat. Pentru o vreme s-a mutat împreună cu tatăl său în Bucovina, apoi peste Prut în Basarabia. Când, în 1818, țarul Alexandru I s-a deplasat la Chișinău (urma să-l întâlnească pe împăratul austriac), Asachi privea admirativ spre imperiul „muscalilor”, de vreme ce i-a dedicat suveranului o poezie. George Călinescu a constatat că „răsturnarea din 1848 nu fu pe placul lui Asachi”, iar în preajma Unirii „el fu printre separatiști”, zice tot Călinescu. După plecarea lui Alexandru Ioan Cuza, s-a alăturat din nou „moldoveniștilor”. Schimbările ulterioare nu l-au încurcat foarte tare și poetul produce un nou „hymne” dedicat prințului Carol. Prin toate meandrele vieții sale, Asachi s-a dovedit bine adaptat clasei noi a politicianilor români, prefigurând – deși moldovean – comportamentul „flexibil” al regătenilor și „miticilor” despre care vorbim astăzi.

Influențată de personalitatea lui Gheorghe Asachi, viața culturală în Herța se străduiește să mențină continuitatea culturii românești. Școlile și bibliotecile întrețin – prin intelectualii locului – învățători, preoți și bibliotecari – un spirit benefic pentru generațiile tinere. În centrul raional, orașul Herța, funcționează o școală de artă (pictură) și o școală de muzică. O expoziție permanentă la Târnăuca a fost dedicată „Pictorilor familiei Verona”. Arthur Verona (născut 1868 la Brăila) se stabilește în 1894 în centrul Herței unde cumpără 5 ha de pământ. Trăiește și creează în Herța, numind ținutul „raiul meu”. Tabloul său „Codrii Herței” a fost

expus la Paris, unde, în 1897, a fost premiat la Salonul oficial al Franței. Participă la înființarea în București a „Societății Tinerimea Artistică”, iar între 1931 și 1934 îl găsim la conducerea „Societății de arte plastice din Bucovina”. În cei patru ani pictorul îi va invita pe artiștii-societari să creeze, la conacul familiei Verona, pe malul iazului din Herța, într-un fel de „tabără de creație” avant-la-lettre și un reper al trecutului cultural din Ținut. Nepotul său, Paul Verona, s-a născut în 1897, în Herța. După studii la „Școala de Belle Arte din Iași” și la Academia „Julien” din Paris fondează „Societatea Artiștilor Plastici”, din România.

Poetul Barbu Fundoianu (Benjamin Fondane), fiul comerciantului evreu Isaac Wechsler din Herța, este încă evocat de scriitorii herțeni. După plecarea din România – se expatriază în 1923 – se stabilește în Franța unde scrie în limba franceză, publicându-și poemele sub semnătura „Benjamin Fondane”. Internat în lagărul de concentrare de la Auschwitz, va fi exterminat; încă o tragedie a Holocaustului, încă o viață retezată... Amintirea copilăriei petrecute în Ținutul Herței a redat-o în poemul „Herța”: „În târg miroase-a ploaie, a toamnă și a fân...” Versurile sale sunt printre puținele evocări lirice ale locurilor.

Interesul pentru trecutul regiunii este în continuare actual. Trebuie să semnalez doi „monografiști” contemporani, ale căror cărți le-am avut în mână: Octavian Bivolaru a scris despre satul natal în „Culiceni, străveche vatră românească” (Herța-Cernăuți, 2008), iar Pavel Gheorghe a evocat istoria localității „Probotești, un sat martir din Ținutul Herța” (Cernăuți, 2006). Deși semnalez aici o activitate redusă și nespectaculoasă, există, totuși, preocupări pentru editarea autorilor locali, așa cum există și sponsori locali plini de bunăvoință. Nicolae Spătaru (născut la Horbova) a publicat poezie, proză scurtă și eseuri, volume apărute la edituri din București, Iași, Chișinău. În 1998 a primit Premiul Uniunii Scriitorilor din Moldova. Editura „Alexandru cel Bun” din Cernăuți a publicat, în 2001, o antologie voluminoasă (600 de pagini) sub titlul „Pagini de literatură română”. Autorii, Grigore C. Bostan și Lora Bostan, au realizat selecția textelor

incluse în antologie, cartea fiind destinată, în primul rând, studenților de la Universitatea Cernăuți.

MASS-MEDIA

„Gazeta de Herța” e singura publicație a Ținutului Herța. Un amestec pragmatic de știri de larg interes, de comunicate ale administrației și de scurte note culturale, ziarul se remarcă prin limba română literară a colaboratorilor săi. Apare săptămânal și are și o secțiune în limba ucraineană. Am citit mesajele conducerii raionale de stat și am aflat următoarele: Ziua Independenței se sărbătorește pe data de 24 august, 23 august e Ziua drapelului de stat al Ucrainei, 25 martie este Ziua Serviciului Securității de Stat (S.B.U.-ul ale cărui intervenții le-am amintit mai devreme), iar în fiecare zi de 22 ianuarie avem Ziua Integrității Ucrainei. M-au descumpănit două „zile de sărbătoare”: aniversarea reapariției raionului Herța în cadrul regiunii Cernăuți și ziua eliberării raionului Herța de sub jugul fascist. În primul caz, bănuiesc că este vorba de reînființarea raionului, ca parte componentă a Ucrainei independente în 1991; să fie vorba, totuși, de aniversarea, pur și simplu, a Ultimatumului sovietic? Greu de spus, mesajele de felicitare transmise cetățenilor, în fiecare an, de către administrație, prin intermediul „Gazetei de Herța” sunt, cel puțin ambigui. Al doilea caz e mai greu de descifrat: să fie vorba despre cea de-a două „eliberare” a Bucovinei de către Armata Roșie? Pentru noi, pentru românii din Herța, sună ca și cum am sărbători ziua de 24 februarie 2014, când trupele speciale ruse au ocupat Crimeea.

Bibliotecile din întreaga zonă suferă de lipsă cărților în limba română. Funcționează 25 de biblioteci și 23 de cămine culturale. Ca peste tot în lume, interesul pentru lectură al copiilor din generația internetului e mult diminuat. Fondul total de carte, potrivit statisticii Bibliotecii raionale „Gheorghe Asachi” abia dacă se ridică la 40.000 de volume. Dintre acestea, cartea în grafie latină reprezintă doar 4,9-5,9% din total. Cartea în grafie chirilică – alfabet pe care astăzi

nu-l pot citi decât pensionarii care au învățat limba rusă în școală – ajunge la aproximativ 28,8%. (A se compara cu localitatea Căușeni din R. Moldova – aici funcționează și o „Casă a limbii române” – unde volumele în alfabet latin reprezintă, totuși, cca. 40% din fondul de carte disponibil în raion.) În Herța, ca de altfel și în Bucovina vecină, funcționează și un program panucrainean pentru asigurarea cărților; cu toate acestea, nici cartea în limba ucraineană nu acoperă necesarul bibliotecilor. Nevoile sunt cu atât mai mari cu cât, până în 1991, când Ucraina dobândește independența, rafturile erau încărcate cu volume în limba rusă.

Intelectualii sunt de acord că tinerii trebuie să stăpânească limba de stat, dar și limba maternă. O doamnă bibliotecară observa just: „Avem prea multe manifestări de popularizare a limbii ucrainene și uităm de limba română”. Presa disponibilă în biblioteci atrage pensionarii localităților care nu-și permit să se aboneze, având pensii foarte mici. La Molnița funcționează o bibliotecă sătească la căminul cultural și situația de aici este comună tuturor zonelor rurale. Basmele în limba bunicilor nu există. Potrivit bibliotecarei de aici: „Nu avem cărți românești pentru copii... Cele de pe rafturi sunt toate cu caractere chirilice, rămase din perioada sovietică. Nici măcar în limba ucraineană...”.

Achizițiile de carte ar trebui asigurate din bugetul raional, deși sumele alocate de administrație nu acoperă decât 0,5% din nevoile de finanțare. Donațiile oferite de România (autorități sau organizații neguvernamentale) se lovesc de piedici artificiale: „vigilența” vameșilor și/sau activitatea unei comisii care verifică conținutul cărților oferite. Multe din volume nu se mai întorc la bibliotecile cărora le erau destinate sau, în unele cazuri, nu sunt accesibile la raft, pentru că, pur și simplu, nu mai sunt expuse la vedere. Trebuie luată în considerare și concurența internetului care oferă o sursă accesibilă de informare, chiar dacă rezultatele nu asigură formarea noilor generații. La biblioteca raională Herța există calculatoare („computatoare”, cum mai sunt numite aici) și din câte am reținut și unele biblioteci sătești (Târnăuca, Culiceni) dispun de rețea de internet. Bibliotecarii

depun eforturi susținute pentru a atrage noi cititori, în special elevi, organizând evenimente interesante care, într-adevăr, conduc la creșterea numărului de cititori. (Secțiile de împrumut sunt mai solicitate, fiind căutate și de generațiile mature). Dintre acestea amintim „Săptămâna cărții pentru copii și tineret” (prima ediție organizată în 2015). Ediția a IV-a (2019) a avut loc în Casa lui Gheorghe Asachi.

La Horbova, în Lunca Prutului, funcționează singurul teatru popular în limba română din Ucraina. Teatrul „Miorița” e susținut de pasiunea actorilor amatori din ținut. În anul 1960, la Herța s-a jucat în premieră „Chirița la Iași” de Vasile Alecsandri și, de-a lungul timpului, teatrul și-a lărgit repertoriul cu „Piatra din casă”, „Arvinte și Pepelea”, „Iorgu de la Sadagura” și multe alte piese de autori români sau ucraineni. Teatrul din Horbova și-a prezentat spectacolele la Godinești, Hreățca, Buda, Herța, Molnița sau Cernăuți, în cadrul „Festivalului regional Primăvara teatrală bucovineană”.

CULTURA TRADIȚIONALĂ. CULTURALITATE

Dacă vreți să cunoașteți spiritul românilor din Herța, trebuie să vă planificați călătoria în preajma Sărbătorii Crăciunului. Nașterea Mântuitorului trăiește în credințele locului. La Culiceni, obiceiurile de iarnă vorbesc de Crăciun, dar și de Crăciuniță. Legenda spune că, atunci când Preacurata s-a adăpostit în iesle nu avea pe nimeni aproape, așa că i-a redat vederea Crăciuniței - baba lui Crăciun - nevăzătoare de mulți ani, care i-a fost alături când l-a născut pe Fiul Omului. Tot la Culiceni se folosea „Calendarul de ceapă”, adică se lua în seara de Anul Nou douăsprezece coji de ceapă pe care se presăra puțină sare. Gospodarul le numea cu numele fiecărei luni a anului. Dimineața, care cojiță era umedă însemna că luna respectivă o să fie ploioasă, iar cojile uscate indicau lunile secetoase. Nu știm dacă prognoza meteo se va fi confirmat în ani dar, cel puțin, viitorul nu rămânea complet necunoscut... Cultura tradițională, așa cum o păstrează satele herțene,

vorbește grăitor despre „moldovenia” lor și despre tenacitatea cu care se țin de obiceiurile strămoșești, odată respectate în tot ținutul. O atare pasiune, pe lângă înfiriparea expresiilor culturale naționale, oferă un sens contemporan sentimentului de apartenență românească. Mai toate localitățile se mândresc cu ansamblurile populare organizate în școli sau cămine culturale, toate născute din nevoia firească de a-și găsi rădăcinile. Oamenii cred că o „casă urată” (colindată) este o casă binecuvântată. În afara cetelor de urători, mai mici sau mai mari, curțile gospodăriilor se transformă în scene improvizate pentru prezentarea obiceiurilor de iarnă: apar „cetele” lui Bujor sau Jianu, „Căprițele”, „Urșii” sau „Căiuții”. „Jocul Cailor” se păstrează cel mai bine la Horbota, tinerii jucând atât „Calul mare” cât și „calul mic”. Fiecare se îngrijește să-și împopoțoneze costumul cât se pricepe mai bine. De regulă, colindatul „căluților” se termină cu o horă mare unde se prind și gospodarii și colidătorii. Tradiția păstrată la Horbota e prezentă – cu variații de-ale locului – și la Mogoșești, Mihoreni (cu ansamblul „Căiuții din Mihoreni”), Godinești, Buda Mica, Hreățca său Târnăuca. (Nu am izbutit să văd manifestări de teatru popular așa cum am apucat să le văd în raionul Reni/Sudul Basarabiei sau în regiunea Transcarpatia/Maramureșul din dreapta Tisei). Primăriile se străduiesc să organizeze parade folclorice care aduc locuitorilor spiritul Crăciunului, învăluind locurile cu duhul sărbătorilor. În orașul Herța, orchestra de muzică populară „Plaiurile Herței”, condusă de Ilie Crășmaru, readuce oamenilor adevăratul melos al folclorului muzical moldovenesc, fericindu-i nu numai pe herțeni, dar și pe bucovineni. Biserica „Sfântul Spiridon” din Herța a organizat corul bisericesc „Osana” (muzică liturgică). Casa de cultură Herța are propria fanfară. La Horbova ansamblul de dansatori „Ghiocel” și orchestra de instrumente populare „Valea Prutului” evoluează în toată regiunea Cernăuți. Câteva formații artistice locale sunt prezente la festivalurile locale sau la sărbătorile din sat, pe scena căminului cultural: ansamblul de dansuri populare „Alunelul” are 40 de ani de fructuoasă activitate artistică, formațiile de dansatori „Horboveanca”, „Veselia”, ansamblul etnofolcloric „Opincuța” sau grupul vocal

de copii. Mai avem un grup vocal la Hreața, grupul „Stejăreii”... (În mod pragmatic mă văd dator să semnalez nevoile acestor entuziaști ai tradițiilor românești care duc lipsă de instrumente muzicale, costume, în special pentru dansatorii mici, în creștere, instalații de sunet – boxe, mixer, microfoane). E nevoie de o scenă mobilă pentru spectacole în aer liber. În plus, notez încă odată aici: nevoia de carte și presă românească în Ținutul Herța e în continuare acută. Speranța mea este că organizațiile neguvernamentale, dar și structurile de stat, să încerce, ori de câte ori e posibil, să le ofere câte ceva pentru desfășurarea de activități, fie pe plan local, fie la nivelul întregului raion; chiar avem, în acest sens, un exemplu pilduitor: sprijinul de stat oferit de Budapesta pentru comunitățile ungurești din Transcarpatia care a reușit, între altele, crearea bazei materiale pentru viața culturală a conaționalilor maghiari). Festivalul „Malanca” organizat la Cernăuți în amintirea Sfântei Melania se sărbătorește pe 31 decembrie „pe nou” (13 ianuarie „pe vechi”) și aduce obiceiuri mai noi sau mai vechi. Herțenii nu lipsesc de la festival: „Malanca din Horbova” a câștigat ani la rând laurii manifestării. În raion există două muzee românești: unul în incinta Școlii de cultură generală din satul Horbova și un altul în cadrul Liceului raional „Gheorghe Asachi”.

ASOCIAȚII

În privința mediului asociativ existent – la un moment dat – în Herța menționăm: Fundația Civică Raională „Gheorghe Asachi” și „Asociația cadrelor didactice de etnie română din regiunea Cernăuți”. Nu am putut identifica activități recente ale celor două organizații neguvernamentale. Din fericire, liderii societății civile din Cernăuți își asumă și reprezentarea comunităților românești din Herța, mai ales că, din punct de vedere administrativ, raionul Herța e o subdiviziune a regiunii Cernăuți (Cernivetska oblast).

BISERICA

Cu bună știință am lăsat la urmă evoluțiile recente din spațiul religios al Ucrainei. Schimbările istorice care au intervenit în biserica ucraineană au potențialul să influențeze – în bine sau nu - viața comunităților românești din vecinătatea României.

Ucraina are o majoritate ortodoxă semnificativă, căreia i se adugă câteva minorități ortodoxe, între care și românii. Dacă ne referim la regiunile vestice ale Ucrainei, care cuprind Podolia, Volania, Galiția și Rutenia transcarpatică, creștinismul practicat acolo a fost influențat de stăpânirile polono-lituaniene și austro-ungare. Ortodoxia a fost tolerată, dar a fost marcată de practica religioasă a autorităților dominante, mai ales romano-catolice. (Găsim și în Ucraina biserica unită cu Roma sau greco-catolicismul). Dincolo de Nipru, spre est - Ucraina de peste Nipru - tutela ortodoxă a Imperiului țarist, apoi sovietic au încurajat asimilarea și menținerea modelului pravoslavnic rus. Profilul demografic al celor două „Ukraine” a întărit linia de demarcație între cele două viziuni religioase ale ortodoxiei. Rușii, creștini fervenți, s-au bucurat de păstorirea ierarhilor ruși, iar ucrainenii au căutat un model ancorat cu siguranță în creștinismul ortodox, dar au aspirat către o spiritualitate proprie, care să le reflecte identitatea națională. Malorusia, care parțial a coincis cu teritoriul consacrat al Ucrainei, a fost anexată de Rusia în sec. al XVIII-lea și a suferit colonizări succesive cu populație rusă în regiunea Dombasului, a Luganskului sau în Taurida de Nord. Urmările acelor intervenții istorice generează și în prezent probleme insurmontabile, cum e cazul războiului nedeclarat din Dombas.

După declararea independenței de stat (1991) a continuat să funcționeze biserica rusă, recunoscută ca Biserica ortodoxă ucraineană – Patriarhia Moscovei, cu parohieni atât în zonele rasăritene, în majoritate etnici ruși, dar și în partea apuseană a țării. Biserica rusă este cea mai mare dintre bisericile ortodoxe autocefale, atingând impresionantul număr de 100-120 milioane de credincioși

(inclusiv ucraineni) și peste 12.064 de parohii. (Am menționat deja că Mănăstirea de la Bănceni se află sub jurisdicția acesteia). În paralel cu structurile B.O.Ru./P.M. mai funcționează o Biserică ortodoxă ucraineană – Patriarhatul Kievului – care se legitimează revendicând vechile rânduieli istorice, datând din perioada de început a Rusiei Kievenne. Filaret Denisenko, actualul „patriarh de onoare”, a fost numit mitropolit al Kievului către sfârșitul anilor '60, funcționând ca exarh patriarhal al întregii Ucraine. În 1990, după moartea patriarhului Pimen I (Izvecov), a condus treburile B.O.Ru., dar a pierdut alegerea ca patriarh în favoarea lui Alexei al II-lea. Unii spun că, datorită acestui eșec, Filaret s-a îndepărtat de patriarhia moscovită, deși rădăcinile atitudinii sale sunt mult mai adânci și presupun subtile nuanțări. În 1992 a cerut ferm autocefalia bisericii ucrainene, fapt care i-a atras acuzația de „schismatic” și excomunicarea. Decizia a condus așadar la (re)fondarea Bisericii ortodoxe Ucrainene/Patriarhia Kievului. În sfârșit, mai funcționează și o a treia structură ecleziastică și anume Biserica Ortodoxă Ucraineană Autocefală. A fost înființată în 1921 de către Vasyl Lypkivski, având drept întâistătător un „Mitropolit al Kievului și al Întregii Ucraine”. Noul centru spiritual a funcționat între 1921 și 1927, fiind desființat de noul guvern bolșevic ucrainean. „Mitropolitul” a plătit cu viața „erezia” sa, considerată de Moscova un precedent periculos pentru ațâțarea naționalismului ucrainean. Retras din funcții, va fi arestat la domiciliu între 1927 și 1937, pentru ca, în 1937, să fie executat de N.K.V.D. În prezent Vasyl Lypkivski e considerat un „apostol” și un „precursor al autocefaliei”. Biserica Ortodoxă Ucraineană Autocefală (necanonică) îl are în frunte pe I.P.S. mitropolitul Macarie. Un sondaj din 2016 indica faptul că majoritatea populației se consideră ortodoxă. 39,5% dintre respondenți au afirmat că aparțin B.O.U./P.K., 5% au admis apartenența la B.O.U.A., iar 25% nu declară vreo apartenență. Potrivit aceleiași surse, doar 23% dintre cetățeni se află în ascultarea B.O.U./P.M., un procent contestabil având în vedere populația din estul Ucrainei și sentimentul de apartenență la „lumea rusă”, inclusiv fidelitatea față de biserica ortodoxă rusă. Precizăm că dintre cele trei ierarhii ortodoxe ucrainene,

singură B.O.Ru (și, implicit, biserica locală a B.O.Ru) se află în comuniune cu bisericile ortodoxe, fiind singura recunoscută de acestea. Păstrând statutul de centru religios, Moscova a vorbit de „erezii”, de „schismă” și, drept urmare, a aruncat anatema.

Anexarea Crimeii a declanșat dorința mai veche a Ucrainei de a obține – după 25 de ani de la declararea independenței de stat – independența bisericilor sale. În 2016 Rada Ucraineană (parlamentul) a solicitat patriarhului ecumenic Bartolomeu al Constantinopolului (cu reședința la Istanbul) să acorde autonomia bisericii ucrainene. Pe fondul unor tensiuni preexistente (Rusia nu a participat la Sinodul cretan din 2016), Sanctitatea sa Bartolomeu a decis să satisfacă doleanțele elitelor ucrainene. Mai mult, Sfântul Sinod din 9-11 octombrie 2018 i-a restabilit canonic în rangul lor legitim pe „ereticii” de mai înainte, patriarhul Filaret (B.O.U / P.K.) și mitropolitul Macarie (B.O.U.A.). Cu recunoștință, Rada a trecut – la propunerea președintelui Poroșenko – în administrarea patriarhiei ecumenice (reținând totuși dreptul său de proprietate) Catedrala Sfântului Ștefan, un monument remarcabil de arhitectură bisericească construit în 1754 pe malul drept al Niprului. Biserica Ortodoxă Rusă a ripostat înghețând legăturile cu patriarhia Constantinopolitană. (În 1996, când patriarhia ecumenică a reînnoit Tomosul acordat bisericii ortodoxe estoniene încă din 1923, B.O.Ru. a reacționat, de asemenea, imediat, generând așa-numita „schismă Moscova-Constantinopol”; un precedent care ar putea să reapară în noile împrejurări legate de autocefalia bisericii ucrainene). Patriarhul ecumenic a ripostat desființând exarhatul rusesc din Franța (deschis devreme, în perioada stalinistă) pe care l-a trecut în subordinea sa. În așteptarea Tomosului, Ucraina organizează un „Sinod al Unirii” la care au participat reprezentanții bisericilor ucrainene, nici aceia în totalitate. (Cei doi mitropoliți ai B.O.Ru. din Ucraina care au participat la acest Sinod au fost numiți de Moscova drept „cele două Iude”; mitropolitul de Vyshgorod a vorbit de un „Cernobîl”; un înalt prelat rus a fost mai explicit și a vorbit despre un „sabotaj împotriva lui Hristos”). Cu această ocazie a fost desemnat noul conducător în

persoana mitropolitului Epifanie Dumenko. Etnic ucrainean, tânăr, născut în Odesa, ierarhul a copilărit în Bucovina, în localitatea (cu majoritate ucraineană) Jadova/Storojineț. Comentatorii de la noi au accentuat că știe limba română, detaliu nesemnificativ – în opinia noastră – pentru viitoarea sa conduită în relațiile cu ortodocșii români. I.P.S. Epifanie a ajuns, în 2008, secretarul personal al lui Filaret, patriarhul nerecunoscut al B.O.U./ P.K., apoi a fost numit mitropolit de Perejaslav-Belotserkovsky, ales acum ca mitropolit primat al ortodoxiei ucrainene, unificate și autocefale. Noul său titlu este: „Mitropolit al Kievului și al Întregii Ucraine”; nu încă patriarh, rang ce presupune o nouă decizie istorică a Constantinopolului.

Pe data de 6 ianuarie 2019 – ajunul Crăciunului pe (stil) vechi – patriarhul Bartolomeu semnează la Istanbul, în catedrala patriarhală a „Sfântului Andrei”, Tomosul prin care recunoaște autocefalia bisericii ortodoxe ucrainene. Pentru prima dată în exact 333 de ani, cifră fatidică, se intervine în rânduiala bisericii răsăritene, pentru că decizia semnată la Istanbul a revocat implicit scrisoarea Sinodală din 1686 prin care biserica ucraineană a fost integrată în Patriarhia Rusiei. Lumea, în general, și lumea ortodoxă, în special, au de atunci o problemă nouă. Biserica rusă va încerca de-acum înainte o restaurare a status quo-ului anterior Tomosului. Rușilor, națiune mândră până la trufie, de la blagocini la cinovnici, de la mireni la înalți ierarhi, le vine greu să accepte că unitatea slavă se desface în bucăți ca un mozaic desprins din peretele naosului; ei care se obișnuiseră să-i privească pe haholi ca aparținând de lumea lor. În plus, autocefalia bisericii ucrainene aduce trezirea din visul întreținut de secole – mai precis de la începutul celui de-al XVI-lea secol – când Rusia se declara „a III-a Romă și ultima”. Fără Ucraina și miile de parohii ale sale, patriarhatul Moscovei își pierde „universalitatea”, în același chip în care, fără Ucraina, nici proiectul Uniunii Economice Euroasiatice nu poate să atingă o reprezentativitate atât de cuprinzătoare, cum s-a dorit. La Kiev, în plină campanie electorală, Petre Poroșenko, însoțit de I.P.S. Epifanie, a făcut din autocefalia bisericii naționale

tema centrală a campaniei. A spus-o el însuși: „Ce este această biserică? Este o biserică fără Putin. Ucraina nu va mai bea otrava din potirul Moscovei”.

În esență, avem o problemă politică/geopolitică, în niciun caz una teologică. În bună măsură, pentru Ucraina este și o problemă de securitate. Rivalitatea dintre Moscova și Constantinopol e axată pe trei elemente: teritorialitate canonică, putere și armata credincioșilor. Nu trebuie să uităm că, până în sec. al XVII-lea, biserica Rusiei kievene a fost parte integrantă a patriarhatului ecumenic. Capitala ortodoxiei de pe malul Bosforului poate să stabilească mănăstiri de tip stravopighie (așa cum și mănăstirea Peri din Maramureșul istoric a fost de la fondare, din sec. al XIV-lea, stravopighia Patriarhiei de Constantinopol), să organizeze exarhate extrateritoriale, inclusiv pe teritoriul altor patriarhate. În acest fel, autenticitatea credinței, prescripțiile dreptului canonic și concluziile conciliilor răsăritene – teme demne de interes, de altfel – se împletesc cu o sumă de considerente cât se poate de lumești. Patriarhul ecumenic este într-adevăr *primus inter pares*, fiind „primul între egali” din perspectiva Sinodalității. Cu toate acestea, greua decizie a Tomosului de autocefalie a fost luată abia după ce Sinodul Constantinopolitan l-a abilitat pe Întâistătătorul său să ia hotărârea fără consultarea bisericilor surori. În același timp, noua biserică ucraineană a fost trecută în „Dipticele Patriarhiei „.

Firește, un agnostic poate să ridice nedumerit din umeri și să concluzioneze: „Popii sunt exact popi, adică la fel”. În principiu trebuie să recunoaștem că trufia stăpânirii lumești poate aparține deopotrivă și clericilor și laicilor, adică neputinței omenești. Problema este că acest contencios ecleziastic ucraineano-rus aduce pentru terți un spectru amplu de necunoscute. În cazul nostru, consecințele se vor manifesta în privința colectivităților de români din Bucovina, Ținutul Herța, Sudul Basarabiei, Maramureșul din dreapta Tisei, nordul Transnistriei și Transbugia. Până acum bisericile ucrainene nu au trecut în masă la biserica unită și autocefală a Ucrainei. Pentru moment, atât oficialii laici, cât și ierarhii bisericii insistă că trecerea la noua autocefalie rămâne o decizie pe care o pot lua numai

parohienii. Arhiepiscopul Onufrie al Cernăuților, ca și arhiepiscopul Gherman al Bucovinei și Hotinului au dat, în declarațiile lor, asigurări că Biserica Ortodoxă Ucraineană unită „va păstra limba de cult cu care credincioșii au fost obișnuiți”, pentru că, spun aceștia, B.O.U. „este deschisă pentru toți, indiferent de limba vorbită”. Cu toate acestea, credincioșii se tem că trecerea la B.O.U. ar avea drept rezultat interzicerea folosirii limbii române în bisericile lor și, posibil, o „convertire” dispusă prin... decret. (În Herța, preoții români au reclamat intervenția abuzivă a autorităților locale în încercarea de a determina trecerea la noua structură). Pe acest fond și cu temeri legate de agresivitatea naționalismului ucrainean, alături de neîncrederea generalizată cu care sunt privite minoritățile, ortodocșii români se tot întreabă: „Care ar putea fi soarta micilor noastre comunități?”. Drept rezultat, până acum nicio parohie din cele 127 de localități cu majoritate românească nu a dorit să se alătore „Sfintei Biserici a Ucrainei” – cum o numește Tomosul patriarhului ecumenic. (Precizare: în realitate e vorba de 126 de biserici, căci una dintre ele – biserica din Hagi Curda/Kamasovca/Sudul Basarabiei, regiunea Odesa, este subordonată încă de la început Mitropoliei Basarabiei, aflată, la rândul ei, sub jurisdicția Patriarhiei Române.

Arhimandritul Longhin, starețul Mănăstirii Bănceni, a respins public oferta B.O.U. Unite. Părintele se bucură de autoritate și ne putem aștepta ca poziția sfinției sale să influențeze deciziile celorlalte parohii. (Biserica „Sfânta Paraschiva” din localitatea Bănceni, al cărei paroh este și protopopul raionului Herța, ca și biserica „Nașterea Maicii Domnului” din Mogoșești și-au manifestat dintru început opoziția față de scenariul recunoașterii autorității noii structuri ucrainene). Desigur, mai înainte, starețul Băncenilor a refuzat să-l mai pomenească în liturghie pe Sanctitatea Sa Kiril al II-lea, dar se întemeia pe o poziție canonică dură și pură. Asta nu a însemnat că s-a gândit să respingă *in corpore* controlul B.O.Ru., în care vede – cum mărturisesc omiliile sale – o unire, „în duh” a ortodoxiei. Marea și frumoasa „lavră” din Herța funcționează practic – chiar dacă nu a fost declarată oficial – ca „stravopighie patriarhală” pe stil vechi.

(Așa cum am menționat, Herța, locuită în majoritate de etnici români, funcționează, pe stil nou, încă din 1919, când România – din care făcea parte – a adoptat calendarul gregorian.) Nu ar fi lipsit de sens să avem o discuție lucidă despre „canonicitatea” bisericii ruse în raionul Herța. Datele istorice nu pot fi contestate: U.R.S.S. a ocupat teritoriul în 1940 și, din nou, în 1944; așa a început jurisdicția patriarhiei moscovite în nordul țării noastre. Conjunctura actuală nu îngăduie reluarea discuției – cel puțin în prezent – despre această „canonicitate”, chiar dacă știm bine cu toții că „*Ucide-l toaca nu coase patrafire*”... Patriarhia Română nu a recunoscut niciodată desființarea Mitropoliei Bucovinei. În 1992, în legătură și cu reactivarea Mitropoliei Basarabiei, Cancelaria Sfântului Sinod al B.O.R. a precizat: „*Patriarhia Română nu a acceptat și nu poate accepta niciodată consecințele nefaste ale Pactului Ribbentrop-Molotov*”. P.F. Patriarh Daniel a explicat (în 2018) el însuși realitatea duală a ortodoxiei românești: „*Ca persoane distincte, dar în unitate de credință și comuniune în Hristos, suntem chemați să dobândim Împărăția Cerurilor, fiind, în același timp, cetățeni ai unei patrii pământesti specifice și purtători ai unei anumite identități etnice sau naționale*”. În raport cu acestea, apare neechivocă hotărârea înalților ierarhi români de a purta de grijă, în continuare, nevoilor spirituale ale românilor rămași în afara bisericii de neam. Deciziile importante privind acești fii duhovnicești înstrăinați fără voia lor nu pot fi luate decât de sinodul ortodoxiei românești. Contextul contemporan și relațiile cu bisericile ortodoxe vecine nouă impun o soluție vizionară, pe care diplomația eclezială va trebui să o propună mai devreme sau mai târziu. Asociațiile reprezentative ale românilor din Bucovina și-au exprimat, în câteva rânduri, dorința ca Patriarhia Română să reactiveze fosta mitropolie a Bucovinei; așadar, nici subordonare la B.O.Ru., nici subordonare la B.O.U.U. Solicitățile lor se bazează riguros pe argumente istorice și etnice. Deputatul Constantin Codreanu, președintele Comisiei pentru românii de pretutindeni din Parlamentul României, aprecia că nevoia conaționalilor noștri de a aparține de biserica de neam este o necesitate obiectivă, așa cum etnicii ruși aparțin de biserica moscovită

sau ucrainenii greco-catolici urmează jurisdicția papală. Temeiurile canonice sunt aceleași care au condus la crearea Mitropoliei Basarabiei în Republica Moldova. După Conciliul de la Niceea, mai toate sinoadele ecumenice care au urmat au încercat să reglementeze relațiile dintre bisericile naționale și centrele de putere preexistente (naționale și ele, chiar dacă hegemonice). Conciliile de la Constantinopol (381), Cartagina (419), Efes sau Sinodul Trulan (692) au formulat principiile de organizare a bisericilor locale (naționale). Autocefalia și autonomia eparhiilor sunt lămurite de „Canoanele apostolice”. Canonul 34 stabilește norma: „*Se cade ca episcopii fiecărui neam să cunoască pe cel dintâi între dânsii și să-l socotească pe el drept căpetenie...*”. Canonul 35 Apostolic recomandă expres: „*Episcopul să nu îndrăznească să facă hirotonii în afara eparhiei sale...*”. Abia în 1872 la Istanbul, un sinod panortodox a încercat să tempereze aplicarea principiului etnic în treburile bisericii răsăritene, condamnând *filetismul* ca erezie (*filetismul* sau *etnofiletismul* se definește ca aplicarea principiului național în funcționarea bisericilor). De atunci, insolubila chestiune nu a fost îndepărtată, ba din contră, presiunea s-a accentuat, comunitățile religioase insistând pentru menținerea bisericilor în cadrul identitar propriu, insistând ca limba lor națională să fie recunoscută ca limbă liturgică.

Va fi nevoie, desigur, de o consultare a comunităților ortodoxe românești din Ucraina, poate chiar prin organizarea unei sinaxe, după modelul adunărilor primilor creștini. Menținerea idealului de unitate spirituală a românilor din afara granițelor rămâne o obligație fără termen. Deocamdată, singurul răspuns la problemele ridicate de Tomosul de autocefalie ucraineană a fost formulat în ședința Sfântului Sinod al B.O.R. din 21 februarie 2019. Comunicatul a precizat câteva condiții indispensabile soluționării diferendului bisericesc nou creat: păstrarea unității de credință, respectarea libertății administrației pastorale a clericilor și credincioșilor din Ucraina, restabilirea comuniunii euharistice. A fost sugerată și soluția unui vicariat ortodox românesc la Cernăuți (după modelul Vicariatului Ortodox Ucrainean care funcționează din 1990 în România).

Semnificativ, propunerea a fost acceptată ca bază de discuție de o voce oficială a bisericii ucrainene, reprezentând un test între revendicarea mai mare (reactivarea Mitropoliei Bucovinei) și una mai mică (vicariatul ca instituție extrateritorială, inferioară episcopiei). Discuția, în acest moment, e, desigur, ipotetică, atâta timp cât o soluție canonică nu s-a conturat încă.

În sfârșit, Sfântul Sinod Român a evidențiat necesitatea unor asigurări scrise din partea autorităților bisericești, dar și a celor de stat, prin care Ucraina oferă garanția că vor respecta identitatea etnică și lingvistică a comunităților românești. Între timp, conașionalii noștri au ales să rămână în ascultarea Patriarhiei Moscovei și a Întregii Rusii. Temerile lor legitime au fost concis exprimate la Cernăuți de Ilie Tudor Zegrea: „Azi, fără limbă – mâine, fără biserică...”, bucovinenii recunoscând că se află, pentru a câta oară?!, în situația de a alege între două rele, adică o alegere blestemată, așa cum au mai avut parte în trecutul nu foarte îndepărtat.

În strădaniile lor de a menține idealul de unitate, în primul rând culturală și spirituală a tuturor românilor din afara granițelor, susținerea statului român și a bisericii de neam trebuie să fie neșovăielnică. În cazul Ținutului Herța, ca fost teritoriu al României, populația românească a izbutit să-și mențină majoritatea absolută până în prezent. Preocuparea noastră, autorități și cetățeni, pentru consolidarea unității naționale, rămâne și trebuie să rămână o datorie asumată, cu toate elementele unei obligații de continuitate.

ȚINUTUL HERȚA: IMAGINI VECHI

Țărani din Ținutul Dorohoi.
Sursa:<http://rememberbotosani.blogspot.com>

Refugiații din iunie 1940.
Sursa: ANE, fragment din jurnal sonor ONC nr73/1940

Colinele Herței.
Sursa: arhiva Institutului Frații Golescu

ȚINUTUL HERȚA

Ansamblu coral în orașul Herța

Colindători

Cai și călăreți. Bănceni

Fotografii: VASILE BĂCU

DE UNDE ÎNCEPE ESTUL: TRANSNISTRIA

Eram la Chișinău. M-a sunat profesorul Șoimaru: „– Mergi duminică la Tiraspol? – Merg, dar cum ajung? Nu am mașină! – Mergi cu mine”. Duminică dimineața eram plecați. Am oprit la Singera să mai luam pe cineva cu noi. Șoseaua Chișinău-Tiraspol era liberă; mai puțin de o oră ne-a luat să parcurgem cei vreo 64 de km unde funcționează un punct de trecere a frontierei. Când am văzut Varnița, m-au încercat câteva gânduri confuze: aici și-au stabilit suedzii tabăra după înfrângerea de la Poltava în anul 1709. Aici regele Carol al XII-lea al Suediei și-a avut reședința o vreme. Cu un asemenea ilustru vizitator, sătucul de la Nistru a fost numit „Noul Stockholm”. Privind cum arată acum localitatea mi s-a părut o comparație cu totul și cu totul amănunțite. La Varnița nu am fost lăsați să trecem spre Tiraspol, pentru că, pur și simplu, în autoturism se găsea „un străin”: eu eram acela (nu și prietenii din Chișinău). Nu am avut încotro, deși am fi ajuns mai repede în Tighina (Bender) și ne-am îndreptat spre „vama” din Tiraspol, spre notoriul Kaliningrad al estului. Când am revenit la București o vreme eram destul de „popular”, pentru că mai multe cunoștințe care știau că am îndrăznit să „trec” în Transnistria, voiau să știe dacă am avut probleme, dacă m-au lăsat să ies de acolo, cum m-a tratat miliția transnistreană. Astfel se manifesta curiozitatea... În primul rând precizez că nu am avut niciun fel de probleme. A trebuit să completez un formular în limba rusă, eu care nu am știut niciodată mai mult de „*ia liubli tibe devusca*”. Vameșul, un tip încruntat, m-a interogat tot în rusă, așa că tovarășii mei de drum mi-au fost de mare ajutor, traducându-i răspunsurile mele. Ce engleză, limba de circulație internațională? Ce franceză, ce germană? N-ar fi

fost exagerat să vorbesc în limba română, pentru că „oficial” și „constituțional” limbile recunoscute sunt română, ucraineană și rusă. Să ne înțelegem: vorbești rusa sau nu vorbești deloc...! *Da svidania!* Am trecut de ghereta (de fapt un container) poliției de frontieră, primind, în schimb, un pașaport curat, neștampilat, ca și cum nu aș fi trecut pe acolo, fără viza de intrare, dar cu o fițuică (ștampilată) pe care a trebuit să o predau la întoarcerea în Chișinău.

Dacă ai văzut centrul vechi al Chișinăului nu ar avea niciun rost să mai vizitezi și orașul Tiraspol, deși era considerat al treilea ca mărime din R.S.S. Moldovenească, după Chișinău și Bălți - „capitala rusească a Basarabiei”. Un teritoriu „necartografiat”, cu străzi mohorâte și case mici, asemănătoare cu acele „conace urbane” din cartierele Chișinăului, dar fără simetria discretă a acestora; imobile scunde, foarte modeste, care, odată, erau descrise drept locul „unde îți bate rața în geam cu ciocul”. Mi-a făcut impresia că Tiraspolul nu-i somnoros, ci ferit, la adăpost de privirile „vigilente”. Nu are ce arăta pentru că viața – atâta cât o fi – se consumă în spatele zidurilor. Se întâmplă lucruri, dar ele sunt bine ascunse și rareori împărtășite altora. Un aer stătut plutește în atmosferă, un abur de liniște totalitară... Eu unul m-am simțit ca un pui căzut din cuib... În afară de blocuri comuniste – știți ce spun... – am zărit prin parbriz câteva clădiri de un modernism anost și ieftin. Mai există pe străzi tancuri și tunuri pe postamente, „monumente comemorative” care formează scenografia pentru atmosfera belicoasă a locurilor. Statuia generalului Suvorov domină o piațetă centrală. Aleksandr Suvorov merită această onoare pentru că el a comandat arhitectului François Sainte de Wollant fortificarea cetății Tiraspol. Înainte vreme, pe locurile respective se găsea satul Sucleia – azi suburbie a orașului Tiraspol – o așezare cu populație românească sau, ca să respect „corectitudinea politică” din răsărit, cu populație moldovenească. Din porunca împărătesei Ecaterina cea Mare, în jurul cetății s-a extins orașul de mai târziu. Pe stradă, puțini pietoni și aceia adânciți în gândurile lor. Remarci numărul mare de pensionari și veterani cu pieptarul tunicii încărcat cu insigne și medalii, ca ușa frigiderului cu magneți. Lumea e săracă. O

doamnă profesoară de la Liceul „Lucian Blaga” locuiește, împreună cu fiul ei, într-o cămăruță de opt metri pătrați. Singurul sens al existenței pare să fie permanentizarea actualului *status quo*, adică o abstracțiune politică care e bine împletită cu interesele geopolitice ale Federației Ruse. Românii cu care am putut să stau de vorbă insistau că declinul demografic s-a „stabilizat”, cu alte cuvinte își continuă cursul, fără să dea semne că ar putea fi stopat. În 1989 erau recenzați 182.000 de locuitori, populație care a scăzut la 159.103 de persoane în 2004 și 135.000 în 2011. În afara complicatelor obiective pe care Rusia le consideră folositoare țărilor sale în regiune, nimic nu arată că lucrurile s-ar putea normaliza, așa că, așteptând vremuri mai bune, oamenii părăsesc corabia, căutându-și în altă parte o viață de care măcar să se poată bucura. Deplasarea la Tiraspol mi-a oferit, bineînțeles, o sumă de impresii și m-a convins, totodată, că din cinci raioane „moldovenesti” nu va putea „ieși” de-o țară, tot așa, cum cele șase județe interbelice ale României nu vor fi suficiente pentru forjarea unei națiuni reale dintr-o populație peticită din punct de vedere etnic și nici consolidarea unei republici noi dintr-o veche formațiune bolșevică, creată de Stalin acum aproape un veac.

Denumirea „geografică” Transnistria definește spațiul dintre Nistru și Bugul de Sud. Nistrul izvorăște din Carpații Păduroși (Ucraina), în apropierea frontierei cu Polonia și, după un curs de 1.362 km se varsă în Marea Neagră printr-o lagună marină, un liman cu același nume; termenul geografic nu se aplică și cursului de nord al Nistrului, referindu-se doar la cursul mijlociu și inferior al fluviului. Bugul de Sud se varsă tot în Marea Neagră. Interfluviul Nistru-Bug a fost numit și Cisnistria, după modelul mai cunoscut de Cisiordania, termen livresc și mai rar folosit, indicând sensul dinspre vorbitor, „de dincoace”. Cu alte cuvinte, imperiul rus ar fi putut folosi numele Cisnistria, dar nu și Moldova medievală care-și afla granița răsăriteană pe Nistru; de fapt, vorbim de o Moldovă „de dincoace de Nistru” și de o Moldovă „trans-nistreană”. Mai simplu, între Nistru și Bug avem Transnistria, iar dincolo de Bug, până la Nipru, se întinde Transbugia. În ambele

secțiuni geografice, românii au găsit spațiu de locuire. (Trebuie precizat că formațiunea R.A.S.S.M., creată de sovietici în 1924 se numea „Moldovenească”, iar nu „Transnistreană”). Denumirea „politică” de Transnistria a fost încetățenită de trei evenimente istorice: 1792 – Imperiul țarist ajunge la Nistru, iar fluviul devine granița ruso-turcă în Europa; 1941/1944 – România administrează Transnistria înființând un „guvernământ transnistrean”; 1990/1992 și în prezent – începe războiul declanșat de forțele secesioniste împotriva Republicii Moldova; un conflict militar transformat într-un conflict politic de uzură și o pace belicoasă.

Următoarele localități se găsesc în partea de nord a Transnistriei (spre Podolia): Moghilău (Movilău), Iampol (județul Jugastru 1941- 1944), Râbnița (peste Nistru de Rezina), Balta, Golta, Pasat, Fântâna Mare, Bârzula, Ananiev (Nani). Centrul și sudul Transnistriei cuprinde localitățile: Valea Hoțului (azi Dolinskoe), Cantacuzinca (pe dreapta Bugului), Dubăsari, Tiraspol, Slobozia, Grădinița, Iași. (În sudul Limanului Nistrului, vis à vis de Cetatea Albă se situează orașul de coastă Ovidiopol.)

Primul care a folosit cuvintele Transnistria/transnistreni a fost românul Iosif (Ioan) Genilie (n. ? – m. 1852), născut la Săliște în Transilvania, Genilie a funcționat ca profesor de geografie și istorie (în epocă: „hronologie”) la Colegiul „Sfântul Sava” din București. Considerat „creatorul terminologiei geografice în limba română”, Iosif Genilie a publicat în 1847 manualul „Principe de geografie și astronomie sau Începuturi de geografie politică, fizică și astronomică. Pentru tinerimea școalelor publice”. Prezentând în volum „România” – Țara Românească, Moldova și Transilvania – profesorul nu omite să îi prezinte, separat, pe „transnistrani”: *„Transnistrianii sunt românii cari lăcuiesc în Transtiria sau Transnistria, peste Nistru, numit Tira din vechime, strămutați de demult într-acolo; deși acum sunt mai întrupați cu Lehii (polonezi) și Rușii”*.

Această scurtă mențiune pare să indice că, la 1832, când profesorul începe să predea geografia, existența românilor la est de Nistru era cunoscută în mediile cultivate. În a doua jumătate a sec. al XVII-lea, Miron Costin, în opera sa „De

neamul moldovenilor” se referă în mod repetat la cursurile Nistrului și ale Bugului. Când descrie hotarele „Dachiei”, cronicarul include între aceste fruntarii „și Podolia (nordul Transnistriei) și câmpul peste Nistru până la apa Buhului/Bugului (actuala Transnistrie)”. Cu toate acestea, cronicarul nu a pomenit nimic despre „moldovenii” care ar fi trăit acolo, deși străbătuse – cum însuși notează – întregul ținut până aproape de Nipru.

REPERE ISTORICE

Istoria cunoscută a regiunii începe cu populația geto-dacă din perioada regelui Burebista. Regatul său se întindea până la gurile Bugului, unde suveranul stăpânea și colonia pontică Olbia a Milletului. Tribul dacic al tyrageților ocupa cursul mijlociu și inferior al Nistrului (denumirea antică: Tyras), pe ambele maluri. Istoricii admit că tyrageții au reprezentat populația autohtonă a regiunii nistrene între jumătatea milenului I î.Hr. și primele secole d.Hr. Procesele de românizare și de latinizare a limbii au avut loc și în aceste periferii estice ale Imperiului Roman. Prezența romană e atestată de fortificațiile numite „Valul lui Traian”, vestigii prezente pe teritoriul României, Republicii Moldova și Ucrainei.

Începând de la anul 900 d.Hr. prezența străromânilor este consemnată sub diverse etnonime: vlahi, volohi, volohoveni, blacumeni. Între 1147 și 1359 cronicile străine, în special rusești („Letopisețul lui Ipatiev”) menționează o „Țară a Brodnicilor” în teritoriul actual al Transnistriei sudice și o „Țară a Bolohovenilor”, situată pe Bug, între izvoarele Nistrului și Niprului, în Transnistria Nordică. Cele două formațiuni statale timpurii se întindeau între Siret și Doneț. Atât brodnicii, cât și bolohovenii dispar din istorie, fără să lase urmele materiale ale trecerii lor; nici originea lor valahă, „românească” nu este acceptată de toți istoricii. Brodnicii, numiți și „vădeni” (cei de la vaduri) asigurau fluxul comercial peste cursurile de apă pe care le stăpâneau, îndeletnicindu-se cu „podurile umblătoare” – bacurile care făceau posibilă traversarea de la un mal la

altul. Sub conducerea lui Ploscănea, voievodul lor legendar, participă la bătălia de la Kalga (1223), luptând împotriva principilor slavi și cumani, alături de mongoli. Învinși, rușii rămân sub stăpânirea tătarilor peste trei sute de ani. Toponimia transnistreană păstrează amintirea broadnicilor (localitățile: Brodnița, Brodoc, Broic ș.a.), iar mai multe sate numite Plosca par a evoca numele lui Ploscănea.

Întinderea satelor moldovenești în răsărit, compacte până la Bug și mai răsfirate dincolo de Bug până la Nipru, l-au determinat pe N.A. Constantinescu să caracterizeze Nistrul drept „fluviu românesc”. Astfel, istoricul afirma: *„Două lumi se întâlnesc la acest fluviu și se opun de mai multe milenii: lumea pădurii Carpatice și aceea a stepei eurasiice. Etnicește, oamenii bazinului carpato-dunărean s-au revărsat peste limita Nistrului. Nistrul n-a încetat de a fi hotarul politic între cele două lumi”*.

Preocuparea voievozilor Moldovei de a-și asigura ieșirea la Marea Neagră a fost însoțită de afirmarea unui interes politic în teritoriul dintre Nistru și Bug. În documente din timpul domniei lui Roman Vodă, după 1393 se menționează titulatura „Mare și singur stăpânitor, din mila lui Dumnezeu, domn stăpânind Țara Moldovei de la munte până la mare”. După atingerea litoralului pontic, domnia s-a îngrijit să organizeze o administrație moldovenească care să asigure protecția târgurilor transnistrene și a populației. Pârgarii, șoltuzii și vătășii aveau grija așezărilor, iar zapcii strângeau veniturile domniei, colectând impozitele la vaduri și în târguri. Drumul de comerț de la Movilău la Oceacov a fost numit „șleahul vlahilor, al românilor”. Oceacovul era cunoscut drept Vozia sau Lerici. În 1454, în timpul domniei lui Petru Aron Vodă, moldovenii ocupă cetatea Lerici, ridicând stindardul lor deasupra meterezelor. După moartea lui Petru Aron, Ștefan cel Mare stăpânește întregul ținut până când turcii cuceresc regiunea. Nici după ce Transnistria a cunoscut stăpânirile succesive ale Lituaniei, Poloniei, Tătariei, Turciei sau Rusiei, voievozii moldoveni nu au renunțat, ei continuând să-și afirme – cum au putut – drepturile asupra regiunii. Ioan Vodă (1572-1574) își împrietărește un dregător credincios cu o moșie „din Țara Moldovei mele de

peste Nistru”; lui Ieremia Movilă (1595-1600) îi este atribuită întemeierea târgului Movilău. În martie 1600, la Brașov, Mihai Viteazul îi solicită lui Sigismund al III-lea al Poloniei stăpânirea „Oceacovului de peste Nistru”.

Ponderea „moldovlahilor” în populația ținutului trebuie să fi fost destul de mare, de vreme ce Imperiul Otoman înființează – înainte de 1580 - o Mitropolie a Proilavei. Noua instituție bisericească (în subordinea Patriarhiei Ecumenice) păstora ortodoxii din raialele turcești din Bender (Tighina), Bugeac (Sudul Basarabiei) împreună cu malurile Nistrului, interfluviul Nistru-Bug, cu Edisanul tătäresc sau Ucraina Hanului. Sunt amintite 40 de sate, plus târgul Balta care ascultau de comandantul din Dubăsari.

Când Vasile Lupu (1634-1653) hotărăște, după decesul doamnei Tudora, să se căsătorească a doua oară, își alege mireasă o domniță circaziană. Peșitorii știau ce să caute: „o femeie frumoasă, nobilă de neam, de credință creștină și... virgină”. Ecaterina, prea frumoasa cercheză, îndeplinea întocmai pretențiile mirelui și mai vorbea și patru limbi străine. Vasile Lupu trimite o întregă armată să-i escorteze aleasa din Caucaz până la Iași. Povestea o știm din însemnările călătorului italian Niccolo Barri. Ce s-a întâmplat? Păzită de 60 de moldoveni și 150 de tătari, conduși de vornicul Nicolae Catargi, prințesa Ecaterina Cercheza ajunge la Oceacov. Așa se face că un beilerbei turc, pașă cu trei tuiuri la Silistra, o vede și o găsește atât de atrăgătoare încât dorește să o oprească pentru haremul său. Suita moldovenilor o ascunde în carele lor. Efendi Nassuh Hussein, pașa Silistrei, ordonă să fie căutată prin hanurile moldovenești – unde se bea „vin moldovenesc”, specifică Barri - fără să o poată găsi. Istoria peripețiilor în Transnistria a miresei lui Vasile Lupu ne redă o imagine vie a vieții întregii regiuni și mai ales a comunității românilor moldoveni. Mai adăugăm doar că în sec. al XVIII-lea, 90% din populația Voziei (Oceacov) erau moldoveni; la sfârșitul sec. al XIX-lea mai rămăseseră doar 10-25% dintre ei.

Un capitol special în istoria pământului dintre Nistru, Bug și Nipru îl constituie activitatea cazacilor, limitându-ne aici doar să amintim câteva

informații. Adeseori identificați cu elementul ucrainean, cazacii grupau, de asemenea, un număr important de luptători români/moldoveni. Considerați „daci transnistreni”, mulți „cazacii români” erau comandanți de unități, în cadrul „polcurilor” și a „sotniilor” căzăcești. Apar nume precum: Procopie, Moldovan, Munteanu, Gologan, Ciorbă, Basaraba ș.a. Documentele cuprind liste de polcovnici și hatmani ale căror nume erau curat românești: Lobodă, Chișcă, Sarcu, Șarpilă ș.a. Ion Nicoară Potcoavă a fost ales conducător cu votul a toată „secea” zaporojeană. Personalitatea lui Daniil Apostol (n.1658 la Varnița/Tighina – m.1734) a influențat evoluția căzăcimii și a rămas un model pentru tovarășii săi, dar și în istoria Malorusiei (Rusia Mică). Faimosul Ivan Mazepa a spus despre el: „...de viță românească în armata zaporojeană... este un viteaz vestit și din toți polcovnicii este cel mai vechi... a meritat onoarea și iubirea întregii armate” (apud I. Colesnic). La 1 octombrie 1727, rada căzăcească l-a ales hatman. Istoricul ucrainean Mihail Hrușevschi a considerat că „moartea sa a fost o mare pierdere pentru timpurile grele din Ucraina de atunci... Fără îndoială, el a dorit călduros binele Ucrainei sale și a știut să lucreze pentru acel bine”.

Prima stăpânire moldovenească „oficială” datează, însă, din vremea lui Duca Vodă, care a fost numit de turci „hatman al Ucrainei”, calitate în care, între 1681 și 1684, a stăpânit partea de nord a Transnistriei, dar și dincolo de Bug, până la Nipru. Vodă Duca a înțeles perfect șansa care i se oferă, să extindă teritorial Moldova, așa încât își conduce hătmănia din cele două noi reședințe domnești: la Țăchinăuca, peste Nistru de Soroca, dar și în extremitatea estică a Transnistriei, la Peștera/Nemirov (azi Pecera) pe malul drept al Bugului, aproape de „Pragurile Bugului”.

Până la îndelungatul război ruso-turc (1788-1792), imperiul țarist era încă departe. Două entități politice controlau regiunea transnistreană: Edisan-ul tătarilor nogai (apare și sub denumirea „Ucraina Hanului”) la sud și Uniunea Statală Polono-Lituaniană la nord. Regiunea istorică Edisan era situată între Nistru și Nipru la miazănoapte, cu Marea Neagră la sud; la vest se învecina cu

Basarabia și Sudul Basarabiei (Bugeacul), atingând la răsărit marginile Tauridei (Tauria), iar la nord Zaporojia. Populată de triburi mongolice și turcice, regiunea se găsea în sec. al XIII-lea sub controlul Hoardei de Aur. Urmează noi puteri: Marele Ducat al Lituaniei (sec. al XV-lea), Hanatul Crimeei (1441-1783), statul tătarilor, vasal al Imperiului Otoman; Imperiul Țarist, sub împărăteasa Ecaterina cea Mare anexează Edisanul de la est de Bugul de Sud (războiul ruso-turc 1768-1774). Tătarii nogai au fost deportați; zona intră în componența Novorusiei și e colonizată cu moldoveni, ruși, ucraineni, dar și germani. (Astăzi, ținutul istoric al Edisanului este cuprins în regiunile ucrainene Odesa și Mikolaiv/Nicolaev). Prin tratatul semnat la Iași în anul 1792, Rusia imperială preia întreaga regiune până la Nistru, limitând prezența otomanilor la zona din dreapta fluviului. Pentru prima dată, Rusia ajunge la hotarul unei țări românești: ultima oprire înainte de ocuparea provinciei Basarabia a Moldovei de est.

În nordul Transnistriei, Podolia aparținea Regatului polon (1493-1793). După 1569, Regatul Poloniei și marele Ducat al Lituaniei formează „Federația celor două națiuni” sau „Uniunea statală polono-lituaniană”, exercitând, împreună, actele de putere și administrare a regiunii. În 1793, participând la cea de-a doua împărțire a Poloniei, Rusia anexează și nordul Transnistriei. Ocupând Podolia, organizează aici o gubernie, care rămâne sub ruși până în 1917. Înaintea celui de-al Doilea război mondial, întreaga regiune a fost încorporată în R.S.S. Ucraineană. După începerea Campaniei din Est (22 iunie 1941) România include Podolia în „Guvernământul Transnistriei”.

Din documente, știm că populația rusească era neînsemnată, situația demografică lămurind graba cu care au început colonizările în teritoriile anexate. Spre exemplu, în partea de sud a Transnistriei (Edisan) existau în 1792 un număr de 67 de așezări, dintre care 49 erau populate de moldoveni, 17 de greci și armeni, o singură localitate avea locuitori lipoveni (staroveri). În 1799, când nacialnicul Pavel I. Sumakorov călătorește în Crimeea și Basarabia, existau destui români pentru ca acesta să consemneze, în notele sale de călătorie (publicate la Moscova

în 1800) următoarele: la Ovidiopol „locuitorii sunt în mare parte moldoveni, de asemenea greci, iar rușii sunt foarte puțini“; la Slobozia Maiac rușii de rit vechi vorbesc turcește sau moldovenește; la Sucleia (azi, suburbie a Tiraspolului) se aflase o „slobozie moldovenească“; la Tiraspol se găseau lipoveni, maloruși (ucraineni), moldoveni, valahi, evrei și țigani; la Mălăiești observa obiceiul moldovencilor de a toarce din mers – practică pe care o crede „ciudată, dar destul de folositoare“; la Dubăsari, nacialnicul Sumakorov găsește moldoveni, greci, bulgari, evrei și... câțiva ruși.

Prezența populației latinofone a favorizat unele manifestări culturale care, deși începătoare și inconsecvente, indicau o preocupare cărturărească. Astfel, în Transnistria, a fost tipărită prima carte de poezii în limba română. Lucrurile s-au întâmplat în felul următor: protopopul Mihail Strelbițchi – care activase și în Moldova de peste Prut – a hotărât, în 1792, să-și mute tipografia de la Iași la Dubăsari. În 1796 protopopul pleacă din nou, cu tipografie cu tot, în târgul Movilău. În această tiparniță ambulantă se tipărește, în premieră, broșurica de început a literaturii noastre. George Călinescu scrie în „Istorie“: „Un oarecine, muntean după limbă, care-și dă numai inițialele I.C., semnează prima plachetă de poezie originală“. Volumul purta titlul „Poezii noo“, iar inițialele anonime aparțineau lui Ioan Cantacuzino (1757-1828). Poetul nu era chiar un „oarecine“: polcovnic (un fel de colonel), înnobilit de împărăteasa Ecaterina (primește titlul de cneaz) a fost dăruit de țarină cu o moșie pe malul stâng al Nistrului (localitatea Cantacuzenca). Dacă, în prezent, ne întrebăm la ce mai servește poezia, la sfârșitul sec. al XVIII-lea, Ioan Cantacuzino susține cu convingere că numai actul de creație se arată capabil „a întrupa neîntrupări“ și „a iconi nevediri“.

Nichita Smochină (citată de N.P. Vaidomir în 1943) a susținut în revista „Transnistria“ nr. 3/1941, că împărăteasa Ecaterina cea Mare a înființat, la Ecaterinoslav, pe Nipru, o universitate pentru români. Informația nu mai apare la alți autori, dar ponderea mare în regiune a locuitorilor de origine română ar putea valida acest detaliu istoric. Mai mult, oficialitățile ar fi ținut să atragă și tineri de

dincoace de Bug, din Moldova sau chiar din Muntenia. Satele din eparhia Ecaterinoslav aveau, oricum, populație moldovenească, pe care Bădulescu Bodoni a avut-o în vedere când a propus (1813) Eparhia Chișinăului și Hotinului, cu rang de „mitropolie” și „exarhie”. A avut în vedere cuprinderea întregii stepe a Oceacovului, între Nistru și Bug. O spune ierarhul când își susține proiectul: „Pentru popoarele care o locuiesc, asta ar fi o consolare, căci steпа Oceacovului, ca Basarabia, e locuită de români, greci, bulgari și coloniști de diferite naționalități, în timp ce rușii sunt puțini”. 60 de elevi de la Seminarul Ecaterinoslav se transferă în 1817 la Seminarul din Chișinău. (Nu avem date despre naționalitatea lor.)

După ocuparea Basarabiei în 1812 românii din Transnistria vor avea parte de tratamentul comun aplicat celor două regiuni geografice. Până în 1813 au fost păstrate obiceiurile locale. În 1828 Basarabia a devenit parte din teritoriul guberniei generale a Novorossisk-ului. În jurul anului 1850 numărul coloniștilor din Basarabia și Transnistria se apropia de 100.000 de suflete.

În 1859, când Moldova se unește cu Țara Românească, românii moldoveni se găseau bine „încadrați” în compunerea Imperiului Rus; supuși ai țarului, nu aveau cum să participe la actul de creare a Principatelor Române. Străini și înstrăinați, românii transnistreni au ratat șansa de a participa la consolidarea noii „identități românești”.

Din 1867 învățământul din Basarabia se rusifică, deși dascălii predau limba rusă în românește. (În același an se dă în folosință calea ferată Razdelnaia (azi în reg. Odesa) – Tiraspol (azi, centrul Transnistriei secesioniste), prelungită până la Chișinău între 1871 și 1872. Până în 1873 bărbații nu erau înrolați în armata imperială. În 1873 s-a încheiat ocuparea Moldovei de peste Prut printr-un act de autoritate: Basarabia a devenit gubernie. Înaintașii harnici depuneau eforturi hotărâte pentru afirmarea valorilor culturale proprii populației românești: în 1899, învățătorul Gheorghe Codreanu publică un „Dicționar în scurt pentru convorbiri ruso-moldovenești”, preotul găgăuz Mihail Ciachir scoate o „Bucoavnă” (1900) și un „Rusesc și moldovenesc cuvintelnic” (1907), Gurie Grosu (viitorul mitropolit al

Basarabiei) publică în alfabet chirilic cartea „Bucoavna Moldovenească” (1908) și multi alți autori continuă seria. Începeau astfel eforturile pentru impunerea limbii române, fie ea botezată și „moldovenească”. Cărțile menționate, ca și altele, aveau circulație și în Transnistria.

La începutul primei jumătăți a sec. al XX-lea, un basarabean născut la Coșăuți pe Nistru, călugărul Inochentie de la Balta (n. 1875 – m.1917) a izbutit să pornească o mișcare religioasă care a pus pe jar ortodoxia rusă. „Părințelul” a intrat ca frate la Mănăstirea Dobrușa, Orhei. În 1907 ajunge la Mănăstirea Balta din Podolia (Transnistria de nord). În doi ani devine atât de cunoscut, încât credincioși din trei gubernii veneau să-l vadă și să-i asculte predicile. Arătând o evlavie neobișnuită, era considerat un sfânt. Mulțimea de pelerini care îl urma trăia în obști, aidoma primilor creștini. Pe la 1910 a „întemeiat” și... „raiul” sau „raiul pământului” cum i-au spus inochentiștii. Se afla pe teritoriul comunei Lipetcoe (azi Lipețchi, Ucraina), aproape de Barzula, județul Ananiev. (Așezarea este încă locuită de moldoveni – 90,08% potrivit Recensământului din 2001 – alături de rusofoni și ucrainofoni – 4,14 % . În „rai”, toți adepții se comportau ca monahi. O biserică de suprafață, numită „corabia mântuirii” adăpostea slujbele, dar marea și mistica chemare o constituia o biserică subterană cu bolte, unde se săvârșea liturghia de noapte. Miezonoptica era văzută ca o prevestire și o promisiune a învierii noastre din morți, în conformitate cu viziunea de ansamblu a lui Inochentie. Nicolae Popovschi, citând un martor ocular, scrie: „Nicio sectă rusă nu avea un mijloc de ademenire atât de puternic, cum erau peșterile inochentiștilor. Ele impresionau foarte adânc prin frumusețea lor, pe oamenii nedezvoltați sufletește, înzestrați, însă, cu suflet evlavios”.

Biserica rusă – care sesizase potențialul disruptiv apărut în viața parohiilor – nu întârzie să ia măsuri. L-au considerat „eretic”, dar nu au putut să-i nege autenticitatea misticismului său. Îndepărtat în teritoriul înzăpezit al Rusiei de nord, a continuat să primească mulțimi de pelerini moldoveni până în 1913, când

– prin hotărâre sinodală – a fost trimis la mănăstirea Soloveț, cea mai nordică lavră a Rusiei, situată aproape de Cercul Polar de Nord.

Alături de ardoarea religioasă, pe moldoveni îi captiva faptul că se slujea în „moldovenește” (nu se vorbea de „română”). Aici era noutatea: slujbele erau, da, în limba rusă, dar și în „moldovenească”. Inochentie însuși credea – cu recunoscute-i tărie – că „Sfintele Evanghelii și Sfânta Liturghie trebuie să se citească poporului pe limba sa”. Vladimir Sinicovschi, episcopul rus al Basarabiei (1904-1908) împărtășea unele susțineri, pe care le făcuse, separat, și părintele Inochentie: „Zadarnic este – afirma episcopul, fost misionar – a propovădui unui norod într-o limbă pe care el nu o pricepe, precum zadarnic ar fi fost Pogorârea Sfântului Duh asupra apostolilor, dacă nu i-ar fi luminat a înțelege și a grăi în limbile noroadelor, iar nu noroadelor în limba lor“. Inochentie avusese semeția să declare: „Nu țarul e capul bisericii, ci Hristos”. Asemenea elemente incipiente de conștiință religioasă și națională au reprezentat nu numai forța „inochentismului”, dar și primele semne ale „trezirii” moldovenilor și transnistrenilor, pe care o vor revendica cu îndârjire după destrămarea imperiului țarist. Sub aspectul credinței „Mișcarea de la Balta” i-a supraviețuit lui Inochentie, „călugărul nebun după Cristos și limba română” cum a fost caracterizat; profetul unei ortodoxii naționale. După aproape un veac, în nordul Transnistriei mai există câteva mii de oameni care trăiesc, încă, potrivit predicilor învățătorului lor, căutând o cale spre mântuire, ruți de lumea pe care nu o mai acceptă ca realitate a sufletului.

După decenii de convulsii sociale și tentative revoluționare, în 1917 începe destrămarea puterii imperiale ruse. Anarhia instaurată în stat le-a permis bolșevicilor să acceadă spre putere. În 1917 are loc „Marea Revoluție din Octombrie” care va propulsa la vârful puterii alți actori politici și o ideologie revoluționară. În prima sa apariție publică, Lenin a anunțat ritos: „Vom trece acum la construirea orânduirii socialiste”. Pe fondul frământărilor sociale, a războiului civil și slăbirii autorității centrale, apar insistent revendicările naționale ale minorităților din Rusia. Lenin citește „Decretul Păcii” avansând propunerile

pentru încheierea păcii, dar și promisiunea că statul bolșevic va garanta fiecărui popor dreptul la autodeterminare. Națiunile captive ale Rusiei au citit „Decretul păcii” ca un „decret al naționalităților”. Finlanda și Polonia și-au declarat independența; în gubernia Basarabia „Sfatul Țării” proclama pe data de 2 decembrie 1917 „Republica Democratică Moldovenească”, autonomă față de Moscova. Deși la început noua structură statală s-a declarat parte a unei viitoare Rusii federale, pe 24 ianuarie 1918 - ziua Unirii Principatelor Române – își anunța independența; două luni mai târziu va urma Declarația de Unire: *„În puterea dreptului istoric și a dreptului de neam pe baza principiului ca noroadale singure să-și hotărească soarta lor, de azi înainte și pentru totdeauna (Republica Democratică Moldovenească) se unește cu Mama sa România”*. Transnistria a fost încorporată în Republica Populară Ucraineană, formată tot în 1917. În 1920 întregul spațiu ucrainean a fost cucerit de bolșevici și alipit la Republica Sovietică Socialistă Ucraineană, subiect statal constituent al Uniunii Sovietice. Românii transnistreni au presimțirea istoriei și cer unirea cu frații, în cadrul unui stat național, urmărind unirea cu R.D. Moldovenească. La „Congresul învățătorilor moldoveni din Basarabia” (25-28 mai 1917) Alexei Mateevici se adresează participanților spunând: *„Da, suntem moldoveni, fii ai vechii Moldove, însă facem parte din marele trup al românismului, așezat prin România, Bucovina și Transilvania”*. Preotul-poet mai are o intervenție în cursul celei de-a doua ședințe unde a vorbit și mai explicit: *„Nu avem două limbi și două literaturi, ci numai una, aceeași cu cea de peste Prut”*. Audiența l-a aplaudat. O nouă și aprofundată dezbateră are loc în Chișinău, între 20-27 octombrie 1917: „Congresul Moldovenesc al soldaților, marinarilor și ofițerilor din Întreaga Rusie”. Delegații a fost convocați încă din 7 octombrie 1917 de către Comitetul Central Moldovenesc Ostășesc, telegrama purtând semnătura sublocotenentului Gherman Pântea, președinte al comitetului executiv. Primul ministru rus, Alexandr Fiodorovici Kerenski, interzice organizarea congresului și cere arestarea semnatarului convocării, care urma să fie trimis, sub escortă, la Moghilev. (După Unire,

Gherman Pântea ajunge primar al Chișinăului, iar între 1941 și 1944 conduce administrația Transnistriei, în calitate de primar al Odesei; un destin și o operă politică rămase, în bună parte, necunoscute.

Rezoluțiile Congresului ostășesc au determinat majoritatea hotărârilor decisive care au modelat istoria Basarabiei românești. Programul cuprindea: autonomia, naționalizarea oștilor, naționalizarea școlilor și a dregătoriilor, *soarta moldovenilor de peste Nistru*, ocârmuirea Basarabiei (înființarea Sfatului Țării).

Printre cei 700 de soldați prezenți (de pe toate fronturile) se afla și soldatul Toma Jalbă, trimis de moldovenii din Transnistria. Congresul stabilește ca „moldovenii de peste Nistru să primească 10 locuri în Sfatul Țării“. Primii deputați transnistreni vor fi Ștefan Bulat, Toma Jalbă și Lev Mojeicu. O rezoluție cerea „recunoașterea pentru transnistreni în Rusia a tuturor drepturilor, așa cum se recunosc drepturile minorităților în Basarabia“. La congres se stabilește convocarea transnistrenilor la Tiraspol pentru data de 17-18 decembrie 1917 pentru „Întâiul Congres al Moldovenilor“. Blocul Moldovenesc de la Chișinău îi mandatează pe Pan Halippa, Gheorghe Mare, N. Gafencu, Anton Crihan și Onisifor Ghibu să transmită transnistrenilor urările cuvenite, asigurându-i totodată de sprijinul R.D. Moldovenești. Congresul, confruntat cu pretențiile Ucrainei, trebuia să formuleze o poziție de principiu; în esență trebuia să stabilească dacă rămâne în componența Ucrainei sau se unește cu Basarabia.

Toma Jalbă a rostit la congres un discurs cu totul remarcabil, a cărui încărcătură emoțională și-a păstrat forța până în prezent: „*Eu acum vă întreb pe domniile voastre, fraților, frații mei, neamurile mele, că noi suntem moldoveni dintr-un sânge, cui ne lăsați pe noi, moldovenii? De ce suntem ruși din coasta Moldovei și trăim pe celălalt mal al Nistrului ? Noi rămânem ca șoarecii în gura motanului? FRAȚII NOȘTRI! NU NE LĂSAȚI, NU NE LEPĂDAȚI ȘI NU NE UITAȚI! Și dacă ne veți uita, noi malul Nistrului îl vom săpa și vom îndrepta apa pe dincolo de pământul nostru*“. Cei prezenți îl aplaudă, strigând „Nu vă vom lăsa!”, iar Ion Buzdugan – secretar al Sfatului Țării – i-a răspuns cu aceeași

hotărâre și fermitate: „În glasul lui *Jalbă e toată tânguirea și deznădejdea neamului nostru...* Nu ne lăsați! Strigă fratele nostru, eu socot că și pietrele dacă ar auzi s-ar umple de jale. Nu vă lăsăm, fraților, veniți în brațele noastre! Nistrul îl vom săpa împreună și vom îndrepta apa lui pe dincolo de hotarul sufletului românesc... *pentru ca nimic să nu ne mai despartă*“.

Deputatul Gheorghe Mare i-a înmânat lui Ștefan Bulat, președintele adunării, un drapel tricolor, adăugând: „Din ridicarea acestui steag se bucură nu numai moldovenii, dar și frații noștri ardeleni, bucovineni și români”. Un reprezentant din rada ucraineană, invitat la cuvânt, a încheiat spunând: „Slavă Moldovei slobode”. (Poziția invitatului ucrainean era conformă politicii urmate de statul pe care îl reprezenta la Tiraspol: La „Congresul poparelor din Rusia” (Kiev, 8-14 septembrie 1917) au participat 13 naționalități. Moldovenii au fost menționați în textul oficial al congresului cu naționalitatea: „români”. Congresul de la Kiev a decis dreptul fiecărui grup național din Rusia la autonomie națională). Programul politic al congresului a abordat problemele esențiale care îi interesau pe românii transnistreni și a stabilit direcțiile de acțiune:

Reproduc câteva puncte ale programului în grai moldovenesc:

- „Ni trebui nou școla să fii în limba norodului moldovenesc, ca fiiștecare moldovan să știi ce-l învați pi dînsu”
- „Învățătura afari de școli (adică) biblioteca să fie pi limba moldovenească ca să putem noi moldovenii a ne lumena mai bine în lume de cum am fost pân amu”
- „Rugăciunea în sfînta Biserică să fii pi limba nărodului moldovenesc, ca fiiștecare batrân sau tânăr să-nțaleagă, cu ci fel di rugăciune merge preutu pentru dâșii în-naintea lui Dumnăzău”
- „Trebuie ca să fii judecători curat moldoveni, ca judecata să fii înțeleaptă pîntru moldovanu nostru, și ca să puată fiiștecare cu gura lui a spune tuată durerea sa la judecată”.

- „Doftorii trebuie să fii cu știrea limbii moldovenească ca să puat el înțăleje ceea ce ia spune bolnavul moldovan”
- „Deci noi moldovenii n-am fost învațați pân amu, pentru că ni-au fost opriti dișteptarea și lumenarea neamului nostru în limba nuastrî moldovenească”

Congresul a desemnat doi delegați să participe la ședințele Radei Ucrainene, în persoana lui Ion Petcu (care era președintele Societății Naționale „Deșteptarea” a Românilor din Ucraina, înființată la Kiev în toamna anului 1917) și respectiv, delegatul Ion I. Dumitrașcu (n. 26.7.1893, Grigoriopol – m. la o dată necunoscută), fost secretar al Societății „Deșteptarea”). Activitatea lor în Radă ne este cunoscută din memoriile sale (Dumitrascu I., bibl.).

În scurta lor activitate – sub trei luni – cei doi reprezentanți transnistreni au avut de înfruntat ostilitatea Radei, deși nu solicitau autonomie teritorială, pledând doar pentru drepturi legale, cetățenești, naționale și culturale. Încă din 1918 oficialii ucraineni susțineau teza potrivit căreia Basarabia nu a aparținut niciodată Moldovei, moldovenii nu reprezentau altceva decât o populație minoritară. (Exact același lucru susținea și Ultimatumul din 1940 al guvernului sovietic.) Pe data de 15 ianuarie 1918 urma să aibă loc la Kiev un „Congres general național moldovenesc”, adunare care, după știința noastră, nu a mai avut loc. În condițiile anarhice care prevalau în țară, situație complicată de multe circumstanțe politice și diplomatice, guvernul ucrainean se răzgândește și susține de-acum că „Basarabia, din punct de vedere etnografic, economic și politic constituie o parte inseparabilă a teritoriului Republicii Populare Ucrainene“. În ceea ce privea o altă apartenență de stat (Unirea cu România) soluționarea trebuia să implice participarea și acordul guvernului ucrainean. (La fel cum, în ziua de astăzi, unele proiecte prevăd un drept de veto, *sui-generis*, în cazul Transnistriei și Găgăuziei, cu alte cuvinte o limitare drastică a libertății suverane de decizie). Această revendicare timpurie a unui anume rol de putere regională se va manifesta și

ulterior, odată cu „Planul Poroșenko” de soluționare a conflictului de la Nistru.) Sfatul țării a fost nevoit în martie 1918 să adopte o „Declarație de protest” împotriva pretențiilor Ucrainei.

Intervențiile Armatei Roșii au împiedicat evoluția Ucrainei independente și, în același timp, au blocat realizarea admirabilului program politic asupra căruia conveniseră delegații Transnistriei la Tiraspol în decembrie 1917. Uniunea Sovietică înființează în 1924 Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească, cu capitala la Chișinău, „oraș vremelnic ocupat”, dar și cu o capitală „executivă” la Balta. Destinul contemporan al românilor de peste Nistru fusese pecetluit.

Nichita Smochină rămâne, fără discuție, cea mai reprezentativă personalitate a românilor de peste Nistru. „A fost și este încă un Șincal al transnistrenilor, purtându-le cronică în desagă”, cum l-a evocat Iordan Datcu. Prin viața și întreaga sa operă, Smochină întrupează un simbol, constituind, prin însăși ființa sa, imaginea completă a existenței și istoriei zbuciumate a celor rămași la marginile răsăritene ale țării pentru că, nici în 1859, nici în 1918 nu au izbutit să-și regăsească identitatea națională. Nichita Smochină s-a născut pe 14 martie 1894 în satul Mahala (azi, suburbie a orașului Dubăsari), plasa Lunca, județul Tiraspol. Tatăl, analfabet, nu știa limba rusă, iar mama respecta cu atenție toate tradițiile românești. (Soțului său îi spunea „românul” meu.) A învățat să citească rusește după ceasloave sau memorând pe de rost rugăciuni la școala bisericească din sat. În 1910 termina liceul rus din Dubăsari cu medalie de aur. Între timp a învățat și slava veche. La începutul Primului război mondial a fost mobilizat în armata țaristă, fiind trimis la școala de ofițeri din Minsk. Între 1915 și 1918 a fost căpitan în regimentul 3 de grăniceri din Tiflis (Tibilisi), luptând în Persia și Turcia. A fost rănit de mai multe ori pentru țar. În trei ani de război primește nouă ordine și medalii, între care Crucea Ordinului „Sfântul Gheorghe”. A fost ridicat la rangul de nobil. Când s-a deschis frontul românesc a cerut să fie trimis pe acest front, dar a fost mutat, în schimb, pe frontul caucazian, ca ofițer de stat major. În mai 1917 a

participat ca delegat la „Congresul Popoarelor Neruse din Caucaz”, unde se va decide independența Georgiei. În cursul dezbaterilor se înscrie la cuvânt pentru a cere pentru moldoveni „școli naționale, manuale cu alfabet latin, serviciu divin în limba română, dreptul studenților din Transnistria de a studia la Chișinău, Iași, București”. La Petrograd îl întâlnește pe Lenin, ascultându-l vorbind despre autodeterminarea popoarelor. Lenin i-ar fi spus: „Vă plângeți că nu aveți niciun răspuns la problema voastră națională; ba da; limba maternă, școala și presa.” (Aurel Strungaru, bibl.). Întors la vatră, românii îl aleg prefect (președintele Zemstvei) și, totodată, deputat în Rada ucraineană. Scoate la Dubăsari revista în limba română „Moldovanul”. Ca deputat îl înfruntă pe Vladimir Vînicenco, conducătorul Directoratului Ucrainei care pregătea anexarea Basarabiei. („Nichita Smochină” în Colesnic, vol. 7). După ce armata roșie ocupă Ucraina și Transnistria, bolșevicii îl declară *persona non grata* și îl condamnă la moarte. După o primă încercare nereușită, Nichita Smochină, alături de soția Agafia, traversează Nistrul înghețat, refugiindu-se în Regatul Român în ziua de Crăciun a anului 1919. (Își vor recupera cei doi copii lăsați acasă abia în iunie 1926). Se stabilesc la Iași, unde, în 1922, Nichita se înscrie la facultatea de Litere și filozofie și, în paralel, la facultatea de drept. În 1925 obține licența la ambele facultăți. Între timp colaborează la ziare românești, între care „Tribuna românilor de peste hotare” și „Tribuna românilor transnistreni” care apar în perioada 1927-1928; în 1922 devine membru al „Comitetului de ajutorare a românilor de peste Nistru”. Alături de Pan Halippa, ministrul pentru Basarabia, obține fonduri de ajutorare, cazare și locuri de muncă pentru cei refugiați din Transnistria; mulți elevi de aici sunt înscriși gratuit în școlile din țară. Între 1931 și 1934 obține o bursă doctorală la Sorbona, susținând, la sfârșitul acestei perioade, teza „Românii din Rusia Sovietică de la origini până în zilele noastre”.

Pentru a înțelege atmosfera din Franța în anii premergători celui de-al Doilea război mondial, să menționăm că informațiile despre „Raiul roșu” al sovietelor erau lacunare, când nu erau de-a dreptul politizate, iar bună parte din

„intelighenția” franceză cocheta cu utopia „visului de aur al comunismului biruitor”. (Din acest punct de vedere, Smochină a fost o conștiință lucidă și informată, cu mult înaintea timpului său.) Angajat în campaniile de informare a publicului, Nichita Smochină a fost profesor de limba română la „Școala română din Franța”, patronată de Nicolae Iorga; a susținut mai multe conferințe despre românii din R.A.S.S.M. A participat la dezbaterile din cadrul Ligii Națiunilor, la cea de-a 6-a Comisie pentru minorități. Între 1930 și 1935 a participat la congresele anuale ale Comisiei. În 1933 a pledat la Societatea (Liga) Națiunilor pentru admiterea „Comitetului Refugiaților Moldoveni din URSS” sub autoritatea „Oficiului Internațional Nansen”; astfel refugiații au putut să beneficieze de „pașaportul Nansen” pentru apatrizi. Titulescu, care l-a remarcat, îi recomanda să fie mai reținut în pozițiile sale antisovietice, mai ales că agentura sovietică din Paris îl urmărea. Ziarul „L’Humanité” – oficiosul partidului comunist din Franța – îl taxează de „dușman al Uniunii Sovietice”. N. Smochină nu se abate de la misiunea sa. La Paris, semnează, în ziarul „L’Ordre” (din 17 martie 1932) articolul „*Les massacres de moldaves dans la Russie Soviétique*”, iar în revista „LU” (22 aprilie 1932) alte două intervenții: „*La verité sur la situation de la Moldavie Soviétique*” și, respectiv, „*Les nuits rouges du Dnister*”, determinând Crucea Roșie Internațională, dar și ziariștii străini să scrie, de la fața locului, despre masacrele de la Nistru. În iunie 1937 a fost ales președintele „Congresului Românilor Transnistreni”, desfășurat la Chișinău, iar în decembrie 1941 a fost ales iarăși președinte al „Consiliului Național Moldovenesc”, cu prilejul marelui „Congres al tuturor Moldovenilor” de la Tiraspol.

Urmare a Ultimatumului sovietic (27 iunie 1940), N. Smochină îi răspunde regelui Carol al II-lea: „*Majestate, Țara face cea mai mare greșală dacă cedează Basarabia fără război*”. În aprilie 1941 are curajul de a-i cere conducătorului statului, în numele românilor transnistreni, să le ofere un sprijin necondiționat, el însuși susținând soluția unirii Transnistriei cu țara, pe baza unui referendum. Ion Antonescu pune pe memoriu următoarea rezoluție: „Să știe dl. Smochină că voi

face dreptate chiar și cu securea”. Președinția Consiliului de Miniștri îi propune să fie guvernatorul „Transnistriei Mari“. Refuză; în schimb a acceptat, pe durata Campaniei din Est, să fie consilierul mareșalului Antonescu pentru problema transnistreană. În această calitate l-a însoțit la Berlin, participând la discuțiile cu Hitler, inclusiv la ultima convorbire dintre cei doi din vara anului 1944. Între noiembrie 1938 și septembrie 1944 (când a fost demis) a lucrat ca șef de serviciu în cancelaria Comisariatului general al minorităților.

Pentru activitatea sa științifică, N. Smochină este ales membru al Academiei Române pe data de 2 iulie 1942. Prin studiile sale istorice (ca și prin publicistica sa) a contribuit mai mult decât oricine altcineva la cunoașterea grupului etnic românesc de dincolo de Nistru. Pe lângă colaborările la publicații de prestigiu din țară, N. Smochină a editat și a condus mai multe publicații: pe lângă cotidianul „Moldoveanul” înființat la Dubăsari în 1918, a înființat revista „Moldova nouă” („revistă de studii și cercetări transnistrene”, apariție 1935-1944), ziarul „Transnistria” (apariție 1942-1944), iar, pentru o scurtă perioadă de timp, a fost directorul revistei „Transnistria creștină” (iulie-decembrie 1942). La primirea în înaltul forum academic, a fost salutat cu o *laudatio* îndreptățită: „De multă vreme domnul Nichita Smochină a fost și a rămas un vajnic apărător al drepturilor la viața națională a fraților noștri din Transnistria, a căror viață, obiceiuri și aspirații, domnia sa le cunoaște mai bine ca oricine”. (Analele Acad. Române, bibl.)

După război și intrarea României în sfera intereselor sovietice, Nichita Smochină a petrecut o vreme ascuns prin munți, după ce îngropase câteva lăzi cu documente de mare valoare referitoare la istoria regiunii sale de baștină. În 1957 începe împotriva lui acțiunea informativă, fiind trecut în evidența operativă a securității ca „naționalist român”. În 1961, o notă informativă semnată de agentul „Ardeleanu” îl numește involuntar – suprem și tragic elogiu – „șeful spiritual al Transnistriei”.

După 1965, odată cu relativa liberalizare produsă în țară, Nichita Smochină a fost recunoscut ca autoritate în ceea ce privește studiul românilor răsăriteni. Chiar

a trimis rapoarte despre românii din U.R.S.S. (de ex. memoriul către Consiliul de Stat depus la 13 februarie 1967), fiind consultat de I. Popescu Puțuri, directorul Institutului de studii istorice și politice de pe lângă C.C. al P.C.R. (dr. Ion Constantin, bibliografie). În 1975 Consiliul de Stat îi aprobă o pensie egală cu cea cuvenită academicienilor, dar nu i s-a redat titlul de membru al Academiei, de teama de a nu-i provoca pe sovietici. Recunoașterea vine mult prea târziu: la un deceniu după plecarea sa din viață, în 1990, a fost declarat, post mortem, „membru de onoare al Academiei Române”. Paradoxal, specialiștii în studii slave din U.R.S.S. îi apreciază activitatea științifică, publicând mai multe documente vechi în traducerea sa. De-a lungul activității sale, acad. Smochină a primit un mare număr de ordine și medalii, amintind aici decorațiile Imperiului Țarist, ordinele „Steaua României”, „Coroana României” sau „Meritul cultural” acordat de regele Mihai, ca și ordinul „Bene Merenti” pe care i l-a oferit papa Pius al XI-lea.

Prețul personal pe care l-a plătit a fost cumplit: tatăl, împușcat în ceafă, la zidul bisericii din sat; mama, și ea, împușcată de sovietici pentru că ținea sub icoană o poezie de-a fiului, scrisă în limba română (de fapt un exemplar din revista „Moldoveanul”), frații, cu soțiile și copiii, deportați; unul din frați, dus în nordul Siberiei, de unde nu a revenit niciodată. (scrisoare către Anton Crihan, datat 13.4.1973, în Colesnic, vol. 7). Fiul cel mare, Alexandru Smochină, a fost condamnat la 25 de ani de muncă silnică, executând pedeapsa la Magadan, la Vernoiansk și Kolîma, dincolo de Cercul Polar. Alexandru își va revedea familia, fiind eliberat în 1956, când i se redă și cetățenia română. Nichita Smochină și-a arătat măsura și profunzimea patriotismului său atunci când a precizat că, în Transnistria, „*Până și icoanele noastre se uită spre România*”; ceea ce părea o metaforă transfigurată, era, de fapt, amintirea copilăriei și faptul real că, pentru cei mai mulți conaționali, icoanele erau orientate către apus, spre țară, iar nu spre Rusia, către răsărit cum este, îndeobște, obiceiul bisericesc.

Am insistat să prezint – fie și sumar – personalitatea academicianului Smochină deoarece întreaga sa viață s-a identificat cu soarta românilor transnistreni; chiar și după ce s-a refugiat peste Nistru, în noaptea Nașterii Mântuitorului, i-a purtat neclintit în suflet, dedicându-se operei de istorie și acțiunilor militante pentru drepturile acestor români marcați de un destin hain.

După plecarea lui Nichita și a soției Agafia către căminul național românesc, lucrurile s-au agravat pentru cei rămași captivi în „paradisul bolșevic”, împodobit cu o seceră și, mai ales, cu un ciocan greu, alături de un spic de grâu, un știulete de porumb și un ciorchine de strugure – așa cum apare pe drapelul noii entități.

După ce, în 1920, republica ucraineană a fost „pacificată” în stil propriu, sovieticii se pregătesc să înființeze o „autonomie”, în cadrul Republicii Sovietice Socialiste Ucrainene. Începuturile au fost „grele” – ca învățatul mersului la copiii mici – dar „revoluționare” ca sentimentele lui Grigori Kotovski. Acesta a rămas cunoscut ca genitorul ideii unei „Moldove” autonome: cu gândul la Basarabia și, mai ales, cu gândul la o ulterioară expansiune a comunismului spre România și mai departe, în Balcani. O primă mișcare subversivă nu a adus, însă, rezultatele dorite, dar a accelerat implementarea propunerii lui Kotovski.

„Răscoala de la Tatarbuniar” (15-18 septembrie 1924) a fost regizată de un grup de „revoluționari” prosovietici care trecuseră Nistrul pe malul drept cu scopul de a pune capăt „ocupației românești din Basarabia” și „expansionismului românesc”. Este posibil ca Stalin să fi fost exasperat de încăpățânarea românilor transnistreni care, din 1792, nu se lăsau asimilați, rezistând în matricea lor culturală; ca atare trebuia făcut ceva pentru victoria și viitorul revoluției (bolșevice) mondiale. Comisarul poporului pentru afaceri externe, „aristocratul roșu” Gheorghii Cicerin socotea totuși crearea noii regiuni drept prematură. N-a contat poziția lui și, pe data de 7 martie 1924, s-a decis înființarea noii structuri (regiune), iar după o jumătate de an, și anume la 12 octombrie 1924, aceasta a fost ridicată la rangul de republică autonomă. (A existat și un precedent: în iulie 1923 Consiliul comisarilor poporului declarase Karelia (Finlanda) republică sovietică

socialistă.) Capitala trebuia să fie orașul Chișinău, dar fiindcă aparținea Regatului Român, capitala a rămas orașelul Balta. (În 1929 localitatea Tiraspol îi ia locul, funcționând până în prezent drept capitală a regiunii). În ziua de 9 noiembrie 1924 a avut loc la Bârzula, prima ședință a Comitetului Central al „republicii”. Cu acest prilej, tovarășul Soncev își încheie cuvântarea, cum era obiceiul, cu o lozincă „însuflețitoare”: „Trăiască și înflorească Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească, leagănul României Socialiste“. Ura! O declarație clar și concis exprimată. Iată de ce fusese nevoie de încă o republică sovietică... Printre ștabii recent constituitei republici s-a aflat și Ecaterina Arbore (1873-1937), fiica cea mare a lui Zamfir Arbore, absolventă de medicină la Universitatea București. Aceasta a fost, între 1924 și 1929, comisar (ministru) al poporului pentru ocrotirea sănătății și membru al guvernului R.A.S.S.M. A fost din tinerețe membru al P.C.R., militant devotat „cauzei proletarietului” și activist bolșevic. A avut soarta cumplită a multor comuniști idealști, fiind arestată în anul 1937, condamnată la moarte și executată prin împușcare la Tiraspol. Altfel, microscopicul partid comunist din România a susținut ideea tovarășului Kotovski cu o consecvență revoluționară. Prin 1933 încă mai funcționa în R.A.S.S.M. o „Unitate de luptă pentru eliberarea Basarabiei de sub jugul ocupanților români”, dar și contra „imperialismului românesc”. Statul astfel creat cuprindea raioanele Camenca și Veliko-Koșnițki din gubernia Podolia, împreună cu raioanele Ananiev, Barzula, Cruteni, Dubăsari, Grigoriopol, Râbnița, Slobozia, Stavrov și Tiraspol, din gubernia Odesa, intrau aici și părți din raioanele Valea Hoțului și Balta. În decembrie 1924 se adăuga Balta și satele sudice Grădinița și Jajki (Iași). În anul 1949, după crearea R.S.S. Moldovenești, cu capitala la Chișinău, R.A.S.S.M. a fost practic desființată.

În cei 16 ani de existență, R.A.S.S.M. a devenit un laborator și un teritoriu pentru experimente politice unde s-au exersat mai multe direcții ale politicii interne și externe ale statului bolșevic condus, după moartea lui Lenin, de georgianul I.V. Stalin. (Din 1922, secretar general al Partidului Comunist al

uniunii Sovietice.) În 1925 a fost elaborată (de către organele ucrainene) Constituția R.A.S.S.M., act pur propagandistic, căruia îi lipseau elementele unei constituții moderne. Actul recunoștea ca limbi oficiale: „limba moldovenească”, limba ucraineană și limba rusă, aceasta din urmă fiind, de fapt, limba oficială.

Începe colectivizarea agriculturii prin crearea colhozurilor, în 1931 raportându-se colectivizarea completă a regiunii. Peste 2.000 de familii țărănești înstărite (chiaburi sau „culaci”) suferă deportarea în Kazahstanul ocupat de imperiul țarist în sec. al XIX-lea. „Noua Politică Economică” (abreviat în limba rusă N.A.P), noua politică agrară își arată „eficiența”: zeci de mii de români și ucraineni mor de foame, la propriu. Au fost raportate inclusiv cazuri de canibalism. Potrivit relatărilor, capul familiei trebuia să decidă care dintre copii era sacrificat pentru a-i ține în viață pe cei rămași (perioadă cunoscută ca „Foametea ucraineană” sau „Holodomor”).

Potrivit recensământului sovietic din 1926, locuiau 48,5% ucraineni (277.515 loc.), 30,1% moldoveni/români (172.556 loc.), 8,5% ruși (48.868 loc.), 8,5% evrei (48.564 loc.), 1,9% germani (10.739 loc.) și alte minorități. Trebuie notat că moldovenii din R.A.S.S.M. reprezentau 66,87% din totalul de 257.800 de locuitori moldoveni/români stabiliți în Ucraina.

Noua politică industrială determină metropola să aducă muncitori și tehnicieni ruși sau ucraineni. Din cei 14.300 de proletari industriali, doar 600 era moldoveni în 1938.

În R.A.S.S.M., puterea sovietică inventează, după 1920, formula „statului închis”, a „statului țarc” care-și oprește populația nemulțumită să părăsească locurile pentru a se stabili în zone mai favorabile. Experimentul, început în dreapta Nistrului, va fi adoptat – până la căderea „Zidului Berlinului” – de toate statele comuniste cuprinse în lagărul socialist (ca în expresiile „lagăr de prizonieri” sau „lagăr de concentrare”). Au fost aplicate și două noi reguli, ambele menite să eficientizeze „Noua politică economică”: în primul rând, „se pedepsesc nevinovații” și apoi „se decorează cei care nu au participat”, reguli pe care le

regăsim și în „construcția socialismului” din România. Au schimbat chiar și funcțiile frontierei, deoarece granițele nu mai erau apărate de atacurile din exterior, ci păzite, cu glonțul pe țevă, de cei din interior. Să nu uităm că, printre principiile recunoscute de „Acordurile de la Helsinki” semnate în anul 1975 a fost și „dreptul la liberă circulație”. Până în anul 1920, puterea bolșevică, deși asigura protecția granițelor, nu-și dezvoltase tehnicile de sigilare a hotarelor. Existența României, dincolo de malul stâng al Nistrului îi îndemna pe locuitori să-și caute o viață mai bună peste apa fluviului. Curând, frontiera română a fost închisă printr-o nouă reglementare care stabilea: „Orice treceri sunt oprite sub amenințarea responsabilității după legile din timpurile militare revoluționare”. „Raiul bolșevic” (sau „iadul” lui...) trebuia păzit cu mitraliera încărcată. Suntem departe de dragostea pentru „norodul moldovenesc” și iubirea „linghii narodului frate moldovenesc”, cum trâmbița propaganda de partid. Trecerile periculoase peste Nistru, prin ochiuri de apă sau pe pojghița de gheață, nenumăratele tragedii nu i-au împiedicat pe oameni să-și caute scăparea. Acest fenomen atroce a ajuns să fie cunoscut drept „Masacrele de la Nistru”. Până în 1930, măcelul pus la cale de politrucii și trupele lor de grăniceri devenise subiect dezbătut nu numai în România, dar și în Europa de vest, presa liberă consemnând asiduu masacrele transfugilor. Grație eforturilor lui Nichita Smochină și, totodată, a jurnaliștilor occidentali, situația a fost internaționalizată prin ziaristi desfășurând anchete la fața locului și multe investigații în derulare care au prezentat, obiectiv, proporțiile ripostei sângeroase a trupelor de frontieră. În 1932, senatorul român Mihail Condruș întreprinde propria cercetare de-a lungul întregului curs al Nistrului. Concluziile sale – o lectură necesară – au fost publicate în „Granița roșie”, volum de impact, un fel de „bestiar” modern al atrocităților bolșevice. În epocă erau cunoscute împrejurările sinistre și încercările de traversare – înot sau pe gheață – a Nistrului. Grănicerii români sau populația din zonă găseau zilnic morți și răniți: bărbați și femei, unele însărcinate, bătrâni și copii, plecați odată cu ceilalți membri ai familiei. Într-o singură noapte au rămas 211 cadavre la Nistru. O mamă care la

întâlnirea cu moartea avea copilul în brațe a fost răpusă de cartușele trupelor de grăniceri. Copilul și-a strigat mama, scâncind înăbușit până când gerul nu a mai lăsat pe gheața Nistrului decât un sloi mic cât un leagăn de prunc. Lângă Tighina, grănicerii români nu au mai putut salva decât doi răniți din două familii de „moldoveni” formate din 12 inși care au încercat să traverseze apa blestemată. În februarie 1932 a avut loc masacrul de la Olănești – cu zeci și zeci de victime mitraliate – care a fost relatat amănunțit de jurnalistul Geo London în ziarul francez „Le Journal”. A fost doar o avanpremieră însângerată a ceea ce avea să se întâmple, după un deceniu, la Fântâna Albă, în Bucovina.

Exodul tragic al populației românești, dar și al dezertorilor ruși sau ucraineni a reprezentat cea mai elocventă respingere a „fericirii proletare și țărănești” pe care o proclama statul sovietic.

Dacă la început, guvernul de la Moscova avea în vedere statutul naționalităților conlocuitoare și libera folosire a limbii materne, după „Declarația din 3 august 1923” politica din Transnistria o lua într-o altă direcție. Săptămânalul „Plugarul roșu”, de pildă, își informa cititorii în 1924 că „în școale, case și așezăminte de cultură românească s-a hotărât să fie întrebuițată limba românească”. Un an mai târziu, Constituția R.A.S.S.M. vorbea deja despre „limba moldovenească”. Tovarășul Stalin se răzgândise. Astfel se naștea, din minciună și propagandă, un popor nou: „poporul moldovenesc”.

Formula de partid a avut – are – o lungă carieră, opoziția dintre *români* și *moldoveni* rezistând până în prezent, reiterată la Chișinău de câteva guvernări comuniste sau socialiste și, firește, la Tiraspol, Moscova sau Kiev. (Trebuie să menționăm că, nu mai departe de martie 2020, la „Centrul Rus de Știință și Cultură” din București, un lector invitat din Federație urma să susțină conferința „Triburile dacilor: cine sunt și de unde sunt”. Tema abordată? Descendența slavă a dacilor și, prin urmare, caracterul nelatin al limbii române.) Doamna profesor Sanda Golopenția (de la Brown University) a numit fenomenul „ideologie în dialect”. În rezumat, iată despre ce e vorba: se pretinde că moldovenii nu sunt

români, pentru că se trag din vechi triburi slave și, prin urmare, sunt „frații noroadelor din Uniune”. Românii sunt diferiți, cum și limba lor e diferită de limba moldovenilor. Românii, cu limba lor de „salon”, franțuzită, au înrobbit poporul moldovenesc și l-au românizat. De aceea moldovenii nu s-au putut „deștepta”, mai ales că și guvernele țariste „țineau noroadele asuprite în întunecime și necărturări”. Iată motivul pentru care „masele truitoare ale naționalităților asuprite, slobozite de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie întâia dată și-au luat norocul în mâini proprii”. Trăiască! „Primejdia” pe care o reprezenta România a determinat înrolarea tuturor „truditorilor”, chiar și a pionierilor și a comsomoliștilor. Un apel adresat copiilor suna astfel: „Pionieri! Ajuțați pionierilor care gem sub jugul boierilor români. Întăriți solidaritatea internațională!”.

În aceste condiții, având un „popor moldovenesc”, trebuia dezvoltată și o „limbă moldovenească”. Ceea ce s-a și întâmplat! Invazii lexicale, calchieri din limba rusă sau ucraineană și multe arhaisme sau regionalisme caracterizau limba română – graiul moldovenesc desfigurată. Eforturile de împământenire a noii „limbi” create de partid au avut ca rezultat o corcitură greu de folosit și imposibil de asimilat. Vocabularul cel nou cuprindea cuvinte precum *mâncătoare* (sufragerie), *nicafacere* (lene), *unofelnic* (monoton), *lozunguri* (lozinci), *orășel de lecuire* (centru sanitar), *breasla temeinică* (ramură de bază), *mreața de târguire* (rețea comercială), *în potrivire* (în conformitate), *bolniță* (spital), *slovar* (alfabet), *amuvremnic* (contemporan), *sângurcîrmuiri* (autogovernare). (Cam tot așa suna și dicționarul limbii moldovenești a lui V. Stati, publicat la Chișinău la începutul anilor 2000 în Moldova independentă.) O altă invenție mi-a atras atenția: *acreața chișătnică*, adică uree; un termen care sigur ar fi deschis, nu-i așa, noi perspective în urologie și nefrologie... Leonid A. Madan a oferit suportul „lingvistic” pentru noua limbă, publicând la Tiraspol în 1930 „Gramatica moldovnească. Partea I: fonetica și morfologia”. În orice caz: „*Limba moldovenească, în cari grăești amu norodu moldovnesc, esti sînistătătoari, diosăghiti di limba romînească...*”.

Cu ochii ațintiți dincolo de Nistru și Prut, în anul 1932 se introduce în mod neașteptat alfabetul latin și se adoptă limba română literară. Tovarășii au fost descumpăniți; se cer lamuriri. Iosif Vissarionovici Stalin ar fi răspuns, pe înțelesul cadrelor: „Nu vă temeți de latinizare”, explicând că „limba e națională după formă, dar socialistă după conținut” (M. Voicu, bibl.).

Pământul Transnistriei s-a dovedit plin de primejdii pentru locuitori, întocmai ca viața trăită la marginea unui vulcan activ: imprevizibilă ca erupțiile și fluidă ca lava scursă de pe versanți. Soarta poporului frate moldovenesc s-a schimbat iarăși când centrul a decis schimbarea „linghii”. În 1937 se renunța la alfabetul latin, la fel de brusc cum a fost introdus. Kievul susținea revenirea la alfabetul chirilic. Se spune că însuși tovarășul Nichita Sergheevici Hrușciiov ar fi susținut schimbarea. Cu alte cuvinte s-a reluat „lupta de clasă pe tărâmul lingvistic”. Ziarul „Comsomoliștii Moldovei” din 6 martie 1939 a explicat măsura: *„Sub masca întroduserii alfavitului latinesc ei introduce cuvinte române neînțelese pentru moldovenii truditori... cu aiasta dușmanii norodului au vrut s-o rupă pe Moldova Sovietică din familia frățească a noroadelor Marii Uniuni Sovietice și s-o prefacă pe dînsa în colonia României fașiste, eara să puie jugu moșierilor și capitaliștilor români pe schînarea norodului truditor moldovenesc.”* S-au ridicat cu camionul toate cărțile tiparite în alfabet latin și distruse. Intelectualii transnistreni ai „latinismului” au fost demascați că ar fi făcut pe placul dușmanului de clasă; unii au fost uciși. Pe lângă atacurile îndreptate împotriva limbii române au continuat colectivizarea agriculturii, intransigența „ateismului științific”, închiderea sau distrugerea bisericilor, politica de represiune. În satul Butor, raionul Grigoriopol, locul de baștină al lui Toma Jalbă, au fost împușcați 137 din cei 138 de bărbați ai satului. În ședințe erau dezbătute problemele revoluționării societății. A avut loc chiar și o „revoluție sexuală”, de care nu era străină tovarășa Alexandra Kollontai, șefa secției de propagandă a femeilor. La un moment dat s-a discutat chestiunea „arzătoare” dacă femeile aparțin unui singur bărbat sau erau

disponibile întregului colectiv de oameni ai muncii... (Oricum, copiii ar fi trebuit să fie crescuți de stat pentru ca victoria comunismului să fie deplină).

Pe data de 22 iunie 1941, armata română a traversat Prutul, începând Campania din Est. După eliberarea Basarabiei cedate cu un an înainte, trupele au continuat înaintarea spre est, trecând Nistrul pe data de 15 iulie 1941. Deși acordul militar cu Germania condusă de Hitler presupunea o contribuție militară și dincolo de Nistru, oficialii români s-au limitat să administreze zona ocupată militar, mai precis regiunea dintre Nistru și Bug. Un „Guvernământ românesc al Transnistriei” a fost instituit la 19 august 1941 și a funcționat până în 1944; exact perioada pe care serviciile de propagandă au calificat-o drept „Cruciada împotriva comunismului”. În afară de barbaria războiului, înființarea lagărelor (numite „ghetou”) din districtul Golta (azi raionul Pervomașik, Ucraina) arată o latură întunecată a prezenței în Transnistria, care, cu siguranță, are nevoie, în continuare, de analize obiective, aprofundate. În aceeași perioadă, trebuie menționată activitatea bisericii în Transnistria, care a reușit să aducă o „umanizare” a condițiilor în timp de război pentru locuitorii ținutului. În august 1941 a fost creată „Misiunea Bisericească Română”, cu sediul la Odesa, căreia i-a revenit sarcina de refacere a vieții bisericești. Sub aspect religios cel puțin, prezența militară a lăsat impresii bune, amintite și astăzi, la fel cum eforturile depuse de Gherman Pântea, primarul Odesei, pot fi văzute ca o încercare susținută de a oferi protecție tuturor minorităților din oraș.

Înainte de război, autoritățile comuniste au reușit să închidă toate bisericile și mănăstirile din Transnistria. Datorită stăruinței M.B.R., la sfârșitul anului 1943 existau o biserică sau o casă de rugăciune refăcute în majoritatea localităților. Parohiile au fost completate cu preoți. La Dubăsari a fost înființat un seminar teologic (limba de predare: română); un altul la Odesa (limba de predare: rusă). La Universitatea Odesa funcționa o catedră de teologie. În 1943 funcționau, refăcute, 12 mănăstiri dintre cele 13 existente anterior revoluției bolșevice. Se tipărește carte religioasă, în română și în rusă, calendare, lucrări literare și bisericești și o revistă:

„Transnistria creștină”. Au fost create 67 de cămine culturale în centrele regionale și orașele mai mari. Un institut cultural al Transnistriei trebuia să se ocupe de activitatea culturală în ținut. În toate parohiile cu preot s-au organizat coruri bisericești. Pe ansamblu, activitatea misiunii a mai atenuat excesele campaniilor militare, dăruind lumina plăpândă, cât un muc de lumânare, într-o atmosferă, altfel, sumbră. La începutul anului 1944, Misiunea Bisericească Română din Transnistria își încetează activitatea, pe măsură ce frontul se apropia, iar autoritățile civile românești au fost retrase.

Înaintarea frontului a adus multe și radicale schimbări. Transnistria a intrat în componența R.S.S. Moldovenească constituită în 2 august 1940. R.S.S.M. a rămas republică unională până în 1991 (cu excepția perioadei dintre 1941 și 1944). Pe data de 25 decembrie 1991 a fost desființată funcția de președinte al U.R.S.S. M. Gorbaciov, primul, dar și ultimul președinte, demisionează. În seara respectivă, deasupra Kremlinului a fluturat steagul Rusiei, alături de un drapel al U.R.S.S. A doua zi, 26 decembrie 1991, uniunea își încetează existența. La Chișinău, mișcarea națională impune Parlamentului, adoptarea pe data de 23 iunie 1990 a „Declarației de Suveranitate a Republicii Moldova”. Pe 27 august 1991, un număr de 278 de deputați semnează „Declarația de independență a Republicii Moldova”. În data de 2 martie 1992, statul nou apărut devine membru al Organizației Națiunilor Unite. Exact a doua zi, separatiștii declanșează conflictul din Dubăsari.

Decretarea limbii române ca limbă oficială a statului a fost respinsă de locuitorii slavi ai raioanelor transnistrene. A urmat autoproclamarea *Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești Transnistrene*. În 1991, cu doar două zile înainte de Chișinău, Sovietul Suprem (parlamentul unicameral) din R.S.S.M.T. adopta propria declarație de independență (25 august 1991) și un nume nou pentru regiunea secesionistă: *Republica Moldovenească Nistreană (Pridnestrovia, în rusă și ucraineană)*. Ca și în cazul R.A.S.S.M. sau R.S.S.M.T., prezența adjectivului „moldovenească” în titulatura oficială indica doar o direcție fermă de politică viitoare, desemnând un proiect gândit să împiedice dezvoltarea suverană a

Moldovei de Est. Către sfârșitul anului 1991, separatiștii au forțat poliția moldovenească să părăsească Transnistria. Armata a 14-a, condusă de general-maiorul Aleksandr Lebed a ocupat localitățile Grigoriopol, Dubăsari, Slobozia, Tiraspol și Râbnița ce aparținuseră fostei R.A.S.S.M. Începând din primăvara lui 1992 încep să se perinde „voluntarii” (din Rusia) care trebuiau „să apere republica”, împreună cu formațiunile cazacilor de la Marea Neagră (în solda statului rus). În vara anului 1992 izbucnesc primele lupte la Tighina. Trupele la dispoziția forțelor separatiste s-au format astfel: garda republicană (8.000 luptători), miliția (5.000 oameni), detașamentele la dispoziția autorităților locale, regimentele muncitorești sau „sovietele muncitorilor înarmați” (4.000 oameni) și 3.400-4.000 de cazaci. Republica Moldova, care nu avea la momentul respectiv o forță armată organizată, a opus forțelor separatiste doar trupele de poliție și hotărârea luptătorilor să apere, cu arma în mână, integritatea noului stat independent.

Abia pe data de 21 iulie 1992 au încetat ostilitățile prin semnarea unui acord de încetare a focului între R. Moldova și... Rusia. Actul s-a intitulat: „Convenție cu privire la principiile reglementării pașnice ale conflictului armat din zona nistreană a Republicii Moldova”. În această redactare, acordul sugera o preocupare bilaterală pentru păstrarea unității teritoriale a Moldovei, adică cu Transnistria în interiorul frontierelor sale. Să nu neglijăm detaliile, observând că Rusia – participant activ la conflict, prin Armata a 14-a și voluntarii ruși, prin prezența trupelor căzăcești, prin toată contribuția la reușita proiectului separatist – cu greu ar putea să îndeplinească rolurile pe care și le-a asumat *postbellum*: de garant al păcii, de negociator, de misit și de „broker”. Suprapunerea rolurilor explică, într-un fel, de ce toate propunerile de pacificare din ultimele trei decenii nu au produs nicio soluție viabilă de rezolvare a conflictului. Comisia Unificată de Control, înființată încă din 1992, nu a procedat la îndepărtarea armatei transnistrene din zona de securitate, aflată până în prezent sub supravegherea forțelor rusești de menținere a păcii. Rezultatul războiului nedeclarat a fost

dramatic: peste 1.000 de oameni au fost răniți, mutilați sau uciși; situația multora dintre ei sau a familiilor lor nu e rezolvată sau, în orice caz, nu e rezolvată satisfăcător, până în acest moment; 130.000 de persoane s-au refugiat ori au fost strămutate în afara Transnistriei.

Astfel, un nou punct fierbinte a apărut în Europa de Est, amenințând situația generală volatilă din regiune. În limbaj diplomatic a apărut o sursă de conflict, catalogată drept „conflict înghețat” pentru care se caută, dar fără să se găsească, o soluție. Nu știm cât de „înghețat” este, dar acest conflict are potențialul de a deveni „fierbinte”, chiar dacă, în stadiul actual se dovedește un conflict convenabil pe termen lung mai multor interese ale Federației Ruse. Istoricii Mihai Gribincea recomandă parlamentului de la Chișinău să adopte o lege cu privire la teritoriul R. Moldova ocupat de Federația Rusă, apreciind că această formulare e mult mai aproape de adevăr decât actualul termen de „regiune separatistă”.

CÂȚI ROMÂNI TRĂIESC ÎN TRANSNISTRIA? POPULAȚIE ȘI LOCALITĂȚI

Pentru un răspuns cât de cât exact sau cel puțin orientativ-informat la această întrebare trebuie să distingem între Transnistria geografică (în sens larg: dincolo de Nistru) și Transnistria politică (în sens restrâns: regiunea separatistă autodeclarată republicană). Ca atare avem în vedere nordul Transnistriei geografice (regiunea istorică Podolia) și sudul Transnistriei (regiunea istorică Edisan). Am menționat deja că fosta R.A.S.M. a fost împărțită între R.S.S. Ucraineană (opt raioane) și R.S.S. Moldovenească (șase raioane). Nordul a rămas după declararea independenței Ucrainei (1991) în componența acesteia. Datele demografice referitoare la minoritatea română sunt preluate din Recensământul ucrainean din 2001 (R 2001). Majoritatea „românilor ucraineni” din Transnistria locuiesc în podișul Podoliei. Oficialitățile de stat împart poporul român în „români” (statistic, mai puțini) și „moldoveni” (mai mulți în statistici), menținând ficțiunea celor

două popoare, introdusă în perioada stalinistă. Populația românească trăiește în următoarele unități administrative:

- Raionul Ananiev (Ucrain. Ananiiv): moldoveni/români 18,4% (5.900 pers.); românofoni 16,09%
- Raionul Balta (Ucrain. idem): moldoveni/români 2% (1.000 pers.); românofoni 1,5%
- Raionul Barzula (Ucrain. Podilsk, din 2016): moldoveni/români 25,9% (8.000 pers.); românofoni 22,78%
- Raionul Codama (Ucrain. Kodyma): moldoveni 1,6% (600 pers.); românofoni 0%
- Raionul Frunze (Ucrain. Frunzivka, Zaharivko, din 2016): moldoveni/români 5,7% (1.200 pers.); românofoni 4,07%
- Raionul Ocna Roșie (Ucrain. Krasnie Okny): moldoveni/români 11,00% (2.500 pers.); românofoni 6,86%
- Raionul Liubașivka (Ucrain.): moldoveni/români 5,9% (2.000 pers.); românofoni 3,73%
- Raionul Rozdilna (Ucrain. pe cursul inferior al Nistrului): moldoveni/români 5,2% (2.900 pers.); românofoni 2,54%
- Raionul Șireaiieve (Ucrain. la poalele podișului Podoliei): moldoveni/români 5,2% (1.500 pers.); românofoni 4,3%

Partea de nord a Transnistriei a fost spațiu etnic românesc, de „roire”, „prelingere” și colonizare; pentru mai multe localități, prezența românească fiind atestată deja în sec. XVIII-lea. Localitatea **Handrabura** (Ucrain. Gandrabyry) a fost întemeiată în 1776 de țărani fugari din Moldova transpruteană. R. 2001 indica o majoritate românofonă (94,2%) și minorități locale vorbitoare de ucraineană (3,28%), respectiv rusă (2,62%). Localitatea **Valea Hoțului** (Ucrain. Dolinske), întemeiată, de asemenea, în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, și-a menținut majoritatea românească până în 1926, când recensământul sovietic indica

procentul majoritar de 52%; recensământul ucrainean mai consemna în 2001 doar 22,4 % românofoni. Partea sudică a Transnistriei aproape se confundă cu mai vechea R.S.S.M sau, mai ales, cu entitatea politică separatistă, Republica Moldovenească Nistreană.

Pentru regiunea sudică dispunem de trei recensăminte: cel sovietic din 1926 (moldovenii/românii reprezentau 44,1% din totalul populației); recensământul românesc din decembrie 1941 (total locuitori români: 197.687); ultimul recensământ organizat în U.R.S.S. în anul 1989 (numărul „moldovenilor” coboară la 39,9%).

În anul 2004 conducerea de la Tiraspol organizează propria statistică demografică, ale cărei constatări le prezentăm în continuare. La data colectării datelor, regiunea avea cinci raioane, un municipiu – capitala Tiraspol și un oraș în dreapta Nistrului: Tighina (Bender). Populația totală a Transnistriei era de 555.347 locuitori, dintre care „moldovenii” reprezentau 31,9%, adică 177.635 de persoane, la care se adaugă 0,05% români declarați, anume 253 de persoane. Situația demografică pe raioane era următoarea:

- Camenca: 13.048 moldoveni/români (47,82%), 11.610 ucraineni (42,55%), 1.880 ruși (6,89%)
- Dubăsari: 51.534 moldoveni/români (72,84%) + 102 români declarați (0,15%), 11.115 ucraineni (17,36%), 7.736 ruși (10,93%). (Datele se referă la raionul Dubăsari în întregime, respectiv zona controlată de autoritățile legitime de la Chișinău, cât și zona controlată de separatiști.) Orașul Dubăsari (centrul urban raional) avea, în 2004, 23.650 locuitori, dintre care 8.942 moldoveni/români (37,80%), 8.062 ucraineni (34,08%) și 7.124 ruși (30,12%)
- Grigoriopol: 31.118 „moldoveni” (64,83%), 8.333 ruși (17,36%), 7.332 ucraineni (15,28%)
- Râbnîța: 37.554 ucraineni (45,41%), 24.729 „moldoveni” (29,90%), 14.237 ruși (17,22%)

- Slobozia: 39.751 „moldoveni” (41,52%), 25.436 ruși (26,56%), 20.772 ucraineni (21,70%)
 - Municipiul Tiraspol (capitala R.M. Nistrene): 65.298 ruși (41,71%), 52.278 ucraineni (33,07%), 23.790 „moldoveni” (15,05%)
 - Orașul Tighina (situat în dreapta Nistrului, dar controlat de forțele separatiste): 25.069 „moldoveni” (25,03%) plus 61 români declarați (0,06%). Procentele includ și populația din comunele suburbane Proteagailovca și Gâsca: 18.006 ucraineni (17,98%); 43.431 ruși (43,35 %)
- (În ultima vreme se folosește și termenul de „aglomerație Tiraspol-Tighina” cu peste 250.000 locuitori)

În anul 2015, conducerea secesionistă produce un recensământ nou care înregistrează o descreștere cu 14,3% a populației totale, numărul „moldovenilor” coborând la 156.600 de persoane.

(Pentru comparație indicăm datele recensământului românesc din decembrie 1941: județul (la acea vreme) Râbnița avea 314 români în orașul Barzula, 1.575 în orașul Râbnița, dar 52.771 în mediul rural; în județul Dubăsari au fost înregistrați 1.165 locuitori români în orașul propriu-zis, 6.182 în Grigoriopol și 48.910 în mediul rural; la Tiraspol locuiau 1.285 români (în oraș), dar 47.142 în zona rurală. Menționăm în nordul Transnistriei: județul Ananiev cu 1.963 români (mediul urban) și respectiv, 17.785 (total mediu rural); restul „județelor” aveau o populație românească mică; de exemplu județul Jugastru – cu existență scurtă – număra 20 de etnici români în orașul Iampol și 74 per întreaga unitate administrativă. Mulți dintre „cetățenii” transnistreni dețin cetățenia română sau ucraineană. La sfârșitul anului 2020 oficialii din Tiraspol erau preocupați să obțină simplificarea procedurilor de obținere a cetățeniei ruse, fiind interesați de „modelul Dombas”, dar fără deplasare la Moscova.

LIMBA ROMÂNĂ

Populația românească din Transnistria vorbește limba română, graiul moldovenesc. Referitor la limba lor maternă, „ambasadorul” separatist la Moscova, Leonid Manakov, a declarat la cel de-al 12-lea „Forum dedicat minorităților naționale”, organizat sub egida O.N.U la Geneva, „Numai în Transnistria se păstrează limba moldovenească originală, care își are rădăcinile în limba moldovenească veche chirilică, folosită în sec. al XVI –lea. În Moldova a fost introdusă, în mod artificial limba română”. (Se pune întrebarea: ce limbă au vorbit înainte „moldovenii”?). S-au reiterat astfel, vechile teorii staliniste ale existenței unui popor distinct și a unei limbi moldovenești, deosebită de limba română.

Glotonimul „graiul transnistrean” nu poate fi folosit pentru că nu există, deși mai apare în unele texte pentru a indica zona geografică, fără a avansa argumente lingvistice. Conviețuirea de durată cu rușii și ucrainenii a lăsat urme și în vorbirea curentă; împrumuturile și calchierile din limba rusă – cu un statut îndelungat de limbă oficială – sunt mai numeroase decât urmele limbii ucrainene, la rândul ei influențată de limba rusă. Tendința spre împrumuturi lingvistice a fost constatată în mai toate graiurile românești vorbite în medii alogene. Aflată departe de arealul daco-roman, limba vorbită dincolo de Nistru a trebuit să se adapteze realităților, dar a și creat termeni noi pornind de la graiul propriu (ex. *frunzuca* pentru frunză sau *mititeluț* pentru mititel).

Graiul a conservat cuvinte și sensuri arhaice, dispărute din limbă, dar folosite ca regionalisme. Separați de limba română comună, unele elemente lexicale aparțin aceluiași fond romanic: *înema* sau *inema* pentru inimă (din lat. anima), *farina* pentru făină (din lat. farina), *madua* pentru măduva (lat. medulla). Prezența cuvântului „arina” sau modificat fonetic „anina” în vorbirea uzuală reprezintă un caz aparte. Provine din lat. „arena”, cu înțelesul „nisip”, dar și circ arena, (acoperită cu nisip). Ca element latin, cuvântul a fost specific limbii noastre vechi, fiind înlocuit la Coresi și Dosoftei cu termenul „năsip”. În vorbirea curentă,

cuvântul „arina” a supraviețuit în regiunea transnistreană cu sensul originar: „drumuri de arină” sau „Te-o pornit pe drum de-anină/În țară străină”.

Un vorbitor de limba română în dialog cu locuitorii de la Tiraspol, de pildă, nu are niciun impediment de comunicare, iar prezența arhaismelor, a regionalismelor, mai ales în mediul rural, adaugă o notă particulară, dar fără a face discuția de neînțeles.

Intransigența vorbitorilor de rusă din regiune limitează folosirea limbii române la grupul restrâns al familiei sau la mediul conașionalilor români. Folosind limba maternă te poți trezi atenționat cu reproș: „*Govorite po celoveceski* („Vorbește ca omul”). De precizat că unii vorbitori de ucraineană sau bulgară nu resping o discuție parțial în română, mai ales că fiecare locuitor al provinciei posedă un oarecare nivel bilingv.

Oficial, constituția R.M.N. recunoaște ca limbi oficiale în teritoriu: limba rusă, limba ucraineană și limba moldovenească. Tot oficial, cele trei limbi se bucură de un statut egal, iar discriminarea pe criterii lingvistice nu e susținută de autorități. Prin urmare, în interiorul provinciei nu ar trebui să existe un mediu aloglot pentru limba română, fie ea numită și „limba moldovenească”. Practic, însă, limba rusă reprezintă vehiculul de comunicare nu numai la nivel oficial, dar și la nivelul colectivității; un fel de lingua franca pentru toate grupurile etnice care formează populația Transnistriei.

Iată, în continuare, o mostră de grai moldovenesc, așa cum se „grăiește” în Transnistria, invitându-vă să-l comparați cu povestea „Capra cu trei iezi” datorată „moldoveanului” Ion Creangă. Textul a fost cules în 1991, în comuna Tocila, raionul Ananiev, regiunea Odesa, Ucraina. Informator: Gena Crăciun, 14 ani, (Ghenadie Crăciun). Transcrierea: Vasile Pavel. (În 1991, în satul Tocila, limba română se preda ca limbă străină. Recensământul ucrainean din 2001 a constatat o majoritate vorbitoare de limba română.)

Capra cu trei iezi: „Trăie uodată uo căprî ș-avié trii jezi//ș-s-o dus căpra uodată la păduri și li-o spus iedzilor//”iacă ieu mă duc șvă aduc vouă lápti și sári/di

chită//di tuáti v-oi aduși//da voi numá...cîn oi bati ieu/atunșia ni-zda drumu//și iaca ie s-o dus//da Iupu o șădzut/ș-o ascultát/ș-o vinit/ș-o bătut în fereastră//dá iedzii diși "ásta nu-i máma nuástră"/unu dișe da unu dișe "ásta-I máma noástră//șánti taki/iel s-o dus//s-o dus ș-o-,ascuțit dinții/a vinit/uo-nșeput a strigá//da iiii i-o dat drumu//gînéu [—gândeau] că-I mama iiiș//unu s-o răpidzit s-o ascuns în cuptor//da unu s-o-ascuns în cordâncă/și lio mâncat și li-o pu capitili pi feréastră//da unu/așă ș-o ramás//și iel o-ntrăt/și I-o mâncát pi unul/șapă l-o gășit pi așiel sup cordâncă și l-a mîncát/și l-io pus cáptili la feriástră//cîn a vinit máma//da iel numa unu ierá//și iel o luát/ș-o făcut un foc mári/o pus un scăun di șără i-o făct/șánti...o chemát Iupu//"vin"/diși/"cumătruli, c-am făcut plașinti/pintru copkiii nei."//și iel o vinit/pus pi scăunu șela di șără./și cîn.../scáunu s-o topit/și o căzut acuolo-n gruápa șei cu foc//și strigá//cumătră/scoti-mă//da iel acuolo o cădzut și-o murit". (Marin, Mărgărit, Neagoe, Pavel, „Graiuri românești...”, 2000)

EDUCAȚIA ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Prima reglementare a învățământului din Transnistria datează din 1994, doi ani după declararea autoindependenței. Legea „Cu privire la învățământ” prezintă în capitolul 5 garanțiile sociale de realizare a drepturilor cetățenilor la învățatură. Se avea în vedere realitatea demografică și drepturile recunoscute minorităților. Autoritățile au afirmat că multilingvismul și respectarea învățământului în limba maternă constituie cele două principii fundamentale ale învățământului de stat în Transnistria. Politica educațională, ca și toate celelalte aspecte sociale, a avut drept model instituțiile corespunzătoare ale statului sovietic. În anul 2002 însă, legea cunoaște o nouă redactare astfel încât proiectul rezultat să fie, din punct de vedere legislativ, doar o copie a Legii Federației Ruse „Cu privire la învățământ”. Actul normativ a consacrat orientarea către spațiul educațional al statului rus, ceea ce concret a însemnat integrarea deplină a sistemului separatist în sistemul de

învățământ al Federației Ruse, ca succesoare de drept a fostului stat unional. (Cam în aceeași perioadă, Republica Moldova a adoptat structura pe cicluri stabilită în Procesul Bologna orientându-se către modelul european.) Până în 2009 rețeaua instituțiilor educaționale totaliza:

- 176 de instituții preșcolare (156 bugetare + 20 departamentale)
- 192 instituții de învățământ preuniversitar
- două instituții de învățământ superior de stat: Universitatea de stat „T.G. Sevcenco” și Colegiul superior de muzică din Transnistria

(După războiul secesionist o secție a Universității din Transnistria funcționează la Chișinău).

Legea învățământului transnistrean permite funcționarea și a instituțiilor acreditate într-un stat străin. Astfel, funcționează structuri de învățământ din Ucraina și Federația Rusă. De asemenea, cinci licee, două gimnazii și o școală internat se aflau în subordinea Ministerului Educației de la Chișinău.

În conformitate cu legislația locală, în primul rând „Legea despre limbile din R.M.N.” (1992) și „Legea cu privire la învățământ” (1994), limba de predare poate fi una din limbile oficiale: rusă, „moldovenească” sau ucraineană. „Declarația de suveranitate a R.M.N.” stabilea drepturi egale pentru fiecare dintre limbile amintite. Legea din 1992 privitoare la limbile vorbite în R.M.N. consemna intenția autorităților de a asigura atât dezvoltarea echitabilă, cât și păstrarea limbilor naționalităților. Legea învățământului din 1994 recunoaște dreptul la alegerea liberă a limbii de instruire. Statistica arată o situație diferită: limba rusă se folosește în 153 instituții de învățământ (70,3%), limba „moldovenească” (în grafie chirilică) în 33 de instituții (17,2%), limba rusă și „moldovenească” în 16 instituții (8,4%), iar limba română (în grafie latină) se folosește doar în șase instituții (3,1%). În 82,2% din școli, programa este în limba rusă, iar în 13,5% din școli, în limba „moldovenească”. În cele 33 de școli „moldovenești” elevii a căror limbă maternă este limba română învață după manuale elaborate conform

normelor din Federația Rusă, manuale traduse în limba „moldovenească” cu caractere chirilice. Cu toate acestea, lipsiți de școli cu limba de predare română, elevii nu au asigurată nici școlarizarea în „moldovenește”: în trei sate din raioanele Camenca și Râbnița, unde populația e majoritar românofonă, școlile funcționează în limba rusă. La Tiraspol, după criteriul naționalității, ar trebui să existe cinci sau șase școli cu predarea în limba maternă; nu există decât o școală cu predare în limba română și o singură instituție educațională cu predarea în limba moldovenească în alfabet chirilic. Existența școlilor în „limba moldovenească” constituie un motiv justificat de respingere. În 2013 Curtea Constituțională a Republicii Moldova a clarificat neconcordanța existentă între „Declarația de independență” și „Constituția Republicii Moldova”, constatând că limba oficială a statului este *limba română*, calificarea drept „limba moldovenească” fiind o denumire alternativă fără obligativitate de folosire. (Hotărârea nr. 36/5.12.2013 privind interpretarea art. 13 alin. 1 din Constituție în relație cu Preambulul Constituției și Declarația de Independență a Republicii Moldova). Poziția Înaltei Curți Judecătorești nu a determinat și modificarea atitudinii liderilor de la Tiraspol.

Interesant este că presa din țară sau aceea din stânga Prutului a sancționat abuzurile îndreptate în cazul școlilor în grafie latină, dar reacțiile față de cele în alfabet chirilic au fost mai puțin vehemente. În realitate se instituționalizează existența unei „limbi moldovenești” separate și distincte de limba română.

În învățământul preșcolar, din 203 instituții un număr de 182 sunt cu predarea în limba rusă, dar numai 21 în limba română (grafie chirilică sau latină). Nu există nicio formă de învățământ preșcolar în limba ucraineană. Un alt aspect se cuvine menționat: în timp ce Moscova furnizează mii de manuale în regiune, implicarea Chișinăului sau a Kievului e restricționată.

Pentru populația ucraineană (28,8% din totalul locuitorilor, cf. R. 2004, 26,7% cf. R. 2015) există numai două școli (1%) unde copiilor li se predă în limba

ucraineană și trei școli mixte, cu predare în ucraineană și rusă (cf. studiului elaborat de Ștefan Tiron, 2009).

Cele opt instituții cu predare în limba română (grafie latină) sunt repartizate astfel :

- Tiraspol: Liceul „Lucian Blaga” (director prof. Ion Iovcev)
- Grigoriopol: Liceul „Ștefan cel Mare și Sfânt” (director prof. Eleonora Cercavschi). Liceul funcționează în satul Doroțcaia, aflat sub controlul autorităților legitime din Republica Moldova. Elevii fac naveta zilnic, traversând așa-zisa „vamă” de două ori (dus-întors).
- Tighina (Bender): Liceul „Alexandru cel Bun” (director prof. Maria Roibu)
- Tighina (Bender): Școală-internat pentru copiii orfani și cei rămași fără tutelă (director prof. Maria Ungureanu)
- Râbnița: Liceul teoretic „Evrîca” (director prof. Eugenia Halus)
- Dubăsari – sat Cocieni: Liceul teoretic „Mihai Eminescu” (director: prof. Ion Popșoi)
- Dubăsari – sat Corjova: Gimnaziu (director Constantin Sucitu)
- Roghi (com. Molovata Nouă, raion Dubăsari): Gimnaziu (director: Nadejda Ghidirimski)

Aceste centre urmează programele de studii din Republica Moldova. Au statut de școli private și constituie o neconținută sursă de situații tensionate, autoritățile separatiste urmărind prin gesturi și intervenții provocatoare închiderea sau restrângerea activităților didactice. Pe bună dreptate, profesorul Ion Iovcev, directorul Liceului „Lucian Blaga”, a precizat: „A fi director la Tiraspol este specific, este cu totul alt lucru decât a fi director de școală în partea dreaptă a Nistrului. Aici ești unu la unu în fața tuturor. Aici ești director, ești și ministru, ești și diplomat și apărător al drepturilor omului. Trebuie să spui lucrurilor pe nume și riscurile sunt foarte mari.”.

Beneficiază de sprijinul autorităților din Chișinău, care continuă să le ofere asistență financiară, materială, politică și, desigur, morală. Programul de reintegrare pe anul 2018 a prevăzut, de exemplu, un ajutor în valoare de aproximativ 5.000 euro pentru fiecare din cele opt școli. Misiunea O.S.C.E din Moldova urmărește situația acestor școli, depunând eforturi în a încuraja măsurile necesare pentru întărirea încrederii reciproce. România a donat trei microbuze școlare în regiune, dar toate trei au fost refuzate de reprezentanții separatiști. Panoplia mijloacelor folosite împotriva acestor școli cuprinde: intervenții intempestive ale forțelor secesioniste, evacuarea din clădirile închiriate, vandalizarea sediilor, persecutarea personalului didactic și a elevilor, împiedicarea profesorilor din stânga Nistrului să intre în regiune, chirii exorbitante, prohibitive, întreruperea alimentării cu apă sau curent electric. În câteva cazuri părinții elevilor au fost arestați: o tactică amintind de „tehnicele colectivizării” din România anilor '60. În iulie 2004, de exemplu, miliția și trupele înarmate de securitate au luat cu asalt școlile din Tiraspol, Râbnîța, Tighina (Bender), inclusiv căminul copiilor orfani. Au ocupat școlile, aplicând tehnici militare, ca într-un teatru de operațiuni inamice; și nu a fost singurul episod de intervenție în forță... Efectele pe termen lung ale politicii de restricționare, de permanentă șicanare pot determina o scădere a numărului de elevi care intenționează să studieze în limba română, folosind alfabetul latin.

În vara anului 2004, la cererea părinților, elevilor și profesorilor, Curtea Europeană a Drepturilor Omului (C.E.D.O.) a analizat trei cazuri în care autoritățile de la Tiraspol interzic învățământul în limba maternă. Secretarul general al Consiliului Europei aprecia, în acest context, nelegalitatea măsurilor dispuse de separatiști, care „contrazic standardele europene de bază în sfera drepturilor omului și ale minorităților naționale”. C.E.D.O. a pronunțat în 2019 hotărârea în cazul „Iovcev și alți 13 petenți”, reținând responsabilitatea Federației Ruse pentru încălcarea dreptului la educație, violarea dreptului la instruire, la respectarea vieții private și de familie, dreptul la libertate și siguranță. Instanța de

la Strasbourg a obligat pârâta Federația Rusă la plata sumei de 126.000 euro cu titlu de prejudicii morale și 5.000 euro cheltuieli de judecată. Această jurisprudență – ultima într-o lungă serie de condamnări C.E.D.O. – a constatat rolul ce revine guvernului rus în calitate de principal susținător al regimului separatist de la Tiraspol. Curtea a aplicat, în mod corect, principiul răspunderii *comitentului* (mandatarul) pentru *prepus* (executantul), normă recunoscută și în dreptul românesc.

Pe fondul acesta tensionat, un pas înainte s-a produs în 2017 când s-a încheiat un acord între Chișinău și Tiraspol pentru relaxarea regimului școlilor românești din regiune. După ce, în aceleași an, aceleași forțe aveau în vedere amenzi pentru folosirea alfabetului latin pentru „limba moldovenească”, prin acordul menționat, părțile au convenit diminuarea unor taxe, stabilirea unor sume simbolice pentru clădirile închiriate, regimul terenurilor unde se află școlile, libera circulație a elevilor și profesorilor, precum și asigurarea nerestricționată cu material didactic. Deși există temerea că respectivul protocol va rămâne o măsură singulară, el reprezintă, totuși, pe fondul neîncrederii între părți, un pas bun, în direcția bună.

SITUAȚIA BISERICII ORTODOXE

După anexarea Basarabiei, în 1813, mitropolitul Bănulescu Bodoni a propus bisericii ruse înființarea unei eparhii separate pentru români. Eparhia de Chișinău cuprindea și stepa Oceacovului, între Nistru și Bug – unde, argumenta ierarhul, „rușii sunt foarte puțini” – cu localitățile Tiraspol, Dubăsari, Ovidiopol. După decesul lui Bodoni, Patriarhia Moscovei a înființat o arhidieceză nouă, a Odesei și Chersonului, numai pentru Transnistria. De atunci, biserica rusă revendică Transnistria și Basarabia ca teritoriu canonic propriu. Nu întâmplător, în 1917, românii transnistreni au cerut liturghie în limba română, „*ca să știe cu ce rugăciuni se duce preotul pentru ei în fața lui Dumnezeu*”.

Situația bisericilor dintre Nistru și Bug oglindește aceeași realitate geopolitică; canonicitatea sau lipsa ei fiind un domeniu al confruntării. Limba de cult este rusă, cu unele excepții privind folosirea limbii române, în funcție de condițiile din parohii, de preoți și parohieni. În principiu, Patriarhia Rusă recunoaște limbile și sfinții cu cinstire locală. (Un amănunt semnificativ: site-ul său oficial oferă o versiune „moldavskaia”, nu și una „românească”).

Mitropolia Basarabiei, creată după Unirea din 1918 și reactivată în 1992 ca „biserică ortodoxă autonomă de stil vechi”, se consideră continuatoare a fostei Misiuni Ortodoxe Române din Transnistria. Funcționează în cadrul Patriarhiei Române, cu limba română ca limbă liturgică. Î.P.S. Petru, mitropolitul Basarabiei, în calitate de Exarh al Plaiurilor, a hotărât, la 25 noiembrie 2004, reactivarea eparhiei „*pentru frații noștri români de dincolo de Nistru*”. Titulatura canonică a noii structuri ecleziiale este „Episcopia Ortodoxă a Dubăsarilor și a toată Transnistria”. Sediul se află în orașul Dubăsari. În același an a fost înființată în comuna Roghi și prima filială a „Frăției Ortodoxe Române”, asociație a mirenilor. Autoritățile de stat din Republica Moldova au înregistrat episcopia ca eparhie istorică sufragănă a Mitropoliei Basarabiei. Conducerea Episcopiei este vacantă. Cum era previzibil, Patriarhia Rusiei împreună cu filiala transnistreană și-au manifestat vehement opoziția față de noua eparhie, calificând-o drept „O cruciadă împotriva bisericii ortodoxe ruse”.

Sfântul Sinod al Bisericii Ruse a dispus, încă din 6 octombrie 1998, înființarea Episcopiei de Tiraspol și Dubăsari ca element central al vieții religioase din Republica Moldovenească Nistreană. Eparhia se află sub omoforul Mitropoliei Chișinăului și a Întregii Moldove. (Remarcați accentul pe cuvintele „întreaga Moldovă”.) De ce sub jurisdicția aceasta? Pentru că Mitropolia Moldovei se află sub autoritatea Patriarhiei Moscovei și a Întregii Rusii, cu denumirea „Kișinovskaia”, reprezentând a 117-a eparhie în rândul celor 124 de filiale canonice locale ale bisericii ruse. Se consideră parte a „trupului bisericesc rus”. Întâistătătorul mitropolit, Î.P.S. Vladimir a devenit membru permanent al

Sinodului rus. Într-un interviu, mitropolitul Vladimir a spus că „În biserică nu există naționalitate”, întărind astfel o declarație intransigentă împotriva filetismului dur și pur. Cu prilejul unei vizite la Chișinău, Sanctitatea sa Kiril al II-lea, la rândul său, a lămurit relațiile dintre Națiunile ortodoxe vorbind de „Sfânta Rusie” și de „Biserica Mama Rusă”. Sanctitatea sa a adăugat că „În fața lui Dumnezeu noi suntem un singur popor”. Conducătorii separatiști de la Tiraspol au recunoscut autoritatea Mitropoliei Moldovei. În 2010 dieceza avea 104 parohii, două mănăstiri, 104 preoți și 14 diaconi. Limba de cult: rusa. Site-ul oficial: limba rusă. Publicație proprie, „Pravoslavnoe Pridnestrovie”, tiraj 3.000 exemplare. Primul episcop al eparhiei ruse din Transnistria a fost numit P.S. Iustinian Ovcinikov. În 2008 a fost ridicat în treapta de arhiepiscop de către patriarhul Alexei al II-lea al Moscovei. S-a născut în Rusia și este cetățean al Federației Ruse. Deoarece legislația moldovenească impune înaltelor fețe bisericești să dețină cetățenia țării, Vladimir Voronin i-a acordat în 2001 cetățenia Republicii Moldova, având în vedere că, pentru o vreme, a funcționat și ca vicar al Mitropoliei Moldovei. Vorbește limba română și a obținut o diplomă de master în teologie la Institutul Teologic Ortodox din București. Ierarhul a susținut, de la început, proiectul separatist al Tiraspolului, văzând în el, în primul rând, o soluție împotriva „expansiunii românești” în Basarabia. Alături de Igor Smirnov a binecuvântat trupele ruse ale Armatei a XIV-a din dreapta Nistrului și unitățile de cazaci care acționau în Transnistria. A ținut să precizeze public: *„Noi facem totul pentru a păstra pacea și unitatea bisericii poporului transnistrean”*. Chiriarul nu a pus niciun moment la îndoială această unitate, deși republica e „moldovenească”, însă poporul e „transnistrean”. Păstorirea lui Iustinian Ovcinikov a încetat în martie 2010 când arhiepiscopului i se încredințează administrarea parohiilor ruse din S.U.A. Îi urmează în funcție episcopul Sava (Savva), a cărui biografie se aseamănă pilduitor cu cea a vechiului ierarh. Episcopul de Tiraspol și Dubăsari s-a născut în Rusia (numele mirean: Serghei Volkov). A studiat teologia la Moscova. Tuns în monahism în 1986. În 1995 a fost hirotonit în treapta de episcop, fiind

vicar patriarhal. Și în acest caz a fost nevoie de intervenția lui I. Dodon pentru a deveni cetățean al Republicii Moldova. În 2013 a fost ridicat în treapta de arhiepiscop. După numirea sa la Tiraspol (2010), Î.P.S. Vladimir a strecurat presei un detaliu mai personal despre ierarhul rus: „Episcopul Sava m-a rugat să-i ofer cărți speciale pentru învățarea limbii române și chiar literatură religioasă în limba română”. Sperăm și noi că o cunoaștere mai bună a românilor transnistreni să-l îndrume spre o abordare adevărat creștinească a statutului acestor binecredincioși de credință ortodoxă și vorbitori ai unei limbi romanice.

Populația multietnică a Transnistriei, în marea ei majoritate ortodoxă (dar și un număr important de agnostici și atei) formează o realitate religioasă complexă care accentuează importanța factorului confesional în ansamblul regiunii. Credința, suport esențial al identității și un element hotărâtor în actul de identificare națională, dobândește un rol major atunci când această identitate este negată sau asediată. La fel cum limba maternă constituie o premisă indispensabilă a comunicării, înlesnind totodată sentimentul de comuniune, tot astfel și credința fixează hotarele imateriale ale grupului etnic. În cazul românilor răsăriteni, victime ale procesului de asimilare (un proces sever, exersat metodic, pentru o lungă perioadă de timp) asocierea credinței (ortodoxe) cu limba maternă reprezintă factorul principal de menținere (supraviețuire) identitară. Cum se întâmplă și în Republica Moldova, obsesia de a „forma” noi popoare (moldovenesc sau transnistrean) nu poate să conducă decât, cel mult, la anihilarea unei întregi populații... Putem vorbi, oare, cu deplină bună credință, de o „prietenie româno-moldoveneasco-transnistreană”?

În acest peisaj incert, o situație aparte o reprezintă Mănăstirea Noul Neamț de la Chițcani, aflată la 7 km sud de Tighina (Bender). Înființată ca metoc al Mănăstirii Neamț din România, lăcașul monahal se află sub jurisdicția Mitropoliei Moldovei. Autoritățile de la Tiraspol depun eforturi pentru a o aduce sub autoritatea episcopului Sava. În 2001, când forțele speciale au încercat, la instigarea vlădiciei Iustinian să preia mănăstirea, călugării au refuzat să-și

părăsească legătura canonică cu Chișinăul. Obștea monahală și arhimandritul Paisie au răspuns: „Vom rămâne sub Chișinău și nu vom ceda, chiar dacă vor veni peste noi cu forța“, alegând rezistența în locul serenității rugăciunii. (Cu siguranță, sihaștrii Basarabiei nu au uitat că majoritatea ierarhilor eparhiei Chișinăului au fost ruși și „mai puțin creștini“, așa cum a fost caracterizat episcopul eparhiot Serafim Ciciagov, unul dintre ei). În 2012, un reprezentant al Secției relații interortodoxe a Departamentului pentru relații externe al Patriarhiei Ruse a prezentat variantele: mănăstirea rămâne sub Chișinău sau, varianta doi, trece sub ascultarea Tiraspolului sau, varianta trei, devine stravopighie, adică sub ascultarea directă a patriarhului Kiril al II-lea. În prezent, e liniște... Deocamdată...

MASS-MEDIA

Publicațiile finanțate din bugetul republican sunt:

- Ziarul „Pridnestrovie”, editat în limba rusă; cotidian. Tiraj (2011) 4.500 exemplare. Politica editorială: Federația Rusă se află în centrul atenției; Ucraina și Belarus apar frecvent, ca și relațiile regiunii separatiste cu aceste țări; alt subiect privilegiat: misiunea rusă de menținere a păcii.
- Ziarul „Adevărul Nistrean”, editat în limba „moldovenească” (alfabet chirilic, alfabetul latin fiind practic interzis în Transnistria); săptămânal. Tiraj (2011) 800 exemplare. Ziarul reprezintă singura publicație disponibilă pentru românii din dreapta Nistrului. O enumerare a rubricilor pare suficientă pentru a înțelege politica editorială: „Ziua de muncă a președintelui”, „Știri parlamentare”, „Viața sovietelor”, „Puterea locală – baza statului”.
- Ziarul „Gomin”, editat în limba ucraineană, săptămânal. Tiraj (2011) 2.400 exemplare. Rubrica specială: „Ce e acolo în Moldova” își propune, de fiecare dată, să examineze „politicile extremiste” ale guvernului din Republica Moldova.

- „Adevărul Nistrean” și „Gomin” nu pot fi accesate în variantă electronică.
- Ziarul „Zarea Prednestroviei” este o publicație a administrației locale Dubăsari care se editează săptămânal în limba rusă și română („moldovenească”).

În raport cu tirajele declarate, ziarul în limba rusă e disponibil pentru fiecare al șaselea locuitor de etnie rusă; ziarul în limba „moldovenească”/română e disponibil pentru unul din 221 locuitori de etnie română; ziarul în limba ucraineană e disponibil pentru unul din 70 de locuitori de etnie ucraineană. Revistele și ziarele editate în limba rusă totalizează 43 de titluri, față de un titlu în „moldovenească”, unul în ucraineană, dar nicio publicație pentru etnicii bulgari. (Comunitatea bulgărească reprezenta, cf. R. din 2004, realizat de oficialitățile Transnistriei, 13.858 locuitori bulgari; R. din 2015 al acelorași oficiali indica o ușoară modificare, menționând 13.300 de persoane de origine bulgară). Nu dispunem de informații despre publicații private în limbile română și ucraineană. În schimb, se găsește „Cazacie vesti”, publicația lunară a organizației „Oastea căzăcească de la Marea Neagră”. Monopolul distribuției aparține oficiilor poștale din stânga Nistrului, care deseori blochează livrarea (cum este cazul abonamentelor contractate cu Poșta Republicii Moldova). La chioșcurile de presă se pot cumpăra publicații din Federația Rusă și Ucraina. Administrația nistreană a creat în 1992 propria agenție de presă: „Olvia-press” (acum „Novosti Pridnestrovie”). Limba de difuzare: rusă. Publicațiile de mică publicitate apar doar în limba rusă (În dreapta Nistrului însă, 80% din această piață e în limba rusă).

Principalul post de televiziune din zonă, T.V.P.M.N., a fost considerat „First Republic Chanel”; singurul post de televiziune cu redacții în rusă, ucraineană și „moldovenească”. Oficial, își propune să facă cunoscute tradițiile, cultura „poporului moldovenesc” și ucrainean. În realitate, timpul de emisie în cele trei limbi se arată disproporționat: 7% „moldovenească”, 87% rusă, 6% ucraineană. Postul transmite 97% de produse în limba rusă (producție proprie sau importată) și o medie zilnică de 20 minute în limba română și/sau ucraineană. Televiziunea

Moldovenească nu e disponibilă în toate localitățile transnistrene; sporadic pot fi retransmise Pro Tv. Chișinău și Publika Tv., se retransmit și trei televiziuni ucrainene. Televiziunea prin cablu oferă pachete cu „National Geographic”, „Discovery” și chiar două canale pentru adulți. Radio P.M.R., finanțat de autorități, difuzează programe în limbile „oficiale”, dar și în engleză, franceză, germană. Un procent de 68% din totalul timpului de emisie reprezintă retransmisia postului „Vocea Rusiei”. Emisia în „moldovenească”, respectiv ucraineană totalizează mai puțin de două ore zilnic, incluzând buletine de știri de 5-10 minute, emisiunile „La popas cu moldovenii”, „Noi suntem ucraineni” și „Predica duminicală”. Redacțiile naționale au deficit de personal: doi redactori de limba română, cinci redactori de limba ucraineană, față de 32-35 de jurnaliști de limba rusă. Peste 14 posturi rusești, plus postul național ucrainean sunt retransmise local; spre vest pot fi recepționate posturile cu acoperire națională din Republica Moldova: Radio Noroc, Hit FM, Radio Moldova și Radio Vocea Basarabiei. Internetul poate fi accesat prin rețeaua transnistreană („International Data Corporation”), dar și prin rețeaua moldovenească („Moldtelecom”). Presa on-line cuprinde Tv PMR, Radio PMR și câteva filiale locale ale agențiilor de știri din Federația Rusă, între care „Regnum-Pridnestrovie”. Blogurile nu sunt numeroase: câteva ale vedetelor politice locale, câteva ale organizațiilor nonprofit; interesul există, așa că situația locală urmează oarecum trendul internațional. (Datele folosite, preluate din Victor Ursu (2017) și studiul Asociației PromoLex (2011), vezi bibliografie).

ASOCIAȚII

Deși mai puțin cunoscut, există, totuși, un mediu asociativ în Transnistria. Cu toate că manifestările societății civile sunt la început și deseori dirijate în direcțiile încurajate de politica oficială, organizațiile neguvernamentale tind să-și ocupe locul în viața socială, chiar dacă vizibilitatea lor e stânjenitor de redusă, iar

impactul în viața publică greu de cuantificat. Pe ansamblu, asociațiile grupează, cu precădere, elementele cele mai active din societate, tineri care sunt, în mod real, interesați de evoluția „Prednestroviei”. Găsim aici:

- „descurcăreți”. Sunt destui bani în acest sector: ambasadatele occidentale, Misiunea O.S.C.E. în Moldova, organismele regionale ale U.E. alocă sume considerabile pentru a sprijini mediul asociativ. Un astfel de organism a reușit, de exemplu, să adune la Chișinău cu ceva timp în urmă, peste 85 de reprezentanți ai asociațiilor transnistrene. „Descurcăreții” încearcă să folosească fondurile disponibile în regiune, promovând un ong care să ofere o perspectivă proprie asupra relațiilor sociale din regiune.
- „oportuniștii” își croiesc o „cale”, urmărind ceea ce agreează și oficialitățile. De altfel, organele autodeclaratei republici au realizat că noua entitate politică are nevoie de o formă de legitimitate, mimând pluralitatea de opinii, și de o „image” conformă preocupărilor din societățile vestice. Cu alte cuvinte, realitatea trebuie „coafată” pentru a netezi acceptarea. Astfel de organizații ale societății civile abordează și probleme sociale sau ecologice, în mod obișnuit trecute sub tăcere, dar și liderii politici sau economici, oligarhii, au realizat că asemenea abordare generală ajută economiei și exporturilor, sesizând că, pe termen lung, ar putea încuraja o eventuală recunoaștere a noului „stat”. O schimbare de perspectivă ar estompa imaginea stalinistă de fermitate revoluționară și completă inadecvare la realitățile contemporane. De exemplu, activiști civici de naționalitate rusă susțin că Transnistria le oferă mai multă libertate decât ar găsi în Rusia, în cazul în care s-ar întoarce. Un spirit plăpând de polemică și dezbateri poate fi întâlnit, chiar dacă nu poți ști cum va evolua acesta sau chiar dacă va mai exista. (Până în prezent, independența nu a fost recunoscută decât de două, trei republici revoluționare sud-americane și de „republicile guberniale” asociate Rusiei: Abhazia – cu o populație de 240.000 locuitori, Nagorno-Karabakh – cu o populație de 151.000 locuitori

(aproape cât municipiul Pitești) și Osetia de Sud – cu o populație de 53.500 locuitori (de dimensiunea Vasluiului); insuficient pentru o „ieșire în lume”. Federația Rusă nu a recunoscut R.M.N., deși, cu multă imaginație, îi oferă „colacul de salvare” și suportul vital.). Nu am găsit date referitoare la ponderea minorităților în organizațiile neguvernamentale existente. În privința grupului românesc, activismul social nu este nici foarte vizibil, nici suficient de consolidat. Dacă în privința școlilor cu predare în limba română, abnegația profesorilor, a părinților și elevilor a produs rezultate vizibile, o atitudine activă și revendicativă în privința drepturilor proprii întârzie să se impună. Interesant este faptul că cele mai multe organizații neguvernamentale care urmăresc realitatea transnistreană funcționează în Republica Moldova, oferind un plus de informații despre „independențele” hibride contemporane. Menționăm totuși un organism civic implicat în situația școlilor românești din regiune: Asociația „Lumina” a Pedagogilor Transnistreni din Republica Moldova, condusă, la un moment dat, de profesoara Ecaterina Cercavski, directoarea Liceului „Ștefan cel Mare și Sfânt” din Grigoriopol.

CULTURA TRADIȚIONALĂ. CULTURALITATE

Românii transnistreni au o îndelungată istorie în cadrul Rusiei Țariste, Sovietice sau Federale, așa că, din 1792, când rușii ating malul drept al Nistrului, au avut destul timp ca să-și vadă cultura tradițională stingându-se lent. Chiar dacă nu au schimbat complet cămeșa cu rubașa, multe din obiceiurile tradiționale au dispărut sau au fost diluate, tot așa cum limba lor maternă a preluat cuvinte din limbile populațiilor conlocuitoare. Mai mult, distrugerea bisericii și efectele unei politici ateiste agresive i-au lipsit pe acești români înstrăinați de suportul necesar conservării propriei identități. (Un simplu exemplu: ciclul sărbătorilor de iarnă și folclorul lor nu a mai păstrat centralitatea în viața colectivităților, cum s-a

întâmplat în alte arii folclorice.) Desigur, un interes există și în prezent pentru muzica și dansul popular tradițional, dar nu se conturează ca un element definitoriu pentru comunități, așa cum se întâmplă, bunăoară, în Ținutul Herței sau Voivodina. Amintesc aici Ansamblul folcloric de copii „Sânziene” organizat în cadrul Liceului „Lucian Blaga” din Tiraspol. De prisos să adaug că entuziasmul micilor dansatori trece de fiecare dată proba sincerității în fața spectatorilor.

Transnistria oficială trăiește cu nostalgia U.R.S.S.-ului, a statului multinațional în care domnea „armonia între popoare”. „Slăvită fii Nistrenie”, imnul de stat, subliniază în versuri această idee: „Trăiască Nistrenia-mamă/O țară de frați și surori...”. După modelul sovietic, la zile festive, muzica și dansurile grupurilor etnice – eventual și elementele de port popular – trebuiau să apară împreună pentru a dovedi: 1) Cât de fericiți sunt împreună. 2) Că au relații prietenești și/sau tovarășești. 3) Cum știu să mulțumească conducătorului suprem și statului sovietic pentru „minunatele condiții create”. Cam așa ceva este agreat și în Transnistria: Națiunile unite ale poporului transnistrean trebuie să-și expună, în libertate, dar obligatoriu împreună, tradițiile. Prin 2003 activa la Tiraspol Ansamblul de dans și muzică populară „Viorica” care avea taraf propriu, doi soliști și, bineînțeles, o trupă de dansatori. Ansamblul „Viorica” avea în repertoriu dansuri folclorice moldovenești, rusești și bulgărești; exact formula „Națiunii socialiste” din România: „români, maghiari, germani și de alte naționalități...”

Nu e greu să realizăm că nu putem vorbi de expresii culturale autentice pentru grupul românesc de peste Nistru. Nevoia de carte românească poate fi asigurată de o scurtă deplasare la Chișinău unde poate fi găsită, deși nu e totdeauna sigur că vameșul separatist o să te lase să treci Nistrul. O personalitate locală de teatru, rusoaica Nadejda Aronețkaia, a pus în scenă la Tiraspol o piesă de Vasile Alecsandri: moment singular și insuficient. Ca atare, e greu să recunoști o afirmare culturală reală. Singurul fenomen despre care am cunoștință o reprezintă *muzica rap* a tinerilor, cântece de protest social apărute după anul 2000; fenomen interesant, plin de revoltă și respingere a oricărei politici de rusificare.

Personalitățile culturale născute în satele transnistrene – precum marele compozitor Eugen Doga, născut în satul Mocra – dar care au trăit la Chișinău, la Moscova sau pe aiurea – nu pot fi socotite decât prin originea lor personalități transnistrene românești.

Încercarea de a schița un portret al „Pridnestroviei”, așa cum se prezintă realitățile sociale în prezent, nu ar putea explica insistența de a menține în funcțiune ficțiunea unui stat și a unui popor transnistrean. Imediat după închețarea conflictului militar din 1992 au urmat mai multe inițiative și planuri de pace care nu au reușit, până acum, să readucă regiunea în granițele anterioare războiului, nici să restabilească suveranitatea teritorială a Republicii Moldova. O trecere în revistă a principalelor propuneri de pace ar fi suficientă pentru a înțelege ghemul de interese contradictorii care au generat, dintru început, actuala situație. Întrebarea firească rămâne, deocamdată: există soluții?

În 1994, Mircea Snegur și Igor Smirnov au semnat o declarație comună, contrasemnată de un reprezentant O.S.C.E. și un reprezentant al președinției ruse. Declarația depășea componenta militară și aborda aspectele juridice și constituționale referitoare la statutul regiunii în cadrul Republicii Moldova – un început bun, cum se spune, dar nicidecum promițător. În 1997, Chișinăul, prin președintele Petru Lucinski, a semnat un nou document – cunoscut sub numele de „*Memorandumul Primakov*” – care va introduce și conceptul flexibil de „stat comun”. Adoptarea noii abordări ar fi însemnat granițe comune, spațiu economic comun, spațiu de apărare comun, consolidând un spațiu social comun. Greu de clarificat, noua strategie părea sortită respingerii, datorită viziunii diferite, antagonice asupra obiectivelor și terminologiei adecvate. Pentru Chișinău, „statul comun” era conceput ca suveran, unitar, cu organe centrale, adică un subiect unic de drept internațional, cu recunoașterea unei autonomii regionale ample pentru Transnistria. Pentru Tiraspol, același „stat comun” însemna altceva: o confederație de doi subiecți cu statut egal, diferiți, însă, din punct de vedere al dreptului internațional, care putea să-și creeze organe centrale cu atribuții largi republicane.

Practic, Transnistria urmărea o „coregență”. „Memorandumul Primakov” a adus un singur avantaj și acela, unilateral: entitatea secesionistă a căpătat dreptul de a elibera documente vamale de export.

În anul 2002, O.S.C.E. propunea o soluție bazată pe principiile federalismului, formulă pe care Germania a continuat să o susțină, invitând părțile implicate să cerceteze modelul propriu de rezolvare federală. Anul următor (2003), fără să consulte O.S.C.E., Kremlinul propune Republicii Moldova „*Memorandumul Kozak*”, în esență o variantă de constituție pentru o proiectată federație moldovenească. Oficial, documentul se intitula „Principii de bază ale structurilor de stat ale statului unificat”. Fără a aborda detaliile planului întocmit de Dimitri Kozak, precizăm că proiectul conține multe elemente care ar fi putut bloca punerea în practică, generând destule surse de conflict. Exemplu: pentru Transnistria și Unitatea Teritorială Autonomă Găgăuzia se prevedea recunoașterea dreptului de a stabili, prin referendum, dacă vor continua să aparțină Republicii Moldova; o prevedere stabilea un drept de veto în probleme de politica internă și mai ales externă, dacă acestea „ar contraveni intereselor” celor două regiuni. Federația Rusă menținea controlul militar al Transnistriei. Republica Moldova urma să fie demilitarizată. Planul nu cuprindea garanții internaționale, fiind conceput în baza relației directe Moscova-Chișinău. Relația propusă corespundea vechilor raporturi sovietice dintre metropolă (centru) și provincii (periferie). Într-un fel, „Planul Kozak” s-a dovedit rezistent, multe din prevederile lui fiind reiterate, reambalate și aduse din nou la masa tratativelor. În plus, planul în ultimele actualizări nu e străin de conceptul post-sovietic de „străinătate apropiată” și de practicile și pârghiile politice și diplomatice care ar putea, eventual, conduce la refacerea mării „Uniuni a Republicilor” (fără sovietice și fără socialiste...).

Anul 2005 introduce o noutate: *Planul Poroșenko*, numit după numele lui Petro Poroșenko, la acea vreme consilier de politică externă al președintelui Ucrainei Viktor Iuscenko. Un interes mai vechi, aș spune istoric, al Ucrainei – atât

în privința Basarabiei, cât și a Transnistriei – răzbătea în politica externă, statul vecin urmărind să-și afirme activ un statut de putere regională, dornică și capabilă să participe la rezolvarea problemelor din „câmpul său vizual”. Planul ucrainean a propus ca Moldova și Transnistria (beneficiind de un statut de egalitate, iar nu în baza relației dintre un stat și o provincie) să semneze un acord, alături de Rusia, Ucraina și O.S.C.E.; cele trei părți cosemnatare urmau să garanteze aplicarea planului. Planul Poroșenko recunoștea un drept de veto în favoarea Transnistriei în chestiuni de politică externă a Republicii Moldova. Nu a fost menționată retragerea trupelor rusești din regiune. Unii analiști au remarcat că inițiativa ucraineană nu a prevăzut mecanisme articulate de modificare a actualului *status quo* al Transnistriei, oferind, în schimb, doar o relativă legitimitate forțelor separatiste.

Aceste trei propuneri dovedesc interesul partizan al Rusiei și al Ucrainei. Pozițiile Uniunii Europene, la rândul lor, au urmărit politica consacrată de promovare și favorizare a mijloacelor diplomatice. U.E. a numit, în anul 2005, un reprezentant special pentru Moldova, deschizând în capitală un Oficiu al Comisiei Europene. Separat, Consiliul Permanent al O.S.C.E. a înființat, încă din 1993, propria misiune la Chișinău, iar Adunarea Parlamentară a adoptat, de-a lungul anilor, mai multe rezoluții care să încurajeze soluționarea, prin mijloace pașnice, a conflictului nistrean. De precizat: O.S.C.E. nu are un mecanism care să-i permită aplicarea unei eventuale decizii luate, iar organizația funcționează după regula consensului, Federația Rusă influențând procesul decizional prin apelul la dreptul de veto de care beneficiază. Statele Unite ale Americii abordează diferendul transnistrean – caracterizat ca focar de instabilitate – în contextul mai amplu al intereselor sale strategice în regiunea Mării Negre.

Firește, Republica Moldova a avut, de-a lungul timpului, mai multe inițiatives care ar fi trebuit să scoată din impas procesul tratativelor. Parlamentul moldovean dorea, în 2005, includerea U.E., a S.U.A. și a României în viitorul format de negociere; interesul era să deplaseze procesul de negociere dinspre Comunitatea

Statelor Independente (C.S.I.) către spațiul democratic european de securitate. Rezolvarea conflictului politic ar fi trebuit să fie fundamentată pe principiul „Celor 3 D”: democratizare, demilitarizare, decriminalizare. Prezentul Format „5 + 2” de negociere exclude România; din 1992, țara noastră nu mai are nici un cuvânt de spus la masa tratatelor, încetând să mai joace un rol de mediator. Federația Rusă a impus acest Format „5 + 2” care cuprinde: Rusia, Ucraina, O.S.C.E., Republica Moldova și Transnistria, la care se adaugă, în calitate de observatori, S.U.A. și Uniunea Europeană. Pe lângă inițiativele menționate, trebuie să adăugăm, în continuare, câteva poziții care, chiar dacă nu au o contribuție bine conturată la formularea unei soluții viabile, au meritul de a sublinia foarte bine complexitatea debordantă a „nodului” transnistrean.

În 2004 o propunere a avut succes – cel puțin mediatic – la București. Stanislav Belkovski, la acel timp directorul Institutului pentru strategie națională a Rusiei, a avansat, în cadrul unei conferințe organizate la Hotel Marriott, o propunere surprinzătoare: în schimbul recunoașterii Transnistriei, Federația Rusă ar urma să accepte reunificarea Basarabiei cu România. Nici înainte de întâlnirea de la București, nici după, nu s-a mai insistat pe dezvoltarea noii teorii. Apărută, mai mult ca sigur ca un element de testare a decidenților români (poate și a opiniei publice) *Ipoteza Belkovski* a picat, e adevărat, într-un moment puțin favorabil, când România depunea eforturi pentru finalizarea negocierilor de aderare la Pactul Nord Atlantic și Uniunea Europeană.

Pe fondul eforturilor stăruitoare pentru a găsi soluții, în unele medii de la Chișinău a circulat, neoficial desigur, teoria „coada de șopârlă”. Despre ce e vorba: odată prinsă sub o piatră, să zicem, șopârla își rupe coada ca să se salveze. (Oricum, în cazul șopârlei, coada se regenerează.) Și? Și dacă tot nu putem să aducem înapoi Transnistria, atunci să uităm pur și simplu de ea și să ne continuăm dezvoltarea. Evident că abandonarea populației românești nu este acceptabilă, nici politic și nici omenește, mai ales că acești conaționali sunt expuși unei asimilări agresive. Teoria e marcată de defetism, chiar dacă, aparent, pare un

argument realist prin excelență. În plus, „*coada de șopârlă*” oferă, pentru uz propriu, o teorie perfect agreată de autoproclamatul stat, ca și de sponsorul său neclintit, Federația Rusă. Suntem departe de strigătul disperat al unui Toma Jalbă, la Tiraspol, în 1917... Să nu omitem un element esențial: viabilitatea Transnistriei depinde de protecția Federației Ruse și, în egală măsură, de complicitățile de la Chișinău.

În sfârșit, chiar firava societate civilă a Nistreniei are viziuni proprii și planuri cu privire la viitorul regiunii. O figură aparte e activistul și analistul politic Roman Konoplev. Născut în 1973, în Rusia, la 5 ani se mută împreună cu părinții în Transnistria. Se întoarce în Rusia, dar, în 2002, revine pe malul Nistrului. Konoplev devine un fel de autoritate în problematica Transnistriei și militant pentru recunoașterea internațională a republicii secesioniste. Nu se poate spune că oglindește punctele de vedere oficiale, dimpotrivă, pozițiile sale sunt, în general, de neconceput în Transnistria. Astfel Roman Konoplev vorbește de „Cei 3 D” proprii: deradicalizare, demilitarizare, desovietizare; susține necesitatea unei atitudini flexibile față de politicile Uniunii Europene, cerând, nici mai mult, nici mai puțin decât depășirea moștenirii sovietice, demolarea monumentelor dedicate lui Lenin, proprietatea privată asupra pământului, introducerea liberalismului economic, toate acestea fiind necesare pentru ca Transnistria să ajungă o poveste contemporană de succes. Pentru Konoplev, numai independența totală a statului născut cu sindromul nostalgiei sovietice ar putea face din Pridnestrovia: „o Elveție estică”. Poate nu întâmplător, potrivit unor informații *online*, Roman Konoplev a fost nevoit să se stabilească în Portugalia...

Nu este deloc sigur dacă lumea contemporană chiar își dorește o Elveție în estul Europei. Nici formula unui Kosovo răsăritean nu are mai multe șanse. În mod sigur însă cu toți avem nevoie de reala democrație, funcțională și de o șansă egală în viață, atât pentru noi, cât și pentru națiunile noastre.

TRANSNISTRIA: IMAGINI VECHI

Hora învățătorilor, iulie 1943, Tiraspol.

*Sursa: Nichita Smochină, Diomid Strungaru, „Cartea Moldovanului”,
Biblioteca revistei „Moldova nouă”, Nr.1/1943.*

Copii ciocnind ouă.

Sursa: Ibidem

Sfințirea bisericii din satul Zartaica,
jud. Tiraspol.

Sfințirea bisericii din satul Zartaica, jud. Tiraspol.

Sursa: Ibidem

TRANSNISTRIA

Catedrala din Tiraspol

Casă tradițională din Caragaș

Localitatea Tulcin

Fotografii: VASILE ȘOIMARU

FĂRĂ AMINTIREA PATRIEI: ROMÂNII DE LA EST DE BUG

Istoria răspândirii românilor la răsărit de Carpați nu s-a scris încă; un domeniu puțin cercetat, prin urmare foarte puțin cunoscut. Avem, desigur, studiile câtorva specialiști care s-au aplecat asupra românității estice, opere științifice care au evidențiat suficiente aspecte ale acestui fenomen, dar mai ales complexitatea temei de studiu. Cu toate acestea, o sinteză amplă, atent documentată, nu este disponibilă.

ROMÂNITATEA RĂSĂRITEANĂ

Istoricii au vorbit despre o „prelingere” peste hotarele etnice ale neamului. Plecați din vatra carpato-dunăreană, nu pot fi considerați autohtoni ai locurilor unde s-au stabilit, așa cum un cioban nu poate fi considerat un locuitor al plaiului alpin. Gheorghe Bezviconi a folosit o comparație expresivă – inspirată din apicultură – scriind despre „roirea familiilor românești peste Nistru”. Eustafie (Ostap) Negovschi, el însuși născut în Ucraina, la Pocev (1882-1942), a vorbit simplu despre „românii și urmașii lor în Ucraina și Rusia”. (Negovschi E., bibl.).

„Pelerinii” valahi au fost întâlniți în nord-est, spre Moravia, Galiția sau la est de Bug. Deplasarea spre est s-a petrecut în răstimpul câtorva veacuri. Plecați din Moldova sau din Câmpia Română prin stepa Bugeacului și stepele nord-pontice, au înaintat spre Pusta Calmucă, spre Nipru și mai departe, parcurgând, în sens invers, traseele migratorilor din primul mileniu.

În două studii preliminare, istoricul Vlad Ghimpu, cercetător la Muzeul Național de Arheologie și Istorie al Moldovei din Chișinău, a examinat, prin analiza onomasticii, toponimiei și hidronimiei, prezența timpurie a românilor în cnezatul Novgorodului, începând din sec. al XI-lea până în sec. al XVI-lea. Așa cum apar numele românești în cronicile cneziale, dar mai ales în letopisețele Novgorodului aristocratic, ele indică o imigrare mai veche. Istoricul menționează o interacțiune de durată cu populația rusă care s-ar fi reflectat prin contaminarea cu terminații rusești a termenilor de origine română sau cu influențe românești asupra limbii ruse (Ghimpu V., bibl.).

Începând din sec. al XVIII-lea, politica imperială de colonizare a fost urmărită cu rigurozitate, fiind înființată și o „eforie a străinilor”. Apariția regiunii „Noua Rusie” a determinat valuri de imigranți sârbi, bulgari sau români – cei mai mulți creștini ortodocși – să se îndrepte spre Rusia, ademiniți de pământurile disponibile pentru nou-veniți. Primul sat de moldoveni („Cătunele volose”) a fost așezat lângă Nipru, la gura râului Sur, aproape de Ecaterinoslav. Plecarea domnitorului Dimitrie Cantemir în Rusia, după înfrângerea suferită la Stănilești pe Prut (1711) a însemnat un moment de referință pentru românii stabiliți în Imperiul Țarist. Boieri moldoveni, mai mari sau mai mici, țărani sau oșteni, mulți alții l-au urmat pe voievod. Unii dintre urmașii celor colonizați sub Cantemir au dobândit un statut respectat în noua țară și – în unele cazuri – un renume meritat.

Antioh Cantemir (1709-1744), mezinul domnitorului (rusește: Antioh Dimitrevici Kantemir) a fost răsplătit, după câteva veacuri, cu un bust ridicat la Sankt Petersburg, inscripționat astfel: „Părintele întemeietor al clasicismului rus și maestrul satirei”. Antioh a fost ambasador al imperiului la Londra (1732) și Paris (1738). Ca și tatăl său, pe vremea lui Petru cel Mare, Antioh Cantemir a fost numit consilier secret al țarinei Ana. Adept al iluminismului, un om consonant cu timpul său, a purtat corespondență cu Voltaire. A fost recunoscut drept primul poet rus de factură apuseană. S-a stins din viață la 35 de ani, doborât de pleurezie.

Într-o vreme când viața femeii se învârtea în jurul celor trei obiecte domestice – tuciul de pe plită, așternutul conjugal și leagănul pruncilor - nu toate fetele aveau norocul să fie iubite sau să devină „muzele” vreunui bărbat providențial. Maria Cantemir (n. 1700 Iași - /m.1757 Moscova), fiica voievodului și sora lui Antioh, a fost îndrăgită de Petru cel Mare, Împăratul Tuturor Rusiilor. Frumusețea, tinerețea, inteligența și spiritul ei l-au făcut pe țar să o dorească, dar și să-i ceară părerea în legătură cu laborioasele chestiuni de politică externă. Relația a rezistat până la moartea țarului. Cneaghina Ecaterina Alekseevna însăși s-a temut la un moment dat că Maria ar fi putut să-i ocupe tronul. N-ar fi fost prima dată când o astfel de relație de intimitate dă naștere unor istorii șoptite, de alcov... dar, în cazul „moldovencei Masha”, împăratul și-a descoperit un consilier imperial ale cărui sfaturi le urma. Maria Cantemir a fost mult timp doamna de onoare a împărătesei Ana. În rafinatul Sankt Petersburg, salonul literar pe care l-a găzduit se bucura de aprecierea aristocrației și a oamenilor de cultură (Ivanov L., bibl.).

Înainte domnitorului Dimitrie Cantemir, mai multe personalități se aventuraseră în Răsărit, unde au știut să se afirme prin educația aleasă și calitățile organizatorice. Între acestea se evidențiază Petru Movilă (n. 1596 Suceava – d. 1647) care a condus biserica răsăriteană ca mitropolit al Kievului, al Galiției și al întregii Rusii. Tot el a deschis pleiada ctitorilor de școală din Rusia atunci când a înființat, la Kiev, primul Colegiu Teologic de la est de Nistru. Mare spătar în Moldova, Nicolae Milescu (n. 1636 Vaslui – m. 1708), amenințat de dușmani și scurtat de nas (avea porecla „Cârnu”) a decis, în 1671, să se retragă în Rusia. Avea experiență diplomatică, fiind „capuchihaie” (agent diplomatic) la Înalta Poartă, dar și trimis al Moldovei în Franța, la curtea Regelui Soare, Ludovic al XIV-lea. A lucrat pentru Împărăția rusească în cadrul „Departamentului solilor”, de unde țarul Alexei l-a trimis în misiune la „chitai”. Spătarul Milescu a inaugurat era legăturilor dintre imperiul țarist și lumea chinezească a Extremului Orient. La noi este cunoscut mai ales prin „Jurnalul de călătorie în China” pe care l-a scris în limba slavonă. Trebuie amintit aici faptul că transilvăneanul Gavriil Bădulescu-

Bodoni (n. 1746 la Bistrița Năsăud – m.1821 Chișinău), viitor mitropolit al Basarabiei și-a început cariera de ierarh al bisericii ortodoxe în slujba suveranilor ruși: episcop al Cetății Albe (1791), arhiepiscop al Ecaterinoslavului (1793), mitropolit al Kievului (1799). Același Bădulescu-Bodoni a sfințit piatra de temelie, binecuvântând fondarea orașului Odesa (Nicolae M., bibl.).

În cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea doi români calcă pe urmele Spătarului Milescu, îndreptându-se spre „Țara Soarelui Răsare” în Asia de est. Destinul fraților Anatolie și Iacob Tihai s-a desfășurat aproape neverosimil, îmbrățișând cel puțin trei civilizații care, până la ei, nu apucaseră să stabilească un dialog. Viața lor excepțională pare că aparține impredictibilului miraculos al lumii, confirmând parcă, tainele nedeslușite ale întâmplărilor neașteptate. S-au născut la Tărăsăuți, pe malul stâng al Prutului, în Ținutul Hotin din Gubernia Basarabia a Imperiului Rus. (În prezent, satul se găsește în raionul Noua Sulița, reg. Odesa, Ucraina. Recensământul din 2001 a indicat că populația românească are majoritatea absolută, respectiv 97,43%). Anatolie Tihai (1838-1893) botezat Alexandru, „român din Basarabia rusă” a fost tuns în monahism la muntele Athos în 1865. A urmat seminarul din Chișinău, continuându-și studiile (1867-1871) la Academia Teologică de la Kiev. (Aici a fost coleg cu viitorul episcop de Huși, Silvestru Bălănescu). Îl cunoaște pe ieromonahul rus Nikolai Kasatkin, parohul bisericii consulatului imperial din Japonia, un asiduu misionar al creștinismului ortodox. Anatolie solicită sinodului rus să încuviințeze plecarea sa ca misionar în Japonia, unde va devenit curând colaboratorul apropiat al arhimandritului Nikolai. Opera sa pastoral-misionară impresionează prin anvergură: paroh al bisericii ortodoxe din orașului Hakodate din prefectura (insula) Hokkaido; pune bazele primei biserici ortodoxe din Osaka; a înființat școala primară ortodoxă „Motomachi” și școala misionară din Osaka; a creat școli duminicale la Kyoto și în alte orașe; este profesor la Seminarul teologic ortodox din Tokyo și conducător al Misiunii ortodoxe ruse din Japonia. În 1876 țarul Alexandru al II-lea i-a acordat Ordinul „Sfânta Ana”.

La insistența lui Anatolie, fratele sau Iacob Tihai ajunge în 1874 în Japonia. Iacob a învățat și el mai întâi la seminarul din Chișinău, continuându-și educația la Conservatorul din Sankt Petersburg. Împreună cu diaconul Dimitrie Livovschi (basarabean, fiul preotului din Japca, azi în raionul Fetești, R. Moldova) Iacob Tihai adaptează muzică liturgică rusă la structura limbii japoneze; practic, a creat majoritatea cântărilor ortodoxe nipone. A condus corul Catedralei din Tokyo. Anatolie și Iacob Tihai au vestit o epocă a confluențelor între culturi și civilizații și au reușit, prin universalismul creștin să unească Estul și Vestul, Orientul și Occidentul. Omul Anatolie fusese dăruit cu multe calități așa că a învățat japoneză, dar și câteva dintre dialecte sale: a predicat Evanghelia lui Hristos pe limba neofiților săi japonezi.

Între timp, Iacob s-a căsătorit cu una dintre fiicele samuraiului Yokoi Gennemon Tokinaka (creștinat și el), celebru la vremea sa în Era Meiji, perioada cu care începe epoca modernă a Japoniei. Soția Ryo-san primește la botez numele Elena. Împreună au cinci copii. Iată cum japoneza Ryo-san sau Lenuța - deși nu știm cum se alintau - a devenit cumnată cu Tolea din Ținutul Hotinului, iar tatăl ei, samuraiul Yokoi din prefectura Guma, socrul lui Iacob și cuscru cu ieromonahul român Anatolie. Având în vedere reticența cu care Japonia a acceptat să se deschidă în față culturii europene, întregă istorie a celor doi misionari slujind sub epitrahilul bisericii ruse anticipează multiculturalismul lumii contemporane.

Povestea lui Anatolie și Iacob Tihai nu are un epilog, doar continuări: biserica ortodoxă niponă funcționează acum sub jurisdicția Patriarhiei Moscovei și a Întregii Rușii. Credincioșii japonezi ascultă și găsesc mângâiere în muzica psaltică bizantină, omofonă și melodică. O muzică teoforică, dar cât de departe, și geografic și cultural, de lumea Bizanțului... Preotul misionar Nikolai Kasatkin a fost canonizat trecând în pateric cu numele de „Sfântul Nicolae, Întocmai cu Apostolii, Arhiepiscopul Japoniei” (prăznuit în sinaxar pe 16 februarie, după calendarul iulian). Catedrala din Tokyo, cu hramul „Învierea Domnului” se numește, în cinstea lui, „Nikorai-Do”. Alături de „Sfântul Nicolae al Japoniei”,

ortodocșii niponi îl consideră pe Anatolie Tihai un părinte fondator al bisericii din arhipieleag. După mai multe decenii, un necrolog publicat la Tokyo de către urmașii enoriașilor săi depunea mărturie că „Viața sa a fost ca o rouă” (Cubreacov V., bibli.).

Istoricul Bezviconi s-a ocupat de românii stabiliți în Rusia care s-au afirmat ca „deschizători de drumuri în cultura slavă” (Bezviconi Gh., bibli.).

În anul 1763, Mihail Herașcov (1733-1807) fusese numit directorul Universității din Moscova. Herașcov era nepotul de fiu al căpitanului moldovean Udrea-Andrei Herescu, refugiat în Rusia în suita lui Vodă Cantemir. Descendent din boierii Herescu și Năsturel din Țara Românească, Herașcov a fost ales membru al Academiei Ruse. Vasile Nazarie Carazin (n. 1773 - m.1842), fondatorul Universității Imperiale din Harcov (astăzi Universitatea națională „V.N. Karazin”), era nepotul unui Caragea care îl însoțise pe Dimitrie Cantemir și care, ajuns în Rusia, și-a luat numele, mai „rusesc”, de Karazin. Același Nazarie a făcut și prima stație meteorologică din Harcov. O personalitate culturală de primă mărime a fost și Dimitrie Bantaș-Kamenschi (n. 1778 Moscova – m.1850). Uitat în prezent, istoricul era strănepotul lui Cantemir (bunicul sau dinspre tată fusese nepotul de vară al domnitorului). A fost guvernator la Tobolsk și apoi la Vilna (actualul oraș Vilnius, capitala Lituaniei). Rușii îi datorează dicționarul „Oameni celebri ai pământurilor rusești” (1836, în opt volume), dar mai ales „Istoria Rusiei Mici” (1822, în trei volume) (Colesnic I., vol. VII, bibli.). Mai aproape de momentul Unirii Basarabiei cu România, trebuie menționat Leon Casso (n. 1865 Ciutulești/Soroca – m. 1914) numit ministru al instrucțiunii publice din Imperiul Țarist. Studiul său „Rusia și bazinul dunărean” constituie și astăzi o lectură necesară, încărcată de detalii inedite, la care avusese acces în calitate de membru al guvernului Stolypine (Colesnic I., vol. II, bibli.).

Am spicuit câteva nume dintr-o galerie impresionantă de personalități de origine română din Imperiul Rus. Chiar dacă ascensiunea acestora nu mai avea de-a face cu masa mare de conaționali, biografiile lor contribuie la imaginea de

ansamblu – „de la vlădică pân’la opincă”, cum se spune – a unei populații minoritare. Pentru „ceilalți”, țărani și târgoveți, am inclus în volum un studiu elaborat anterior care a format obiectul unei comunicări la „PONTICA 2019”, Constanța. Materialul a fost dedicat românilor de la est de Bug, așa cum apar în cercetările întreprinse sub conducerea sociologului Anton Golopenția (Nicolae M., bibli.). Având în vedere preocuparea pentru comunitățile românești din vecinătatea României, abordarea românilor din Transbugia este, cu siguranță, în afară limitelor de vecinătate autoimpuse. În plus, nu am călătorit niciodată spre răsărit, mai departe de Tiraspol. Totuși, legăturile regiunii de peste Bug cu Moldova, Transnistria sau alte zone de emigrare a românilor au fost suficient de strânse ca să justifice o scurtă discuție, fie și pentru o minimă familiarizare cu românitatea răsăriteană.

**ROMÂNII DE LA EST DE BUG,
în cercetarea echipelor organizate de Institutul Central de Statistică,
sub conducerea sociologului Anton Golopenția (1941-1944)**

În ziua de 23 august 1939, Joachim von Ribbentrop, ministrul de externe al Germaniei naziste, a semnat la Moscova, alături de Viaceslav Molotov, ministrul de externe sovietic, cel de-al II-lea Tratat de Neagresiune dintre Germania și Uniunea Sovietică. I.V. Stalin a fost prezent la eveniment. Actul a devenit cunoscut drept „Pactul Ribbentrop-Molotov”. Documentul reprezenta de fapt acordul la care ajunseseră cele două dictaturi ale Europei în ceea ce privea delimitarea sferelor de influență și direcțiile de expansiune în Europa răsăriteană. La sfârșitul anului 2019, Vladimir Putin, președintele Federației Ruse, a criticat poziția Uniunii Europene referitoare la înțelegerea diplomatică din anul 1939, apreciind că, de fapt, critica pe care o aduce „nu se bazează pe nimic real” și a calificat-o drept „o minciună nerușinată”. Istoriografia rusă contemporană consideră documentul „un rău necesar”, aproape un act defensiv, pentru a

preîntâmpina ofensiva nazistă asupra Uniunii Sovietice. Indiferent de aceste aprecieri, protocolul secret – parte integrantă a înțelegerii – conținea prevederi explicite privitoare la împărțirea Finlandei, Lituaniei, Estoniei și Letoniei, o clauză referitoare la Polonia care aborda și posibilitatea dispariției sale ca stat independent, dar și o altă clauză referitoare la Basarabia și Bucovina. Partea germană și-a declarat dezinteresul total față de teritoriul provinciei dintre Prut și Nistru - fără să anticipeze includerea Bucovinei - deși a achiesat la intențiile sovietice de a modifica frontierele Regatului Român. Consecințele tratatului semnat la Moscova sunt, de acum, binecunoscute.

Pe data de 26 iunie 1940, la ora 22.00, comisarul sovietic pentru afaceri străine îi transmite lui Gheorghe Davidescu, ministrul român la Moscova, o primă notă ultimativă prin care România a fost somată să înapoieze Basarabia, cu orice preț, Uniunii Sovietice, să transmită Uniunii Sovietice partea de nord a Bucovinei, conform granițelor indicate într-o hartă alăturată notei. Cea de-a doua solicitare nu fusese agreată, în prealabil, de partea germană, care s-a arătat surprinsă de pretențiile Kremlinului. A doua zi, 27 iunie 1940, urmează al doilea ultimatum care solicita evacuarea administrației și armatei. Guvernul român a consultat atât Germania, cât și Italia, dar acestea nu au încurajat o ripostă militară – nici măcar „glonțul de argint” pentru salvarea onoarei militare. Unele ziare din Germania și Italia chiar au salutat „cu satisfacție” rezolvarea „pe cale pașnică” a „diferendului dintre România și puterea sovietică”. În aceste condiții, guvernul Tătărescu a acceptat să îndeplinească cerințele ultimative.

Pătrunderea în teritoriul românesc a prilejuit armatei roșii și ocuparea Ținutului Herța, plasa cu același nume al județului Dorohoi, care nu aparținuse niciodată județelor nord bucovinene. Oficialii sovietici au insistat că ocuparea Herței s-a făcut „din greșeală”, dar faptul împlinit *manu militari* a rămas neschimbat până în prezent. Herța a fost inclusă în R.S.S. Ucraineană, împreună cu Sudul Basarabiei și Nordul Bucovinei. Basarabia a fost reorganizată ca Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. La est de Nistru, fosta Republică

autonomă sovietică socialistă moldovenească, înființată în 1924, a fost împărțită între Ucraina și noua Moldovă „socialistă” (actuala republică nistreană, cu „capitala” la Tiraspol). În perioada 1940-1941 ocupația sovietică în Basarabia, Bucovina de nord și Herța a avut un bilanț devastator pentru români: 57.000 de morți și peste 100.000 de locuitori deportați în Siberia. Alte surse avansează cifra de 300.000 de români persecutați: condamnări, deportări, presiuni administrative. Încep colonizările cu locuitori slavi, urmărindu-se programatic schimbarea demografiei în regiunile respective.

La sfârșitul lunii iulie 1940, Hitler i-a adresat regelui Carol al II-lea o scrisoare, redactată în termeni fermi, amenințând cu „grave consecințe la care s-ar expune Regatul Român, dacă nu ar da curs cererilor“. Mai precis, îi indica suveranului să înceapă tratative bilaterale cu Ungaria și Bulgaria pentru revizuirea frontierelor din vest și din sud. Sub „patronajul” și presiunea directă a miniștrilor de externe german și italian, România semnează în noaptea de 30 spre 31 august 1940 „Dictatul de la Viena” sau, cum este cunoscut, „Al doilea arbitraj de la Viena”. Ungaria a primit în urma acestui act aproape jumătate din Transilvania, în total 43.492 kmp din cei 69.000 kmp preținși. Începând din 15 septembrie 1940, armata ungară trece la ocuparea regiunilor cedate de statul român. Aproximativ 1.200.000 de români (cca. 50% din populația părții de nord a Transilvaniei) au rămas înstrăinați. Trupele horthyste au început masacrele: Moisei, Trăznea, Sărmașu, Mureșenii de Câmpie, Luduș, Câmpia Turzii, Prundu' Bârgăului, Huedin, Cucerdea, Lascud și alte localități cu populație românească. Programul de maghiarizare propus de baronul Aczel Ede a fost adoptat de guvern, urmând a fi realizat oficial, dar și cu sprijinul organizațiilor paramilitare.

Cedarea Cadrilaterului s-a făcut fără implicarea „aliatilor”, așa cum s-a întâmplat la Viena. Totuși, Hitler și-a exprimat la 31 iulie 1940 „recomandarea” ca România să cedeze Dobrogea către Bulgaria, sugerându-se ca părțile să ajungă la restabilirea frontierei din anul 1912. Prinsă în menghina intereselor sovietice, ungare și bulgare, guvernul țării accepta, „*de (ne)bunăvoie și (ne)silit de nimeni*”,

să restituie doar Dobrogea de Sud/Cadrilaterul. Guvernul ar fi dorit să păstreze Balciul și Siliștra, propunere cu care „führer”-ul nu a fost de acord. Tratatul de la Craiova s-a semnat pe data de 7 septembrie 1940. România renunța astfel la un teritoriu de aprox. 7.000 kmp, situație care a afectat rosturile populației românești (25% din totalul regiunii) ce cuprindea români, aromâni și megleno-români. Tratatul prevedea un schimb reciproc de populație. Inițial România a propus transferul întregilor comunități naționale, propunere pe care bulgarii au respins-o. Schimbul de populație a însemnat evacuarea a cca. 110.000 de români și a cca. 65.000 de bulgari din Dobrogea, care au fost obligați să se mute în Cadrilater.

Urmările evenimentelor din anul 1940 au fost dramatice. Potrivit analizei lui Anton Golopenția (Golopenția A., 1941 bibl.), recensământul din 1930 indica o populație de 18.057.028 de locuitori pe un teritoriu de 295.049 kmp. Pierderile teritoriale au redus suprafața țării cu 100.293 kmp, (31,4%), rămânând sub suveranitate națională 194.756 kmp, ceea ce a reprezentat 68,6% din teritoriul românesc de după Marea Unire din 1918. Uniunea Sovietică ocupase 50.762 kmp. Ungaria câștigase prin Dictatul de la Viena o suprafață de 42.610 kmp, iar prin renunțarea la Cadrilater România a pierdut 6,9% din teritoriu. Pierderile de populație au reprezentat 55,3% din populația înregistrată la recensământul din 1930 în Basarabia, Bucovina de Nord și Herța, 37% din populația anterioară Dictatului de la Viena în Crișana de Nord, Maramureș și Transilvania de nord-est, plus un procent de 5,9% ca urmare a Tratatului de la Craiova.

În aceste condiții, ciopârțirea teritorială, împreună cu tragedia refugiaților au creat în țară o stare de spirit generală favorabilă populației rămase departe de vatra națională. Factorul uman devenea esențial în preocupările oamenilor, dar și a conducătorilor politici. Diplomatul Vasile Stoica vedea situația românilor din străinătate ca un argument fundamental pentru aducerea în interiorul granițelor naționale (repatriere) a tuturor fragmentelor etnice românești din afara țării. *„Avem nevoie de a strânge în corpul național, în statul și pământul românesc, toate fragmentele noastre etnice, cu atât mai vârtos pe cele din regiunile limitrofe cu acest*

stat” (Stănciugel R., bibl.). Transferul de populație, practicat în cazul Cadrilaterului, a creat impresia că tocmai această măsură ar putea fi soluția înțeleaptă pentru a asigura protecția conaționalilor, dar și eliminarea unor posibile viitoare conflicte. Autoritățile cunoșteau soarta conaționalilor rămași la discreția noilor ocupanți, urmărind persecuțiile începute de aceștia. Guvernul era, în linii generale, informat despre măsurile radicale dispuse împotriva foștilor cetățeni români. Refugiații din teritoriile „desprinse” (termen uzitat în epocă) în 1940 erau, de asemenea, preocupați de soarta celor apropiați. Informațiile pe care aceștia le primeau, prin „vama cucului”, de la familiile rămase pe loc, alimentau sentimentul dezolant de pierdere personală. Așteptările populare vizau, în primul rând, adoptarea unor măsuri protective și, în final, de recuperare a românilor pierduți.

În cazul grupului românesc răsăritean, cunoștințele erau, în cel mai bun caz, lacunare. Desigur, existau studii elaborate anterior care ofereau unele informații, în principal istorice, despre existența românității răsăritene. Încă din 1893 folcloristul Teodor Burada făcuse călătorii în guberniile Kerson și Kamenitz-Podolsk constatând, la fața locului, „*identitatea aproape absolută a tuturor elementelor de căpetenie care alcătuiesc pe un popor: limba, credința, obiceiurile, năravurile, cântecele și altele*” (Burada T. și urm., bibl.). După 1940, dar mai ales după începerea campaniei din est, numărul studiilor dedicate românilor din est au crescut exponențial.

În contextul politic descris și cu premisele amintite se organizează pe data de 6 aprilie 1941 noul Recensământ care s-a efectuat în teritoriul rămas României după pierderile din 1940. După începerea campaniei din est (22 iunie 1941) și eliberarea Basarabiei, Bucovinei de Nord și Ținutului Herța, recensarea a fost extinsă și în aceste regiuni (începând din iulie 1941), dar și în Transnistria (noiembrie-decembrie 1941). Astfel, Recensământul din 1941 cuprindea Basarabia, împreună cu județul Hotin (azi reg. Cernăuți, Ucraina), Tighina (azi, localitate separatistă), Ismail, Chilia și Cetatea Albă, adică Sudul Basarabiei (azi regiunea Odesa, Ucraina). Peste Nistru au fost recensate județele Movilău

(Moghilău), Juguștru, Tulcin, Râbnița, Balta, Dubăsari, Ananiev, Golta, Tiraspol, Ovidiopol, Odesa, Berezovca și Oceacov.

Institutul Central de Statistică (I.C.S.) a mobilizat 150 de funcționari, conduși de dr. Sabin Manuilă (director general) și D.G. Georgescu (secretar general). Recensământul din Transnistria a fost dublat de cercetări sociologice. Echipa care urma să „inventarieze” regiunea dintre Prut și Nistru număra 50 de funcționari din Serviciul Extern al I.C.S., fiind condusă de antropologul și etnograful Henri H. Stahl. În aceeași perioadă, Institutul Social Român, condus de sociologul Dimitrie Gusti, a inițiat, de asemenea, acțiuni de cercetare. (În 1931, I.S.R. finalizase, în cadrul monografiilor dedicate localităților românești, studiul destinat satului Cornova din Basarabia). Coordonatorul echipei I.S.R. (13 specialiști), sociologul Traian Herseni, va conduce, în perioada războiului, Departamentul Culturii din cadrul Guvernământului Civil al Transnistriei.

La cererea Președinției Consiliului de Miniștri, I.C.S. extinde cercetările și dincolo de Bug. Pentru prima dată, românii uitați din Transbugia urmau să fie studiați de specialiști români, într-un efort complex, multi și interdisciplinar: sociologic, demografic, istoric, lingvistic, economic și etnografic. Specialiștii I.C.S. urmau să pășească, în premieră, în teritoriul cu populație românească pe care, anterior, numai Teodor Burada se încumetase să-l străbată la sfârșitul sec. al XIX-lea. Expediția purta numele „Echipa pentru identificarea și studierea sumară a așezărilor românești de la est de Bug“, pe scurt, „Identificarea românilor de la est de Bug” (I.R.E.B.). Conducerea colectivelor de cercetare a revenit sociologului și geopoliticianului Anton Golopenția (1909-1951). Familiar cu metoda „școlii monografice”, colaborator al profesorului Gusti (lucrase și în campania amintită la Cornova), teoretician și autor de excepție, Golopenția ocupa funcția de director al Oficiului de Studii din cadrul I.C.S. Activitatea propriu-zisă se va desfășura între decembrie 1941 și februarie 1944. Desigur, evoluția războiului a determinat încetarea prezenței în teritoriu a echipelor de cercetare. Ulterior, după 23 august 1944, intrarea Armatei Roșii în București și schimbarea regimului politic în

România a împiedicat publicarea studiilor de sinteză, cercetarea imensului material documentar colectat fiind abandonată. Ca atare, nu s-a produs valorificarea cercetărilor I.R.E.B. Mai mult, până în decembrie 1989, o lege a tăcerii a fost aplicată subiectului, în integralitatea sa. (Până de curând, multe din documentele legate de activitatea I.R.E.B au fost arhivate în depozitele SRI). Anton Rațiu a fost primul care „a rupt tăcerea” publicându-și, în 1994, însemnările și amintirile din campaniile la care participase, în calitate de membru al echipelor din teren (Rațiu A., bibl.).

Echipa I.R.E.B. a plecat din București, cu acceleratul de Tighina, pe data de 19 decembrie 1941, ajungând la destinație a doua zi, la ora 14.00. În total 14 specialiști, de formații diferite, cu orientări politice (inclusiv comunistă) diferite care împărtășeau entuziasmul pentru cunoașterea românilor răsăriteni. (Ulterior, numărul cercetătorilor din echipa inițială a crescut, adăugându-se nume noi, iar alții s-au retras din motive obiective). Începe inventarierea populației românești de dincolo de Bug, expediția coordonată de Anton Golopenția constituind, până în prezent, un model impecabil de obiectivitate și probitate științifică (Prof. dr. Golopenția S., bibl.).

Inițial, I.R.E.B s-a concentrat asupra satelor dintre Nistru și Bug, în așteptarea autorizației organelor militare germane de a trece Bugul de Sud. (Transnistria se găsea sub administrare militară românească, în timp ce Germania controla restul Ucrainei. Singurele noastre forțe militare la est de Bug erau cele trei divizii ale Corpului de armată „Decebal”, condus de generalul Corneliu Dragalina). Atașatul militar german de la București a comunicat Marelui Stat Major abia pe 3 martie 1942 încuviințarea administrației germane ca să înceapă cercetarea între Bug și Nipru. Grupul de Armate Sud aprobă, câteva zile mai târziu, ca itinerariul de studiu să cuprindă și românii din Crimeea și litoralul Mării Azov. În cele aproape trei luni de așteptare, au fost studiate localitățile apropiate de Bug (Bulgarka, Rakova, Novogrigorievski) și satele transnistrene Kantacuzinka și Valea Hoțului. Pe data de 4.6.1942 conducătorul statului autorizează I.C.S. să-și trimită echipele

peste Bug. Până la sfârșitul lui 1943 I.R.E.B a acoperit o arie geografică vastă, în împrejurările excepționale ale războiului, depunând un efort copleșitor. Membrii echipelor, lucrând uneori singuri, au izbutit să depășească obstacolele create de terenul dificil, vitregia climatului și, mai ales, temperaturile aduse de „generalul ger”. Uneori, iarna, erau blocați cu lunile într-o localitate. La început, întregul proiect părea caracterizat de expresia „a căuta acul în carul cu fân”. Imensitatea spațiului, lipsa inițială a informațiilor, ca și complexitatea subiectelor abordate nu au afectat excepționalitatea întregului demers. Într-o scrisoare din 1942 adresată soției sale Ștefania, Golopenția afirma cu entuziasm nedisimulat: *„Munca de aici merge. Explorăm românii, cu și fără conștiința moldoveniei lor, județ de județ, plasă cu plasă și până în cătunele pierdute. Cum alții caută zăcăminte de preț...”*

Temele de cercetare, cuprinse într-un „Proiect de sumar” redactat de Anton Golopenția, arată ample preocupări: cultura tradițională, biserica și credința, meseriile și industria, colectivizarea satelor și regimul colhozurilor, situația lingvistică, conviețuirea româno-ucraineană (inclusiv căsătoriile mixte), cu toate aspectele adiacente. Golopenția își îndemna permanent colaboratorii să respingă tentația propagandistică, atent la corectitudinea datelor colectate: *„Cea mai mare invenție a secolului o constituie propaganda... Nu pentru asta am venit aici... Voi trebuie să căutați adevărul, așa cum a fost el. Și dacă aflați adevărul, veți afla, de multe ori, că el poate fi neconvenabil... Trebuie să câștigați încrederea oamenilor cu care veți sta de vorba. Prin încredere veți ajunge și la adevăr...”*

În privința rosturilor mai adânci ale cercetării ne lămurește o scrisoare trimisă lui Golopenția (5.11.1943) de către dr. Sabin Manuilă, superiorul său direct și finanțatorul programului I.R.E.B, corespondență care stabilește în termeni cât se poate de categorici obiectivul fundament: *„Fă tot ce omeneste poți face pentru a ajuta. Este unul din principalele rosturi ale oamenilor superiori. Să rezolvăm probleme? Este o șansă rară pentru care trebuie mult noroc. Cred că evenimentele ne împiedică de a realiza idealul nostru. Dar asta nu înseamnă că nu puteți salva nenumărate suflete... Națiunea trăiește și mâine, nu numai astăzi...”*

Drumurile echipelor I.R.E.B. au acoperit spațiul geografic dintre Bug și Nipru, începând de pe malul stâng al Bugului de Sud (Nemirov, Olviopol, Alexandrova, Voznessensk, Șerban, Noua Odesa, Nicolaev), continuând spre răsărit spre Bazinul Donbass (Doneț și Lugansk), Cotul Niprului (cu grupul de sate românești Voloskoe pe Nipru, Kamenskoe, regiunea Dnepropetrovsk) trecând prin Mirgorod, Arkanghelsk, Krivoi Rog, pe râul Inguleț. Traseele au străbătut efectiv județele („oblast”) Vosnessensk, Pervomaisk, Nicolaev, Anamenka și regiunile limitrofe; sute de sate și cătune („hutore”), localități urbane. Au fost cercetate Melitopol, „Poarta Crimeiei” (70 km de Marea Azov, 150 km de Crimeea), Mariupol la Marea Azov și satele din „Doneț oblast”. (Lista așezărilor studiate e lungă, întocmindu-se, în mod riguros, listele care urmau să fie atașate rapoartelor și scrisorilor expediate în țară. (De exemplu: lista localităților cu populație românească din Tauria de Nord - situația pe mai, iunie, iulie 1943 – cuprinde peste 35 de centre, inclusiv o „Moldovă Nouă” și un sat „Volcănești”). Trebuie subliniat că nu am avut la dispoziție hărți contemporane pentru a verifica toponomia folosită în rapoarte și am folosit o hartă întocmită de Nichita Smochină, destul de sumară. (Să notăm că pe această hartă apar un București, un Iași, un Hotin, sate aflate dincolo de Bug). Am apelat, pentru numele actuale, la informații culese de pe internet, întâlnind mai multe dificultăți: toponimia din perioada 1941-1944 a fost schimbată, ca și organizarea administrativ-teritorială din Ucraina sau Federația Rusă. De exemplu: Ekaterinoslav poartă, din 2016, numele Dnipro; Kirovograd a fost redenumit Kropivnițki , tot în 2016. În alte cazuri, nu sunt disponibile date despre zonele regionale restrânse. Astfel, râul Suta, afluent al Niprului, nu este menționat; pe harta lui N. Smochină, în această arie geografică sunt trecute satele românești Hotin, Dimitrievka, Mala Divizia și Varvara. Tot la Smochină apare localitatea București pe cursul mijlociu al Niprului, în fața localității Cremenciuc, acum dificil de reperat. Ca urmare, localizarea unor așezări, ca și denumirea lor contemporană nu au putut fi actualizate cu exactitate.

La începutul anului 1943 I.C.S. a organizat, în sala bibliotecii, o primă informare de etapă, prezentând rezultatele cercetării de dincolo de Bug. Cu această ocazie a fost prezentată o expoziție de țesături populare ale românilor din Bazinul Donețului, cusături care, prin „izvoadele” lor constituiau un indiciu pentru stabilirea regiunii de origine a locuitorilor. Motivele cusăturilor expuse dovedeau o certă identitate cu arta populară românească. Exponatele erau destinate Muzeului de Artă Națională din București și muzeelor din Sibiu și Timișoara. Pe simezele expoziției au fost expuse și fotografiile realizate de Nicolae Economu, înfățișând locuitorii, în diverse ocazii: petreceri, nunți, munca câmpului. Au vorbit Dr. Sabin Manuilă, Anton Golopenția și profesorul Constantin Brăiloiu. Interesul real pe care l-a stârnit manifestarea s-a vădit prin audiența prezentă: Maria (Mareșal) Antonescu, Veturia (Octavian) Goga (ambele doamne se aflau în conducerea Consiliului de Patronaj), profesorii Ion Nistor, Alexandru Tzigara Sarmurcaș, Vasile Stoica (din partea Ministerul Afacerilor Străine), etnograful și scriitorul Emanuil Bucuța.

Pentru a descoperi cât mai mult din spațiul cu populație românească, pe teren s-a apelat și la interviuarea unor informatori – plecați din satele lor – care puteau oferi date despre cătunele unde nu ar fi putut ajunge specialiștii I.R.E.B. Acesta este cazul informatorilor Straton, Nichita și Grosu, întâlniți la Tiraspol, care au furnizat date despre satele românești din Caucaz.

În marea lor majoritate, românii dintre Bug și Nipru se identificau drept moldoveni, numindu-și limba „moldovenească”. Populația de aici, muncitori ai pământului, cu un nivel de instrucție redus sau chiar absent, nu putea să distingă – și nici nu li se putea cere – între un *grai al limbii române* și *limba română* pe care o vorbeau ei înșiși. În plus, unii dintre strămoșii lor veniseră chiar din Principatul Moldovei, colonizați de Ecaterina a II-a (1729-1796). „*Împărătița*” planificase crearea unei „Moldove Noi” și translaarea granițelor „Vechii Moldove”. Ajunși în spațiul răsăritean înainte de unirea din 1859 nu știau nici de „români”, nici de „România”, memorând doar ceea ce le-ar fi povestit străbunii despre țara

moldovenească. Ca atare „amintirea patriei” românești nu exista; se considerau „*moldovieni*”, așa cum făcuseră și înaintașii lor. Nu aveau o conștiință națională – nu aveau cum – dar folclorul lor se referă la originea lor etnică. (De altfel, până la 1792 când intră în componența Imperiului Țarist, Transnistria era o „margină”, o „*kraina*”, unde se stabileau locuitori din Bucovina, Podolia, Moldova, laolaltă cu fugari slavi, ucraineni, polonezi, cazaci, întemeindu-și gospodăriile, departe de o autoritate care să controleze arealul geografic. Cu toate acestea, marea surpriză a echipelor I.R.E.B. a fost descoperirea faptului că locuitorii dintre Bug și Nipru proveneau, de fapt, din toate provinciile locuite de români înainte de crearea, în 1918, a statului național unitar român. Pe lângă emigrarea naturală, spontană, către un teritoriu subpopulat sau nepopulat, a existat și o politică activă de colonizare, promovată de autoritățile țariste, pentru a asigura populația/forța de muncă necesară imenselor teritorii dobândite în urma războaielor victorioase. Începând din sec. al XVII-lea și al XVIII-lea, emigranții din principate își părăseau locurile de baștină din cauza catastrofelor de tot felul (ciumă, foamete, războaie) și a regimului fiscal; încă se mai păstrează expresia: „a da bir cu fugiții”. Imigranții din Transilvania suportau, mai ales după urbariile Mariei Tereza și presiunea catolicizării sau a maghiarizării. Vremurile tulburi îi determinau pe românii din Crișana și din Banat să plece în bejenie spre Rusia „ortodoxă”. În Banat, demilitarizarea satelor grănicerești românești și sârbești a îngroșat rândurile românilor din Rusia. În regiunea Kirovogradului, trei sate – Martanosa, Pancevo, Kani – purtau numele satelor de la vărsarea Tisei în Dunăre de unde plecaseră coloniștii. Fenomenul a existat și invers – deplasări mai reduse către vest – în sensul că muntenii treceau Oltul în Transilvania. Un cântec popular, în circulație până la sfârșitul sec. al XIX-lea, suna astfel: „Hai mândro să trecem Oltul/Să schimbăm vorba și portul/C-aici nu ne priește locul”. Aceeași stare de spirit trebuie să fi existat și printre alți imigranți.

Începând din 1750, prinde contur regiunea Noua Rusie (numită inițial Noua Serbie), concept politico-administrativ care e vehiculat din nou, după anexarea

Crimeii în 2014. Conduși de un anume colonel Lupu (Zverev), cetele de pribegi români primesc pământ în regiunea Ecaterinoslavului. După Pacea de la București (1812) boieri și funcționari din Moldova au fost împroprietăriți în gubernia Kerson: un Catargiu primește 24.000 desetine (1 desetină, rus.=1,09 ha rom.), Scarlat Sturdza (primul guvernator al Basarabiei) 12.000 desetine, un Cantacuzino 10.750 desetine, consilierul Cucu 6.050 desetine ș.a. Un studiu cuprinzător publicat de Nicolae Dragomir urmărește transhumanța ciobanilor din Mărginimea Sibiului. Drumurile i-au purtat în Turkmenistan, Daghestan, regiunea Terek, Bataisk de lângă Don și Caucazul de Nord. Unii dintre acești păstori iernau cu turmele lor în bălțile Niprului. Destui au rămas pe loc, suferind de pe urma politicilor de „răsculăcire” (deschiaburire) de după revoluția bolșevică (Dragomir N., bibl.). Anterior acestui volum, unele surse au menționat caravanele aromânilor („carvanarii”) din Zagorul Pindului care ajungeau la Chișinău și Odesa, înaintând până la Nijni Novgorod, la confluența fluviului Volga cu afluentul său Oka.

Până la adoptarea teoriei „moldovenismului”, autorii sovietici recunoșteau caracterul românesc al populației stabilite la est de Nistru. Astfel, geograful Lev Semionovici Berg (născut la Tighina), în lucrarea „Populația Basarabiei” (Ed. Academia de Științe a Rusiei, Petrograd, 1923) preciza: „Moldovenii sunt românii care populează Moldova, Basarabia și părțile vecine Basarabiei, a guberniilor Podolia și Kerson; într-un număr mai mic ei locuiesc, de asemenea, în gubernia Ecaterinoslav”.

Folclorul românilor stabiliți dincolo de Bug documentează, indirect, locurile de unde au plecat bunii și străbunii lor. Surprinzător este faptul că țărani stabiliți la mii de km depărtare de țară – unii dintre ei fără să-și fi părăsit vreodată cătunele izolate – pomenesc, în cântecele lor, de locuri și localități care nu aveau, practic, de-a face cu orizontul stepei unde își duceau traiul.

Gheorghe Retegan, participant la cercetările I.R.E.B. povestește: „Mi-a cântat o babă din Bazinul Donețului – *„Jiule pustiule/Secați-ar izvoarele/Să trec cu chicioarele“.*” Nu zicea „picerele” cum zic oltenii, ci „chicioarele”. Deci se

moldovenizase, chiar dacă ea fusese olteancă... Nu ea, străbunica ei.” (Prof. dr. Golopenția S., bibl.).

Anton Rațiu consemnează câteva cântece auzite la ciobanii din Crimeea:

- „Du-te drace de te suie/Pe masă la *Orăștie*/
Și ie drumul care scrie/Muscalii la cătănie”
- „Câte târguri am umblat/Piste-ai tăi ochi n-am dat/
Numa-n târgu' *Chișinău*/Crește-o floare-n chipul tău”
- „Cât îi *Țara Ungurească*/Nu-i ca fata rumânească/
Așa-naltă și frumoasă...”
- „Murguleț cu coama val/Hai de-o vale și-ncă-un deal/
S-ajungem noi în *Ardeal*/Să-mi văd pe surori și frați/
Cei de țară-nstrăinați”
- „Murguleț, inim-aprinsă/Hai mă scoate pân-la *Tisa*/
C-acolo-i tabăra-ntinsă”

Într-un cântec baladesc, haiducul stă de vorbă cu murgul său pe drumul până la *Cernăuți*, unde își întâlnește tovarășii:

- „C-acolo toți frații vin/Din *Soroca* și *Hotin*/
De la *Bălți* și din *Orhei*”

Geografia subiectivă care apare în poezia populară e mai puțin amintirea unor experiențe personale, cât memoria reziduală a celor auzite, cândva, în familie. Astfel, apar cele trei cursuri de apă (Bugul, Nistrul și Prutul) de care fusese legată existența comunităților:

- „*Bugule* mâlosule/Săca-ți-ar izvoarele/Să-mi petrec chicioarele/
Să-mi văd suriuarele/Șe mai fac sărmane”
- „*Nestri, Nestri*, malu tău/Dipărți-s di neamu'meu”
- „Trecu-i *Nistru*-n ceia parte/În neagra străinătate”
- „*Prutu* ista ne desparte/*Prutu* ista n-are moarte/

De ne-om pune noi cândva/Și cu gura l-om săca”
 – „Frunză verde saminoc/Am să trec/*Prutu* înot/
 Și-am să-l trec în cela mal/Să mă răcoresc de-amar”

Folclorul cules de echipele I.R.E.B. transmite repetat sentimentul apăsător de înstrăinare trăit de primii coloniști ai Estului. Cântecul „Frunză verde păpușoi” a avut o circulație quasi-generală în satele dintre Bug și Nipru:

„Frunză verde păpușoi/Ne-a avut maica pe doi/
 Unu marți, da unu joi/Și-o umplu țările cu noi
 Frunză verde de secară/Și-o purces maica prin țară
 Să ne strângă grămăjoară/Să ne strângă, să ne plângă
 Da’ de strâns nu ne-o mai strâns/S-o pus jos și tot ne-o plâns.”

Fără să amintească locul de baștină, cei plecați departe tânjeau după „frați” (în sensul de „conașionali”, de „neam”) și o „țară” unde să regăsească sentimentul de unitate, dorindu-și, așa cum mărturisește versul popular, să vadă „*frații grămăjoară/adunați toți într-o țară*”; fără să conștientizeze își doreau o patrie sanctuar. Câteva cântece din Transbugia amintesc amarul experienței imigranților:

„Crește popu dânr-un sânge/Străinia mă mănânce/
 Crește popu dânr-un glod/Pui străin am să mă-ngrop”.

Un studiu semnat de Ion Apostol, participant la I.R.E.B. (Apostol I., bibl.) înregistrează onomastica frecventă în 15 sate așezate pe malul stâng al Bugului și alte 10 sate din regiunea Kirovograd. Onomastica era românească: Anghel, Albu, Balaban, Barbălată, Bârlădeanu, Căprior, Codreanu, Ciorbă, Dinu, Dănilă, Florea, Focșa, Găină, Gălușcă, Harbuz, Huțul, Iacob, Irimia, Lăpușneanu, Lupașcu, Manea, Moldovan, Munteanu, Oancea, Oprea, Pană, Picirița, Plăcintă, Rasol, Rață, Român, Sandu, Scarlat, Smochină, Sprânceană, Talpă, Tălmaci, Țigănaș, Ursache,

Ursu, Vasilache, Veveriță, Zir, Zmeul. Potrivit autorului: „Tabloul acesta onomastic constituie una dintre dovezile puternice ale românității moldovenilor de la est de Bug. El poate oferi interesante sugestii asupra ținuturilor românești de unde au plecat băjenarii de odinioară „.

Etnomuzicologul Constantin Brăiloiu, invitat de Golopenția să studieze folclorul muzical în satele Lisa Hora, Martinosa, Horosco (Elisavetgrad) și Alexandrovca (Vosnessensk) a înregistrat mai multe discuri pentru Arhiva de Folclor. Profesorul Brăiloiu a constatat mai multe asemănări cu muzica țărănească din Muntenia și Oltenia decât cu melosul din Moldova, Basarabia sau Bucovina, ținuturi apropiate de regiunile estice cercetate. După autoexilarea sa în Elveția, Constantin Brăiloiu a inclus cinci dintre piesele muzicale înregistrate în Transbugia în colecția pe care o editează la Geneva. În România, vechile înregistrări par de negăsit (Brăiloiu C., bibl.).

Comunitățile țărănești cercetate indicau o îndârjită menținere a culturii tradiționale comune, în linii generale, în toate ținuturile locuite de români. Marile evenimente din ciclurile existențiale (naștere, căsătorie, moarte) respectau modelele culturale cunoscute în etnografia noastră. Organizarea casei și a gospodăriei (cultura materială) și obiceiurile tradiționale de sărbători (spiritualitate) au împrumutat mai puțin sau deloc de la ucrainenii și rușii cu care conviețuiau. Colindele Crăciunului sau Plugușorul urat la trecerea dintre ani, de exemplu, nu sunt decât variante locale ale aceluiași tezaur folcloric. Păstrarea limbii materne (limba română în grai moldovenesc) – chiar dacă, inevitabil, ucrainizată sau rusificată – a dovedit cercetătorilor o rezistență etnică neobișnuită. În contact cu românii (militari din teatrul de război sau antropologi din echipele I.R.E.B), localnicii spuneau, cu vădită mirare: „*Ori dumneavoastră sunteți moldoveni, ori noi suntem români, că tari ghine ni-nțălegim...*”. Anton Rațiu a vorbit despre o *identitate de structură spirituală*, explicând: „Toți cei de acolo te primesc cu aceeași căldură și ospitalitate caracteristică neamului nostru, cu același suflet cald ca și românii din preajma Carpaților. Iar dacă asiști la manifestările lor

de sărbători, greu poți crede că te afli atât de departe de pământul patriei și foarte greu poți crede că ei au trăit atâtea generații ruși complet de trupul patriei. Când vezi toate acestea, este cu neputință să nu te întrebi ce forță i-a putut menține atât de statornici în păstrarea identității lor, în ciuda tuturor tendințelor de slavizare la care au fost supuși, nu de puține ori, cu brutalitate” (Prof. dr. Golopenția S., bibli.).

Firește, complexitatea studiului sociologic realizat sub conducerea lui Anton Golopenția nu poate fi prezentată aprofundat în spațiul restrâns al unui articol. Ne limităm să enumerăm, strict ilustrativ, temele majore de cercetare - unele finalizate în studii și referate, altele nu – pe care le-au urmărit echipele I.R.E.B. Menționăm astfel: observații lingvistice (Eugen Seidel), studii folclorice (Anton Golopenția, Ion Apostol, Anton Rațiu, Ion Chelcea, Diomid Strungaru), Crăciunul și Anul Nou la românii de la est de Bug (Ion Apostol), graiul românii orientale în cadrul unității și latinității limbii române (Diomid Strungaru), românii și ucrainenii (Popescu Gheorghe), organizarea administrativă sovietică (Ion Oancea), ideea de justiție (Gheorghe Bucurescu), mecanismul și principiile sistemului educativ (Nicolae Marin Dunăre), asistența socială (Traian Georgescu), funcționarea colhozurilor (Bucur Șchiopu), organizarea comerțului și creditului (P. Mihăilescu), administrația românească în Transnistria (Ion Oancea).

În ceea ce privește răspândirea românilor în Rusia și Ucraina (fosta R.S.S. Ucraineană) două referate întocmite de Alexandru Smochină oferă perspectiva generală:

- Primul grup de localități cu populație românească se găsea între Nistru și Bug (Transnistria propriu-zisă). Așezările începeau la nord de Moghilău, deasupra orașului Balta și se întindeau în est, pe ambele maluri ale Bugului de Sud. La vest, localitățile urmau cursul Nistrului, fără întreruperi, până în sud, spre Limanul Nistrului, în apropiere de localitățile Maiaki și Ovidiopol.

- Al doilea grup ocupa malurile Bugului, începând la sud de orașul Olviopol (aproximativ vis à vis de Golta, pe malul stâng), iar la est, până dincolo de satele Moldovanka, Moldovka și Odaia. Satele românilor continuau spre sud, pe malul drept, până la Novaia Odesa.
- Câteva așezări existau în regiunea Nicolaev, Teaghinka și Kerson.. În orașul port Odesa, unul din cele trei cartiere locuite de români se numește și acum „Moldovanka”.

Alexandru Smochină a elaborat studiul (probabil în 1941), fiind destinat informării cercetătorilor din teren. Autorul – fiul lui Nichita Smochină – era la acea dată funcționar în cadrul I.C.S. Atât textul citat aici, intitulat „Așezarea și răspândirea românilor în Ucraina și Rusia”, cât și un al doilea referat, datat 25.5.1941 (cu titlul „Așezările românilor de peste Nistru”) au fost descoperite, prin eforturile doamnei profesor Sanda Golopenția, după mai multe decenii (abia în iunie 2002) în „Fondul G”, arhivat obscur, fără alte mențiuni, în depozitele Institutului Național de Statistică.

În afara celor două grupe principale de populație românească, au existat (mai există oare?) insule compacte de sate în jur de Elisavetgrad, în regiunea Dnepropetrovsk pe Nipru, câteva așezări în ținutul Kievului, la est de Kiev. În regiunea Jitomir (cu localitățile Berdicev, Singura, Traian, Răuța ș.a.) prezența românilor se datorează, probabil, colonizărilor dintre sec. al XIV-lea și al XVI-lea. În regiunea Harcov, unde se refugiase Dimitrie Cantemir, autorul apreciază – fără să dezvolte ideea – că românii/moldovenii se aflau acolo dinainte de sosirea domnitorului. În Caucazul de Nord, pe râul Terek care se varsă în Marea Caspică se aflau satele din apropierea orașului Mosdok. Dincolo de Marea Caspică au fost menționate colonii în jurul orașului Verone sau în regiunea Akmulinsk. În urma războiului Crimeii, pe malul răsăritean al Mării Negre, au fost așezați primii coloniști români, între orașele Krinsnodar, Novorossiisk și Gagry. În Peninsula Crimeea, prezența românilor e semnalată în jurul localității Perecop, satele

Subsan, Soloniești, Tamaba. Studiile lui Al. Smochină oferă informații interesante despre românii din Siberia care au fost împrăștiți acolo sau au fost exilați în perioada țaristă ori după 1929 când a început colectivizarea. Între 1914 și 1918 sunt duși în Siberia românii căzuți în prizonierat, majoritatea lor fiind transilvănenii care au luptat în armata austro-ungară.

Multe din localitățile bejenilor români aveau nume românești: Arcași (pe malul drept al Bugului), Grădinița, Șerban, Slobozia Valahă (între Nistru și Bug), București, Vaslui (pe Nipru), Olteanka, Voloskaia (Valaha), denumirile geografice indicând explicit naționalitatea locuitorilor.

O încheiere la această succintă prezentare a campaniei de identificare a românilor de la est de Bug trebuie să cuprindă și destinul oamenilor care au realizat studiul, ca și posteritatea enormului material documentar rezultat în urma efortului de cercetare.

OAMENII

Anton Golopenția și-a continuat activitatea în cadrul I.C.S. în funcția de director general (1947-1948). În 1950 a fost arestat (ridicat din Biblioteca Academiei) în procesul lui Lucrețiu Pătrășcanu cu care colaborase anterior. Nu a mai fost eliberat din detenție. Moare în închisoarea Văcărești la numai 42 de ani, după ce „cunoscuse” tehnicile de interogare care începuseră să fie folosite în Republica Populară Română. În 1996, George Popescu, fostul său colaborator, îi aduce un cald elogiu, spunând esențialul despre Anton Golopenția: *„Domnia sa știa că nu eram doar un teritoriu și o populație. Ci un popor și o țară”*. Nicolae Betea a fost condamnat la 10 ani închisoare și cinci ani domiciliu forțat în Bărăgan, lângă Fetești. A murit într-un azil de bătrâni din București. Constantin Pavel, care a executat, și el, o condamnare identică, înnebunește. Sabin Manuilă a reușit, în 1948, să părăsească România, stabilindu-se la New York. Aflat pe pământ american, colaborează cu dr. Wilhelm Filderman, fostul conducător al „Uniunii

Comunităților Evreiești”. Împreună elaborează studiul „Evoluția numerică regională a populației evreiești din România”. Anton Rațiu, de asemenea, anchetat de securitate, avea să scrie în volumul publicat în 1994: „Viața mi s-a scurs pe același fâgaș, al aceluiași destin întunecat, amar, obscur. Destin hărăzit de mereu aceeași și aceeași sursă cinică și barbară”.

Nichita Smochină, recunoscut acum drept cel mai reprezentativ exponent al românilor transnistreni, a fost nevoit să se ascundă în munți un timp. Supravegheat operativ de securitate – situație de care era conștient – evita să-și mai întâlnească apropiații pentru a nu-i expune unor eventuale măsuri administrative. Târziu, i se recunoaște calitatea de membru corespondent al Academiei, dar fără să primească și pensia la care era îndreptățit în această calitate. Alexandru Smochină care funcționase ca subprefect în Guvernământul civil al Transnistriei (1941-1944) a fost interogat cu privire la activitatea sa din Tiraspol și Berezovca în timpul războiului. În decembrie 1948 a fost arestat de securitatea română și predat organelor sovietice de „specialitate”. Rechizitorul împotriva sa menționa următoarele infracțiuni prevăzute în Codul penal al R.S.S. Ucrainene: „spionaj împotriva statului sovietic”, „propagandă antisovietică pe timp de război” și... „românizarea moldovenilor”. În 1949 a fost condamnat la 25 de ani de Gulag, pedeapsă pe care a executat-o la Kolâma, Republica Yakuția, dincolo de Cercul Polar. A fost eliberat în 1956.

Nu toți colegii și colaboratorii lui Golopenția au avut de suferit: Henri H. Stahl și-a continuat opera. În 1969 primește titlul de „profesor emerit al R.S.R”, devenind, în 1974, membru corespondent al Academiei Române. Corneliu Mănescu a ajuns ministru de externe, demis în perioada Ceaușescu. Traian Herseni a continuat să-și publice studiile de referință până la încetarea din viață. Ovidiu Bârlea a lucrat la Institutul de Folclor București. În 1981 a semnat excepționalul studiu „Folclorul românesc „ (volumul II publicat în 1983). Întreaga sa activitate a fost recunoscută ca o pagină de excepție în istoria folcloristicii românești. Nicolae Marin Dunăre va publica mai multe lucrări de artă populară,

studii despre portul popular, broderii țărănești și ornamentica tradițională. Gheorghe (George) Retegan, arestat în 1950 sub acuzația de „crimă de înaltă trădare”, va fi achitat de Tribunalul Militar București. A publicat în „Revista română de statistică”. Până la pensionare a fost profesor la A.S.E. și la Universitatea București.

MATERIALUL DOCUMENTAR

Represaliile care s-au abătut asupra unora dintre cercetători au fost însoțite de o politică de respingere a oricărei analize a rezultatelor obținute pe teren în condiții vitrege și datorate numai și numai abnegației membrilor echipelor coordonate de Anton Golopenția. Materialul documentar oferit cercetătorilor spre studiu, analiză și, eventual, spre actualizare, nu a mai fost valorificat din punct de vedere academic, științific sau documentar. În parte, acest dezinteres a fost încurajat și de atenuarea interesului pentru destinul românilor din afara țării, în general, și a românității răsăritene, în special. Volumul publicat de Anton Rațiu în 1994 a reprezentat singura apariție referențială după mai mult de 50 de ani. Abia în 2006, când apare monumentală monografie a activității I.R.E.B., editată de Sanda Golopenția, preocupările unei generații de valoare au fost readuse în atenția publică; o generație care a continuat opera înaintașilor fără eforturile cărora am fi rămas doar o populație obscură, îngroșând rândurile locuitorilor dintr-un imperiu vecin. Comunitățile studiate între 1941 și 1944 au suferit, ele însele, un proces de deznaționalizare/asimilare. Vasile Harea sesizase, mai devreme, că situația grupurilor izolate în stepă nu poate dăinui: „Această stare de lucruri nu poate să se prelungească la nesfârșit. Înstrăinarea completă îi amenință...”. Lucrurile s-au schimbat după cel de-al Doilea război mondial când, potrivit propagandei sovietice, aceste grupuri de populație au început: „*Să trăiască în familia unită a popoarelor Uniunii Sovietice, fiind egali în drepturi, fericiți și liberi*”. Procesul de pierdere identitară a continuat în ritm accelerat; aria limbii române s-a restrâns

totodată dramatic. Dispariția grupurilor etnice, minoritare, izolate de masa mare a conaționalilor nu reprezintă, la scară istorică, un caz singular. În ceea ce privește evoluția populațiilor românești, se cunoaște cazul *pisticoșilor*, locuitori valahi din Bitinia, în nord-vestul Asiei Mici sau situația *goralilor* din Polonia, desprinse, în timp, din trunchiul lor etnic. După decembrie 1989, nici noi nu ne-am mai preocupat de cei rămași departe. Exceptând fotografiile prof. Vasile Șoimaru și un documentar realizat de Marian Voicu pentru Televiziunea Română, nu există alte mărturii contemporane despre românii/moldovenii de la est de Bug. Cu atât mai remarcabile au fost cercetările folcloriștilor din Chișinău, sub direcția Academiei de Științe a Moldovei (la acea epocă, încă R.S.S.M.) în regiunile Nikolaev, Khirovoograd, în raioanele Voznesensk, Arbuzinca, Pervomaisk, Olsansk (1969-1970) sau în Nordul Caucazului (1987-1988). Trebuie menționate culegerea de folclor moldovenesc „Și cânt codrului cu drag” publicată în 1987, volumul lui T. Colac „Nistrule, apleacă-ți malul. Folclor poetic din Transnistria” apărut la Chișinău în anul 2004 sau lucrarea „Folclor românesc de la est de Nistru, de Bug, din Nordul Caucazului” publicată în două volume sub egida Institutului de folclor al A.S.M., Chișinău, 1987.

Jurnalistul de televiziune, Marian Voicu a oferit un documentar impresionant care ne îngăduie să vedem astăzi o comunitate românească ce fusese studiată și de participanții I.R.E.B. Sub titlul „Români uitați. Moldovenii de dincolo de Prut”, reportajul intră în viața locuitorilor din Martânoșa și Gruțkoe, regiunea Kirovograd, sate aflate în stepa ucraineană de peste 300 de ani. Aflăm un grup uman marginalizat care-și practică limba maternă în cadrul limitat al relațiilor de familie; o limbă de ogradă. Deși își vorbesc limba numai în jurul mesei – așa cum apar filmați – limba română rămâne singurul reper de identitate și o sursă puternică de confort identitar. Sunt conștienți de precaritatea vieții lor. Îi atrag atenția reporterului că mai vorbesc limba română, deși influența limbii ucrainene, chiar ei recunosc că „a calicit limba”. Unul „grăiește curat”, dar un puști declară „*Ia niznaiu moldovski*”, cu toate că înțelege limba maternă. Școala e în ucraineană,

iar biserica nu și-a revenit după decenii de „ateism științific”. Mătușa Maria Vartic se arată mai sceptică și precizează, râzând, că ei vorbesc... „*limba martânoșă*”. Mai au rude în Moldova (Basarabia), pe la Cahul. „Acolo e România?”, întreabă o mătușă. „Nu“, vine răspunsul. „Nu încă?!”, se miră mătușa (filmul, realizat în iunie 2000 este disponibil pe *vimeo.com*). Gustul amar care persistă după vizionare avertizează că, în absența unui sentiment real de solidaritate culturală și lingvistică, românii estici pot fi considerați, de-acum încolo, doar un subiect de arhivă, o pagină de carte cumpărată la anticariat, un expozeu istoric; fără materialitatea solidă a unei existențe sociale. O amintire...

Temele de cercetare și metodologia aplicată în teren, aprofundate de proiectul I.R.E.B., constituie o operă unică, ea oferindu-ne și azi argumentele pentru a înțelege mai bine mecanismele asimilării. Subiectul este cu atât mai actual cu cât marile migrații contemporane spre statele Uniunii Europene, spre S.U.A sau Canada și nu numai, indică și un scenariu posibil al pierderii condiției naționale originare. Un avertisment care justifică abordarea de urgență a fenomenului. Exodul masiv al populației României și deteritorializarea sentimentului identitar pot fi urmate de un proces de deculturalizare, desfășurat în etape, desigur, dar ireversibil.

În sfârșit, soarta țesăturilor expuse în 1943 la sediul I.C.S. trebuie urmărită peste ani. Conform art. 12 din Convenția de Armistițiu (publicată în Monitorul Oficial nr. 219/22 septembrie 1944) semnată la Moscova de către Lucrețiu Pătrășcanu și mareșalul sovietic Rodion Malinowski, guvernul român s-a obligat să restituie, în „desăvârșită bunăstare”, valorile luate de pe teritoriile Uniunii Sovietice în timpul războiului. Astfel, toate cusăturile - textile de interior sau de port - lucrate în șezători de țărăncile românce din Donbass au devenit „captură de război” care trebuiau restituite. Ștergare, șervete, păretare, chilimuri, pături înflorate, scoarțe, broderii în fir de lână sau de mătase, căpătâie (fețe de perne) au devenit, la insistența învingătorilor – subit interesați de arta populară românească

– „prada de război” a învinsului. Nu au mai ajuns în muzeele noastre etnografice. Au fost restituite Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste.

În mod cu totul miraculos, o mică parte din cusături rămăseseră în grija familiei Golopenția în așteptarea unor vremuri prielnice. După emigrarea doamnei Sanda Golopenția în S.U.A., o parte din țesăturile achiziționate la schimb pe malurile Donețului au reintrat în posesia fiicei sociologului Anton Golopenția. În anul 2006, aceasta donează piesele Muzeului Țăranului Român. După 71 de ani, țesăturile ajung, din nou, în fața unui public avizat: se organizează expoziția „În urma acului. Români de peste Bug”, coord. Ioana Popescu, M.Ț.R., 2014.

Un epilog nesperat, singurul marcat de încredere și stăruință.

ROMÂNII DE LA EST DE BUG: IMAGINI VECHI

Românce la șezătoare, Dombas (fotografie I.R.E.B.).

*Sursa: Catalogul expoziției „În urma acului. Românii de peste Bug”.
Muzeul Țăranului Român, București, 2014.*

Ședință de înregistrare audio (fotografie I.R.E.B.).

Sursa: Ibidem

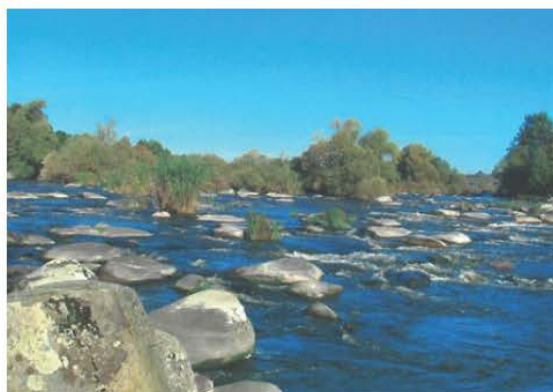
Satul Horoțkaia cu populație românească (fotografie I.R.E.B.).

Sursa: Ibidem

ROMÂNII DE LA EST DE BUG

Peștera (Nemirov) pe malul drept al Bugului, reședința lui Gheorghe Duca, domnitorul Moldovei și hatman al Ucrainei.

Pragurile Bugului.

Câmpia Slavo-Serbiei lângă localitatea Frunze.

Fotografii: VASILE ȘOIMARU

SOLITUDO GETARUM: SUDUL BASARABIEI

Din București până la Cetatea Albă sunt 300 de kilometri; mai puțin decât până la Oradea (450 km) sau Sighetul Marmației (500 km). Cu toate acestea întreaga regiune pare din altă lume. Ce trebuie să faci ca să o înțelegi este doar să te îndrepti țintă spre est. De la Galați o iei spre Oancea, treci Prutul și intri prin Giurgiulești în vama noii „Republici a Moldovei”. Aici te întâmpină o relicvă a fostei guvernări comuniste, un cadou de la fostul președinte Voronin: un tun dezafectat, instalat pe un postament de piatră care poartă inscripția: „Nu vă vom uita. Nu vom uita”. Nu poți să nu remarci că piesa de artilerie are țeava orientată exact spre orașul Galați. Vameșii sunt indiferenți. Câțiva, chiar prietenoși. Aici se află „zona economică liberă”, singura ieșire la Dunăre a Moldovei de est, port care ar fi trebuit să deschidă fostei republici sovietice accesul fluvial și, mai departe, spre mare; trebuia să fi deschis legătura cu restul lumii. Promisiunea unui comerț naval înfloritor nu a apucat totuși să se împlinească. Acești 0,8 km de țarm dunărean, cu infrastructura portuară, nu au reușit să țină locul vechilor hotare ale Moldovei. Nu au reușit nici să readucă prosperitatea pe malul nordic al brațului Chilia, așa cum fusese odată, după unirea din 1918, când am ridicat împreună întreaga bază turistică a locurilor, cu stațiuni elegante și o economie promițătoare sprijinită pe agricultură, activități piscicole, sărării de mare sau plantații viticole. În perioada sovietică, Chișinăul construisese aici pentru „oamenii muncii” cămine, hoteluri, baze de tratament. După război, totul a rămas în administrarea R.S.S. Ucrainene și au format ulterior obiectul negocierilor cu Ucraina. Tratatul a fost încheiat cu pierderea respectivelor stațiuni și o promisiune de despăgubire pentru investițiile făcute aici de moldoveni.

După nici doi km, părăsești vama moldovenească și intri în vama ucraineană. Înlauntrul fâșiei de peste Prut traversezi, așadar, trei puncte vamale: românesc, moldovenesc și ucrainean, deși te găsești tot timpul în arealul aceleiași Români interbelice pe care nu încetăm să o evocăm. Vameșii te întâmpină circumspecți, dar vigilenți. Vor să știe unde te duci, de ce te duci, ce ai de declarat, dacă transporti cărți în limba română și alte asemenea. Procedura interzicerii accesului este frecventă. Am mai multe amintiri cu ghinionști escortați militarește înapoi. (Cărțile și tricolorul românesc sunt suspecte, nu și contrabanda cu țigări care, totuși, susține plătând economia locală). Până acum, totul se încadrează în tiparul cunoscut al practicilor vamale. Cei care au cunoscut, în socialism, atitudinea mohorâtă a funcționarilor vamali, pot observa că suspiciunea de altă dată se păstrează cu grijă. Oricum, nu ai sentimentul că ești bine venit. O mică „atenție”, dată cui trebuie și când trebuie, ajută. Pleci mai departe, străbătând satele din raionul Reni care amintesc de cele din Moldova noastră. Ca să ajungi la Cetatea Albă, poți să folosești ruta sudică sau itinerarul nordic – cu mai multe ocolișuri – dar care îți oferă prilejul să vezi Bolgradul, capitala bulgarilor încurajați de țari să se așeze în aceste locuri. Itinerarul prin sud este mai drept și îți permite să te bucuri de frumusețea stranie a locurilor: un peisaj de stepă, indiferent, dar nu ostil locuirii. Pe traseul nordic, plecând din Reni – fostul ținut al Tomarovei – întâlnești localitatea Tatarbunar. Acolo a avut loc, în 1924, „răscoala” regizată de Stalin. Un monument cu flori de plastic și coroane, perfect întreținut, păstrează și acum, pentru veșnicie, o flacără aprinsă în amintirea „revoluționarilor” și „răsculăciei”. Treci prin Sărata, fostul centru al coloniștilor germani, dispersați prin deportări, pușcării sau emigrare. Urmează Bairamcea – astăzi numită Nikolaiivka –Novorosiiska. La capătul drumului găsești cetatea Limanului Nistrului.

Eu am folosit, însă, la fiecare drum, traseul sudic pentru că duce mai aproape de comunitățile românești. Nu întâlnești indicatoare rutiere, o rămășiță a organizării sovietice. Drumul spre Răsărit te poartă printr-o lume ascunsă, unde

miasmele trecutului bolșevic sau prezentul ucrainean te copleșesc și îți transformă călătoria într-un fel de expediție printr-un fel de teritoriu: un spațiu necunoscut și totodată familiar. Statuile și monumentele colhoznice sunt primele care îți sar în ochi. Agricultori și agricultoare, cu sau fără muncitori, strângând în mâini, deasupra capetelor, secera și ciocanul, dar și nelipsita legătură din spice de grâu. În patria „socialismului biruitor”, comisarii au fost atenți să evidențieze cu tâlc deosebirea dintre muncitorii „revoluționari” și țărănimea „muncitoare”. Marinarii flotei baltice, umăr la umăr cu soldații diferitelor arme, au rămas pe postamente monumentale ca să ducă mai departe lupta de clasă și războiul cu toți dușmanii „noii orânduiri”. Încremențiți, au rămas pe loc, chiar și după ridicarea asediului partinic, odată cu implozia „săiuzului” și ruina „ureseseului”. Statuile lui Vladimir Ilici Lenin, de care te împiedici la tot pasul, ni-l înfățișează cu mâna dreaptă ridicată către viitorul luminos promis noroadelor. Multe, foarte multe busturi cu steaua roșie în cinci colțuri tronează pe soclu, ca un cenotaf inutil al unei religii părăsite și de adoratori și de sacerdoți. Puținele ruine ale vechilor conace, cu zidurile lor mușcate de igrasie, cu tencuiala de un galben murdar, fetid, doar ele mai amintesc azi de forfota care, odinioară, mustea pe aici. Căminele culturale sătești, cu frontoane supradimensionate și coloane ionice, adăpostesc efigiile din ghips ale revoluționarilor Marx, Engels, Lenin și Stalin. (Trebuie să spun că, după anexarea Crimeei, autoritățile ucrainene au mai „plivit” terenul de astfel de vestigii).

Te sufocă absența oricărui element din prezent...

Dacă așezările vorbesc despre o istorie dispărută, peisajul sugerează un prezent continuu din care lipsește, pur și simplu, timpul. O liniște geologică plutește în cer și peste pământ. În bălțile de la marginea dinspre Ismail a orașului Reni cuibăresc păsările Deltei, lișițe, cormorani, rațe sălbatice, multe păsări nepăsătoare și neînfricoșate de apariția noastră. Mirajul acestor pământuri se înfățișează straniu în frumusețea frustă a locurilor, ademenitor, așa cum trebuie să le fi apărut odată popoarelor stepei și celorlalți veniți să-și găsească o patrie aici.

Apă și iarbă. Puține păduri. Bulbul frumoaselor cupole ale bisericilor rusești înțepă, din loc în loc, cerul azuriu. Lipsesc mestecenii. „Unduiri de lanuri și popoare”, cum se exprima Gheorghe A. Cuza. Lacurile care tivesc la nord brațul Chilia transformă orizontul într-un nemărginit primitiv, modulat, la nesfârșit, de lumina venită dinspre Dunăre și Mare; așa ca lumina difuză din Dobrogea învecinată. Vara, întregul peisaj e patrulat, din înalt, de imenși nori *cumulus*. Lacurile întinse între Galați și Cetatea Albă poartă denumiri misterioase, sporind sentimentul de istorie încremenită pe deasupra apelor: Cartal, Catlabug, Ialpuș, Cuhurlui, Chitai, Șabolat...

O variantă a traseului sudic parcurge o parte a litoralului pontic prin fosta salbă de stațiuni marine – odată destinații mondene. După Burmas (Lebedivka), Budachi (Primorske), Burgaz (Zatoka) drumul apucă spre stânga Nistrului, prin Șaba și Șaba-Sat, fostele colonii de elvețieni, până la Cetatea Albă.

REPERE ISTORICE

Locurile au fost populate, din vremurile vechi, de traci, cu multele lor neamuri și ramuri întinse până la Gurile Bugului. Strabon (63 î.Hr.-23 d.Hr.) a denumit „solitudo getarum” întregul teritoriu delimitat de Pontul Euxin (Marea Neagră), Istru (Dunărea) și Tyras (Nistru), atribuindu-l geților. Delimitarea pe care a introdus-o coincide, în linii generale, cu ceea ce astăzi numim Sudul Basarabiei. Strabon aparținea grecilor pontici și avea o bună cunoaștere a triburilor trace, scriind despre getodaci, despre limba pe care o vorbeau și despre aria geografică pe care se găseau răspândiți. În dicționarul latin-român, „solitudo” se traduce prin „singurătate” sau „pustietate”, adică un loc nelocuit sau cu puțină populație... Călătoriile lui Strabon la geți – venind de la Olbia, colonia Miletului de la Gura Bugului (Hypanis) – i-au permis să cunoască și populația regiunii. El, cetățean al Greciei Romane, locuitor al polisului, cetatea-stat, membru cu drepturi politice depline al demosului, participant la dezbaterile din agora, în mod sigur nu

avea cum să vadă, în ierburile uscate ale Bugeacului, decât o pustietate neprietenoasă. În „Getica”, Vasile Pârvan a tradus expresia „solitudo getarum” mai aproape de realitatea istorică, numind-o „stepa geților”. Cimerienii, considerați trib tracic (alți istorici îi consideră doar înrudiți cu ei) au dat numele strâmtorii Kerci (Marea Azov). Această strâmtoare, numită Ienikale, a fost cunoscută ca Bosforul Cimerian, așa cum canalul de Constantinopole a fost numit, cândva, Bosforul Tracic. Marea Neagră pare să fi fost „lac tracic”. Stăpânii, de fapt, ai regiunii și-au văzut de-ale lor, după cum o dovedește comerțul pe care îl făceau cu populațiile vecine. Nu s-au aventurat, însă, pe căile maritime ale pontului și, astfel, au creat un avantaj imens pentru grecii deprinși cu navigația și negoțul maritim. Grecii începuseră, pe la începutul mileniului I î.Hr., marea aventură pontică. Au numit Marea Neagră mai întâi „Marea neospitalieră”, adică „Pontos Axeinos”. Începând din sec. al XVIII-lea î.Hr. când apar coloniile și lucrurile mergeau mai bine pentru ei, îi vor spune, mai optimist, „Pontus Euxinus”, respectiv „Marea ospitalieră”. Coloniștii ionieni s-au îndreptat spre nord-est, descoperind gurile fluviilor Istros (Dunărea), Tyras (Nistru) și Borysthenes (Nipru). Histria – cum a descoperit Vasile Pârvan – avea la Dunăre o colonie-soră numită Ponce. Către vărsarea Donului, grecii au fondat colonia Tanais, pe țărmul apusean al Bosforului Cimerian colonia Panticapaeum (azi Kerci), iar pe malul estic al strâmtorii, la gurile Kubanului, colonia Phanagoria. Marea Neagră devine, cu timpul, un „lac grecesc”, expresie care se va perpetua pentru a desemna hegemonul regiunii maritime – „Stăpânul mării” – ajuns mai apoi „lac turcesc” sau „lac rusesc”. Elenii au înțeles de timpuriu poziția excepțională a locurilor așezate la o răspântie geografică promițătoare de avantaje. Inițiativele grecilor nu erau chiar o premieră, de vreme ce fenicienii (alți navigatori experimentați și negustori abili) își construiseră, la vărsarea Nistrului, propriul oraș: Ofiuza. Perșii intuiseră și ei importanța strategică a zonei, pregătind o expediție militară sub conducerea lui Darius cel Mare (550-486 î.Hr.). Vor fi învinși de geți. Ar fi prima intervenție armată impusă de înaintarea popoarelor

stepei, în principal contra sciților care hălăduiau pe țărmurile nordice ale Pontului. Astfel, vatra viitoarei Cetăți Albe fusese deja fixată, legată de mare, de Nistru și, mai ales de poziția propice pentru controlul rutelor comerciale. Cetatea Albă prospera, iar Herodot (484-425 î.Hr.), „părintele istoriei”, în drumul de întoarcere de la Olbia – ca și Strabon – se oprește la Tyras, numindu-i pe locuitori „tyritai”, denumindu-i, astfel, mai degrabă pe coloniștii regiunii decât vreo populație băștinașă. Un secol mai târziu (sec. IV î.Hr.) avem dovada prosperității aduse de comerț: Tyras începe să bată monede de aur și argint. În timpul lui Filip al II-lea (382-336 î.Hr.) zona Limanului Nistrului și cetățile sale intră sub influență macedoneană. Alexandru cel Mare (356-323 î.Hr.) va lupta cu geții, undeva în apropiere de actualul Cahul (Basarabia), iar Lisimach (360-281 î.Hr.), deși înfrânt, va fi tratat cu respect și prietenie de către Dromihete, regele legendar al geților.

Un episod istoric plin de consecințe pentru politica tracilor l-a reprezentat decizia regelui Burebista de a supune cetățile grecești de la mare. După ce s-a sfătuit cu Acornion din Dionysopolis (Balcic), sfetnic de taină și sol de încredere, Burebista și-a trimis războinicii să-i atace pe greci. În numai doi ani, suveranul pune stăpânire pe toate cetățile comerciale. După ce a ocupat Olbia pe Bug, Burebista supune cetățile Tyras, Histria, Tomis (Constanța), Callatis (Mangalia), Dionysopolis (Balcic), Odessos (Varna), Mesembria (Nesebar) și Apollonia (reg. Burgas). Decizia regală a fost în parte politică (cetățile vor plăti un tribut anual pentru protecție – un venit suplimentar pentru suveran), în parte geopolitică (primejdia reală reprezentată de sciți și de alți migratori ce amenințau să inunde regatul tracic). Abia începute, marile migrații vor afecta echilibrul regiunii și stabilitatea legăturilor comerciale patronate de greci. În secolele care urmează acestea vor da de furcă tracilor, geto-dacilor autohtoni, dar și romanilor, iar, mai apoi, bizantinilor. Întreaga lume a Mării Negre va fi reconfigurată de pătrunderea popoarelor migratoare. În anul 44 î.Hr. Burebista va fi asasinat: în același an cu Cesar, redutabilul său inamic. Sub împăratul Claudiu, între 41-54 d.Hr. guvernatorul Moesiei stabilește controlul efectiv asupra teritoriilor nistrene.

Stăpânirea noii puteri militare trebuie să fi reprezentat o binevenită schimbare la gura fluviului, de vreme ce locuitorii Cetății Albe încep, din anul 56 d.Hr., numărătoarea anilor de la această dată care statua o eră nouă în viața lor.

După ce ocupă coasta nordică, o garnizoană romană a fost poziționată în Crimeea. Cetățile comerciale vor primi privilegiile, evidențiindu-se – dacă mai era nevoie – importanța lor economică. Conform unei scrisori din perioada domniei împăratului Marc Aureliu, locuitorii regiunii invocau o scutire de taxe vamale. În anul 180 d.Hr., o inscripție în marmură consemnează recunoașterea Senatului și a locuitorilor pentru intervenția unui anume Cocceius pe lângă împărat, în favoarea cetății. Prosperitatea Limanului Nistrului nu putea fi păstrată pentru mult timp, zona fiind protejată doar de cele trei legiuni din Moesia Inferior (I Italică, a XI-a Claudia și a V-a Macedonică). Strategiile adoptate nu au fost suficiente pentru a împiedica înaintarea sciților și sarmaților. Imperiul Roman nu avea nicio legiune la nord de Dunăre, mulțumindu-se numai cu detașamentele mixte (vexillationes) desprinse din cele trei legiuni din Moesia Inferior. Aveau garnizoane la Cartal (la 24 km de actualul Reni), Isaccea, (Noviodunum) și Sergheevca (Hermonactis) în raionul Cetatea Albă și un doc pentru flotă la gura Nistrului. În anul 238 d.Hr., Tyras a fost distrus de goți care au lăsat în urmă o populație împuținată, un rudiment de comerț și, mai ales, o vatră de locuire ce-și aștepta momentul pentru a renaște. Câteva decenii mai târziu, retragerea aureliană restrânge frontul de contact cu populațiile barbare migratoare. Între 271 și 275 a avut loc o retragere controlată a armatei și administrației romane din Dacia pe linia Istrului, spre sud, în provincia Dacia Ripensis, parte a Daciei Aureliene. Limanul Nistrului, ținutul Cetății Albe, ca și întregul teritoriu nord-dunărean al Basarabiei istorice rămân vulnerabile în calea migratorilor care nu conțin să se prelingă spre vest. Din smârcurile stepei scitice, aceste popoare nomade își caută, prin forța numărului, un loc mai bun sub soare unde să se așeze. Partea de litoral pontic din zona limanului, ușor de traversat și îngusta fereastră spre mare de la sud de Tyras

rămân la discreția barbarilor; pentru încă zece veacuri vor fi porțile de intrare în țara străromânilor și în Europa.

În prima jumătate a sec. al III-lea, goții se stabilesc în pusta din nordul mării, acoperind teritoriul dintre Prut (Pyretus) și Bug (Hypanis), ocupând și cetatea Olbia. (Înființată în sec. VII î.Hr., inclusă în regatul dac al lui Burebista, a fost abandonată în sec. al IV-lea, după ce fusese incendiată în atacurile goților). Invazia hunilor (375 d.Hr.) spulberă dominația goților; o parte din ei trec Dunărea. Regele ostrogot Ermanaric va fi înfrânt, apoi îi vine rândul regelui vizigot Athanaric. Hunii au prădat la început în Caucaz și la Dunărea de Jos, după care își vor continua cavalcada înfricoșătoare până în Galia. Rămân prin preajmă aproape un secol (375-463). Rezervorul inepuizabil de invadatori își revarsă prea plinul vreme de un mileniu. Protobulgarii din stepele pontico-caspice (numiți și volgari, după Volga de unde proveneau) sunt semnați în regiune după 463. Protomaghiarii care își părăsesc locurile de origine (Atelkoso) au făcut un popas mai lung, între 840 și 894, înainte de a înainta spre apus, către Câmpia Tisei. Între 894 și 1066, pecenegii, popor seminomad turcofon, originari din Asia centrală, populează pentru un secol nordul Mării Negre. Un timp, Tyras apare ca Mauro Castro, iar pecenegii o numesc Aspros Castro. Cumanii care botează același loc Ak-Kliba au stat în zonă între 1066 și 1187. Se vor creștina în Bizanț. Ana Comnena a menționat la un moment dat o alianță conjuncturală între geto-daci, pecenegi și cumani. Anții, unul dintre cele 25 de neamuri ale slavilor, stabiliți în Moldova pentru o vreme, ocupă și coasta de nord a mării. Aceștia numesc cetatea din gura limanului „Beliigorod”, adică „Orașul alb”. Legendele cazacilor, de asemenea, amintesc de „Țara Belgorodskaja”.

Către sec. al X-lea, Imperiul Bizantin începe să fie prezent în regiune. Împăratul Constantin VII Porfirogenetul (905-959) consemnează în opera sa „Despre administrarea imperiului” importanța ținutului de la mare, cu centrul său Cetatea Albă. Bizantinii care controlau negoțul din Marea Neagră aveau un interes statornic, iar călătoria suveranului la periferia imperiului vine să confirme această

preocupare. Din scrierea lui Constantin Porfirogenetul, reiese că împăratul bizantin se aventurase chiar spre nord, navigând în amonte, pe Nistru. Țaratul vlaho-bulgar, care părea să pună în discuție supremația imperiului, se arată interesat de întreaga regiune. Ioniță Caloian (1197-1207), cel de-al treilea frate al Asăneștilor, a extins granițele țaratului său până la Marea Neagră. (Papa Inocențiu al III-lea îl ademenește să îmbrățișeze catolicismul, măgulindu-l cu originea sa latină și i se adresează ceremonios ca unui „Rex Bulgarorum et Blahorum”).

Când orașul Constantinopol a fost ocupat de cruciați (1204), republica venețiană profită de noua dezordine politică pentru a controla comerțul pontic. Nu va rezista, fiind repede învins de insistența și abilitatea genovezilor. (Monopolul temporar al Veneției lasă o amintire în graiul românilor care, de-acum, identifică „străinul” drept „venetic”). Prin Caffa (Feodosia) Crimeei și Cetatea Albă, genovezii creează „branhiile” unui perimetru economic exclusiv prin care redau căilor de negoț pontic întreaga strălucire pe care o cunoscuseră, veacuri înainte, prin strădaniile coloniilor grecești. Supremația Genovei a fost, în primul rând economică, nu politică. Pragmatici, genovezii, flexibili în raport cu stăpânii politici succesivi, au încheiat tratate comerciale cu Tataria lui Nogai, cu Armenia, iar după ce moldovenii iau regiunea din mâinile muntenilor, cu Alexandru cel Bun.

Între timp, tătarii, care ne-au atacat periodic, apar odată cu marea invazie din 1241 la porțile istoricei Basarabii sudice. Le plac locurile, se așează la Cetatea Albă, populând, treptat, întregul ținut pe care îl numesc Bugeac, adică colț sau unghi. Au găsit peisajul pusteii caspice care i-a făcut să se simtă acasă: o câmpie ierboasă lină, secetoasă. Au găsit pământuri mănoase, dar mai ales iarbă pentru caii lor de pradă și război și apă destulă pentru a-i adăpa. Bugeacul le-a oferit baza perfectă pentru viitoarele lor incursiuni spre apus. Către sfârșitul sec. al XIII-lea, sub conducerea lui Nogai Han trec Dunărea prin vadul de la Isaccea dominând întreg ținutul dintre fluviu și mare. Nogai, stră-strănepot al fiorosului Gingis Han, a dat numele „tătarilor nogaieni”, ai căror descendenți continuă să locuiască și acum în

Dobrogea. Confundați uneori cu mongolii, acești tătari nogaieni vor rămâne în Bugeac până când rușii, ajunși la Marea Neagră, îi izgonesc înapoi de unde veniseră.

În pofida acestei constelații de cuceritori temporari și stăpâni efemeri, protopărinții românilor (populațiile traco-gete, dacice, subiecți activi în procesul nostru de etnogeneză) și, mai apoi, românii și-au continuat traiul în teritoriul pe care îl ocupau ca autohtoni ai locurilor. Existența acestor românofoni apare menționată în documentele bizantine. (Theofilact din Simocatta povestea în cronica sa din 587 despre întâmplarea cu soldatul care striga către camarazi: „Torna, fratre, torna“). În Bizanț apare și etnonimul de vlah, deși termenul general pentru latinofoni era în epocă acela de „romei“.

După stabilirea tătarilor nogaieni în „Bugeacul” lor, încep să prindă contur statal teritoriile din jurul lanțului carpatic locuite de străromâni/români. Voievodatul moldav format prin „descălecarea” de maramureșeanul Dragoș din Bedeu, la fel ca și voievodatul muntean erau „blocate” pe uscat, așa că trebuiau să-și găsească accesul la mare. Calea maritimă urma să-i lege de restul lumii și, de aceea, succesorii întemeietorilor au depus eforturi să împingă hotarul la țărmul mării.

Basarab I, întemeietorul Țării Românești, în urma unei campanii militare (1343-1345) a cucerit de la tătari nord-estul Deltei Dunării. Voievodatul muntenilor se învecina astfel cu „Tatarlîcul” nogaienilor și cu moldovenii brodnici. Prin 1337, Chilia se afla, după cum menționează cronicarul anatolian Umur Beg, la granița Valahiei, detaliu oferit ca argument că Basarab ar fi stăpânit ambele maluri ale Dunării maritime.

Întregul teritoriu, astfel lărgit – cu toate întrebările care așteaptă încă un răspuns documentat – va introduce în istorie cuvântul „Basarabia”, adică „Țara Basarabilor”. Prima menționare apare în 1349, într-un document sârbesc, ca „Bassarabskaya Zemlia”, preluată în latină ca „Terra Bassarabiae”.

Mircea cel Bătrân (1355-1418) indică în documentele de cancelarie că stăpânirea sa se întindea în 1392 „din munți până la hotarele Tătariei” („ad confinia Tatariae“). Roman I, contemporanul său moldo-vlah (1391-1394) – fiul Mușatei, nepot al maramureșeanului Bogdan – revendică și el un drept asupra litoralului, de vreme ce proclamă: „Noi Roman al Moldovei și moștenitor al întregii țări românești (a Moldovei, n.n.) de la munte până la mare”. Alexandru cel Bun, fiul său, se intitula de asemenea „Domn al Moldovei și al Paratalasiei” (adică regiunile maritime). Nu putem determina cât de departe a ajuns fiecare (litoralul propriu-zis sau doar porțiunea dintre Dunăre și mare). Până la moartea voievodului Țării Românești, competiția teritorială a fost tranșată definitiv în favoarea Moldovei, Muntenia resemnându-se cu statutul mai modest de putere fluvială pe malurile dunărene. În 1406 titlul complet al domnitorului Mircea cel Bătrân menționa: „Eu, întru Hristos Dumnezeu, binecredincios și binecinstitor și de Hristos iubitor și autocrat, Io Mircea mare voievod și domn din mila lui Dumnezeu și cu darul lui Dumnezeu, stăpânind și domnind peste toată Țara Ungrovlahiei (Vlahia de lângă Ungaria) și a părților de peste munți, încă și către părțile tătărăști și Almașului și Făgărașului herțeg (duce) și domnitor al Banatului Severinului și pe amândouă părțile pe toată Podunavia, încă până la marea cea mare și stăpânitor al Cetății Dârstorului (Silistra)”. „Podunavia” a fost localizată în zona Timocului, unde românii trăiesc și în prezent și unde tradiția populară îi atribuie lui Mircea ctitorirea mănăstirii Coroglași de lângă Negotin. (Conform unei ipoteze insuficient dezvoltate în istoriografie, Mircea cel Bătrân, strănepotul lui Basarab I, ar fi moștenit Timocul de la Ioan (Ivan) Stratimir, conducătorul Țaratului de Vest cu capitala la Vidin. Examinarea atentă a ipotezei menționate ar lămurii momentul începuturilor statului muntean și destinul dinastiei Basarabe. Stratimir, el însuși nepot de fiică a lui Basarab – vorbim de prințesa Teodora Basarab, călugărița Teofana – a stăpânit, un timp, Timocul). Aceste mențiuni ale prezenței principelui muntean face improbabilă localizarea la Dunărea de Jos, deși Dobrogea bizantină se numea tot Podunavia. Indicarea în titlul voievodului a

„părților tătărești” pare să indice localitatea Lycostomo (rom. Gura Lupului; slav Vâlcov; azi Chilia). Portulanele genoveze menționează localitatea. Acolo se afla docul flotei bizantine din regiune, care asigura securitatea șenalului navigabil. Alt înțeles s-ar referi la zona limanelor sărate din Bugeac, respectiv Sasic și Sagani situate mai la vest, înainte de Limanul Nistrului. Cele două formează, împreună cu limanele Albei și Burnas, Limanele Tuzlei, în prezent parc național în raionul Tatarbunar. Ne putem doar întreba dacă se aflau în posesiunea domnitorului Mircea limanele Kurugol, Hagider sau lacul Caraceauș. Știm însă că în 1408 Chilia aparținea acelei „Basarabii” a muntenilor, deoarece nu apare în privilegiul de comerț acordat de Alexandru cel Bun negustorilor din Lioiv; Cetatea Albă apare în schimb. Dacă s-ar adeveri prin noi documente ceea ce afirmă Cantemir în „Descrierea Moldovei” (citează doi cronicari bizantini), și anume faptul că, în 1426, Alexandru cel Bun l-ar fi primit la Chilia pe împăratul Ioan al 7-lea Paleologul, care se întorcea din Apus, în acest caz s-ar putea susține că, la acea dată, Chilia era în stăpânirea Moldovei; teritoriul moldovenesc ar fi cuprins Cetatea Albă și Limanul Nistrului, litoralul pontic, brațul Chilia, până la lacul Catlabug.

Veți spune: ce legătură au aceste detalii istorice cu românii? Tocmai aici este interesul. După decenii de rusificare și mai târziu de ucrainizare, românii din Sudul Basarabiei nu mai cunosc nimic din trecutul statorniciei lor. Sub suveranitatea Ucrainei nu se mai pomenește de voievozii românilor și posesiunile lor. La Cetatea Albă, ca și la Hotin, în nord, niciun cuvânt despre o istorie românească a ținutului. Oficial se vorbește de pământurile dunărene ale Ucrainei și, rareori, despre „cneji moldoveni”. Ștefan cel Mare a fost alungat de la Cetatea Albă și nu-și mai găsește locul în istoria provinciei...

Între 1346 și 1484 moldovenii stăpânesc Sudul Basarabiei, de la Galați până la gura Nistrului. Când intră turcii (1484) în zonă, se pierde totul. Numai numele de Basarabia și-a continuat imposibila istorie.

Turcii izbutesc, în 1453, să cucerească Constantinopolul, astfel că, după înfrângerea puterii bizantine, era de așteptat să dorească stăpânirea Mării Negre. După bătălia de la Podul Înalt (1475), unde semeția lui Mahomed al II-lea a fost zdruncinată de vitejia oștenilor lui Ștefan, marele sultan al turcilor se decide să intervină la Prut, conștient că: „*Până când Moldova va stăpâni Chilia și Cetatea Albă, iar ungurii Belgradul sârbesc, până atunci nu vom birui pe ghiauri*”. Ca răzbunare, trimite flota otomană să atace ambele cetăți, dar moldovenii resping atacul. Voievodul Moldovei, înțelegând colosala forță militară a turcilor, se învoiește să plătească haraciul și, până la moartea sultanului, o liniște relativă se așterne la gurile Dunării. Baiazid al II-lea preia puterea și redeschide ostilitățile, concentrându-se asupra cetăților moldovenești de la mare. Sultanul înțelege bine mozaicul geopolitic. Spune: „*Chilia este cheie și poartă a toată Moldova și a Țării Românești, iar Cetatea Albă e cheie și poartă a toată Polonia, Tătaria și Marea Neagră*”. După un asediu de opt zile, Chilia cade sub loviturile otomanilor. Victorioși, turcii înaintează spre Cetatea Albă pe care o ocupă în ziua de 4 august 1484, După un asediu de două zile și două nopți, Marea Neagră devine, în sfârșit, „lac turcesc”, după pofta puternicilor sultani. Apare raiaua Cetății Albe cu hotarele între Limanul Nistrului și apa Cogâlnicului, iar de la mare spre nord, ajungând până la Purcari, „cetatea vinului” din zilele noastre. Sub turci, Cetatea Albă devine Akkerman. Hotarele raialei Chilia plecau spre vest de la Cogâlnic și atingeau Dunărea prin Tasbunar. Imperiul Otoman va stăpâni Sudul Basarabiei până în 1812.

Supărat pe domnitorul Petru Rareș care încerca să ducă o politică externă independentă de imperiu, sultanul Suleiman I „Magnificul” pornește o expediție punitivă. Sultanul conduce personal campania militară. În urma victoriei din 1538, turcii au anexat Tighina și întregul sud (Bugeacul). În stilul înflorit al cronicarilor, însuși sultanul își anunța triumful: „*Tulburătorul Petru Voievod, om războinic, a fost alungat. Potcoava calului meu a ridicat pulbere...*”. Deși turcii erau deja prezenți în țările române, Suleiman Magnificul stabilește definitiv

legăturile lor cu Înalta Poartă. Într-o scrisoare (datată 1531) adresată lui Sigismund I, regele Poloniei, sultanul lămurește raportul de putere: „*Voievodul Moldovei, la fel și cel al Valahiei, este robul și plătitorul meu de tribute, iar posesiunile sale sunt țările mele bine păzite, la fel Bosnia și Semendria și sunt proprietatea mea. Dacă cineva are o chestiune de rezolvat cu ei, acela trebuie să facă apel la puternica noastră Poartă*”.

Stăpâni peste Sudul Basarabiei, otomanii i-au favorizat pe tătari, aliații lor, în detrimentul băștinașilor moldoveni/români. Începând din sec. al XVI-lea, tătarii au fost colonizați și în partea centrală a Bugeacului, măsură conformă cu obiectivele stăpânirii turcești. Aceasta administra teritoriul dintre Prut și Nistru prin cetăți cu raiale, plasate mai ales la vadurile și porturile care ofereau porțile de intrare în Moldova și prin ea, accesul în țările vecine. După 1700 a fost fixată granița dintre pământurile moldovenești și teritoriul Tătariei din sud. Astfel apare pe hartă „Hotarul lui Halil”. Extinderea așezărilor îi determină pe tătari să mai ceară încă pământ. Incursiunile călare peste hotarul lui Halil Pașa au fost limitate totuși „cale de două ceasuri în pământul Moldovei”. Această extensie teritorială era cunoscută drept „Teritoriul celor două ceasuri”. Chiar limitată, măsura însemna încălcarea suzeranității convenite cu domnitorii Moldovei și o lărgire de facto a „Basarabiei turcești”. Cum se vede, politica otomană îi precede pe ruși, îi inspiră, poate.

Putem vorbi de „Trei Basarabii”. Prima a fost cea adevărată, a Basarabilor din Valahia, a doua a fost reprezentată de Bugeacul rupt de Suleiman în 1538 de la Petru Rareș. Cea de-a treia va fi anexarea rusească din 1812, când diplomații țarului au extins denumirea de Basarabia asupra întregului teritoriu luat de la Moldova, din sud până la Hotin. Niciodată nu se numise astfel, deși – observația îi aparține lui Mihai Eminescu: „*Numele Basarab și Basarabeni exista cu mult înainte vremii în care acest pământ devenise românesc; acest nume singur este o istorie întreagă*”. Într-un articol publicat în martie 1878 în ziarul „Timpul”, Eminescu a precizat cu exactitate coordonatele geografice ale acestei Basarabii:

„Iată deci marginile reale ale Basarabiei reale. Trage o linie curmezișă de lângă Nistru, de la Bender (Tighina) până în vârful lacului Ialpug la Bolgrad și ai o lature, apoi ia-o de la Bolgrad până la Reni și ai a doua lature, de la Reni pe Dunăre în sus până la Chilia a treia lature; apoi luând malul Mării Negre până la Cetatea Albă la Gura Nistrului, a patra lature; apoi pe Nistru de la Cetatea Albă până la Bender, ai a cincea latură. Numai pământul cuprins între aceste cinci laturi s-a numit cu drept cuvânt Basarabia; tot ce-i deasupra e Moldova curată, răsbotezată de la 1812 încoace”.

În acest puzzle geografic și topografic aflăm întregul miraj, misterul și blestemul Basarabiei din zilele noastre și dintotdeauna. Pătrunderea tătarilor în „vechea Basarabie” se permanentizează după ce, în 1475, hanul lor a recunoscut suzeranitatea turcească, supunându-se Porții Otomane. Bugeacul devine treptat provincie (olat) a „Crăiei Crâmului”. La nord de Limanul Nistrului, la Căușeni își avea capitala. Populația moldovenească, câtă mai rămăsese, locuia acolo, în frunte cu „voievodul satelor mării”, anume conducătorul autohtonilor pe care îl numea hanul tătăresc. În „Căușenii tătărești” creștinii aveau bisericile lor, păstrându-se chiar gramote de hirotonie de preoți, scrise în românește. Pentru raiale, turcii înființează o eparhie a Episcopiei Proilavei și Ismailului. Un document rămas din vremea patriarhului Ioanichie (datat 2 iunie 1641) dovedește că biserica cu hramul Sfântului Nicolae din Ismail fusese ridicată la rang de stravopighie (subordonată direct patriarhului). Avea jurisdicție și în Ucraina Hanului, Oceacov, unde erau vreo 40 de „sate hănești creștine”.

Fără să renunțe complet la expedițiile fulger de jaf și înrobire a moldovenilor, tătarii se vor sedentariza. Locuiau în case de lemn, acoperite cu stuful limanelor fluviale. Hanul din Căușeni avea palat cu geamuri la ferestre. Prindeau pește și beau lapte de iapă, din care făceau și brânză. Din mei fierbeau un fel de mămăligă, hrana lor zilnică. Fii ai pusteii, nomazi, nu făceau agricultură; de asta se ocupau robii lor și moldovenii locului. Creșteau dobitoace pe toate pășunile bucegene. Umblau și cu negoțul. Își prețuiau femeile atât de mult încât le invocau în actele de

comerț. În caz de nerespectare a învoielii acceptau „să fie lepădați de lege și despărțiți de muierile lor”. Acolo unde se mai vedeau încă urmele „Valului lui Traian”, tătarii ridică hindichiuri („șanț de apărare”) pentru a marca hotarul Tatarlîcului față de raialele turcești și față de Moldova neocupată de turci. Pavel de Alep își însoțește tatăl, ajuns patriarh (ortodox) al Antiohiei, într-o lungă călătorie care-i permite să cunoască Moldova și Țara Românească (călătorie efectuată în jurul anului 1650). Observator atent al locurilor vizitate, Paul de Alep scrie în limba arabă un jurnal de călătorie intitulat „Călătoriile lui Macarie, Patriarhul Antiohiei”. Cronicarul sirian găsește viața creștinilor din Bugeac și din întreaga regiune „...plăcută și fiindcă omul se putea bucura de dreptate și de siguranță și fiindcă dările, în afara de haraci, erau neînsemnate”. Unul dintre lociitorii hanului din Bugeac, cu atribuții de conducător al drâmbelor și hoardelor tătărești, cade într-o bătălie purtată în 1585. Ei bine, acest Islam-Ghirai va fi îngropat în „moscheia cea mare din Akkerman”. În schimb Cantemir Mîrza, un personaj aproape modern, cu mult înaintea timpului lui, a vrut să încropească, din raialele turcești ale Basarabiei și Bugeacului o țară nouă tătărească, neatârnată. Refuză să-l mai asculte pe hanul Crimeei, așa că sfârșește prost. În 1637 a fost osândit și executat prin sugrumare. Bugeacul, sălaș tătăresc, se mai domolește. Relațiile cu Moldova încep să se încălzească, mai ales după ce Vasile Lupu ajunge cumătrul hanului tătar, ca urmare a căsătoriei sale cu o rudă a hanului, preafrumoasa Ecaterina, o cercheză din Caucaz de religie creștină. Înaintarea armatei rusești spre Nistru – atins în anul 1792 – aduce ocuparea Bugeacului. Imperiul țarist îi obligă pe tătari să părăsească regiunea. După căderea Tighinei (1769) aceștia trec limanul, retrăgându-se în Crimeea, în hanatul ce le era patrie. În 1806 mai trăiau vreo 5.000 de familii tătărești, ulterior expulzate și ele din poruncă imperială în Crimeea și Kuban. Un martor ocular, citat de Ion Nistor, povestește exodul tătarilor: „Tătarii dispăruseră, emigrând în masă... După o lună de zile nu vedeai nici urmă din mulțimea satelor care împoporau Bugeacul... Tătarii lăsară în satele lor părăsite toate animalele domestice, care pieiră, cele mai multe, de foame. Când

te apropiai de o casă părăsită, auzeai strigăte, țipete, urlate și o mulțime de pisici, de curcani, de găini, de găște, de rațe ce veneau să ceară mila omului...”. În 1812, când se semnează Pacea de la București, în Bugeac nu mai era picior de tătar. Pământurile astfel golite de oameni revin statului, practic tot Bugeacul ajunge „gosudarstvenaia zemlea”. (Ștefan Ciobanu, op. cit.). În locul tătarilor s-au așezat ucrainenii fugiți din robia marilor proprietari de pământ din sudul Rusiei. Alungarea tătarilor a mai generat o problemă serioasă: lipsa forței de muncă, pe care imperiul a încercat să o rezolve prin colonizări care au modificat și mai mult populația sudului.

În cea de-a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, Imperiul Țarist s-a considerat destul de puternic pentru a da târcoale regiunii, pregătit să dea lovitura de grație. Rușii ocupă pentru prima dată Cetatea Albă în ziua de 25 septembrie 1770. Cuvântul „Basarabia” a fost menționat în premieră. După Tratatul de la Kuciuk-Kainargi (21 iulie 1774) cetatea reintră în stăpânirea turcilor. În anul 1789 rușii ocupă așezarea pentru a doua oară, după ce Potemkin, favoritul împărătesei Ecaterina cea Mare, făcuse totul pentru victorie. În sfârșit, în 1806, un alt război ruso-turc (1806-1812) le înlesnește stăpânirea definitivă a Cetății Albe. Rusia păstrează numele de Akkerman pe care otomanii îl dăduseră cetății. „Problema orientală” fusese rezolvată. Sub pretextul „eliberării creștinilor”, inclusiv românii ortodocși, Rusia își vede deschis drumul către strâmtorile Bosfor și Dardanele, spre Balcani și Marea Mediterană. Petru cel Mare declarase odată, cu aplomb împărătesc, „Eu nu caut pământ. Eu caut apă”. Ciclu, pe moment, închis. La sfârșitul războiului, dorința muscalilor de anexare a principatelor române se împlinește, cel puțin parțial. În luna mai a anului 1812, prin Pacea de la București, Basarabia e ocupată și anexată de imperiu. Între 1812 și 1918 rușii fac tot ce le stă în putință să-i transforme pe românii basarabeni în mujici veritabili.

Încă din Antichitate, populația din sudul Basarabiei fusese „împestrită” cu multe etnii care poposeau acolo o vreme, ca apoi să plece mai departe sau chiar se stabileau în ținut. În cei aproape 150 de ani, între 1770 și 1812, Imperiul Țarist a

început să adăpostească mai multe popoare, schimbând metodic compoziția demografică a regiunii. Țarul Alexandru I a făcut, în 1813, un apel către germanii din Ducatul Varșoviei, îndemnându-i să colonizeze sudul Basarabiei. Între 1814 și 1842 (prima fază a colonizării) apar 25 de colonii-mame germane. Între 1860 și 1914, (a doua fază a colonizării) sunt întemeiate peste 100 de noi comunități germane. Localitățile nemților „germanizează” și topografia și harta. Apar următoarele localități: Tarutino (1814), Wittemberg (1815), Leipzig (1815), Neu Elft (1825), Lichtental (1834), Friedenstal (1834), Denevitz (1836), Hofnungstahl (1842); sate mai mici ca Gutheim, Neu Odessa, Mannsburg, Strasburg, Friedrichsdor; colonii litorale: Reimann, Ensslen, Kurz, Fuchs... În 1940, guvernele Germaniei și Uniunii Sovietice cad de acord cu privire la strămutarea liberă, în Germania, a populației germane (pe bază de liberă opțiune). Cei mai mulți dintre cei care au hotărât să rămână pe loc, aveau să regrete... În 1945 au început deportările în Siberia și, tot de atunci, și încercările de a evada din „raiul” comunist, cu destinația Germania...

Coloniștii francezi își fac apariția după 1816 și se stabilesc pe Cogâlnic, unde întemeiază satele Ferechampenoise, Brienne, Paris și Areis. Între 1824 și 1828 sosesc elvețienii – de expresie franceză - din cantonul Vaud care întemeiază Șaba și Șaba Târg. După ultimatumul sovietic din 26-28 iunie 1940 coloniștii elvețieni se retrag în România sau fac calea întoarsă la Vevey, de unde veniseră. Urmașii lor organizează și acum la Lausanne „Balul anual al Coloniei Șaba”.

Apoi, satele primesc nume slave, măsurile de „naționalizare” a toponimiei extinzându-se și la denumirile tătărești sau românești, ca și cum nici nu ar fi fost... De exemplu: Lichtental se numește în prezent Svetlodolinscoe, Friedenstal-Mirnoppillja, Leipzig-Serpneve, Luxemburg-Peremoga, Strasbourg-Maruzlievcă, iar „Parisul” din Bugeac, satul cu nume strălucitor de metropolă europeană, a devenit Veselij Kut.

Bulgarii pătrund sporadic în Sudul Basarabiei pe la sfârșitul sec. al XVIII-lea. Băjenarii bulgari sunt pomeniți în Basarabia după războiul ruso-turc din 1769. După 1812, „Epitropia străinilor” de la Moscova îi îndeamnă să populeze spațiile

vaste din sud rămase nelocuite după plecarea românilor. După conflictul ruso-turc din 1828-1829 un val mare de bulgari se așază în regiune. În urma retrocedării celor trei județe dunărene (1856), satele coloniștilor își păstrează relativa autonomie.

Găgăuzii întemeiază așezări alături sau împreună cu bulgarii. Lipovenii (etnici ruși care s-au opus reformelor patriarhului Nikon al bisericii rusești) au rătăcit în afara Rusiei, așezându-se apoi în Bugeac, de unde au plecat spre Dobrogea și Bucovina. Țiganii au avut lângă Cetatea Albă satele Cair și Faraonovca. (Pentru o vreme s-a crezut că sunt originari din Egipt, așa că li s-a zis „faraoni”). Un ucaz al țarului Nicolae I le permite evreilor să se stabilească în sudul și nordul Basarabiei. Acești coloniști veneau din Podolia și Herson, ademeniți de înlesnirile promise de autorități. După câțva timp, cele 16 colonii evreiești au fost desființate. În 1856 existau în toată Basarabia 78.751 de evrei. Grupul multiethnic al cazacilor a format „stanițele” militare din jurul Cetății Albe: Acmangit, Starocazaci și Volintirovca (Volintiri). Deși emigrările rusești nu erau încurajate de guvern, care avea ca prioritate popularea Rusiei sudice, mulți veterani ruși – să ne amintim de Ivan Turbincă și peripețiile lui, povestite de Ion Creangă – au întemeiat în Sudul Basarabiei satele Nicolaevska, Marinovca, Mihailovca, Uspenscaia și multe altele. Ucrainenii – numiți și ruteni, maloruși sau haholi (nume peiorativ dat de ruși) – s-au așezat în Bugeac, dar nu au atins densitatea celor din Podolia sau Pocuția. Fugiți de pe moșiile stăpânite de polonezi, iobagii ucraineni se aciuau pe lângă satele moldovenești ca „lăturași”. Datele furnizate în lucrarea „Descrierea statistică a ținutului Ackkerman” (1827) menționează prezența ucrainenilor numai în câteva sate: Zolocari, Chebabcea, Constantinova și Mihailovca. (Sursa citată mai arată că în 1808 orașul Akkerman avea 168 de gospodării moldovenești, 132 armenești, 18 evreiești și 16 sârbești).

Localitatea Olănești situată deasupra Limanului Nistrului poate reprezenta un model la scară redusă a mozaicului multicultural al sudului Basarabiei. Locuiau: români, germani, evrei, ruși, ucraineni, lipoveni, țigani și lista continuă.

Credincioșii câtorva religii conviețuiau pașnic: ortodocși, rascolnici (staroveri), mozaici, luterani, bapțiști. Menționarea minoritarilor, cu nume și profesie, pare să confirme toate clișeele etnice încetățenite la noi. Germanii: Otto Feigel are moară cu motor, M. Bohmet, oloinița (presă de ulei) și moara de făină, Adolf Sieg, un darac mecanic (scărmănătoare). Evreii, cu nume din poveștile cu askenazi desprinși parcă din picturile lui Chagall, făceau negoț: proprietari de băcănii ca Froim Sclar și Veiner Izrael; B. Fliton era farmacist, Mihel Sclar, negustor de vite; Ițic Colpacci făcea comerț cu produse viticole, iar Ițic Soihet vindea fructe. Rușii: Filip Gavrilenco și Pavel Suzanschi lucrează ca pietrari și cărămidari; Vasile Potatchi, dogar. Ucrainenii: Nichita Butarev avea băcănie, Stefan Cernișov făcea negoț, Timofel Cuzmin lucra în pomicultură și viticultură. Locuitorii țigani ai Olăneștilor: Terente Pătraș, lăutar, trăiește din muzică; Tolică Frasin era cizmar și lăutar; fierar era Timofte Baltă.

Tabloul etnic general mai cuprindea și velicoruși, greci, armeni sau alte comunități al căror număr poate fi aproximat pe baza Catagrafiei din 1817, realizată după anexare. După aproximativ 50 de ani – răstimp în care politica de colonizare fusese, în linii generale, terminată, ofițerul de stat major A. Zasciuc constata că moldovenii ar trebui priviți ca „adevărații băștinași ai țării” (Basarabia, incluzând Bugeacul din sud). Ion Nistor, urmărind prezența familiilor moldovenești, va rezuma astfel situația demografică: „În ciuda tuturor încercărilor vrăjmașe, (Basarabia) a rămas ceea ce fusese din vechime: o țară românească „.

Pentru o scurtă perioadă (numai 19 ani), în 1856 cu prilejul Tratatului de la Paris, Rusia a fost forțată de conjunctura europeană să restituie Moldovei cele trei județe de la sud (Cahul, Bolgrad și Ismail) pe care Mica Unire din 1859 le aducea zestre României. În 1878 Moscova le cere înapoi, iar Congresul de la Berlin achiesează la pretențiile rușilor.

Când Sfatul Țării declara la Chișinău pe data de 27 martie 1918 unirea Republicii Democratice Moldovenești cu Regatul Român „de azi înainte și pentru totdeauna”, sudul Basarabiei se întoarce la matca sa românească. După stăpânirile

otomană (1484-1812) și rusească (1812 -1918) populația românească a sudului Basarabiei se regăsește între ai săi. Gavriil Cipur, episcopul rus al Cetății Albe/Akkerman, și Dionisie Susnovschi al Ismailului își abandonează vicariatele. Cu puțin timp înaintea lor, episcopul Anastasie Gribanovschi al eparhiei Chișinăului făcuse același lucru. Astfel, ia ființă Mitropolia Basarabiei, subordonată canonic Patriarhiei Române.

Ultimatumul sovieticilor a curmat brutal visul care începea să se întrupeze. După 28 iunie 1940, Uniunea Sovietică a ocupat toată regiunea. După nici două luni, la cea de-a 7-a sesiune a Sovietului Suprem al U.R.S.S. (mai precis pe data de 2 august 1940) s-a adoptat Legea cu privire la formarea Republicii Sovietice Moldovenești. Bugeacul a fost integrat în Republica Sovietică Socialistă Ucraineană (ca și Hotinul de la nord). Articolul 4 din lege stabilea că sovietele supreme ale Ucrainei și noii Moldove trebuiau să prezinte spre examinare Sovietului Suprem proiectul privind stabilirea noilor frontiere. Harta va rămâne neschimbată (cu excepția perioadei 1941-1944 când Basarabia, Bucovina și Herța au fost eliberate de armata română) până la 24 august 1991 când Ucraina obține independența. Teritoriul despre care vorbim a rămas în componența noului stat independent.

Situația economică a regiunii în prezent este cel mai bine caracterizată de expresia „sărăcie lucie”. Puține șanse de a găsi un loc de muncă, fie el și prost plătit, așa că rămâne doar agricultura de subzistență. Economia are toate caracteristicile tipului de dezvoltare subsahariană, iar măsurile ferme și atât de necesare întârzie. „Programul complex de dezvoltare a raioanelor de la Dunăre până în 2010” adoptat de Cabinetul de Miniștri al Ucrainei în 2004 a stagnat pentru că fondurile necesare nu au fost alocate în bugetul de stat. Prin urmare, după jumătate de an de la aprobarea planului, finanțarea a fost suspendată. Într-o amplă analiză, jurnalistul Vadim Bacinski din Odesa sintetizează admirabil, încă din titlu, situația economică și socială a locurilor: „Cronicile sudului: mileniul trei, sudul Basarabiei (regiunea Odesa) – pământ uitat de oameni și de Dumnezeu“. De

fapt, nu a făcut decât să îl citeze pe Victor Iuscenko (2005-2006), câștigător al alegerilor prezidențiale din noiembrie 2004 pe fondul „Revoluției portocalii” de la Kiev. Aflat la Vâlcov, raionul Chilia, pentru o consfătuire cu oficialii raioanelor de la Dunăre, Iuscenko a putut vedea la fața locului situația dezastruoasă cu care se confrunta populația din Sudul Ucrainei. Decretul președintelui, destinat să amelioreze situația, s-a lovit de aceeași problemă a alocărilor bugetare. (Cu toate acestea s-au alocat bani pentru a crea o așezare, aparent locuită, fictivă, pe malul stâncos al Insulei Șerpilor, un fel de „sat al lui Potemkin” în variantă ucraineană, pentru a putea revendica apele teritoriale ale insulei, odată cu rezervele submarine de țigăi). Au izbutit însă să reabiliteze șoseaua care leagă orașul Reni de Ismail, Odesa și restul țării. Până la această intervenție târzie, drumul respectiv era impracticabil din cauza gropilor și apei; aici am văzut, ca nicăieri în lumea largă, cum șoferii alegeau să circule pe lângă „șosea”, chiar pe drumul de pământ bătătorit din capul tarlalelor de păpușoi. Ar fi trebuit consolidat și zăgazul de-a lungul Dunării, pe sectorul Reni-Cartal, sector inundabil. În condițiile ridicării apelor fluviului, circulația era întreruptă, blocând deplasarea nu numai a populației locale, dar și a agenților economici. Portul fluvial Reni – cândva, un angajator important în zonă, cu linii de acostare de cca. 4 km – nu mai funcționează decât la un sfert din capacitate. În schimb, „Portul internațional liber Giurgiulești”, înființat după întâlnirea din 1997 la Reni a premierilor moldovean și ucrainean, a reușit o performanță economică mai bună. Operatorul zonei libere a introdus în acționariat un trust olandez (80%) și Banca Europeană pentru Reconstrucție și Dezvoltare (20%). Portul Giurgiulești funcționează cu terminal petrolier, port de mărfuri și port de călători. Rezultatul a fost că noile facilități moldovenești, în prezent numai în cazul terminalului petrolier au o capacitate de transbordare de 2 milioane tone/an, în timp ce vechiul port Reni are volumul total de prelucrare a încărcăturii de 3 milioane tone/an. Infrastructura feroviară din zonă s-a dezvoltat prin construcția unei linii de cale ferată (50 km) între Giurgiulești și Cahul, linie care a facilitat legătura, prin Giurgiulești, cu

infrastructura feroviară din România. Astfel conectată feroviar, o garnitură de marfă moldovenească poate circula din nordul republicii, să zicem de la Ostrița-Otaci, până la sud și mai departe la Galați fără a folosi serviciile de tranzit ale regiunii Odesa. Nodul feroviar Reni ar putea pierde până la 5 milioane tone din minereul de fier expedit la Galați de furnizorii ucraineni. Posibil ca datele menționate să-l fi determinat pe Igor Plehov, primarul orașului Reni, reg. Odesa, să declare în martie 2021, într-o manieră neuzitată, că terenul pe care se află portul Giurgiulești ar trebui considerat domeniu al comunității teritoriale Reni.

Mai amintim efortul colosal depus pentru deschiderea canalului de mare adâncime Bistroe între nordul Dunării și Marea Neagră. (Cu toate notificările statului român și toate protestele societății civile, canalul a fost dat în exploatare în 2004 în prezența președintelui Leonid Kucima). Noua magistrală dunăreană presupune operațiuni permanente de întreținere: numai în sectorul Reni-Vâlcov trebuie drenați 1.954.000 mp de depuneri; întregul traseu implică drenarea șenalului pentru a asigura adâncimi navigabile, consolidarea malurilor și construcția de diguri. Toate operațiunile tehnice vor reduce semnificativ rentabilitatea proiectului. Ca și în cazul Sulinei românești, intrarea canalului în Marea Neagră va necesita o permanentă dragare pentru a nu fi colmatat de nămoluri și aluviuni. Cele 300.000 locuri de muncă noi în construcția de nave, legături feroviare și transport rutier, cele 4.230 locuri de muncă în porturi anunțate victorios întârzie să apară. Populația regiunii nu are la dispoziție decât muncile agricole și puținele posturi în administrația regională. Marile investiții promise nu au reușit să învioreze, așa cum se dorea, nici piața muncii, nici economia regiunii. Politicile economice sunt inexistente sau – când sunt – excelează printr-o implementare ineficientă. Să adăugăm o realitate socială incoerentă care contribuie la starea de *anomie* generalizată. Subdezvoltarea zonei întreține declinul economic care, în principiu, afectează în mod egal toți locuitorii, indiferent de etnie sau de nivel de pregătire profesională. Firește, ucrainenii, ca și minoritățile care acceptă ucrainizarea sunt favorizate, în funcție și de interesele

„întreprinzătorilor” privați sau ale administrației locale. În aceste condiții unele măsuri dispuse de autoritățile centrale par să indice alte priorități. Dacă în ultima perioadă de timp au mai dispărut semețele statui ale lui Lenin și, în parte, „monumentele” colhozurilor, guvernul de la Kiev a propus construirea unor grupuri statuare pentru a comemora victimele Holodomorului (estimate la 7 milioane de persoane) sau foametea din perioada 1932-1933, măsuri represive planificate de Stalin și de autoritățile sovietice. (Peste 20 de state au recunoscut Holodomorul drept *genocid*). Chiar dacă foametea a afectat și alte regiuni ale fostei Uniuni Sovietice, suferințele poporului ucrainean ating proporțiile unuia masacru uriaș, conceput anume pentru distrugerea națiunii ucrainene. În cazul sudului Basarabiei însă, nu putem vorbi de foamete organizată pentru că în perioada respectivă, pur și simplu, regiunea aparținea Regatului Român fiind, prin urmare, ferită de măsurile dispuse de soviete.

Ce au realizat românii din sudul Basarabiei între 1918 și 1944? În anul 1925 s-a creat Camera de Comerț din Cetatea Albă, care funcționa într-un local propriu. Se va înființa o școală comercială, oferind anual unui număr de 12 bursieri din regiune sumele necesare pentru a putea continua pregătirea în universitățile României. În 1928, Camera comandase „studii de fezabilitate” pentru redeschiderea navigației pe Marea Neagră și Limanul Nistrului. Nu s-a reușit însă reconstrucția portului și nici refacerea celor cinci diguri deteriorate. (Staționau, pentru necesitățile de apărare a hotarului răsăritean, navele militare, și acelea insuficiente, în eventualitatea unui atac din partea Rusiei). Renașterea comerțului maritim a fost, practic, ratată. S-au organizat târguri de cereale în 14 localități. S-au înființat târguri de vite în 10 dintre așezările unde se creșteau animale: porci, oi, vite (între care rasa „basarabească”, ulterior dispărută) și cai (rasa „moldovenească”, tot dispărută). În întregul județ Cetatea Albă erau înregistrate 3.676 de firme comerciale și 341 firme industriale. Funcționau mori mecanice în 11 localități și fabrici de postav și abá (țesătură groasă de lână). Existau fabricanți de mașini agricole în Cetatea Albă, Sărata, Arciz și Tarutino. Producția de vinuri

(consumată în cea mai mare parte pe plan local) atinge, în 1927, peste 7 milioane de deca. Șaba, colonia elvețienilor, cucerește regatul cu o foarte căutată „Perla de Șaba”, probabil un vin de cupaj. Viile se întind până la Budachi. Cetatea Albă, cu „vinuri și fructe vestite” avea pe stemă o viță de vie. Binecunoscut era și vinul de Olănești. La fel de notoriu era și vinul produs la Purcari (denumire geografică apreciată și în prezent). La Purcari funcționa o școală agricolă, având, probabil, și o secție de viticultură. Exista o „Federală a Cooperativelor” (bănci populare și cooperative agricole). Calea ferată lega orașul Galați de Cetatea Albă. Între 1918 și 1928 apar la Cetatea Albă 11 periodice, între care cotidianul „Poșta” (trei pagini în limba rusă și o pagină în limba română), publicația „Cetatea Albă” (în limba română) și ziarul „Akkermanscoe Slovo” (în limba rusă). Interesul cultural nu se oprește aici: sanatoriul din Bugaz editează revista „Mărțișor” (1940); la Bolgrad apar revistele „Familia” (1935), „Generația nouă” cu subtitlul „revista de luptă și afirmare culturală” (1936) și „Moldavia” (1939); seminarul teologic din Ismail scoate revista „Luceafărul” (1938).

La Cetatea Albă funcționa un liceu de băieți și, separat, un liceu de fete, „Orfelinatul Principesa Elisabeta”, o școală de muzică și „Societatea de cântări” (chiar așa...) care organiza concerte, nelipsind compozițiile lui Beethoven și Ceaikovski. Localitatea Sărata avea o școală medie germană. Leca Morariu, scriitorul bucovinean care vizitează regiunea în 1926, considera că „situația reclama un eroid apostolat”. Câțiva ani mai târziu, în 1941, Gheorghe A. Cuza (fiul lui A.C. Cuza) vizitează Tighina și Cetatea Albă observând că în „satele germane nu e casă care să n-aibă patefon, adesea radio și câteodată chiar și pian”. Mai scrie despre „marele centru” de la Arciz, unde, în luna august, aveau loc curse de trap sau „la dublu ham”. În Cetatea Albă, „La Mușanov”, „o oglindă vie a cosmopolitului oraș”, e locul de întâlnire al protipendadei, cu restaurant, cafenea, bodegă și cofetărie. De toate, pentru toată lumea... Prin Tighina se exportau fructe în Polonia și Germania.

Stațiunile balneare prosperă: sunt în competiție cu litoralul dobrogean. Vâlcov era destinație de vacanță, la concurență cu Mamaia. În Budachi sunt renumite băile de nămol. Dacia Cordon, la 27 km de Cetatea Albă, dispunea de 150 de vile. Limba de nisip dintre lacul Șabolat și mare oferea cea mai bună plajă pentru copii. La vărsarea Limanului, pe dunele de nisip funcționa stațiunea Bugaz. Serghievca Nouă, pe malul lacului Șabolat, punea la dispoziția turiștilor 100 de vile confortabile, cu verande la mare, racordate la rețeaua de electricitate. Dintr-un pliant publicitar, tipărit prin anii '30, aflăm că în „localuri” se cânta „jazz”. Garnituri de tren, cu vagoane directe în compunere, legau orașele București, Iași, Cluj, Chișinău și Cernăuți de litoralul basarabean. Stațiunea Tuzla, pe malul lacului Burnas, oferea băi calde în 20 de cabine. În 1925, fermierii germani încep să organizeze noua stațiune Burnas, dotând-o cu hotel, restaurant și vile oferite la închiriere. Pe lângă locuințele particulare, stațiunea mai oferea case de odihnă pentru bolnavi, copii și învățători. Promenada stațiunii era luminată electric. Pe insula Catalina din gura Limanului, româncele emancipate urmau „cure heliomarine” și „talasso-terapii” și nu se sfiau să facă... nudism. (Nu îndrăzniți să comparați epoca aceea cu prezentul precar și spectrul unui viitor incert pe care le cunoaștem noi; veți simți, cu siguranță, o dezolare devastatoare).

La Ismail se dezvoltă viața economică și comunitară. Potrivit monografiei pe care Florea C. Rossetti o dedică localității (publicată în 1934) în oraș funcționau: Banca Populară Ismail, Banca Dunării de Jos și Cooperativa Federală Sud-Basarabeană. Existau nouă ceainării, cinci farmacii, două ceasornicării, 39 de restaurante mari, 30 de restaurante mici, patru birturi, un han, cinci bufete cu răcoritoare, două cofetării, cinci mezelării, patru hoteluri, două tipografii, fabrica de bere „Jug” și cinci fabrici de ape gazoase, 19 brutării, covrigării. Își ofereau serviciile 11 medici și 26 de avocați. Ismailul românesc – fostul Smil al pescarilor moldoveni, numit de ruși pentru o vreme Tucicov – avea biserici ortodoxe, două biserici lipovenești, o biserică apostolică armenenească, o biserică catolică. Populația evreiască întreține câteva sinagogi, cimitirul comunității și o școală

recunoscută de statul român. Din 1922 funcționează o școală de meserii pentru fete (cu ateliere de lenjerie, broderie și țesătorie). Mai târziu, „Societatea Ortodoxă a Femeilor Române” dă în funcțiune o școală profesională de fete, deschisă tuturor minorităților regiunii. Sunt organizate „Societatea culturală Gavriil Musicescu” (Compozitorul se născuse chiar în Ismail și studiasse la conservatoarele din Iași și Sankt Petersburg), „Societatea Crucea Roșie”, „Societatea pentru protecția maternității și a femeilor lehuze”, „Societatea pentru protecția animalelor”. Situația cărții în regiune era următoarea: Biblioteca Publică (6.000 de volume), Biblioteca Societății „Musicescu” (3.000 de volume), Biblioteca Școlii „I.C. Brătianu” (3.000 de volume). În parcul comunal, lumea se delecta cu muzică militară cântată în chioșcul parcului, așa cum se întâmpla și în Parcul Cișmigiu din București. Melomanii se „îndulceau” la cofetaria „Morencov” din parc, înainte sau după ce treceau pe la cinema „Casino” sau pe la cinematograful „Radio”. Este manifestă preocuparea pentru buna funcționare a căminelor culturale și a „ateneilor” (pluralul de la... „ateneu”) *populare*. Căpitanul Dragomir Petrescu editează la Bolgrad revista culturală „Bugeacul”, având colaboratori din rândul populației majoritare, dar și minoritari. Revista publică în 1938 „Antologia Bugeacului” care cuprinde pagini dedicate ținutului de către Byron, Adam Mickiewicz, Pușkin, Mateevici, Octavian Goga, printre alții. Orașul Bolgrad era considerat „capitala culturală a bulgarilor”. Mai multe personalități bulgare din sudul Basarabiei se implică în viața politică și culturală a patriei lor de la sud de Dunăre. Între ei, un prim ministru al Bulgariei, un șef de stat major și unul dintre fondatorii Operei Naționale din Sofia. Un suflu optimist domnește în societate, luminat de spiritul modernității. Oamenii erau încrezători. Un ziarist numește Bugeacul „această Californie românească”. Întregul ținut era „pe hartă”. În 1937, prima doamnă a Poloniei, soția mareșalului Josef Pilsudski, vizitează Bugazul, atunci stațiunea „mondenă” la modă. Ajunge acolo pe calea aerului, aterizând pe „aerodromul” din Cetatea Albă. Vâlcov, cealaltă stațiune vedetă, a fost onorată, în 1938, de vizita prințului moștenitor al tronului Suediei. Localitatea era prezentată

în presa vremii drept „Veneția României”. Căpitanul Dragomir Petrescu a înțeles perfect rostul geopolitic al întregului Bugeac: *„El este cheia de boltă a porților Orientului, piatră de hotar – vestigiu neclintit în sud-estul european. Cine îl stăpânește deține cheile acestui sud-est european”*. O mândrie a locului – de altfel, saturat de modele și orgolii naționale – a condus la o conduită armonioasă, în care identitatea românească a conviețuit fericit cu fiecare dintre multele culturi locale. Beneficiind de înțelegere reciprocă, respectul mutual a împlinit adevărată vocație a sudului Basarabiei: un ținut al neamurilor, o republică a graiurilor.

POPULAȚIE ȘI LOCALITĂȚI

Românii contemporani pe care îi întâlnim în sudul Basarabiei continuă prezența românească atestată încă din Antichitate. Nu avem la dispoziție statistici sau dacă avem nu sunt obiective, ci, mai degrabă, instrumente politice și auxiliare ale unei ideologii naționaliste. Numărul românilor atinge 120.000 de persoane, poate ceva peste această cifră. Potrivit datelor recensământului ucrainean din 2001, populația regiunii este de 617.200 de locuitori. Dintre aceștia, ucrainenii dețin o majoritate absolută (40%), urmați de etnicii bulgari (21%) și de români (13%). Recensământul românesc „Populația statornică în 1930 după sex și stare civilă” indică următoarele date: județul Cetatea Albă cu 341.176 de locuitori (169.298 bărbați, 171.878 femei) și județul Ismail cu o populație de 225.509 de locuitori (113.124 bărbați, 112.385 femei).

Recensământul din 2001 prezintă statistica celor care se declară ucraineni din raioanele regiunii Odesa: Reni (17,7%), Ismail (28,9%), Sărata (43%), Tarutino (24,5%), Tatarbunar (71,3%), Cetatea Albă/Belgorod-Dnestrovski (81,9%). La Bolgrad, bulgarii reprezintă peste 50% din populație. Românii sunt majoritari în 25 de localități din regiune. În raioanele Ismail și Chilia reprezintă 49%, același procent ca în raionul Reni. Împreună cu celelalte grupuri etnice formează majoritatea în câteva localități, etnicii ucraineni fiind minoritari. De exemplu:

Ismail (ruși 43,7%, bulgari 10%, români 4,3%), Reni (români circa 50%, ruși 15,5%, bulgari 8,5%), Chilia Nouă (ruși 35,4%, români 9,8%, bulgari 3,5%). (Un detaliu al istoriei mai puțin cunoscut: după terminarea celui de-al Doilea război mondial, sovieticii au distrus mai multe localități, populate compact cu români, așezări care erau plasate chiar în mijlocul regiunii. Astfel satele românești Frumușica Nouă, Roșia, Zoreni, Amara, Cantemir și câteva cătune mai mici au fost nivelate, iar, în locul satelor distruse, s-a amenajat poligonul militar din Tarutino).

Recensământul 2001 oferă doar parțial o imagine reală a structurii demografice din Sudul Basarabiei (istorice). De pildă, românii sunt recenzați ca aparținând celor două comunități distincte: cea română și cealaltă „moldovenească”. Această segregare nu ar trebui să existe câtă vreme două comisii bilaterale ar trebui să urmărească exactitatea datelor referitoare la grupul etnic românesc: Comisia mixtă româno-ucraineană de monitorizare a respectării drepturilor minorității naționale române (da, există și așa ceva, cu toate că activitățile acestei comisii nu sunt cunoscute publicului) și, respectiv, Comisia Prezidențială mixtă româno-ucraineană. Ion Botoș din Maramureșul istoric (regiunea Transcarpatia, Ucraina), membru al echipei de observatori, relatează – cu detalii savuroase – cum a decurs monitorizarea efectuată în luna mai 2008.

Iată cum administrația de stat Ismail a pus la dispoziție grupului de monitorizare următoarele date: raionul Ismail (15.083 „moldoveni”, 34 „români”), orașul Ismail (195 „moldoveni”, un „român”), raionul Reni (19.938 „moldoveni”, 36 „români”), orașul Reni (6.126 „moldoveni”, 22 „români”), Sărata (9.435 „moldoveni”, 22 „români”), localitatea Sărata (255 „moldoveni”, 3 „români”).

În localitățile rurale avem Babele (5.179 „moldoveni”, un „român”). Comuna e locuită compact de români. Locul de baștină al mareșalului Averescu se numește azi Oziornoe; Erdec Burnu (4.133 „moldoveni” și un „român”), dar și acesta, spune primarul, a murit înaintea începerii monitorizării. Comuna, majoritar românească, se numește „pe ucrainește” Utkonosovka; Satu Nou (3.062

„moldoveni”, trei „români”). Localitatea botezată Novoșilske, Barta (1.834 „moldoveni”, un „român”). Plavni e noul nume al localității. Oficialii „ajută” cum pot. Unii locuitori au fost amenințați că dacă se vor declara români „vor avea probleme, nu vor mai primi gaz, drumurile nu vor mai fi reparate și vor rămâne așa cum sunt”. Oricum, cele mai multe drumuri sunt doar niște șleauri noroioase. La adunări, relatează Ion Botoș, milițienii erau atenți, iar când vreunul din românii prezenți încercau să se ridice în picioare pentru a lua cuvântul, „organul de ordine” avea grijă să-l așeze repede pe scaun. O mână de ajutor, nu ? La Erdec Burnu, românul care apărea în datele administrației nu mai există. Primarul spune că, vai, el a murit. De fapt, dacă urmărim până la capăt povestea, primarul știa, totuși, că nu a decedat, ci că ar fi plecat în România. Exact ca în bancul cu Radio Erevan când un ascultător întreba „dacă e adevărat că lui Ivan Ivanovici partidul i-a făcut cadou o mașină”. Răspunsul a fost: „Da. Este adevărat. Dar nu i s-a dat, ci i s-a luat”. Așa că dacă nu mai e niciun român, gata cu ei, în absența lor nici monitorizarea respectării drepturilor românilor nu-și mai are rostul. Oricum, moldovenii sunt moldoveni și nu e nevoie să fie monitorizați. Când oamenii din sală au început să strige: „Suntem români! Suntem români!”, primarul o ținea pe a lui...

De ce susține Ucraina „moldovenismul”, un instrument de dominație inventat de „imperialista” Rusie? După anexarea Crimeei și apariția „republicilor” din Lugansk și Doneț, statul ucrainean nu încetează să înfieze politicile agresive ale fostului imperiu, fie acesta țarist, sovietic sau federație. În același timp, descoperind că poate să le utilizeze în folosul propriu, nu a ezitat să adopte metodele de care s-a folosit agresorul de astăzi. Astfel a apărut și o doctrină proprie statului ucrainean independent care a descoperit „moldovenismul”, transformându-i pe românii basarabeni într-un „popor” separat și distinct de trunchiul românesc. Elitele țarismului au realizat – înainte de 1812 când au ocupat jumătatea estică a Principatului Moldovei – că o politică susținută de deznaționalizare contribuie la buna administrare a imperiului pe care însuși Karl

Marx, părintele comunismului, îl descria drept „închisoarea popoarelor”. Într-o scrisoare din 15/27 iunie 1809 adresată generalului S.F. Golitan, contele N.B. Rumeanțov a formulat cu claritate obiectivele politicii aplicabile minorităților: „Metode eficace de administrație pot oferi doar acele regimuri politice care sunt în stare să-i facă pe membrii etniilor să-și uite originea, limba, strămoșii, legile și tradițiile”. Contele își ilustrează recomandările cu „exemplul strălucit al Bielorusiei”, anexată doar cu câteva decenii mai înainte, în timpul împărătesei Ecaterina cea Mare. Rumeanțov subliniază că locuitorii bieloruși „într-un timp relativ scurt, după încorporarea în Imperiul Rus și-au uitat limba, originea etnică și sub toate aspectele au devenit ruși”. Politica de deznaționalizare prin rusificare și-a arătat efectele, rezultat datorat și unui program de școlarizare care ar fi trebuit să-i decupleze pe nativi de atracția naturală a propriei limbi materne. (În ansamblu, tehnicile de anihilare identitară s-au dovedit, în final, mai puțin eficiente, de vreme ce, în 1892, istoricul și etnograful P.N. Batiuscov recomanda, într-o carte despre Basarabia „gubernizată”: „Dacă dorim să devină cu adevărat provincie rusească... trebuie ca, prin intermediul școlii, să-i familiarizăm pe țărani cu limba slavă bisericească și să-i rusificăm cel puțin pe jumătate”). În perioada sovietică, când Rusia a devenit centrul lumii comuniste, obsesia rusificării a fost completată și cu un alt obiectiv: crearea omului de tip nou”. *Homo sovieticus*, înstrăinat de identitatea proprie, trebuia să devină cetățeanul unui stat supranațional, care anticipa formula contemporană a unui stat global din care naționalitățile lipsesc sau ar trebui să lipsească. Moldovenizarea își începe cariera politică mai întâi în R.A.S.S. Moldovenească (înființată după unirea Basarabiei cu România în 1918) iar mai apoi în R.S.S. Moldovenească (după cel de-al Doilea război mondial). Care a fost esența dogmei moldoveniste: moldovenii reprezintă o etnie diferită de români, etnogeneza lor a fost legată de triburile slave sau triburile slavo-romanicilor bolohoveni. Pentru că românii i-au „românizat” pe moldoveni, aceștia din urmă trebuie să-și redobândească adevărata identitate cu ajutorul „prietenesc” al popoarelor slave. Limbajul moldovenilor a avut la bază „limba

moldovenească veche”, o invenție prin care propaganda a opus-o limbii române, considerată o „construcție artificială de dată recentă”. Iată cum explică faptele agenția neguvernamentală „Regnum Novosti”: „Basarabia, din care mare parte reprezintă teritoriul actualei Republici a Moldovei în frontierele ei firești, adică fără Transnistria... în secolele al X-lea și al XI-lea se afla în componența Vechiului Stat Rus... Basarabia a fost eliberată în anul 1812 de către trupele rusești și, conform Tratatului de Pace de la București, a intrat în componența Imperiului Rus... La 28 iunie 1940, URSS și-a luat înapoi Basarabia... Însăși atitudinea Bucureștiului care pune problema «românilor» din R. Moldova și Ucraina este artificială, fiindcă identitatea românească a apărut după identitatea moldovenească, din punct de vedere istoric... Faptul că a ocupat aceste teritorii între 1918 și 1940 și 1941 și 1944 îi servește Bucureștiului ca pretext să susțină că populația acestor teritorii este formată din români...” (Agenția „Regnum” nu are niciun comentariu despre istoria comună, limba română comună, tradițiile comune sau religia comună tuturor românilor...). Inconsistența teoretică a „moldovenismului” nu a împiedicat „actualizarea” acestei ficțiuni prin introducerea noțiunii politice de „Moldova Mare” (care ar cuprinde și stânga Prutului, Moldova românească) și prin punerea în circulație a unui concept abstract de „națiune civică moldovenească” care, deocamdată, își caută validarea în realitate. Ambele teorii își găsesc susținători politici atât la Kiev, Moscova, cât și la Chișinău.

După obținerea independenței, Ucraina a preluat adevărul deformat al „moldovenismului”. Nu a avut o contribuție teoretică notabilă la „consolidarea” conceptelor, dar a procedat imediat la implementarea constructului sovietic. Divizarea poporului român a fost pusă în practică prin fragmentarea unității sale identitare, iar o serie de criterii lingvistice artificiale au stat la baza diviziunii: limba română/limba moldovenească. Ambele au fost folosite pentru materializarea unor scopuri politice proprii: diminuarea populației românești din fostele sale teritorii istorice; blocarea intervenției statului român și reducerea

sprijinului pentru jumătate din comunitate; reducerea obligațiilor ce revin statului ucrainean prin Tratatul de bază semnat în 1997, ca și alte obligații asumate prin acte de drept internațional sau prin ratificarea normelor europene.

„Moldovenizarea moldovenilor” (valabil și pentru „moldovenizarea nemoldovenilor”) cu ajutorul mijloacelor ideologice aflate la dispoziția autorității statale – în principal, fabricarea unei realități false, artificiale, imagine – creează, ca și politica de rusificare, premisele deznaționalizării prin ucrainizare. Totodată, politicile educaționale și lingvistice determină măsurile legislative cu impact asupra drepturilor comunității românești sau a conservării statutului identitar istoric. (Re)Denumirea limbii vorbite de români a urmat un traseu sinuos asemănător. Modificarea realității lingvistice s-a făcut în „trepte”: între 1992 și 2000 limba noastră a fost definită, la început corect, ca „limba română”, iar nu „limba moldovenească”; pasul următor a fost noua denumire de „limba românească/moldovenească”; apoi „limba moldovenească/românească” și, în sfârșit, după anul 2000, limba română a fost numită, pur și simplu, „limba moldovenească”. (Centrul cultural român „Eudoxiu Hurmuzachi” din Cernăuți a găzduit, pe data de 23 noiembrie 2019, Conferința științifică internațională „Minorități naționale inventate. Moldovenismul: politici, cauze, efecte”. Aspectele complexe ale „moldovenismului”, abordate în cadrul acestei remarcabile dezbateri, pot fi urmărite în volumul cu același titlu publicat la Cernăuți (Eugen Patraș, responsabil de ediție, Ștefan Hostiuc, lector, „*Minorități naționale inventate*”, 2019 – volum tipărit cu sprijinul Ministerului pentru Românii de Pretutindeni). Și totuși, unele recunoașteri mai apar la suprafață, cum a fost cazul în 2015. Serhii Kvit, fostul ministru al educației și științei din Ucraina, prezent la Erevan (15 mai 2015) cu ocazia celei de-a IX-a Conferințe ministeriale în cadrul Procesului de la Bologna a recunoscut că: „nu există diferențe între limba română și limba moldovenească”.

Cine sunt moldovenii și ce vor ei? Majoritatea locuitorilor din Sudul Basarabiei își cunosc și recunosc identitatea românească. În același timp, unii

dintre acești locuitori români se recunosc în etnonimul de „moldoveni”. În mod firesc, la fel cum fiecare dintre noi putem spune la un moment dat „Sunt bănățean” sau „Sunt argeșean”, acești locuitori își asumă identitatea lor regională, optând pentru „diferență specifică”. (Opțiunea este, în bună măsură, urmarea îndoctrinării moldoveniste începute de sovietici). Persoanele care se declară „moldoveni” locuiesc în regiunile Odesa, Nicolaev și Herson. Consulatul Republicii Moldova la Odesa susține că în cele trei regiuni trăiesc 141.200 de persoane; neoficial ar fi circa 300.000 de persoane. Cu câțiva ani în urmă, un politician din Chișinău s-a deplasat la Odesa; la întoarcere avea să declare că s-a întâlnit cu „diaspora moldovenească”. A fost în eroare; o eroare convenabilă gazdelor ucrainene: în regiunile menționate, „moldovenii”, adică „românii” nu sunt o diaspora; sunt autohtoni. Cele șase asociații autodeclarate moldovenești susțin că membrii lor sunt circa 286 de membri, dar nu fac publice numele sponsorilor și, în cele mai multe cazuri, nici programul activităților. Din 1993 funcționează la Odesa „Asociația Național-Culturală a Moldovenilor din Ucraina”. Asociația a fost înființată de un fost viceguvernator al regiunii Odesa, alături de nevasta lui. Aceasta (biolog de meserie) se ocupă și de cursurile de perfecționare pentru profesorii de „limba moldovenească” și chiar dispune de suficiente fonduri ca să aducă la Odesa și cadre didactice din Transnistria. Cei doi sunt „adevărații apostoli ai moldovenismului” de pe tot întinsul Ucrainei. De departe cei mai vocali și mai prezenți, cei doi lideri ai moldovenismului au adresat (2010) o scrisoare-program prim-ministrului ucrainean Mikola Ianovici Azarov. Epistola deschisă reprezintă, prin minuțiozitate și obiective (inclusiv de politică externă), cam toate dorințele „partidei moldovenești”. (Scrisoarea a fost publicată de poetul Vasile Tărățeanu în ziarul „Arcașul” din Cernăuți, nr. 7/septembrie 2010, p. 3). Să începem lista lungă a revendicărilor:

- Să se deschidă o catedră de limba și literatura moldovenească la Universitatea Națională „I.I. Meciniov” din Odesa și cursuri pentru

cadrele didactice pentru școlile primare la Universitatea Națională Pedagogică din Ucraina de Sus.

- Să se redeschidă Liceul Pedagogic Regional din Ismail.
- Să se editeze manuale pentru limba moldovenească și respectiv literatura moldovenească, un dicționar moldo-ucrainean de 20.000 de cuvinte, o crestomație pentru literatura moldovenească și un studiu amănunțit dedicat „Popoarelor moldovenesc și ucrainean: pagini de istorie”.
- Organizarea unor redacții moldovenești la televiziunea de stat din Odesa și Cernăuți pentru moldovenii din Bucovina pentru a-i scuti de tutela redacției principale de limba română. (Se propun emisiuni zilnice).
- Să se organizeze „Sărbătoarea panucraineană a culturii moldovenești „Mărțișor”. Se solicită ca statul ucrainean să susțină artiștii amatori, cercurile naționale moldovenești, cercurile coregrafice și procurarea costumelor de scenă.
- Deschiderea, în orașul Odesa, a unui „Centru panucrainean de cultură moldovenească” ca și a unui „Centru regional de cultură moldovenească” în orașul Noua Suliță.

Asociația nu neglijează nici aspectele de politică externă, atât de necesare, nu-i așa, pentru propășirea norodului moldovenesc. Acest program vast conține și următoarele propuneri:

- a se opri „pașaportizarea românească” și plecarea în România în căutarea locurilor de muncă.
- a se reglementa deplasarea personalului diplomatic în așa fel încât să facă imposibilă vizitarea localităților, în special cu populație moldovenească, și a instituțiilor de cultură din respectivele așezări.
- luând în considerare că elita politică a României nu recunoaște poporul moldovenesc și nici dreptul acestuia la însăși denumirea limbii materne „limba moldovenească”, să fie interzise orice vizite oficiale ale persoanelor române (sic!) în localitățile locuite compact de moldoveni.

- orice încălcare a art. 1 din Convenția-cadru europeană să fie considerată inadmisibilă și să fie aduse la cunoștința părții românești și Adunării Parlamentare a Consiliului European, respectiv Organizației pentru Securitate și Cooperare în Europa.
- Comitetul de Stat pentru Religii al Administrațiilor Regionale să ia măsuri în ceea ce privește preîntâmpinarea deschiderii de biserici și construcția de biserici sub auspiciile mitropoliei Basarabiei a Patriarhatului României pe teritoriul Ucrainei.

Așadar, ca orice specie amenințată, „moldovenismul” are nevoie de vigilență și măsuri corespunzătoare de protecție, chiar dacă investițiile și alte măsuri economice mai pot să aștepte...

LIMBA ROMÂNĂ

Din datele administrației de stat rezultă că din cei 123.751 de „moldoveni”, 90.690 de persoane consideră drept limbă maternă limba „moldovenească”, 22.664 limba rusă, 9.474 limba ucraineană și doar 23 de persoane limba română. În mod contradictoriu 304 de persoane autodeclarate români au indicat ca limbă maternă: rusă (215 loc.), ucraineană (119 loc.), „moldovenească” (41 loc.) sau... alte limbi (45 loc.). Potrivit recensământului sovietic din 1989, în regiune locuiau 144.500 de „moldoveni” (5,5%) și 685 de români; nu știm câți dintre aceștia au declarat la rubrica „limba maternă” alte limbi și nici câți „moldoveni” vorbesc limba română. Politica lingvistică urmărește trecerea la ucraineană a școlilor naționale cu predarea în limba română, cu o trecere tactică prin „limba moldovenească”. (Vom reveni asupra subiectului). Legislația a fost modificată în acest sens sau este în curs de modificare. Inexistente sau ineficiente, măsurile dispuse de autoritățile locale capătă însă constanță și coerență când vine vorba de procesul de ucrainizare. (Măsurile vizează și celelalte regiuni românofone: Bucovina, Herța, Maramureș și

Transbugia; în Maramureșul istoric de peste Tisa presiunea e, momentan, atenuată). Limba română a fost eliminată dintre materiile pentru admiterea la studii superioare. Prin urmare, la Universitatea din Cernăuți, de exemplu, la specialitatea „limba și literatura română”, candidații sunt evaluați pe baza cunoștințelor de „istoria Ucrainei” și, respectiv, de „limba și literatura ucraineană”. (Și, totuși, românii sunt singurii care mai au – deocamdată – școli naționale sau mixte. Nici găgăuzii, nici bulgarii nu mai au astfel de instituții; bulgarii învață, de pildă, limba maternă, ca obiect de studiu, doar în două școli). Să reținem că art. 53 din Constituția Ucrainei garantează învățământul în limba maternă, la fel și Legea cu privire la minoritățile naționale (art. 6). Atât „românii” cât și „moldovenii” vorbesc limba română – indiferent cum o numesc oficialii – mai aproape de graiul muntenesc decât de cel moldovenesc. Iată, în continuare, o mostră de limba română vorbită în sudul Basarabiei:

Brînza primăvara: „...după ci fâtau/le duceam în baltă//atunci-avea ciobănu/și, vazică mai adunâi acolo vo cîzva stăpîni din ka/cîț căre-a-veău mai multi/ș-le ținea în baltă/nu țineă ca cun_se li țin și-acuma//ș-I Ceva nu făceau nimic//sedug le mulgeau/puneău...tot la rînd ca cum le pun ș-acuma / [...]

(Cum făceau să știe când le vine rîndul să ia laptele sau brînza?)

io scriau bilieti/și le pun în căciulă sau în pălărie,/cum [e] punim noi,/ și...le-amiesticam/și trăgeam la suorți//și ci rîn/ci numâr îi kică/știa de-acuma ce număr ari/ș-să dusă și-și lua brînza lui,//sau dacă nu fășeu așa puneau la kilográm// /șiși kili, zăci kilograme cît trebeă di uaii/și să ducea/să ducea să ia brînză/ii vesteă ciobanu/că altfil nu să poati//

(Brînza făcută de ciobani)

Baciu o face ș-acas o lua făcută gata.//

(Cum se face brînza?)

cum să faci... luai un fel di matereal cjiag//chiag îi spun//chiag di la neluț// și-o pun în zier și zieru ăla si-oțetești bini/și cu-ăla o – cheagă și p-ormă o string

într-o cîrpă/cendilă-I spun/și-o pun pe masă și pun o peatră pîsti dînsa/sî ia se faci lată/pîni se scurgi bini/și dup-aceea se desface și-o tăie și dup-aceea o taie fâlii fâlii/cum ie brînza/

(Și dacă vrea să o țină pe iarnă?)

dacă vrea s-o țină pă iarnă pă timpuri tăiau uoi, îi tundeâ lina bini/și-I cosey gîtu/cosea/și-l bătea în burdufu ăla că noi burduf îi spuneam//și-l bătea acolo pîni se umplea bini /și-l coseá la loc/puneá așa sus/pe o scîndură//ca iel să-se... scurgâ//ș-ășa era toată socoteala//dacă trebuia o vindea//

(Cu sare sau fără sare?)

cu sare/pă ia cînd... o scotea de-acolo puneá sare/că-alminteri, nu stă/ să strică ...”.

Textul a fost înregistrat în 1993 la Cartal (ucrain. Orlivka), reg. Odesa de la informatorul Gheorghiu Ilia Gheorghevici, zis Leonea, 69 de ani, care a urmat școala în limba română. (Marin, Mărgărit, Neagoe, Pavel, „Graiuri românești...”, 2000) În călătoriile în sudul Basarabiei, în special la Hagi Curda și Babele, am descoperit cu încântare unele cuvinte din vocabularul locului: te duci la nuntă cu „faetonul” (trăsura), după ce ți-ai dat cu „odicolon” (apă de colonie). O gospodină harnică te va servi cu „cocături” (un fel de gogoasă prajită în ulei). Dacă te duci la pește pe malul bălții, atunci „pescuiești”; dar dacă îți iei undița, atunci te duci la „undit”. Cu „ceamura” (lut) acoperi tencuiala casei, în spatele căreia se află „bulgaria” (grădina de zarzavat). Favoritele mele sunt cuvinte vechi, rămase, poate, din perioada 1856-1878 când Imperiul țarist a „binevoit” să ne restituie județele Ismail, Bolgrad și Cahul. Asta nu înseamnă că nu găsim și o limbă amestecată cu rusisme și calchieri după limba rusă: „kaktivoia familia”, „hai să zăkușim”, „deschide holodîlniku”. À propos: „Cum pe tine te cheamă?” (Kak tebea zovut).

EDUCAȚIA ÎN LIMBA MATERNĂ. ȘCOALA

În anul 1944, când teritoriul a fost ocupat de U.R.S.S., funcționau în sudul Basarabiei 62 de școli care, înainte, fuseseră finanțate de autoritățile române. În 1991, când Ucraina a devenit independentă, existau 21 școli cu predarea integrală sau parțială în limba română. (În 1996, odată cu adoptarea Constituției Ucrainei care garantează dreptul la educație în limba maternă, mai rămăseseră 13 școli cu predarea integrală în limba română. În prezent numărul acestor instituții școlare a fost redus drastic. În anul școlar 2018-2019 școala din Furatovca (în perioada interbelică: Furatu), raionul Sărata, a avut o singură clasă întâi, cu limba ucraineană de predare. Mai funcționează deocamdată doar două școli care au clase cu predare în limba maternă: școala din Borisauca, raionul Tatarbunar și școala din Plavni (în interbelic: Barta), raionul Sărata.

După câțiva ani, la începutul anilor 2000, situația pe raioane a școlilor și a limbii de predare era diferită:

- raionul Reni: Anadol (Dolinska), limbi de predare română (50%) și rusă (50%); Frecăței (Limanscoe), limba română (100%); Cartal (Orlovca), limba română (100%); Satu Nou (Novoselscoe), limba română (50%), limba rusă și ucraineană (50%); Barta (Plavni), limba română (100%).
- raionul Ismail: Erdec Burnu (Utconosovca) limba română (50%), limba rusă (50%); Babele (Oziorna), limba română (100%); Hagi Curda (Kamasovca), limba română (100%); Pocroavele (Pocrova), limba română (100%) – „comitetul de părinți «solicită» predarea în limba ucraineană” (sic!).
- raionul Chilia: Cemașir (Preozornie), limba română (50%), limba rusă (50%); Dimitraucă (Dimitrovcă), limba română (50%), limba rusă (50%); Chitai (Cervonii Iar) limba rusă (100%), limba română se predă ca materie facultativă; la Furmanca, la fel ca la Chitai. Raionul Tatarbunar: Borisovca, limba română (50%), limba rusă (50%); Eschipoșos (Sluboka), limba rusă

(100%), limba română se predă ca materie facultativă; Satu Nou (Novoselscoe), limba română (100%); Frumușica Veche (Staroselie), limba română; Meneailovca, limba rusă (100%); Cetatea Albă (Belgorod Dnestrovsk), Colegiul Pedagogic, parțial limba română; Moldoveni (Crutoiarovca), limba română (50%), limba ucraineană (50%).

Simpla parcurgere a situației menționate e suficientă pentru a percepe confuzia care domnește la nivelul politicilor lingvistice, abordare care se reflectă în nivelul eficienței actului educativ; aceasta în condițiile în care Ucraina este, totuși, semnatară a „Cartei europene cu privire la limbile regionale și minoritare”.

O informație în legătură cu școlile din regiunea Odesa, furnizată (în sept. 2011) de autoritățile de la Kiev, preciza că în 90 de instituții de învățământ general se studiază în limba ucraineană, în 84 în limba rusă și în șase în „limba moldovenească”. În 141 de instituții, studiile se fac în două sau trei limbi: limba rusă și ucraineană (129 instituții), „moldovenească” și ucraineană (șase instituții), „moldovenească” și rusă (trei instituții), „moldovenească”, ucraineană și rusă (două instituții), bulgară, ucraineană și rusă (o instituție). Aceeași sursă indică faptul că limba „moldovenească” e obiect de studiu în 14 școli, limba bulgară în 42 de școli, limba găgăuză în șase școli. În 18 instituții tehnico-profesionale de învățământ, studiile sunt în limba rusă. În perioada Republicii Sovietice Socialiste Ucrainene, pe teritoriul cuprins între Nistru și Don (fără regiunile Cernăuți, Herța și sudul Basarabiei care nu intrau în componența Ucrainei) au funcționat, în anul școlar 1929-1930, un număr de 121 de școli. În anul 1938, numărul lor a atins 168 de școli considerate „moldovenești” care, ulterior, au fost desființate, odată cu înființarea școlilor rusești și apoi ucrainene. În primii ani după cel de-al Doilea război mondial, în noua Republică Sovietică Ucraineană s-au raportat 114 școli cu predarea totală sau parțială în limba română/moldovenească. La începutul perioadei sovietice, numai în Sudul Basarabiei (satele din raioanele Ismail, Chilia, Sărata, Tatarbunar și Reni), azi regiunea Odesa, activau 62 de școli cu predarea în

română, toate preluate de ocupant și menținute pentru o vreme. Chiar dacă „moldovenești”, cu toate anomaliile ideologice sau propagandistice, școlile sovietice pregăteau generațiile tinere pentru a putea să dobândească calificări profesionale sau chiar să urmeze în continuare studii superioare. Restrângerea activității unor instituții de învățământ mediu, a unor specializări în limba română, a creat un handicap în procesul de formare a noilor cetățeni, cu toate consecințele asupra traiectoriei în viață a celor tineri. (Au existat cursuri de limba română la Colegiul pedagogic din Cetatea Albă sau la Universitatea Umanistă de Stat din Ismail). În prezent, școlile cu predare facultativă a limbii și literaturii române au alocat o singură oră, respectiv mai puțin chiar decât numărul de ore stabilite pentru predarea limbilor străine. (Pentru comparație, menționăm că, în perioada Uniunii Sovietice, în școlile minorităților toate materiile erau predate în limba maternă, cu excepția limbii ruse și limbilor străine). Mai mulți factori contribuie la deprecierea severă a actului de învățământ. Astfel, unele obiecte din programul școlar („Geografia Ucrainei”, „Istoria Ucrainei” și... „Ucrainologia”) sunt predate în limba ucraineană. Deschiderea claselor ucrainene în școlile cu predare în limbile minoritare a înlesnit desființarea acestor școli; până în prezent, autoritățile au urmat această tendință. Lipsa manualelor în limba română elaborate de specialiștii ucraineni e însoțită de refuzul obstinat al autorităților de a accepta manuale scrise de autorii români. Programa școlară care se adresează minorităților diferă de aceea urmată în școlile ucrainene. (De exemplu: predarea literaturii universale e separată de literatura ucraineană. În școlile noastre a fost introdus însă cursul integrat de „literatura română-literatura universală”, în acest fel reducându-se orele săptămânale de predare a limbii materne. În unele cazuri, directorii școlilor cu predare în limba română nu cunosc sau cunosc superficial limba maternă a elevilor.) Nivelul științific al manualelor poate fi caracterizat drept submediocru: majoritatea autorilor menționați sunt poetași obscuri, niciunul din marile nume ale literaturii române nu figurează în manual; includerea în sumar depinde de – eufemistic vorbind – adecvarea la criteriile

arbitrare ale oficialilor din învățământ. (Nici chiar „scriitorii de limba moldovenească” nu trec de aceste criterii, nici Mateevici, nici Vieru, nici Matcovschi...). O știre în presă anunța că povestea lui Ion Creangă „Capra cu trei iezi”, volum ilustrat pentru copii, a fost împiedicată să ajungă la copiii din Sudul Basarabiei, deoarece... capra simbolizează România, iar cei trei iezi cucuieți reprezintă cele trei ținuturi unite cu țara în 1918. De altfel, românii nu sunt menționați printre naționalitățile conlocuitoare din Ucraina. În manualul „Eu și Ucraina”, românii sunt omiși ca populație autohtonă, statut care, potrivit propriei legislații i-ar fi îndreptățit la acordarea unor drepturi de natură să le permită conservarea propriei identități.

Cine stabilește politica de școlarizare? Guvernul central sau autoritățile locale? Oficialii vor să ne facă să credem că doar organele locale stabilesc regimul de școlarizare. O informație recentă (martie 2021) preciza că două școli românești – din Meneailovca și Furatovca – au fost transformate, pe baza unei hotărâri a consiliului local, în filiale ale școlii ucrainiene din Faraovnika. Școala ucraineană se găsește la cca. 20 km distanță și, cu toate acestea, copiii din cele două școli transformate în filiale nu au fost repartizați la școala de cultură generală cu predarea în limba română din Frumușica Veche, aflată la câțiva kilometri depărtare. Pentru comparație, comunitatea maghiară din Transcarpatia are la dispoziție o întreagă rețea de școli și grădinițe private. (În aceeași perioadă Ungaria a blocat prin veto-ul său inițiativele NATO și U.E. care priveau Ucraina).

Câteva vești binevenite ne dau speranța că Ucraina vecină ar putea să adopte o politică mai relaxată în raport cu nevoile populației românești. La începutul lunii august 2020 a fost deschis un punct de trecere al Dunării cu bacul între Isaccea (jud. Tulcea) și Orlovka/Cartal (reg. Odesa). Mai multe școli și organizații neguvernamentale au început să solicite conducerii centrale să nu mai permită din anul 2020 trecerea școlilor cu predare în „lb. moldovenească” la procesul de învățământ în lb. ucraineană. În iunie 2020 profesorii și părinții din Dumitrești (Dmytrivka), raionul Chilia, au hotărât să înlocuiască învățământul în

„moldovenească” cu cel în limba română. Deschiderea unui „Centru de informare al României” în decembrie 2016 în cadrul Universității Umaniste de stat din Ismail își face deja simțită prezența. Din aprilie 2019 funcționează aici – la inițiativa scriitorului și jurnalistului Vladimir Bacinschi – cenaclul literar „Ecolul Bugeacului”, un continuator recent al mai vechilor tradiții literare din sudul Basarabiei. Poeții locali de limba română – Ion Bacu, Anatol Manole, Vladimir Caraciobanu, Eufrosina Cojocaru, Vera Balică-Boinegri – își găsesc, în sfârșit, o tribună publică. Tot Universitatea de Stat din Ismail a propus Universității „A.I. Cuza” din Iași programe de studii comune cu diplomă dublă și înființarea unei extensiuni universitare, așa cum funcționează peste Prut, între Cahul și Galați. Mai mult decât „gesturi de bunăvoință” măsurile ar putea impulsiona o colaborare internațională de mult timp așteptată.

BISERICA

Lăcașurile de cult din Sudul Basarabiei au aparținut, spiritual, Mitropoliei Moldovei (înființate în 1401). După cucerirea Cetății Albe (1484), dar mai ales după ce Suleiman Magnificul anexează Tighina și restul teritoriului sudic (1538), creștinii din kazale se aflau sub jurisdicția Mitropoliei Proilavei, aparținătoare de Patriarhia de Constantinopol. Întemeiată de Poarta Otomană între 1540 și 1580, își încetează activitatea în 1829 după desființarea raialelor turcești. Imperiul țarist, stăpân pe Cetatea Albă și Basarabia, preia și controlul bisericilor din Bugeac pe care le subordonează Patriarhiei Moscovei și a Întregii Rusii. Regiunea a revenit, între 1856 și 1878, sub ascultarea Episcopiei Hușilor. Alexandru Ioan Cuza îl numește pe Melchisedec Ștefănescu episcop al noii eparhii a Dunării de jos, cu reședința la Ismail. După reocuparea sudului Basarabiei în 1878, Pavel Lebedev, arhiepiscopul rus al Chișinăului, preia eparhia de la Melchisedec și nu întârzie să declare, la preluarea eparhiei, că poporul rus are tot dreptul „să nu țină seama de granița ruso-română și să treacă peste ea oricând va hotărî spre a-și alipi frații”.

Când rostea acest îndemn, cu referire la „frații” din principatul român, Melchisedec nu a ieșit din altar și nu a spus nimic care ar fi putut fi interpretat ca o renunțare la pământul Bugeacului. În schimb, generalul Sebeco, prezent la Ismail, îi scrie, în secret, țarului, anunțându-l: „Sire, Basarabia românească nu mai există”. Gavriil Bădulescu Bodoni, viitorul arhierarh al Basarabiei, a deținut, o vreme, funcția de episcop-vicar de Akkerman și Bender (Tighina), pentru ca Dimitrie Sulima – succesorul lui Bodoni – să păstorească, din 1813, ca vicar de Akkerman. În 1911 se înființează și un vicariat de Ismail. Conducerea religioasă a fost asigurată de ierarhi ruși.

După unirea Basarabiei din 27 martie 1918 cu țara-mamă, Mitropolia Moldovei (România) înființează, în 1923, Episcopia de Cetatea Albă-Ismail unde a fost numit ca episcop locțiitor Dionisie Erhan (confirmat de sinodul român ca titular în 1934).

După 1944, întreaga eparhie revine sub jurisdicția patriarhiei moscovite. Situația s-a prelungit până în prezent, tulburată, firește, de actualele evenimente legate de autocefalia bisericii ortodoxe ucrainene. O evoluție în curs, cu rezultate necunoscute...

Episcopul ucrainean Agafanghel (născut la Odesa) s-a arătat un apărător intransigent al bisericii din regiunea Odesa. Atunci când binecredincioșii români din Hagi Curda au început construcția noii biserici din comuna lor – vechiul lăcaș de cult fusese dinamitat de sovietici, târziu, în 1979 – ierarhul de la Odesa s-a opus cu îndârjire acordării autorizațiilor de construcție; tot el a încurajat riposta habotnicilor ucraineni. De exemplu, persoane necunoscute au amenințat și au maltratată enoriașii noii biserici românești. Au fost prea multe incidente violente ca să le amintim pe toate, așa că ne mărginim să menționăm incidentul din iulie 2004, când icoanele din casa ce adăporea slujbele până la finalizarea construcției au fost stropite cu motorină. Un exemplu de „evlavie creștină” și de „iubire a aproapelui” care vorbește de la sine. Doi ani mai târziu, înaintea slujbei de Înviere, alți „necunoscuți” au aruncat grenade cu gaze lacrimogene, înfricoșând enoriașii.

Niciunul dintre ei nu a fost identificat sau deferit justiției ucrainene. Construcția edificiului bisericesc a continuat neabătut. Implicarea statornică a statului român prin Departamentul pentru Români de Pretutindeni a permis finalizarea lucrărilor de construcție. (Să precizăm aici că terenul, situat în vatra satului, a fost cumpărat cu banii oferiți de Neculai Popa, român din Galați, stabilit în Los Angeles, California, care a donat și primele sume pentru ridicarea sfântului lăcaș). În anul 2011 a avut loc sfințirea bisericii, cu hramul „Sfinții Apostoli Petru și Pavel și Sfântul Ierarh Nicolae” în prezența mitropolitului Basarabiei.

Î.P.S. Petru, recunoscut ca „exarh al plaiurilor”, are jurisdicție asupra parohiei din Hagi Curda, de fapt singura biserică din sudul Basarabiei aparținătoare de Patriarhia Ortodoxă Română. (Iată unul din micile detalii care caracterizează atmosfera locală: vreme de decenii, localitatea nu a avut biserică, iar acum e pe cale să aibă două: un ctitor neștiut, apărut din senin, a început să clădească o a două biserică. Ei bine, ctitorul providențial și-a anunțat dorința de a trece biserica sub autoritatea patriarhiei moscovite).

Pentru a înțelege mai bine ostilitatea la adresa românilor de care mustește locul, trebuie adăugat că rascolnici veniți de la Odesa cu autobuze amenințau să tulbure momentul consacrării noii biserici. De data aceasta, autoritățile locale au asigurat securitatea preoților, dreptcredincioșilor și a pelerinilor veniți din țară, ca și de pe tot cuprinsul câmpiei Bugeacului. Accesul provocatorilor de la Odesa a fost blocat.

De altfel, pravoslavnicii răsăriteni, velicoruși sau haholi, susțin că biserică română este schismatică deoarece „s-a abătut” de la credința cea dreaptă. În parcul din Ismail, în apropierea bisericii ctitorite de însuși Constantin Vodă Brâncoveanu – acum canonizat de biserică română – un „frate” ne-a declarat, cu ură în glas, în limba română, cum că întregul popor român este eretic pentru că l-a primit la București, în 1991, pe Ioan Paul al II-lea, suveranul pontif. Consecințele, spunea „fratele”, sunt grele: căsătoriile binecuvântate de biserică română nu sunt „plăcute” Domnului, iar copiii rezultați din astfel de mariaje vor arde în „focul

Gheenei” pentru că taina botezului nu este primită. Pe scurt, damnare fără speranță pentru eternitate... Susțineri suficiente pentru a tulbura pacea comunitară, laolaltă cu încălcarea poruncii hristice de iubire...Mulți preoți din Sudul Basarabiei sunt etnici găgăuzi, grup minoritar, turcofon, dar de religie creștină. Am aflat că în comuna Babele, chiar „băbuțele” evlavioase au reușit să-l convingă pe slujitorul găgăuz al bisericii din sat să rostească rugăciunile și în limba română, chiar dacă rusa e principala limbă liturgică. (Patriarhia moscovită recunoaște bisericilor locale dreptul de a folosi la slujbă și limba locului. Această libertate de expresie îi determină pe conașionarii noștri din toată Ucraina să favorizeze patriarhia rusă, ca și pe unii politicieni proruși, cazul lui Viktor Ianukovici fiind de notorietate. Mai recent, o dezlegare asemănătoare a dat și noul episcop al bisericii ucrainene autocefale, în speranța atragerii bisericilor minoritarilor. Realitatea este că o politică de ucrainizare/asimilare, desfășurată agresiv, liniar și stăruitor îi determină pe mulți să privească cu scepticism promisiunile autorităților. Deocamdată, oamenii au ales să rămână sub autoritatea patriarhiei ruse.

MASS-MEDIA

Accesul la informație este dublu restricționat: nu putem vorbi de o presă în limbile minoritare, dar nici selectarea știrilor nu urmărește o informare adecvată a acestor minorități. (În comuna Babele, un adolescent ne-a rugat să-i dăm lui ziarele cu care împachetasem sandalele; am fost atent cum le-a netezit cu mâna, pe cât a putut, pentru a căpăta astfel ceva de citit). Oficial, Rada ucraineană sprijină minoritățile naționale – inclusiv comunitatea românească – finanțând ziarul „Concordia”, publicație în limba română. Cu un tiraj inițial de 12.000 exemplare, „Concordia” a ajuns, prin reducerea permanentă a fondurilor la un tiraj de numai 1.500 de exemplare, cu totul insuficient pentru toate zonele în care trăiesc comunitățile de români. Lucrurile s-au agravat când ziariștii români au refuzat să

editeze în „limba moldovenească”. În cursul anului 2009 finanțarea a fost stopată. Ziarele raionale mai includ în ediția ucraineană, după criterii nelămurite, câte o pagină în limba română. În schimb, din fondurile regionale se publică „în moldovenește” săptămânalul „Luceafărul”. Ca atare, ziarul se distribuie gratuit românilor din regiune, dar și din Bucovina sau Herța. Publicația aparține Asociației național-culturale a moldovenilor din Ucraina, din Odesa, și este, în spirit și literă, foarte „moldovenită”.

Un caz special îl constituie ziarul „Sud-est” (4 pagini). Coordonat de harnicul om de cultură Vladimir Bacinski, publicația are un conținut atrăgător, realizat, în bună măsură, de colaboratori locali. Ziarul apare „când iese de sub tipar”, cum se spunea odată. Periodicitatea, dar și existența ziarului depind de bunăvoința și darea de mâna a sponsorilor privați.

Posturile locale de radio includ (iarăși la bunul plac al editorilor) muzică „moldovenească”. Unele posturi de radio din țară pot fi captate, relativ ușor și fără „purici”. Accesul comunității la informații primește astfel o binevenită corecție. Nu întâmplător, antenele și alte mijloce vizibile de captare sunt considerate subversive de către oficialii administrației. O emisiune locală televizată de o jumătate de oră se ocupă mai mult de „moldoveni”. Chioșcurile de presă din centrele raionale nu oferă spre vânzare publicații în limbile minorităților.

Difuzarea cărții românești întâmpină dificultăți serioase, fiind supuse unor reglementări stricte. Donațiile de carte – câte au fost – făcute bibliotecilor școlare nu ajung totdeauna la raft și cu atât mai puțin în mâinile destinatarilor, tinerii cititori. Cărțile intrate în Ucraina sunt verificate de o comisie oficială care trebuie să certifice conținutul și nivelul științific. Cum se știe, persecuția cărților precede întotdeauna persecuția oamenilor. Autodafeurile, arderea cărților au prevestit totdeauna în istorie arderea pe rug a indezirabilor. Există cazuri când odată expediate comisiei de control, volumele nu au mai fost restituite beneficiarilor din școli. Doamnele bibliotecare au perfecționat și o tehnică de salvare a cărților: sunt aliniat pe rafturile cele mai înalte și mai prăfuite ale bibliotecii. Tertipurul acesta

fereste cărțile de ochii vigilenți ai inspectorilor, dar nu ai cum să le vezi, așa că depinzi de informația pe care o primești de la „tovarășa”. Rezultatul este de fiecare dată îngrădirea dreptului la cultura națională. În mai multe localități, bibliotecile sătești au la vedere o masă pe care sunt întinse ziarele și revistele disponibile pentru a fi consultate. Ce găsim de regulă? Multe publicații ucrainene și foaia „Luceafărul”; presa de limba română nu apare la vedere, măsura fiind de natură să elimine intervenția cerberilor locali. De altfel, prin anii '90, ministerul de externe ucrainean a comunicat omologilor de la București interdicția de a introduce cărți prin punctele de frontieră pe care le controlează Kievul.

Poeții locali de limba română cu greu își găsesc un plasament pentru versurile lor. De regulă, sunt publicați de edituri din Cernăuți și Herța sau Chișinău. Creația locală nu e încurajată și, la drept vorbind, nici nu există un interes cultural bine conturat. Nu există librării care să propună cititorilor carte românească. Inițiativele oficiale în domeniul cultural țin mai mult afișarea – în funcție și de interesul momentului – unei anume bunăvoințe în raport cu România. În comuna natală a mareșalului Averescu am primit cadou un foarte mic volum bilingv cu poemul eminescian „Luceafărul”. A apărut la Odesa în 2001, traducerea ucraineană fiind semnată de Stanislav Strijenec. Dedicția scrisă pe prima pagină spune „Din partea bibliotecii sătești”. Editat cu sprijinul Administrației regionale de stat Odesa, al executivului orașenesc Odesa și al Consulatului general al României la Odesa. O picătură așteptată-ntr-un ocean de deznădejde...

CULTURA TRADIȚIONALĂ. CULTURALITATE

Viața culturală se rezumă la cele câteva spectacole și concerte organizate anual de Institutul Cultural Român. Compozițiile lui Gavriil Musicescu – muzicianul născut în Bugeac – trezesc suspiciuni și o oarecare opoziție din partea administrației, dar totuși se mai cântă, mulțumită unei presupuse ascendențe ucrainene. La concertul din Ismail al unei formații de muzică clasică din Iași,

publicul în picioare a aplaudat frenetic. La sfârșit, audiența – circa 400 de persoane – îi îndemna pe muzicienii din țară: „Să mai veniți! Să mai veniți“. Spectacolele pentru copii prezentate de artiști păpușari din România mai întâmpină – deși negociate între diplomații celor două țări – obiecții de tot felul: ba nu a venit directorul căminului să deschidă sala, ba se întrerupe lumina, ba sala nu mai e disponibilă, cineva tocmai a închiriat-o...

Valorile culturii tradiționale, câte au mai rămas, se regăsesc în viața comunităților. La nunți, nănașii cu „vătașelul nunții” alături sunt personajele principale ale fericitului eveniment. La Borisauca, raionul Tatarbunar, într-o zi de toamnă se mai juca hora. Muzica populară românească continuă să aline sufletele, chiar dacă aici e considerată „moldovenească”. Cântecurile la modă în țară sunt urmărite și repede adaptate de lăutarii locali: folclor nou care intră, prin adopție, pe circuitul spațiului etnic național peste granițe și dincolo de ele. La Frecăței, raionul Reni, am ascultat cu plăcere varianta locală a cântecului „Fetele lui tata”, așa cum îl stiam cântat și la Dăișoara lângă Rupea, în Transilvania și la Poiana Țapului pe Valea Prahovei. Prin sate se mai încropește câte o echipă folclorică, spre încântarea locuitorilor și, câteodată, a festivalurilor folclorice raionale. Ansamblul „Dor Basarabean” din Erdec Burnu („cioc de rață” în limba turcă) rămâne însă, prin profesionalism și grație, reprezentativ pentru arta populară a sudului Basarabiei. Conducut de Viorel Popescu, întregul ansamblu, muzicieni și dansatori, reprezintă cu adevărat un model contemporan al renașterii valorilor naționale tradiționale.

Sărbătorile „Nașterii Domnului” mai păstrează câte ceva din farmecul datinilor de demult. În raionul Reni, de Crăciun, cu puțin noroc, mai poți auzi colinde vechi, iar teatrul popular a supraviețuit prin cetele de Viflaim (Vicleim) ale colindătorilor.

Distrugerea memoriei românești e doar un aspect al dificultăților de recuperare a elementelor de identitate. Începute de sovietici și continuate de autoritățile ucrainene, demersurile au urmărit cu obstinație anihilarea conștiinței

românești, ascunderea prezenței istorice a românilor autohtoni și reclădirea unui trecut convenabil noilor titulari ai suveranității asupra ținutului. Biserici, monumente comemorative, morminte ale soldaților, toate ridicate în perioada românească (1918-1944), chiar și conace, sunt ruinate sau așteaptă demolarea. Vâlcov, locuit în prezent de etnici ruși, a devenit, aproape peste noapte, „Veneția Ucrainei”. La Cetatea Albă (monumentul a fost restaurat în timpul U.R.S.S.) nimic nu mai pomenește de voievozii Moldovei; doar o placă informativă menționează în trecut și un „cneaz moldovan”. Să fi fost Alexandru cel Bun, să fi fost Domnul Ștefan...? Lesne de înțeles impactul anihilator pe care îl are rescrierea istoriei locurilor asupra românilor care se încapățânează să-și continue viața la baștină. Strădaniile statului român – atâtea câte sunt – de a conserva identitatea românească în acest spațiu ar trebui să includă și prezervarea monumentelor trecutului, ca parte a unei strategii coerente bazate pe art. 4, litera e) din Legea nr. 299/2007. Monumentele contemporane de for public nu reușesc să apară decât cu condiționalități impuse de ucraineni. În Satul Nou (raionul Sărata), școala românească a izbutit să ridice, cu sponsorizări locale, un bust al lui Eminescu. Inițiativa s-a materializat abia după ce în curtea școlii a fost ridicat și bustul marelui poet ucrainean Taras Sevcenko. La fel s-a întâmplat și la Cernăuți unde statuia lui Mihai Eminescu a putut să apară doar la schimb cu statuia hatmanului Ivan Stepanovici Mazepa ridicată la Galați. (Eroul cazacilor zaporojeni fusese îngropat în biserica „Sfântul Gheorghe” din Galați).

ASOCIAȚII

În anii din urmă, comunitatea românească din sudul Basarabiei cunoaște un început de viață asociativă, chiar dacă existența acestor asociații este incertă. Organizațiile non-guvernamentale, deși bine văzute de conaționali, se sprijină doar pe dăruirea câtorva membri ai comunității, lipsind susținerea financiară sau o cultură a voluntariatului. Rezultatul este că nu s-a reușit să se cristalizeze o

mișcare solidă care să susțină revendicările legitime ale întregii comunități. În aceste condiții, unele asociații își încetează funcționarea imediat ce fondatorul lor dispăre sau abandonează proiectul. De pildă, așa s-a întâmplat după plecarea dintre noi a regretatului Valeriu Cojocaru când Centrul pentru comunicare și dezvoltare „Pro Europa” din Reni – al cărui director a fost – și-a redus drastic activitatea. Asociația „Dunărea și Marea” înființată de ziaristul Petru Grozavu, a avut inițiative interesante, marcate, însă, de faptul că fondatorul locuiește în Chișinău. Menționăm și următoarele asociații, deși nu le cunoaștem proiectele: „Organizația de tineret Noua Generație a Europei” (din Anadol/Dolinscoe, raionul Reni) și „Asociația Românilor din Odesa-Nistru” (Satul Nou/Novoșiolovca, raionul Sărata). Deși este activă în afara Bugeacului, includem în prezenta trecere în revistă și „organizația publică” „Uniunea Republicană a Cetățenilor din Crimeea. Comunitatea moldo-românească” cu sediul la Simferopol, Republica Autonomă Crimeea. Nu există date despre statutul său de după anexarea Peninsulei Crimeea de către Federația Rusă.

O mențiune specială pentru Asociația Național-Culturală a Românilor din regiunea Odesa „Basarabia”, care funcționează la Erdec-Burnu/Utconosovca, raionul Ismail. Anatol Popescu, președintele-fondator al asociației, prin intervențiile sale, prin interviuri și apeluri la o mai bună cunoaștere a realităților din Sudul Basarabiei, contribuie la menținerea interesului pentru comunitatea românească mică din sud, prezentând la zi, nevoile reale ale acesteia. Colaborează cu instituții și organizații neguvernamentale din țară, dar și din regiune, încercând în acest fel să creeze o solidaritate românească atât de necesară în viața comunităților din afara frontierelor României. În luna martie 2018, Asociația „Basarabia” a organizat cea de-a II-a ediție a „Forumului cadrelor didactice de limba română din regiunea Odesa”. Această conferință pedagogică, desfășurată sub genericul „Educația în limba maternă: realizări, realități și perspective” s-a desfășurat la Centrul de Informare al României (deschis în 2016) din cadrul Universității Umaniste de Stat din Ismail. În cadrul acestui forum s-a înființat

„Asociația cadrelor didactice de etnie română din regiunea Odesa“. Pentru organizarea evenimentului, Asociația „Basarabia” a reușit să stabilească o colaborare cu „Alianța creștin-democrată a românilor din Ucraina“, respectiv cu Filiala regională Odesa (președinte Petru Șchiopu) și Filiala raională Sărata (președinte doamna profesor Zinaida Pinteac). Printre colaboratori s-a aflat și Asociația Național-Culturală „Valul lui Traian” a românilor din raionul Tatarbuniar (președinte Nicolae Moșu).

Anterior, cele patru asociații au organizat, la Ismail, între 10 și 11 mai 2008, o remarcabilă manifestare cultural științifică: „Multiculturalitate în Basarabia de Sud“. Declarația comună semnată cu acest prilej a oferit o perspectivă lucidă și echilibrată a problemelor minorității românești. Valoarea declarației se impune și astăzi ca un document de lucru realist și pragmatic, menit să ofere diplomației de la București temele și obiectivele de urmat în relațiile cu statul vecin. Cererile formulate de asociațiile românești au fost adresate atât autorităților de stat ucrainene, cât și comisiilor româno-ucrainene stabilite odată cu semnarea tratatului de bază bilateral semnat în anul 1997. Aceste cereri au încă o importanță programatică pentru relațiile bilaterale. Reproducem, în continuare, textul integral al Declarației din 2008, subliniind că nevoile recunoscute de cele patru asociații au rămas până acum deziderate neîmplinite ale grupului etnic român. Iată, așadar, problemele identificate și soluțiile propuse de reprezentanții românilor autohtoni (am folosit textul publicat în revista „Familia Română”, nr. 2-3, 2008, p. 62): „Comunitatea românească din regiunea Odesa, întrunită în zilele de 10-11 mai 2008 în cadrul manifestării cultural-științifice „Multiculturalitate în Basarabia de Sud”... solicită sprijinul autorităților menționate în ceea ce privește:

1. renunțarea la practicile și presiunile autorităților ucrainene, la toate nivelurile, de divizare artificială între români și moldoveni, în regiunea Odesa;
2. respectarea, la nivel oficial, și mai ales în domeniul învățământului din Ucraina, a adevărului științific conform căruia există o singură denumire

- a limbii literare – limba română, din care, printre altele, face parte și graiul moldovenesc al acestei limbi, fapt constatat și repetat în nenumărate rânduri de academicieni și savanți de renume mondial din România, Republica Moldova și Ucraina;
3. respectarea angajamentelor asumate de Ucraina la nivel european și bilateral în ceea ce privește protecția persoanelor aparținând minorităților naționale, cu accent pe Carta limbilor regionale și minoritare și Convenția cadru privind protecția persoanelor aparținând minorităților naționale;
 4. reluarea cadrului de colaborare în baza celor două acorduri de învățământ dintre Ucraina și România, respectiv Ucraina și Republică Moldova;
 5. finanțarea corespunzătoare a școlilor cu predarea în limba română din regiunea Odesa, mai ales pentru creșterea calității procesului de învățământ;
 6. dotarea cu manuale pentru disciplinele cu predare în limba română și cu literatură metodică, artistică, beletristică;
 7. asigurarea și finanțarea abonamentelor de presă de specialitate din Republica Moldova și România pentru școlile cu învățământ în limba română din regiunea Odesa;
 8. simplificarea procedurii de nostrificare (echivalare) a diplomelor pentru absolvenții instituțiilor de învățământ din Republică Moldova și România. Respectarea acordurilor interstatale bilaterale în acest domeniu;
 9. garantarea posibilității susținerii examenelor de absolvire a școlii în limba maternă pentru elevii din școlile cu învățământ în limba română;
 10. reluarea efectuării cursurilor de perfecționare (cu recunoașterea acestor cursuri) a profesorilor de limba română și a profesorilor de alte discipline din cadrul școlilor cu predare în limba maternă, la instituțiile de perfecționare a cadrelor didactice din Republica Moldova și România. Recunoașterea diplomelor obținute la cursurile de perfecționare din Republica Moldova și România și decontarea cheltuielilor întreprinse de

- către profesorii, învățătorii din școli și educatorii din cadrul grădinițelor de copii;
11. conceperea și omogenizarea unei noi programe de învățământ la disciplinele limba română și literatura română pentru toate școlile cu învățământ în limba maternă din regiunile Transcarpatia, Cernăuți și Odesa. Încetarea practicii de separare a programei de învățământ pentru școlile cu predare în limba română și „limba moldovenească”;
 12. implementarea de urgență a programului național de informatizare pentru școlile cu învățământul în limba maternă în localitățile cu populație majoritar românofonă din regiunea Odesa;
 13. introducerea în programul de învățământ pentru școlile cu predare în limba maternă a disciplinei „istoria ținutului natal”, cu predare în limba maternă;
 14. dezideologizarea învățământului;
 15. efectuarea unui studiu privind starea materială și dotarea școlilor cu învățământ în limba română din regiunea Odesa, analizarea și publicarea studiului;
 16. respingerea manualelor neacreditate de Ministerul Învățământului și Științei din Ucraina în procesul educațional din școlile cu predare în limba română din regiunea Odesa;
 17. finanțarea corespunzătoare și sistematică a ziarului „Concordia” al minorității române din Ucraina;
 18. introducerea emisiunilor în limba română la posturile publice de radio și televiziune din regiunea Odesa;
 19. simplificarea regimului donațiilor transfrontaliere de carte;
 20. impulsivarea colaborării transfrontaliere în domeniul cultural, științific, educațional, al tineretului și sportului în cadrul Euroregiunii „Dunărea de Jos”;

21. asigurarea cu spații pentru sediile organizațiilor non-guvernamentale românești din regiunea Odesa și finanțarea activității acestora;
22. publicarea și afișarea la sediile consiliilor locale din localitățile cu populație majoritar românofonă a unui pachet cu extrase din legislația națională a Ucrainei, referitoare la drepturile persoanelor aparținând minorității naționale (române/moldovenești) din Ucraina, în limbile ucraineană și română;
23. garantarea dreptului la afișarea liberă a simbolisticii naționale alături de simbolistica de stat a Ucrainei în localitățile cu populație românofonă, conform art. 6 din Legea Ucrainei privind minoritățile naționale;
24. deschiderea și finanțarea unui Centru Regional de Cultură Românească la Ismail, în mod echitabil și asemănător cu Centrul Regional de Cultură Bulgară din Bolgrad;
25. încetarea practicilor de:
 - a) intimidare a cadrelor didactice pentru a asigura folosirea sintagmei „limba moldovenească” în procesul de învățământ, împotriva voinței acestora;
 - b) intimidare a părinților cu scopul ca aceștia din urmă să-și înregistreze copiii în clase cu altă limbă de predare decât cea maternă;
 - c) recomandarea de a nu se încuraja utilizarea liberă a repertoriilor românești (inclusiv moldovenești); dimpotrivă, va fi apreciată sprijinirea participării ansamblurilor artistice la manifestările culturale la nivel regional și național;
 - d) favorizarea învățământului în limba de stat pentru a-l face neatractiv pe cel în limba minorităților naționale;
 - e) intimidare a membrilor comunității românești din regiunea Odesa care participă la activitățile asociațiilor din mediul societății civile.”

În afara acestor doleanțe legitime formulate de comunitatea românească trebuie să menționăm existența „Centrului de informare al României din Ismail”, deschis în decembrie 2016 în cadrul Universității Umaniste de Stat care asigură o prezență oficială în Bugeac. După modelul „Institutului Bucovinei” de la Rădăuți, activitatea Centrului ar putea fi completată de un „Institut European de cercetare dedicat sudului Basarabiei”.

Formularea acestor deziderate cuprinzătoare indică cu claritate care sunt problemele cu care se confruntă populația de naționalitate română din sudul Basarabiei. Trebuie precizat că, din mai 2008, când Declarația a fost adresată forurilor de resort, lucrurile nu au fost schimbate, nimic nu a fost întreprins; dimpotrivă, de exemplu, numărul școlilor cu limba de predare română a fost redus drastic, (ajungând aproape de dispariție). În plus, trebuie să avem în vedere și efectele acestei politici oficiale asupra vieții de fiecare zi a membrilor comunității. Pentru a înțelege impactul la nivel personal, individual, redau discuțiile pe care le-am avut cu unul din locuitorii satului Hagi Curda (Komisivka).

La câțiva ani după revoluția portocalie de la Kiev, l-am întâlnit pe Ion care urma să mă ducă în vama Reni pentru a reveni în țară. Ion era însurat, tatăl unei fetițe de 5 ani. Am stat de vorbă la o bere. Iurii, cum îi spuneau consătenii, nu avea un loc de muncă stabil; trăia doar din expediente. Atunci când era solicitat, aducea din nordul Ucrainei, dinspre granița cu Belarus, mașinile furate în vestul Europei care urmau să fie scoase la vânzare în regiunea Odesa. Povestea, cu spaimă în glas, despre grijile care îl însoțeau tot drumul de înapoiere, de frica pirateriei rutiere. (Grija unei eventuale condamnări penale nu o avea. Infraționalitatea unui cetățean ucrainean aparținând unui grup minoritar e folosită ca mijloc de presiune pentru a-l determina la o conformitate asimilatoare). Ion regreta sau mai bine spus deplângea perioada sovietică când oamenii locului practicau legumicultura și realizau venituri frumoase în piețele din U.R.S.S. Agitat, cu gesturi brusce și vorbire sacadată, manifesta „stresul de tranziție”, pe care îl remarcasem și la noi prin anii '90. E clar că Ion nu înțelegea ce i se întâmplă și nici de ce. O lume

întreagă dispăruse fără ca altceva să îi ia locul. Ion, ca și cei mai mulți dintre consătenii lui, era pe cont propriu, cu grija unei familii pe umerii lui, fără ca schimbarea ordinii sociale – bună sau rea, cum fusese – să-i dea, cât de cât, o șansă. Am discutat de toate. L-am întrebat ce limbă vorbește: română sau moldovenească? Încercam să pricep cum se identifică, mai ales că, pentru oficiali, Ion era „moldavan”. Răspunsul său a venit rapid, direct, ca o spovedanie amară: „Nu mai știu nici cine sunt, nici ce limbă vorbesc”. La despărțire, în vamă, i-am achitat „cursa”. Nu a vrut să accepte bancnota de 20 de dolari americani pe care i-am oferit-o. A spus: „E prea mult și nu am să vă dau restul...”. După ce l-am rugat să păstreze diferența și să-i cumpere fetei lui bomboane, Ion a acceptat. Ne-am despărțit înainte de vama Reni și nu ne-am mai întâlnit, de atunci. Aș vrea să-l știu mai liniștit și mai împăcat cu condiția lui.

În acest fel, viața de zi cu zi a românilor pare, mai degrabă, o osândă, lipsită de orice bucurie. Subdezvoltarea regiunii, deprivarea economică, cu limba maternă sub asediu, lipsiți de școală, biserică și presă în românește, ei trebuie să-și negocieze permanent drepturile cetățenești și naționale. O populație, în bună parte rurală, fără o educație minimală, fără o pătură intelectuală, ei sunt victimele unei neostoite agresări naționaliste ridicate la nivelul unei ideologii statale. În pofida declarațiilor „proeuropene” ale Ucrainei (confruntate, acum, și cu presiunile Federației Ruse) o schimbare în bine întârzie, iar o protecție efectivă a drepturilor identitare apare, mai degrabă, ca o perspectivă din ce în ce mai îndepărtată. În sudul Basarabiei, conaționali noștri aparțin, astăzi, unei categorii deznădăjduite: „Românii invizibili”. Soarta lor ne privește pe toți și, de aceea, preocuparea pentru supraviețuirea grupului românesc din sud trebuie să constituie un factor de permanență. Într-una din multele călătorii în regiune, o profesoară din comuna Anadol, raionul Reni, ne-a apostrofat: „Să mai veniți aici. Să nu vă aduceți aminte de noi peste alți 10 ani. Nu ne lăsați!”. Gustul amar al vorbelor doamnei profesoare mi-a amintit convingător că „așteptându-i pe români” poate da curajul care sfidează simțul pericolelor.

Recunoașterea acestei realități ar trebui să determine guvernele României să abordeze situația românilor din Bugeac cu un real simț al urgenței. Cum s-ar putea asigura continuitatea lor culturală și etnică fără asigurarea, în ansamblu, a normelor de protecție minoritară, recunoscute de dreptul internațional contemporan?

Tratatul de bază dintre România și Ucraina (1997) semnat de președinții Emil Constantinescu și Leonid Kucima prevede recunoașterea reciprocă a frontierelor și protejarea minorității române din Ucraina și a celei ucrainene din România. În absența oricărei intenții de anexare teritorială – poziție subliniată în repetate rânduri de statul român – atitudinea de excludere încurajată de autoritățile de stat trebuie să lase locul unor politici de includere, nu numai a românilor, dar și a celorlalte minorități din regiunea Odesa. Un dialog constructiv este, cu siguranță, posibil, iar diplomația României și-a afirmat constant disponibilitatea sa pentru dialog. Avem deja premisele pentru deschiderea comunicării permanente și un punct de plecare în pregătirea tuturor tratatelor necesare: când se va înțelege că îl iubim pe Eminescu la fel de mult cum îl iubesc ucrainenii pe Taras Sevcenko, vom putea scăpa, poate, de spinoasele problemele cu care ne confruntăm. Abia atunci, multe răni deschise se vor putea cicatriza.

SUDUL BASARABIEI. IMAGINI VECHI:

Bender. Gara.

Tighina (Bender), gara la începutul secolului XX.

Sursa: D. Cain, A. Goșu, C. Sigmirean, A. Sorescu-Marinkovic,
„Românii de lângă noi”, Ministerul Afacerilor Externe, București 2013.

Becapașă. Souvenir de Bessarabie

Basarabia. Ilustrată de la începutul secolului XX.

Sursa: *Ibidem*

Ismail, bulevardul Regina Maria. Ilustrată din prima jumătate a secolului XX.

Sursa: *Ibidem*

SUDUL BASARABIEI

Cetatea Albă.

Copii români la Hagi Curda (Kamaşovka).

Fosta stațiune interbelică Vâlcov (pe atunci considerată „Veneția României”).

Fotografii: IULIA MODIGA

LA DII, LA MIAZĂZI: ROMÂNII DIN BULGARIA

La prima traversare a Dunării am luat feribotul. Podul de la Calafat nu se construise. Poate nici nu fusese proiectat. Am părăsit malul românesc al Dunării după ora șase seara, plecând spre miazăzi. Până am ajuns la Vidin se înserase, așa că, după ce am trecut talvegul fluviului, era de-a dreptul întuneric. După un timp a răsărit luna, o lună plină, strălucitoare ca un reflector din afară de lume. Am reușit să vedem malul bulgăresc: întunecat, misterios și magic, încărcat de vegetație bătută de vânt, tremurândă în obscuritatea nopții. Puteam să ne închipuim orice despre pământul Balcanilor, pe care îl bănuiam în razele timide ale lunii, căutând umbrele luptătorilor misieni și tribali sau alți oșteni traco-geți veghind din spatele fiecărui arbore, ca nimeni să nu coboare pe malul sudic al miticei Tracii. În afara acestui exercițiu de imaginație, firește că bacul nostru naviga liniștit și sigur spre destinația sa finală. Bulgarii care deserveau nava vorbeau și românește, afișând o familiaritate prietenoasă față de toți pasagerii, în marea lor majoritate locuitori de pe cele două maluri ale anticului Istru. Frumusețea nocturnă a fluviului m-a făcut să regret că ajunseseam deja, prea repede, la Vidin; adică la Dii sau la Diiu, cum îl numeau românii.

În oraș ne-a întâmpinat medicul Ivo Gheorghiev, liderul Uniunii Etnicilor Români din Bulgaria. De-acum ne simțeam acasă. Ivo ne-a invitat în centru la un restaurant să vorbim și să ne punem de acord asupra programului de a doua zi. Prima observație a fost frapantă: tăcerea care stăpânea localul. O tânără pereche era prinsă în discuții șoptite, înconjurată de intimitatea pe care și-o doreau. Câțiva bărbați își sorbeau paharele fără zgomot, siluete aproape insesizabile. Noi eram cinci oameni, dar s-a dovedit că eram de ajuns. În mai puțin de jumătate de ora întregul restaurant zumzăia de vocile noastre, de româna repezită, aproape strigată

pe care o vorbeam. În liniștea timidă a localului, exuberanța zgomotoasă a mușteriiilor din România se înstăpânea în încăpere. Mi-am spus atunci: iată, se dovedește, iarăși și iarăși, spiritul latinilor în toate acțiunile. Probabil că și vinul a contribuit la dezlegarea limbilor. Gazda noastră a fost generoasă și ne-a comandat meniu bulgăresc. În ceea ce mă privește, am fost mai îndrăzneț și am solicitat o sticla de *mavrud* – soi roșu, purtătorul de flamură al viticulturii bulgărești. Nu pot să vă ascund că am încercat și un păhăruț de *rakie*, un distilat local care amintește de tescovina noastră. Bucătăria bulgarilor, cu toate influențele slave, grecești și turcești, gastronomie balcanică prin definiție, se arată bine conturată de tradiția proprie. De altfel și în oală poți distinge mozaicul culturilor adăpostite de acest pământ de confluente și migrație, sesizând dominația de câteva secole a Imperiului Otoman. Când ajungeți la Vidin nu uitați să comandați *tarator*, o supă rece de castravete, mai apetisantă după mine decât varianta – tot rece – a bucătăriei franceze. Iaurtul bulgăresc se bucură, pe bună dreptate, de un frumos renume; din păcate, după câțiva ani nu am mai găsit, sau nu am știut unde să-l caut, decât iaurt fabricat de multinaționale din Europa de vest. În seara despre care povestesc, eu am mâncat o salată *shopska* de legume, urmată de cârnați *kebabches* și cu *mavrudul*... Halvaua și baclavaua, delicii ale sultanului, sunt piesele de rezistență ale desertului, împreună cu rahatul, altă invenție turcească, vândută turiștilor ca „Bulgarian lokum”.

Cum este Vidinul? Dacă mă întrebați pe mine, interesant. Mai întâlnești case tipice pentru arhitectura bulgărească, acel stil picturesc care face deliciul plimbărilor prin Melnik. Centrul orașului, dominat de clădiri vechi, a fost păstrat și restaurat cu grijă, trădând o reală preocupare pentru acel patrimoniu arhitectural care le definește trăsăturile.

Am auzit vorbindu-se românește pe stradă. Un agent de circulație plasat într-o intersecție ne-a recunoscut de români și chiar a părăsit postul, apropiindu-se de noi, încântat să vorbească, fie și pentru câteva clipe, limba sa maternă. Nu mai țin minte toate detaliile, dar, la un moment dat, s-a apropiat de grupul nostru un

bulgar cu o povestioară interesantă. Părinții săi, stabiliți cândva în județul Tulcea, au fost repatriați, odată cu schimbul de populație care a urmat semnării Tratatului de la Craiova. Prietenul nostru se născuse mult după aceea la Vidin și totuși știa limba din familie. Ne învățase limba, deși de-acum era de-ai Vidinului. Vorbea româna cu accent bulgăresc, dar ne era clar că îl bucura întâlnirea, iar noi, la rândul nostru, am fost încântați să-l invităm la o terasă, la un pahar de vin și o cafea. (Cafeaua la ibric se numește aici, nu „turcească” cum spunem noi, ci „bulgărească”). Am avut atunci șansa să punem toate întrebările care ne interesau. Un lucru a fost clar: pentru Todor, românii erau „vlahi”. Niciun moment nu s-a referit la ei ca fiind „bulgari”, așa cum se susține oficial, recunoscând clar deosebirea dintre cele două grupuri naționale. Să fie sănătos! Totuși, potrivit administrației, în oraș nu locuiesc decât bulgari și un număr neînsemnat de țigani, denumiți, mai nou, romi. Românii nu apar în statistici, cu toate că în satele dimprejur trăiește o comunitate importantă de români, iar cartierul „Cumbair” din Vidin e cunoscut drept „Cartierul valah”. Poate, de aceea cam 8,16% din locuitori au origine etnică necunoscută... (!).

Pe malul Dunării străjuiește o veche garnizoană romană, ridicată pe vremea când Vidinul se numea *Bononia*. După cucerirea otomană, turcii au consolidat fortăreața, asigurându-i un rol militar predominant la Dunărea inferioară. Acum, cetatea „Baba Vida”, aflată la capătul „Parcului Dunării”, reprezintă unul din cele mai bine conservate monumente ale Bulgariei.

Istoria Vidinului vorbește elocvent despre timpurile vechi: o ipoteză susține că aici s-ar fi aflat, la începutul sec. I î.Hr. o așezare a tracilor. După perioada romană, când triburile slave se stabilesc în regiune, localitatea s-ar fi numit *Badiu* sau *Bdin*, de unde, posibil, și numele actual al așezării dunărene. În sec. al XII-lea, Ana Comnena menționează chiar numele de astăzi. În cronică „Alexiada”, prințesa bizantină precizează că *dacii* locuiau pe latura de nord a Munților Haemus (Balcanii), referindu-se și la *vlahii* care vorbeau o limbă romanică (latina vulgară?).

Călătoria a avut un punct culminant: Festivalul românesc de la Vidin; de fapt, ne găseam la Vidin tocmai pentru această sărbătoare a muzicii tradiționale românești. Când am ajuns, sala era plină. Veniseră românii din Bulgaria, dar și din Timocul sârbesc. Printre cei invitați să vorbească în deschidere a fost profesorul Gheorghe Zbucă. A fost întâmpinat cu un entuziasm copleșitor, rezervat, de obicei, cântăreților și marilor actori. Mi-a fost limpede că acest public de țărani – privați de școală în limba maternă – îl răsplăteau cu aplauze pe istoric, pentru faptul că nici el nu-i uitase, scriindu-și studiile istorice cu gândul și la nevoile lor identitare. Vocile care veneau din satele Timocului Bulgăresc și de pe Valea Dunării au adus tot ce aveau mai de preț: muzica lor, vocile cu timbru arhaic, repertoriul străvechi și româna lor maternă, în graiul local. Mi s-a părut că trăiau cu intensitate mândria de a aduce pe scena Vidinului cântecele pe care le păstrasera cu patimă vie, într-un mediu social indiferent și, uneori, ostil; o revelație copleșitoare ca și când aș fi descoperit doar pentru mine o „arheologie sonoră” care povestea la timpul prezent toate evenimentele pe care le trăise de-a lungul vremii comunitatea lor. Mai târziu, Ion Cruceanu, rapsodul Olteniei, mi-a mărturisit că muzicile sudului dunărean i-au îmbogățit repertoriul, aici învățând și „Balada lui Constantin Brâncoveanu” – „boier vechi și domn creștin” cum îl prezintă tristul lui cântec – în condițiile în care, dincoace de Dunăre, nu a mai rămas din baladă decât o înregistrare al cărei suflet viu mai vorbește poate, numai, etnomuzicologilor dedicați. Mi-ar fi plăcut să-i aducem și în București, dar odată revenit acasă m-am lovit de suspiciunea oamenilor pe al căror sprijin și colaborare contam. Între timp, mulți dintre interpreții populari pe care i-am ascultat pe malul Dunării la Vidin au plecat la Domnul, văduvindu-ne pe toți de o mărturie extraordinară a rădăcinilor cântecului popular românesc, fie el din sudul Dunării, fie din nord, din satele Câmpiei Române.

În sfârșit, dacă se întâmplă să treceți la miazăzi pe la Dii vă sfătuiesc să gustați un *dulce-rece* (înghețată) și să faceți rost de un *velociped* (bicicletă) ca să vizitați împrejurimile, dar mai ales satele românilor.

REPERE ISTORICE

Tracii (popor indo-european) se stabilesc la sudul Dunării, în Peninsula Balcanică, în jurul anilor 2000 î.Hr. S-au răspândit repede în regiune, ocupând estul, centrul și sudul peninsulei și chiar mai departe, în alte zone ale Europei de Est. Aria geografică în care au locuit corespunde în prezent cu teritoriile statelor Bulgaria, Serbia, Macedonia, Croația și România (tracii nordici). Sunt menționați încă de timpuriu în „Iliada” și „Odiseea”, poemele lui Homer, unde apar ca aliați ai Troiei în războiul acesteia cu luptătorii ahei. În lunga sa „Odisee” a drumului acasă spre Ithaca, Ulise îi atacă pe traci. Populație numeroasă – Herodot (n.?-m. 425 î.Hr.) îi considera neamul cel mai numeros, după indieni – ei reprezentau o forță cu peste 100 de triburi care își împărtășeau cultura și limba. Deși se spune că puterea stă în număr, constatarea nu se aplica și tracilor pentru că, pur și simplu, nu au fost în stare să se unească, mai precis să rămână uniți. Tribul *serdiilor* locuia pe malurile râului Iskar, apa ce izvorăște din Munții Rila și care, după ce străbate întreaga Bulgaria, se varsă în Dunăre. *Tribalii* ocupau regiunea dintre Morava și Iskar, aria în care, astăzi, îi întâlnim pe românii timoceni. La Herodot regăsim o narațiune despre *geți*, pe care elenul îi considera, aproape măgulitor, drept „cei mai viteji și cei mai drepți dintre traci”. Împărășind și nordul teritoriului, această ramură a tracilor era numită – consemnează Strabon – când *geți*, când *daci*, aceștia denumind Dunărea superioară Istru, iar partea inferioară, către mare, Danubius, fiind identificați cu teritoriul adiacent Dunării unde locuiau. *Geto-dacii* se comportau ca un popor distinct, fiind grupul tribal cel mai important al tracilor de nord. Unii autori apreciază că, spre sec. I d.Hr., dialectul geto-dacilor a evoluat ca o limbă diferită de cea vorbită de tracii sudici. Exilat pe țărmul Mării Negre (anul 8 d.Hr.) Odiviu, romanul, latinofonul amintește că: „Eu sunt aici barbarul, căci nu sunt înțeles de nimeni: când aud cuvinte latinești, geții râd prostește...”. Cartea pe care o scrie în limba getodacilor nu ni s-a păstrat. Avem în schimb câteva considerații care-i aparțin poetului

Ovidiu: „Mi-e rușine: am scris o cârțulie în limba getică în care cuvintele barbare au fost așezate după ritmul versurilor noastre. Le-a plăcut și am început să am faimă de poet printre neomenoșii geți barbari „. Poate că nu erau atât de „barbari”, de vreme ce au sesizat subtilitățile poetice ale exilatului roman...

Tracii au creat, în sec. al V-lea, un stat propriu care, un secol mai târziu, a fost cucerit de macedoneni. (În timpul conducerii lui Burebista, bună parte din teritoriul Bulgariei s-a aflat în componența regatului geto-dac). Totuși, aveau un fel de unitate – să-i spunem etnică – bazată pe limba în care se înțelegeau și religia pe care o îmbrățișau. Limba tracă, aparținând grupului lingvistic indo-european, nu s-a păstrat, deși unele cuvinte sunt considerate de origine tracă, formând substratul limbii române. De pildă: balaur, cioară, copil, vatră... Conform unor cercetători, orașul Plovdiv purta, la origine, un nume trac: Pulpuldeva. Această toponimie ar putea indica faptul că limba tracică ar fi supraviețuit migrației slavilor și apoi bulgarilor veniți de pe Volga. Religia tracă avea în centrul panteonului său pe Zalmoxis care, pentru greci, ar fi fost un simplu muritor originar din Samos. Așa considera Herodot, informat la rândul lui de către grecii stabiliți în coloniile de la Marea Neagră. În sec. III, Diogene Laerțiu afirma în opera sa „Viețile și doctrinele filosofilor” că zeul suprem al tracilor ar fi fost discipolul lui Pitagora. Cât despre monoteismul religiei tracilor, ca și despre asemănarea acestor credințe cu învățătura creștină, subiectul, deși demn de urmărit, e mult prea vast pentru a-l aborda acum. Un argument prezentat de adepții acestor interpretări îl constituie figura mesianică, aidoma lui Isus Hristos, a lui Zalmoxis. Pe de altă parte, nu se poate trece cu vederea faptul că religia tracilor era politeistă, mai multe zeități găsimu-și locul în panteonul trac, cu toate că Zalmoxis reprezenta, evident, spiritul tutelar.

Civilizația tracă poate fi descoperită prin vestigiile arheologice aflate pe pământul Bulgariei. Tracii cultivau cerealele și creșteau vite. Un negoț înfloritor îi aducea în contact cu negustorii greci. Practicau viticultura, cu mult înainte ca Deceneu să încurajeze distrugerea viilor – dacă, într-adevăr, ar fi urmărit asta și nu doar limitarea accesului atacatorilor la vie și vin. Foarte pricepuți în prelucrarea

metalelor, au lăsat podoabe de mare finețe și deosebit aspect estetic. Cunoșteau roata olarului. Statuile „Cavalerului trac” dovedesc meșteșugul pietrei cioplite. Zeul tracilor balcanici și dunăreni, înfățișat călare, a fost caracterizat de inscripțiile „*Invictus*” (Nebiruitul) sau „*Aeternus*” (Veșnicul). Mormintele și sanctuarele trace, examinate de arheologii bulgari, atestă o civilizație înaintată. Mormântul de la Svestari (nord-estul Bulgariei) are dimensiuni impunătoare: 3,92 m lățime și 4,45 m înălțime. La Razgrad, picturile murale și zece cariatide în basorelief ilustrează treptele spre nemurire. Necropola de la Haskovo (sud-est) are o cameră rotundă cu 3 m diametru, împodobită cu fresce simbolice. (Datat de la începutul sec. al IV-lea î.Hr., cu aproape 1000 de ani înainte de sosirea triburilor bulgare, monumentul funerar conține o inscripție cu numele *Kozemases*, nume propriu tragic. Din aceeași perioadă datează și mormântul tragic de la Kazanlâk (centrul Bulgariei) care prezintă același tipar: o rotundă funerară cu picturi murale înfățișând un cuplu, cai și care de luptă. Plafonul a fost pictat în frescă, redând imaginea unui rege trac și a reginei sale. Rafinamentul frescelor și măiestria pictorului vorbesc de la sine despre gradul de dezvoltare a societății trace. (Bulgarii, care îi recunosc pe vechii locuitori al Traciei printre strămoșii proprii, au inclus aceste vestigii în Patrimoniul Mondial U.N.E.S.C.O.).

Tracia preromană se situa, geografic, la sud de Dunăre, între Marea Neagră, Marea Marmara (antica Propontida), Marea Egee, râul Mestas (anticul Nestus) din Macedonia și râul Morava (anticul Margus) sau Morava Bulgară ori Velika Morava din Serbia, care a reprezentat granița dintre Bulgaria, la est, și Serbia, la vest, în perioada otomană. Provincia se învecina cu Iliria și Macedonia (a nu se confunda cu râul Morava din Republica Cehă). În primul război ilir (229-228 î.Hr.), romanii o înfrâng pe regina Tenna care recunoaște protectoratul Romei. După 217 î.Hr. începe primul dintre cele patru războaie purtate de Imperiul Roman împotriva Regatului Macedoniei. După războaiele ilirice și macedonene, romanii pătrund definitiv în Peninsula Balcanică. În Iliria înființează provincia romană Illyricum (168 î.Hr.) care va exista până în anul 79 d.Hr. Macedonia devine provincie a imperiului în 146 î.Hr. A urmat Tracia, după ce legiunile ocupă

în anul 29 î.Hr. cetatea tracică Serdica, situată aproximativ pe locul unde acum se află capitala Bulgariei, orașul Sofia, cuibărit sub poalele Muntelui Vitoșa. Localitatea devine *municipium* fiind rebotezată de noii stăpâni *Ulpia Serdica*. După cucerirea romană, ținuturile de la sud de Muntele Haemus/Munții Balcani, organizate ca provincie romană, își păstrează numele de Tracia, iar părțile de nord devin Moesia. Noua provincie se întindea între Marea Neagră, la sud Munții Balcani, Dunărea la nord și râul Drina la vest (râul ce separă Bosnia de Serbia). *Moesia* are ca subunități *Moesia Superior*, la vest, și *Moesia Inferior*, la est. În 72-71 î.Hr., armata imperială a trecut la nord, intrând în actuala Dobroge.

După împăratul Constantin cel Mare, dioceza *Thraciae* din Imperiul Roman de Răsărit cuprindea și fosta provincie Tracia (la sud de munții Haemus), dar și Moesia Inferior, la răsărit de râul Vid (anticul Utus) în estul Bulgariei. Numele i se păstrează – cu unele modificări teritoriale – până la sosirea bulgarilor conduși de Asparuh (679 d.Hr.), restrânsă fiind la partea rămasă în Imperiul Bizantin. Imperiul Roman de răsărit, devenit ulterior Imperiul Bizantin, va renunța la limba latină după 640, când împăratul Heraclius I a adoptat limba greacă drept limbă oficială a Imperiului. Elenizarea Bizanțului, alături de instituționalizarea fermă a bisericii creștine au produs consecințe majore pentru populațiile din sudul și, respectiv, nordul Dunării. (Chiar și noii stăpâni mahomedani, după ce au cucerit Imperiul Bizantin în 1453 au grupat toți creștinii într-o singură „națiune”, „*Rum-Millet*”, pusă sub autoritatea spirituală a patriarhului grec din Fanar).

După cucerirea otomană, regiunea a fost numită Tracia, nume care circula alături un noul toponim *Rumelia*. În acest spațiu vast – teritoriu și populație – începe sinteza care a sudat autohtonii (traco-geto-dacii) și latinitatea românilor. (Sunt la curent cu pozițiile actuale care contestă atât romanizarea, cât și latinizarea limbii pe care o vorbeau băștinașii preromâni). Cu certitudine, civilizația superioară a Romei a prezentat mai multe elemente de atractivitate pentru preromâni, proto-români și ulterior, noii români. Sub aspect lingvistic, nevoia de comunicare între diferitele grupuri de populație a impus adoptarea latinei vulgare,

populare, vorbite de coloniști – soldați sau funcționari ai administrației. (La fel s-a întâmplat și mai târziu, când prezența Imperiului Otoman în țările românești a determinat preluarea în lexic a unor cuvinte, de la „ciorbă” la „bacșiș”...). Atât procesul de etnogeneză, cât și procesul de asimilare al limbii latine se întinde pe durata a opt, nouă secole, timp suficient de îndelungat pentru ca limba vorbită de popoarele băștinașe să treacă de la etapa latină la etapa neo-latină, urmată de apariția unei limbi străromâne, cum a denumit-o Sextil Pușcariu. Populațiile romanice din Peninsula Balcanică – la sud, dar și la nord de Dunăre, în spațiul carpatic – au asimilat deja o limbă neolatină, ramificată, ulterior, în dialectele daco-român, aromân, meglenoromân și istroromân. O dovadă indirectă pare a fi împrejurarea că elenizarea Imperiului Bizantin, dominant în spațiul sud-est european nu a izbutit să „grecizeze” o limbă care se consolidase deja. Primele cuvinte, de început, ale limbii române, păstrate grație cronicarului Theofilact din Simocatta (570-640) au fost: „*Torna, torna, fratre*”. Vorbele, aproape mitice, au fost tălmăcite și răstălmăcite de atunci încolo, dar nu s-a insistat îndeajuns asupra faptului că strigătul unui umil însoțitor de catâr a fost înțeles, nu de unul, nu de doi dintre camarazi, ci de toată formația militară care a intrat în panică datorită strigătului. Deducem că populația era neolatină, că se îndeletniceau și cu războiul, vorbind o „*limbă părintească*” – precizează cronicarul – pe care mulți o înțelegeau.

Originea română s-a păstrat în endonimul folosit de aceste populații care se identificau ca „*români*” sau „*rumâni*”; în cazul grupului aromân, „*armâna*” sau „*aromâna*”. Unitatea formată pe ambele maluri ale fluviului nu a fost spartă decât mai târziu, după formarea statelor balcanice. De fapt, la nordul Dunării s-a reușit asimilarea slavilor, în timp ce în sudul dunărean, nou-veniți au izbutit, în timp, dislocarea românilor și slavizarea altor populații, cum au fost protobulgarii.

Grup etnic de origine turcică, cu elemente scitice, bulgarii ajung în Peninsula Balcanică în sec. al VII-lea, sub conducerea lui Asparuh. Însoțit de membrii clanului său (clanul Dulo), Asparuh părăsește Bulgaria de pe Volga pentru a se

stabili un timp în Delta Dunării, pe insula Pence, situată între brațele dunărene Sulina și Sfântul Gheorghe, probabil pe grindul Caraoman. Clanul Dulo, apreciază istoricii, va fi avut între 30.000 și 50.000 de oameni. Conducătorul clanului era mezinul hanului Kubrat, cel care a întemeiat, la est de Volga, în anul 632, confederația Bulgaria Mare. Imperiul Bizantin a recunoscut noul stat trei ani mai târziu. Sub atacurile kazarilor, partea estică a statului se prăbușește, ceea ce pare să fi determinat plecarea lui Asparuh și a războinicilor săi. Intrând în Moesia – atrași cu siguranță de strălucirea Bizanțului – bulgarii înfrâng trupele imperiale la Ongala (localizare incertă) în anul 680. Un an mai târziu, învingătorii trec Munții Balcani (Haemus) în Tracia. Împăratul bizantin Constantin al IV-lea a semnat un tratat prin care a recunoscut formațiunea statală a bulgarilor, angajându-se să plătească un tribut anual. Hanul și însoțitorii săi vorbeau o limbă turcică și practicau o religie șamanică. În spațiul sud-dunărean, bulgarii Volgăi întâlnesc populațiile slave, sosite, în același spațiu, cu câteva decenii mai înaintea lor, prin anul 602, venind dinspre Panonia și Dunărea mijlocie. Slavii s-au amestecat cu traco-romanii din regiune, formând așezări permanente, practicând agricultura, dovedindu-se foarte interesați de pământul balcanic. Din cele 27 de triburi slave menționate de istorici, 14 se stabilesc pe teritoriul actualei Bulgarii, nouă în spațiul sârbo-croat, iar alte patru triburi în Slovenia de azi. Stabiliți printre așezările slavilor, protobulgarii, cu un puternic instinct războinic, au izbutit să întemeieze și să mențină un stat propriu. Nu au reușit însă să-și păstreze personalitatea etnică și limba turcică.

În mozaicul de populații al Balcanilor, cu populații trace, slave, traco-romane și traco-bizantine, cu greci și coloniști latini, protobulgarii se găseau în inferioritate numerică. Prea puțini ca să participe la etnogeneza neo-bulgarilor, rămân dominanți din punct de vedere militar, dar vor sfârși prin a fi asimilați de slavii în mijlocul cărora nimeriseră. În cele din urmă adoptă limba slavilor. Deși au îmbrățișat creștinismul – religia oficială a Imperiului Bizantin – s-au considerat bulgari, recunoscând ascendența înaintașilor veniți de pe Volga, mai mult, și-au

numit statul „Bulgaria”. Slavizarea a fost treptată, reproducând în spațiul balcanic acele procese de sinteză etnică manifestate anterior și în Europa apuseană. Până în prezent își asumă o identitate slavă, deși își recunosc elementul turcic (din vechea Bulgarie de pe Volga) și, totodată, elementul tracic (populația căreia i s-au suprapus). Analizele genetice recente au evidențiat că urmele protobulgare sunt slabe sau chiar inexistente în A.D.N.-ul populației bulgare contemporane.

Asparuh va fi recunoscut ca întemeietor al Primului Țarat Bulgar (inițial hanat) bucurându-se de o domnie lungă (681-701). A contribuit la fondarea localităților Pliska (prima capitală a țaratului) și Silistra (latinescul Durostorum, rom. Dârstor). Kuber, unul dintre frații lui Asparuh, s-a stabilit în Macedonia. Acest episod istoric, alături de scurta ședere a protobulgarilor în nordul Dobrogei, sunt cele două date care ar justifica până acum revendicarea de către bulgari a Sciției minor (Dobrogea), ca și a Macedoniei, rămasă până azi o „Basarabie a bulgarilor”, ca urmare a unor realități istorice, comparabile, până la un punct, cu cele din partea răsăriteană a voievodatului Moldovei.

Sub conducerea hanului Krum (803-814) teritoriul Bulgariei dunărene se dublează. Într-una din ipoteze, preferată de istoriografia bulgară, marele han s-ar fi născut în Macedonia, ca fiu al lui Toktu – conducător, între 766 și 767– și Lana (Svetlana?), probabil de origine slavă. A luptat cu bizantinii, dovedindu-se un bun strateg, iar după victorii un sălbatic sângeros. După ce l-a ucis pe împăratul Nicefor I Genikos, hanul i-a „recoltat” craniul, apoi a ordonat să fie încrustat cu argint, din care să bea vinul, ca dintr-o cupă prețioasă. Potrivit unei legende, ar fi dispus distrugerea viilor cu struguri de *mavrud*, soi tracic, așa cum, potrivit altei legende, recomandase înainte și Burebista de peste fluviu. Conflictele militare cu Bizanțul au continuat. Krum a dat poporului primul cod de legi bulgar prin care oferea protecție păturilor sărace. Krum a fost primul care i-a strâns la un loc, în statul pe care l-a centralizat, pe protobulgari, dar și alte triburi slave. Înaintea morții se pregătea să atace Constantinopolul, dar n-a mai apucat.

Hanul Boris I (după botez Mihail) a fost recunoscut (852-889) drept suveranul care și-a creștinat poporul. Decizia lui nu a fost lipsită de motive politice. Ca și Constantin cel Mare, a înțeles că numai printr-o religie comună ar putea asigura unitatea imperiului, în condițiile unei populații foarte „tărcate”, din punct de vedere etnic, fărâmițată religios și lingvistic. Mai întâi s-a îndreptat spre Roma, temându-se de o prea mare influență a Imperiului Bizantin. Pentru a-l determina să renunțe, împăratul Mihail al Constantinopolului a atacat Bulgaria, dar se oferă să renunțe la arme dacă Hanul Boris acceptă să se boteze „răsăritean”, iar nu „apusean”. Îl ademenenește și cu restituirea unor pământuri macedonene. În anul 864, suveranul bulgarilor primește, la Constantinopol, botezul, nașul fiind însuși împăratul Mihail. În 870 obține și autocefalia, biserica ortodoxă bulgară fiind recunoscută de sinodul constantinopolitan. În anul 885 le oferă refugiu învățăceilor lui Chiril și Metodieu – cărturari și diplomați bizantini cărora le datorăm alfabetul chirilic – și care vor ajuta la crearea centrelor religios-culturale și la dezvoltarea limbii slave. Această limbă, cu noul alfabet chirilic, împodobită de cărturari, înlocuiește limba greacă, ajungând limba oficială a hanatului bulgar. Îmbrățișând creștinismul, Boris se simte dezlegat de poverile lumești, retrăgându-se într-o mănăstire. Își numește succesorul în persoana lui Vladimir, fiul său cel mare, păstrându-și, însă, dreptul de a governa. Vladimir, aliat cu o parte din nobilime, repune în drepturi vechea religie șamanică (tengriism-ul). Bătrânul Mihail/Boris, atașat profund învățaturii creștine, decide că era momentul să revină la putere pentru a restaura religia lui Hristos. Sunt momente de un dramatism tragic: își prinde fiul apostat și poruncește să i se scoată ochii, pentru a-l îndepărta de la orice revenire politică. (Infirmii nu puteau accede la tron). Simion, cel de-al treilea fiu, ajunge noul conducător. Țarul cel nou mută capitala la Presla, înlocuiește clerul bizantin cu preoți bulgari și cu sprijinul sinodului bulgăresc din Preslav schimbă liturghia în limba greacă cu slujba în limba slavă (bulgară). După asigurarea unui succesor loial și realizarea reformelor, marele han se întoarce în chiliile mănăstirii unde își dă sfârșitul cel de obște pe data de 2 mai 907. Canonizat

de biserica ortodoxă bulgară, fiind considerat „întocmai cu apostolii”, Sfântul Boris este sărbătorit pe data de 2 mai.

Sub Simion cel Mare (893-927) hanatul bulgar se extinde teritorial, devenind, pentru o vreme, cea mai puternică formațiune statală din răsăritul Europei. Hanatul devine țarat, iar Simion adoptă titlul de împărat/țar, în locul titulaturii de cneaz. Preslav, noua capitală, rivalizează cu însuși orașul lui Constantin cel Mare de pe Bosfor. Domnia lui Simion i-a adus prosperitate și o remarcabilă dezvoltare culturală. Se traduc texte creștine fundamentale. Întreaga perioadă a fost numită „Epoca de Aur” a culturii bulgare.

Primul Imperiu Bulgar va lupta împotriva Croației și Serbiei, după ce făcuse față invaziilor maghiarilor, pecenegilor, chiar și rușilor (kieveeni) conduși de prințul Sviatoslav Igorevici. Aceste atacuri slăbesc foarte mult statul bulgarilor, situație de care bizantinii nu întârzie să profite. În 971 trupele imperiale ocupă capitala Preslav și îl capturează pe țarul Boris al II-lea, căruia îi iau titlul de împărat, oferindu-i, totuși, „galant”, un titlu de *magistros*. Moare în captivitatea „poleită” pe care i-o „oferise” Bizanțul. Parte din Tracia și, respectiv, din Moesia inferioară revin Imperiului, dar sunt puse sub conducerea unor guvernanți bizantini. Umilința la care a fost supus suveranul lor nu i-a descurajat pe bulgari care au continuat rezistența. Sub țarul Samuil (977-1014), bulgarii reușesc să-l învingă pe Vasile al II-lea din dinastia macedoneană. Nepot al împăratului Constantin VII Porfirogenetul, bazileul Vasile se hotărăște să refacă Imperiul Bizantin. Urzile și promisiunile împăratului l-au determinat pe Vladimir să se creștineze, împreună cu întreg poporul său, conducătorul bizantin oferindu-i de soție pe sora sa, Ana – o veritabilă încuscrire politico-strategică. De atunci Rusia (kiveană) dobândește o identitate creștină, întărită de punerea bisericii ruse sub ascultarea Patriarhiei de la Constantinopol. Vasile al II-lea îi oferă sprijin și ducelui Athum, succesorul voievodului Glad din Banat. După eșecul din anul 986, când atacul asupra Sofiei este respins, Vasile al II-lea nu încetează presiunea militară. În 1014 îi învinge definitiv pe bulgari. După luptă, împăratul ordonă să li

se scoată ochii celor 14.000 de prizonieri de război, lăsând un singur ochi câte unui bulgar din o sută, chiorii urmând să-i conducă pe cei rămași în viață înapoi la țarul Samuil. Acesta, copleșit de înfrângere și de atrocitățile comise de soldații bizantini, face un atac de cord care îi este fatal. De atunci, suveranul bizantin a rămas în istorie sub numele de Vasile al II-lea Bulgarohtonul („Ucigașul de bulgari”). Ne interesează Vasile Bulgarohtonul și pentru alte măsuri pe care le-a luat. Astfel, când a ordonat să fie reînființată Arhiepiscopia de Ohrid, fosta „Justiniana Prima”, edictul imperial a dispus ca acest centru ortodox să cuprindă „și toți vlahii din Bulgaria”. Până în 1018, cetățile bulgărești se predau, rând pe rând. Primul Imperiu/Țarat Bulgar își încetează existența.

Imperiul Bizantin îi pacifică pe bulgarii care, pentru mai bine de 150 de ani, nu încetaseră să lupte. În acest răstimp, cele câteva răscoale izbucnite nu au amenințat Bizanțul, dar ne interesează pentru a-i cunoaște pe *vlahi*, neo-românii din Bulgaria. Prima răscoală, din 1040, a fost condusă de Petrus Deleanus, al cărui nume e consemnat fie Petre Deleanu, fie Dolian(u). Cronica lui Kedrenos precizează că era fiul lui Romanus. Urmează, în 1066, revolta lui Niculitzas (Niculiță?) din Tessalia, conducătorul cetății Larissa. Participă și vlahii și bulgarii. Deși cuceresc câteva cetăți, revolta eșuează, Niculiță fiind arestat. (Va fi eliberat din captivitate în 1068 de către noul împărat roman, al IV-lea, Diogenes). Nici răscoala din 1073 condusă de Constantin Bodiou nu aduce schimbări politice. Astfel, mișcările de contestare a autorității bizantine se remarcă printr-o colaborare a etniilor de „*bulgăroi*” sau de „*romaioi*”, dar și a altor populații balcanice, în condițiile afirmării prezenței istorice a vlahilor (aromâni).

Răscoala condusă de frații Petru și Ioan Asan – revolta începută împotriva înăspririi obligațiilor fiscale introduse de Isaac al II-lea Anghelos – avea să producă consecințe importante, afectând viața imperiului; în final, a făcut posibilă apariția „Țaratului Româno-Bulgar”. Cei doi frați încearcă, mai întâi, să prezinte curții imperiale doleanțele neamului lor. Creșterea exagerată a fiscalității pentru vite și oi îi afecta direct pe ciobanii valahi, așa că petiționarii solicită o reducere. În

plus vor solicita împăratului să le recunoască o *toparhie* unde să-și organizeze existența autonomă. La curtea imperială, cei doi valahi sunt priviți disprețuitor, iar unul dintre ei a fost pălmuit. Încercarea de a dialoga a luat sfârșit fără niciun rezultat, delegații plecând cu sentimentul umilinței. Reveniți la Veliko Târnovo, conducătorii comunității îl invocă pe Sfântul Dimitrie, mucenicul lui Hristos, reușind să-și determine cosângenii să aleagă calea armelor. Recunoscuți ca militari viteji, vlahii se bucură de sprijinul bulgarilor, împrejurare care a imprimat un caracter multinațional al războiului declanșat împotriva forțelor bizantine. În 1185 popoarele Balcanilor se ridică la luptă. Cel mai mare dintre frați, Petru (sau Kalopetru) se proclamă împărat, își pune corona pe cap și poartă pantofi roșii (însemnele puterii). Urmează trei campanii militare, fără ca împăratul bizantin Isaac Anghelos să-i poată înfrânge pe valahi și pe aliații lor. În 1188, imperialii o iau prizonieră pe soția unuia dintre Asănești, pe care o vor elibera la schimb, odată cu predarea lui Ioniță, cel de-al treilea frate; foarte curând, acesta izbutește să fugă. Cronicarul Nicetas Choniates (1155-1217) precizează că nici măcar contraofensivele victorioase ale bizantinilor nu au înfrânt noul imperiu. În 1190, Țaratul Vlaho-Bulgar obține independența, încetând să mai plătească tribut imperiului. Din punct de vedere teritorial, împăratul Petru avea autoritate în Bulgaria și în unele părți din Serbia, Albania și Macedonia. La un moment dat, Petru și Ioan Asan trec Dunărea, de unde, în urma înțelegerilor cu muntenii, se întorc în sud, în fruntea unei oștiri valaho-cumane care va întări forța militară a răsculaților din Balcani. Asăneștii își stabilesc capitala la Târnovgrad (Veliko Târnovo), orașul dobândind, în scurt timp, renumele de „A treia Romă” și „Al doilea Constantinopol”. Pe malurile râului Iantra, cetatea adăpostea 21 de biserici, reședința conducătorilor, iar în vârful muntelui se înălța impresionantul palat patriarhal. Târnovgrad va fi recunoscut ca unul dintre marile centre culturale ale Bulgariei medievale.

Petru a fost asasinat în 1196, iar câțiva ani mai târziu și Ioan sfârșește ca urmare a unui complot. Dinastia valahă a Asăneștilor continuă cu domnia lui

Ioniță Asan „Caloianul” (în Muntenia, un ritual cântat, aducător de ploaie, purta numele de „Caloianul” și s-a menținut până în ultimele 6-7 decenii, cam până la colectivizarea satului românesc). Ioniță este, de fapt, un diminutiv pentru Ioan, iar „Caloian” a fost tradus din grecește ca „Ioan cel Frumos” cu sensul de „Ioan cel Bun”. În ceea ce-i privește pe bizantini, aceștia, din motive ușor de înțeles, au preferat să-l numească „Câinele Ioan”. În timpul conducerii sale (1196-1207) Ioniță Caloian a păstrat aceeași atitudine, intransigentă, hotărâtă și agresivă în raport cu Imperiul Bizantin. A încercat să treacă la catolicism – sau, poate, tentativa a reprezentat doar o stratagemă nesinceră de a-și atinge țelurile – intrând în corespondență cu papa Inocențiu al II-lea. A intervenit în Serbia, luptând împotriva regelui Emeric al Ungariei pentru a-l reinstala pe tronul Serbiei pe Ștefan Nemanjic, protejatul său. În 1201 a cucerit Konstanteia în Tracia, a preluat Varna de la bizantini. În 1202 ocupă cea mai mare parte a Macedoniei. După constituirea, în 1204, a Imperiului Latin al Constantinopolului, a încercat o apropiere de cruciați, dar a fost refuzat, sfârșind prin a lupta împotriva lor. Cu această ocazie a cucerit Plovdivul. (O fiică a sa, Maria de Bulgaria, s-a căsătorit cu Henric I de Hainaut, al doilea împărat al Imperiului Latin de Constantinopol, aceasta ajungând, prin căsătorie, împărăteasă). În războaie, s-a bazat pe luptători valahi, bulgari și cumani. (De altfel, a fost căsătorit cu o prințesă cumană numită Ana). Moare asasinat în anul 1207. După moartea Caloianului, îi urmează la tron cumanul Boril (1207-1218) iar Asăneștii nu revin decât după încetarea domniei acestuia, odată cu alegerea noului împărat, Ioan Asan al II-lea (1218-1241). Îi urmează, în ordine cronologică: Căliman I Asan (1241-1246), Mihail al II-lea Asan (1246-1256) – fratele vitreg al lui Căliman, Căliman al II-lea Asan (1256-1257), Mito Asan (1257-1258) care, probabil, a luat numele Asan prin căsătoria cu fiica lui Ioan Asan al II-lea. Ultimul împărat este fiul lui Mito care domnește sub numele de Ioan Asan al III-lea (1270-1280). Către sfârșitul sec. al XIII-lea, dinastia Asăneștilor se stinge, lăsând amintiri istorice copleșitoare, dar și îndoieli ce urmează să fie lămurite. De-acum încolo, dinasticii se bulgarizează.

Istoriografia bulgară respinge ipoteza originii vlaho-române a Asăneștilor, considerând că nu le putem atribui altă identitate decât bulgaro-cumană, concluzionând că structura imperială pe care aceștia au condus-o de la Târnovo nu este decât „Cel de-al II-lea Țarat Bulgar”, adică o realizare istorică exclusivă a bulgarilor. Istoricii români au caracterizat însă, consecvent, Țaratul româno-bulgar ca primul (și singurul) imperiu întemeiat vreodată de către români. Nu se poate nega însă participarea vlahilor la evenimentele începute în 1185 cu o răzmeriță anitbizantină. La fel cum nu se poate tăgădui participarea bulgarilor. Un popor „asănesc” nu a existat, o astfel de sinteză nu s-a putut întrupa în mai puțin de două secole. Caracterul multietnic al mișcării apare în sursele istorice. Noul imperiu apare, în linii generale, ca un stat vlaho-bulgaro-cuman. De altfel, întemeietorii Petru și Asan și-au mobilizat luptătorii susținând: „Dumnezeul bulgarilor și al valahilor a binevoit această libertate și a încuviințat scuturarea jugului celui de mult...”.

Nicetas Choniates, martor al evenimentelor, dar și alte surse bizantine sau latine recunosc rolul elementului vlah/românesc: revolta a fost începută de vlahi (blachi); Petru și Asan aparțineau de neamul vlahilor; când vine vorba de bulgari, îi menționează pe numele lor, prezentând distinct cele două popoare neînrudite, care conviețuiau în același teritoriu; Petru e numit „împărat al valahilor și a celei mai mari părți a bulgarilor” (*“Blacorum et maxime partis Bulgarorum domines”*); Petru este imperator al vlahilor și cumanilor; arhiepiscopul de Târnovo se consideră: „*Bulgariae et Blaciae Primus*”; Papa Inocențiu al III-lea îi scrie, în 1204, lui Ioniță Caloian ca unui „rege al bulgarilor și vlahilor” (*Bulgarorum et Blacorum res*“; Ioniță însuși se intitula „*Imperator omnium Bulgarorum et Blacorum*”). Nu e plauzibil ca toți acești contemporani ai războaielor să se înșele în privința deosebirilor dintre vlahi și bulgari, mai ales că unii dintre cronicari se refereau deseori la alte popoare, ca pecenegi, greci, cumani pe care îi desemnau și îi distingeau corect. De exemplu, una din listele robilor vânduți după căderea în prizonierat menționa un număr de robi: „din neamul vlahilor de la Târnova”.

Rabinul Benjamin de Tudela din Navarra, călător la sudul Dunării (1150), în Grecia și Constantinopol, nu vedea nicio diferență între valahii din nordul Dunării și cei din sudul Dunării.

Prima jumătate a sec. al XIV-lea găsește sudul și nordul dunărean ocupate cu războaie. Statele formate în acest spațiu – România, Bulgaria, Serbia, Ungaria (care avea o uniune personală cu regatul Croației) – caută să-și apere hotarele sau să le extindă în defavoarea vecinilor. O istorie complicată, cu alianțe repede schimbate, în funcție și de campaniile militare în desfășurare, dar și cu prietenii la fel de schimbătoare. Țaratul bulgar, care depășise frontierele Bulgariei contemporane, atacă Serbia de Vest. Serbia, la rândul ei, era preocupată de Macedonia. Basarab I, întemeietorul Țării Românești (n.1270-m.1352) îl ajută pe țarul bulgar Mihai Șişman, în bătălia cu Imperiul Bizantin din 1323. Cronica nu menționează numele voievodului muntean, dar precizează faptul că o însemnată oaste de „ungro-vlahi” participă la lupte. În 1310, Basarab era deja voievodul Ungro-Vlahiei, adică Vlahia de lângă Ungaria; indicație geografică necesară pentru a o distinge de Vlahiile balcanice. Îi mai acordă sprijin și în 1330 la Verbudjd (azi orașul Kinstendil, Bulgaria) pentru a respinge atacul sârbilor conduși de Ștefan Uros al III-lea. Câștigă sârbii, iar Mihai Șişman, rănit în bătălie, va înceta din viață. Basarab I se încuscrește cu țarul Șişman, înainte de 1322, căsătorind-o pe fiica sa, Teodora, cu Ioan (Ivan) Alexandru, nepotul țarului. Așa se scrie destinul fabulos al prințesei Teodora a Valahiei care ajunge țarina Bulgariei, mama țarului bulgar Ioan (Ivan) Stratimir și care pleacă la Domnul, după intrarea la mănăstire, cu numele monahal Maica Teofana. Prințesa valahă a fost canonizată de biserica ortodoxă bulgară ca Sfânta Cuvioasă Teofana Basarab, cu ziua de prăznuire 28 octombrie. Nu face parte din sinaxarul bisericii ortodoxe române, deși au existat mai multe propuneri de a fi în calendarul românesc. Ierarhi contemporani, între care și fostul mitropolit al Olteniei, I.P.S. Nestor Vornicescu, membru de onoare al Academiei Române, au sprijinit propunerea canonizării sale și la noi. Preotul Stănciulescu-

Barda, care îi dedică un studiu hagiografic, o vede ca pe „o altă Ana lui Manole, pe care nu soțul, ci tatăl ei o zidește la temelia statului român”.

Într-adevăr, Basarab a pus temelia Țării Românești, iar fiul său Nicolae Alexandru – fratele Teodorei – îi succede la tron. Prin alianța matrimonială cu dinastia bulgară, Basarab își asigură liniștea la sud de Dunăre, iar după înfrângerea la Posada a regelui Carol Robert de Anjou, obține emanciparea țării sale de sub tutela coroanei maghiare.

O ipoteză de lucru (ce urmează a fi confirmată de noi cercetări) afirmă că Roxandra, sora viitoarei „țarine” ar fi fost căsătorită în sud-vest cu prințul sârb Ștefan Deceanski. Pericolele care puteau veni din partea puterilor timpului nu s-au materializat. Rusia trăia consecințele invaziei mongole după bătălia de pe râul Kalga (1223), fără a reprezenta atunci o amenințare. Polonia era departe, izolată prin tamponul pe care îl constituia Moldova medievală. În campania din 1343-1345, Basarab a ocupat teritoriile de la nordul Dunării, ceea ce constituia Basarabia vremii, obținând astfel controlul vremelnic asupra coridoarelor de invazie. Cum putem privi deciziile voievodului muntean altfel decât ca o strălucită intuiție geopolitică pentru dănuirea Țării Românești? Un document menționează că un tânăr nobil cuman i-ar fi spus unui nobil maghiar că regii lui nu se ridică nici până la glezna lui Basarab... Domnița Teodora se naște la Curtea de Argeș (n. ? – m. 1352) din căsătoria lui Basarab I cu doamna Margareta. Crește în capitala Țării Românești, fiind educată aici potrivit statutului ei princiar, învățatură care îi va permite să-și îndeplinească îndatoririle de suverană a bulgarilor. Este alături de soțul ei în timpul campaniilor militare din Tracia de Nord, contra Imperiului Bizantin, împotriva Serbiei și, mai târziu, împotriva Imperiului Otoman care-și croia drumul în Peninsula Balcanică. Nu cunoaștem data căsătoriei cu Ioan (Ivan) Alexandru (țar al Bulgariei între 1331-1371). Acesta era fiul lui Stratimir de Kran, despotul Vidinului și al Petriței, sora lui Mihai Asan al III-lea al Bulgariei. El însuși a condus ca *despot* (guvernator autonom al unui ținut din Imperiul Bizantin), având reședința la Loveci (fosta așezare tracă Melta, în românește

Lovcea). Prințesa Teodora a sprijinit la Lovci o adevărată școală culturală unde se traduc și se copiază manuscrise creștine de la Muntele Athos sau literatură creștină bizantină. Traducerea bulgară a „Cronicii lui Manases” („*Manasievata Letepis*” 1333-1345) se află acum în Biblioteca Vaticanului; „Tetraevanghelia lui Ioan Alexandru” (1355-1356) se păstrează la Londra, în fondurile British Library; Psaltirea Tomic (1360) este la Moscova; singură, Psaltirea de la Sofia (1337) a rămas în Bulgaria. Cuplul Teodora și Ioan Alexandru au împreună patru copii: Mihai Asen al IV-lea (Asan pe bulgărește), Ioan (Ivan) Stratimir, Ivan Asen al IV-lea și o fată cu numele Vasilisa (Tamara?). Acești nepoți de fiică ai voievodului Basarab vor fi, la rândul lor, conducători: Mihai Asen al IV-lea va fi asociat la domnie între 1332-1355, Ioan Asan al IV-lea, asociat la domnie 1337-1349, iar Ioan Stratimir va conduce Țaratul de Vest cu capitala la Vidin, între 1356-1397.

Povestea cu zâne a prințesei valahe ia sfârșit repede, dar dobândește trăsăturile și intriga unui film istoric, produs la Hollywood. Iată faptele: Ivan Alexandru preferă o evreică tânără, cu numele de Sara (țarină între 1349-1371). Familia Sarei aparținea prosperei colonii evreiești din Târnovo care, încă de la finele sec. al XII-lea, controla comerțul Bulgariei cu Veneția). Din porunca țarului, evreica a fost botezată cu numele primei soții, respectiv Teodora. Prin acest vicleșug, supușii suveranului erau induși în eroare cu privire la schimbarea intempestivă a soțiilor, menținând impresia că „țarina” lor continua să fie aceeași Teodora a Valahiei pe care ei o respectau și o iubeau, considerând-o „plină de virtuți”. Din căsătoria cu Sara se naște Ivan Șișman al III-lea, numit ulterior conducător al Țaratului de Est cu capitala la Târnovo (ocupat de turci în 1393). Adevărata țarină Teodora (Basarab) trăiește o dramă personală: Ivan Alexandru o îndepărtează de la curte în 1345, iar ea se retrage într-o mănăstire la cererea țarului sau, poate, din propria voință. După ce copilul ei, Ivan Stratimir ajunge conducătorul Țaratului de Vest, maica Teofana, de-acum calugăriță, se alătură acestuia. Singurele mănăstiri care funcționau în împrejurimile Vidinului și unde monahia Teofana s-ar fi putut retrage erau Mănăstirea Izvorski (fondată în sec. al

XII-lea) și mănăstirea rupestră Albotina (care exista în timpul lui Stratimir). Românii din Bulgaria se adună și azi la Albotina a doua zi după Învierea Mântuitorului. Tradiția orală a locurilor a reținut că acolo a viețuit Teofana, această biserică în piatră fiind numită „Mănăstirea Teofanei”. (Toponimul Albota cu varianta Albotina e întâlnit și pe teritoriul de la nord de Dunăre, în Muntenia). Poetul bulgar Ivan Vazov (1850-1921), „patriarhul literaturii bulgare”, a creat piesa istorică „Cam propast” („Spre prăpastie”), inspirată din viața Teodorei Basarab.

Din unele surse rezultă că Sfânta Cuvioasă Teofana a fost canonizată încă din 1371 de către mitropolitul Ioasaf de Vidin, ierarh care ținea de Patriarhia Constantinopolului, în urma unei schisme față de Patriarhia de Târnovo. Moaștele cuvioasei au fost așezate în catedrala din Vidin unde au rămas până la căderea orașului în mâinile otomanilor. În anul 1520, Suleiman Magnificul a dispus mutarea moaștelor la Țarigrad – alături de racla Sfintei Paraschiva – dar, după un popas la Belgrad, li se pierde urma.

Toate rolurile jucate în viață de fiica voievodului Basarab, cel al țarinei Bulgariei, Teodora de Valahia și cel al monahiei Teofana se bucură de recunoașterea cea mai înaltă: aceea a celui dintâi monah român cunoscut cu certitudine, chiar dacă doar biserica bulgară i-a recunoscut sfințenia. De altfel – dar aceasta e o altă temă – biserica ortodoxă română recunoaște o serie de alți sfinți – daco-romani sau români – care au fost martiri în Bulgaria, la sud de Dunăre, cu toate că tomosul de canonizare al Sfintei Teofana întârzie...

Ioan (Ivan) Stratimir, nepotul de fiică al lui Basarab, conduce Țaratul bulgar de Vest între 1356-1395. Se căsătorește cu Ana de Valahia, fiica lui Nicolae Alexandru al Țării Românești, fratele mamei sale. Căsătoria între verișori, din motive politice, era comună în alianțele matrimoniale și cel mai adesea nu purta un impediment legal și nici un tabu moral, ca în zilele noastre; era, de fapt, o cutumă acceptată în estul, ca și în vestul Europei. Ana continuă școala medio-bulgară de la Vidin, probabil sub îndrumarea soacrei sale. În această perioadă se

întocmește la Vidin un „Florilegiu” (sinaxar) cu viețile femeilor sfinte (aflat azi la Biblioteca Universității din Graz). Ioan și Ana îl au ca fiu pe Constantin al II-lea (m.1422) care își întinde stăpânirea la vest de râul Timoc, sprijinit de Mircea cel Batrân, el însuși nepot al domnului Nicolae Alexandru. Stratimir se confruntă cu ungurii conduși de Ludovic I Angevinul (fiul lui Carol Robert de Anjou, învinsul de la Posada). Țaratul de la Vidin a fost ocupat de cruciații maghiari (1395), regiunea fiind anexată la regatul unguresc ca „Banatul Bulgariei”. Stratimir și Ana rămân în Croația timp de 4 ani ca ostatici ai maghiarilor. Intervine, în ajutorul lor, Vladislav I (Vlaicu Vodă), fratele Anei, dar și văr și cumnat cu Stratimir care îi readuce pe tronul domnesc de la Vidin. În 1396 se consumă ultimul act al „dinastiei Basarab”, aripa sud-dunăreană... Armata țarului a fost învinsă de trupele turcești. Stratimir și Ana dispar din narațiunile cronicarilor. Lunga noapte otomană coboară asupra întregii Bulgarii. În Munții Rodopi, o parte din populație e islamizată. Astăzi sunt cunoscuți drept „pomaci” (bulgari musulmani), vorbitori ai unui dialect bulgar pe care turcii îl numesc și azi „limba pomacă”. În cazul altor populații din Balcani, se aplicau metode diferite. Ioan D. Caragiani menționează un episod foarte interesant din timpul ocupației otomane. În volumul „Studii istorice asupra românilor din Peninsula Balcanică” (scris în 1891, publicat abia în 1929) Caragiani povestește cum un mare vizir, căzut în dizgrație, s-a temut să nu fie scurtat de cap de către sultan, așa că se refugiază într-o comunitate de aromâni/vlahi din zona montană. Când vine potera, vlahii îl ascund într-o claie de lână, declarând că nici măcar nu l-au văzut; un act de un curaj nesăbuit. Cum se mai întâmplă în viața reală, zarurile cad, câteodată, și altfel: luminatul sultan își schimbă poziția, rechemând „proscrisul” la Înalta Poartă. Reinstalat la conducere, marele vizir a fost recunoscător aromânilor, așa că, pentru a le mulțumi, îi întreabă cum poate să-i răsplătească. Ei bine, aceștia au cerut „necerutul”. Vlahii pretind înlesniri de comerț și repartizarea de pășuni montane pentru păstorit, dar au mai impus ca „ori de câte ori o autoritate musulmană ar fi intrat în localitatea lor, la plecare să-și despotcovească armăsarii, să le scuture potcoavele, să le curețe

și doar după aceea să le pună la loc, astfel încât nici măcar un fir din pământul lor să nu fie înstrăinat”. Se poate ca povestea lui Ioan Caragiani să explice, cel mai convingător, reziliența românilor din Balcani, atașamentul pentru ținuturile pe care le-au locuit.

Pentru aproape cinci veacuri de dominație musulmană, Bulgaria va fi depopulată, populația alegând să emigreze, mulți îndreptându-se spre nord în Muntenia creștină. Numai în 1445, domnitorul Țării Românești Vlad Dracu acceptă 12.000 de bulgari, colonizați cu toții în satele din apropierea Dunării. Biserica bulgară trece sub Patriarhia ecumenică de la Constantinopol, deși arhiepiscopia autonomă de la Ohrid avea să supraviețuiască.

O trecere în revistă a relațiilor româno-bulgare de-a lungul secolelor a fost elaborată de către P.P. Panaitescu și publicată în 1944, la patru ani după semnarea Tratatului de la Craiova prin care România restituia Bulgariei regiunea Cadrilaterului sau Dobrogea de Sud.

Limba bulgară de azi a suferit influența limbii române atât în structura gramaticală, cât și în fondul de cuvinte. Bulgara e singura dintre limbile slave care are articolul hotărât la sfârșitul cuvântului. Influența slavei în limba română înseamnă, în primul rând, limba slavo-bulgară. Istoricul P.P. Panaitescu, referindu-se la îndelungatele legături dintre români, slavi și bulgari, vorbește despre o comunitate de muncă. Limba bulgarilor a creat condițiile de colaborare între românii și slavii ortodocși sud-dunăreni și prin preluarea „liturghiei slave” de către români, ceea ce a însemnat adoptarea limbii vechi bulgare, vorbite în sec. al IX-lea. Datorită dinamicii politico-militare, cele două etnii au luptat, ca aliate, împotriva oricărui pretendent amenințător, inclusiv împotriva maghiarilor, grecilor sau sârbilor. După elenizarea Imperiului Bizantin, grecii au găsit în biserică instrumentul de elenizare deopotrivă a valahilor din Pind, a bulgarilor, a sârbilor sau a românilor, împrejurare care a favorizat o coalizare a celor vizați.

Pomelnicul „sinodic” de la Târnovo al țarului Boril înregistrează și domni creștini de peste Dunăre sau din Moldova. Vlad Țepes (1456-1462) a avut câteva

incursiuni în sud. Neagoe Basarab (1512-1521), însurat cu o prințesă din Serbia, susține cu donații biserica ortodoxă din Peninsula Balcanică. Mihai Viteazul a intervenit dincolo de Dunăre, iar mulți bulgari au ales să lupte în trupele sale. Personalitatea domnului român apare evocată în mai multe balade bulgărești care-l numesc „Craiu de la Răsărit”. Dionisie Rally Paleolog, mitropolitul de Târnovo a fost numit de Mihai în fruntea sinodului de la Iași, după unirea din 1600. La Vidin, Matei Basarab ctitorește două biserici: „Sfânta Paraschiva” (1652) și „Sfântul Pantelimon” (1633). Voievozii munteni și moldoveni și-au manifestat solidaritatea ortodoxă nu numai prin bani, dar și prin obiecte de cult sau cărți religioase pe care le-au donat generos; unii au săpat fântâni pentru nevoile populației creștine. Negustorii din Gabrovo au primit privilegii de comerț la nordul fluviului. În sec. al XVIII-lea continuă migrarea, coloniștii bulgari stabilindu-se în Basarabia (regiunea Bolgrad) și Muntenia (mai ales pe moșiile Mitropoliei din București). Moaștele sfântului bulgar Dimitrie au fost aduse în Țara Românească, sfântul fiind recunoscut până în ziua de astăzi drept ocrotitor al orașului București.

În anul 1762 apare lucrarea „Istoria slavo-bulgară” scrisă de Paisie de la Mănăstirea Hilandar cu care începe renașterea națională a bulgarilor, pregătindu-se împlinirea visului de independență a poporului. În sec. al XVIII-lea, mândria redeșteptată a bulgarilor a devenit factorul determinant în lupta de eliberare de sub puterea otomană. Personalitățile culturale ale vecinilor de la sud s-au bucurat de susținerea românilor care, deși nu erau încă independenți, aveau o autonomie condițională. Calugărul Paisie îi evocă în istoria sa, cu multă simpatie, pe ortodocșii români. Continuatorul său, Sofronie de la Vrata, traduce din rusește, la sfârșitul sec. al XVIII-lea „Sistema religiei mahomedane”, opera principelui Cantemir. Sofronie, venit în Țara Românească în 1803, își publică predicile la Râmnicu Vâlcea. Ierarhul bulgar îl hirotonisește pe Sfântul Calinic de la Cernica. Pentru bulgari, Sofronie de la Vrata (mort în 1813 la București) rămâne unul dintre marii apostoli ai renașterii culturale bulgare.

După Pacea de la Adrianopol (1829) turcii restituie Brăila principatului muntean. Potrivit lui P.P. Panaitescu, Brăila a fost „leagănul libertății bulgare; aici s-au născut primele planuri de libertate națională..., aici s-au tipărit primele cărți, reviste politice și științifice, precum și primele ziare bulgare...”. Toate publicațiile ajung în Bulgaria unde era nevoie de ele. În 1842, sub domnia lui Alexandru Ghica, comandantul bulgar Gheorghe Makedon – viitorul conducător al mișcării bulgare – și cetele lui au fost dezarmate. Vodă îi sprijinea pe bulgari, dar nu putea să susțină fățiș o răscoală în Balcani, pornită de pe teritoriul țării. Makedon și liderul Rakovski – altul decât militantul bolșevic asociat cu Stalin mai târziu – au fost condamnați la moarte, dar sentința nu a fost executată, cei doi fiind predați Greciei și eliberați. Rakovski revine în București în 1856, unde se săvârșește din viață în 1867. În 1824 doctorul Petre Berovici scoate la Brașov primul abecedar al limbii bulgare, dar și primul manual de geografie bulgăresc. La București se publică ziarul săptămânal „Badastnost” (Viitorul) în bulgară și română. Tot pe pământ românesc, la București, se fondează o societate pentru înființarea școlilor bulgărești. Dobri Pop Voinikov, profesor la școala bulgară din Brăila – unul dintre primii dramaturgi ai Bulgariei – scrie două piese patriotice, care se și joacă, în premieră, de elevii școlii. Actorul și regizorul român Matei Millo l-a sfătuit, în legătură cu piesele pe care le scria, ori de câte ori dramaturgul l-a solicitat. Opera sa „Raina domnița” se joacă și la București, în prezența regelui Carol I.

Kogălniceanu dă un statut în favoarea bulgarilor din Basarabia sudică, act normativ ce se va publica în ambele limbi. În 1848, C.A. Rosetti, împreună cu Ivan Kassabov, înființează la București Comitetul Bulgaro-Român, vorbind de „fiii acestor două popoare prietene și înfrățite de veacuri în nevoile lor”. Mai apar la București primul calendar bulgăresc („Albina bulgărească”) în 1840; săptămânalul „Svoboda” (Libertatea) în 1869; ziarul „Nezavisimost” (Independența) în 1872; revista culturală „Znanie” (Știința) în 1874. La Brăila, expatriații bulgari publică „Balgarska Pcela” în 1863. În 1877 apare la București cotidianul „Sekidevni Novinar” (Informatorul zilnic) condus de P. Bobokov. Hristo Botev, erou național

și poet clasic bulgar, a locuit la București și a colaborat la ziarul „Svoboda”; la fel Vasil Levski, revoluționar, liderul insurgenților bulgari. Practic, Bucureștiul a fost, pentru o lungă perioadă, centrul de azil, un cămin provizoriu, desigur, dar cu adevărat prietenos al celor care au simpatizat sau au condus lupta de eliberare națională. Între 1863 și 1877, când se produce eliberarea patriei bulgare, au apărut pe pământ românesc în total 51 de periodice în limba bulgară. Trebuie amintit că, în prezent, funcționează liceul teoretic bulgar „Hristo Botev”. Dacă ne raportăm la politica restrictivă a autorităților bulgare de-a lungul timpului, precedentele pe care le-am menționat pot să constituie un argument solid, suficient de convingător, pentru a solicita și obține o relaxare a discriminării culturale împotriva etnicilor români din Bulgaria.

După victoria armatelor rusești și românești – sprijinite de patrioții bulgari – împotriva Imperiului Otoman, Parlamentul României declara, la 10 mai 1877, independența țării. Bulgaria, la rândul ei, își dobândește libertatea visată de secole prin Pacea de la San Stefano, localitate la 11 km vest de Istanbul (3 martie 1878). Se conturează formarea unui principat autonom (deși mai plătea încă tribut Sublimei Porți). Noul principat cuprindea câmpia dintre Dunăre și Munții Balcani, regiunile Sofia (Tracia de nord și, parțial, Tracia de est) și aproape întreaga Macedonie. După numai trei luni (iunie-iulie 1878), Tratatul de la Berlin reduce simțitor teritoriul principatului bulgar. Se constituie provincia autonomă Rumelia Orientală în cadrul Imperiului Otoman cu capitala la Plovdiv. Noua provincie se întindea între Munții Balcani și Munții Rodopi, cu Tracia de nord (regiunea Stranja). În urma revoluției de la Plovdiv, în 1885, provincia a fost anexată de Bulgaria. (La Berlin, României i se recunoaște independența, dar pierde în favoarea Rusiei cele trei „județe dunărene” Cahul, Bolgrad și Ismail. Primește Dobrogea de nord (și ieșirea la mare) împreună cu Delta Dunării și Insula Șerpilor). După ce Bulgaria a fost recunoscută ca principat autonom, sub suzeranitate otomană, Alexandru de Battenberg ajunge – la propunerea Rusiei – prințul (cneaz) al Bulgariei. Domnește între 1878 și 1886.

Cam în aceeași perioadă începe să circule în Europa vestică mitul negativ al Balcanilor, „butoiul de pulbere al Europei”, cu popoare „barbare”, generatoare de conflicte care amenințau „liniștea” Apusului. (De atunci și până astăzi ne reproșăm singuri că am fi „balcanici” și, ca atare, străini de obiceiurile „occidentale” ale Europei). Alexandru, prințul Bulgariei, a fost forțat să abdice și, pentru o vreme, se retrage în România. Stefan Nikolev Stambulov (n. 1854-m.1895, asasinat la Sofia) conduce regența, fiind și prim-ministru. Stambulov este considerat fondatorul Bulgariei moderne, un „Bismark al Bulgarilor”. (În tinerețe a publicat, alături de Hristo Botev, un volum de poezie intitulat „Cântece și poeme”). Moștenirea sa politică e remarcabilă, ca și strădaniile de a păstra independența statului. Credea că eliberarea țării nu a fost decât un pas bine calculat al Rusiei țariste pentru a obține protectoratul asupra Bulgariei. Opinia lui Stambulov ar trebui să ne schimbe percepția asupra filorusismului practicat în perioada comunistă a țării, când, sub conducerea lui Todor Jivcov, Bulgaria se va manifesta drept cel mai docil membru al „lagărului socialist” și al Tratatului de la Varșovia. Poate că această evaluare geopolitică l-a determinat pe primul ministru să-i propună principelui Carol I al României să devină și rege al Bulgariei. Inițial, Stambulov îi argumentează consulului român la Ruse (Cândva „Giurgiu Mare” sau Rusciuc) că prietenia seculară și legăturile reciproce dintre cele două popoare pledează pentru o uniune personală a Bulgariei și României sub conducerea aceluiasi Carol de Hohenzollern-Sigmaringen. Acest episod, mai puțin cunoscut, nu s-a putut înfăptui din cauza, pe de o parte, a reticenței suveranului român care se considera prietenul fostului principe Alexandru, iar pe de altă parte, din pricina relațiilor reci pe care Regatul român le avea cu Rusia, după pierderea celor trei județe din Basarabia, Cahul, Bolgrad și Ismail. Rusia, la rândul ei, considera că o atare uniune personală încalcă Tratatul de la Berlin, amenințând cu ruperea relațiilor diplomatice. Drept urmare, Carol I respinge propunerea regenței bulgare.

În 1887 a fost ales principe al Bulgariei Ferdinand de Saxa-Coburg-Gotha, de religie catolică, nepotul regelui Leopold I al Belgiei, văr primar cu regina Victoria a Marii Britanii. A condus Bulgaria ca prinț regent (cneaz) între 1887 și 1908 și respectiv țar între 1908 și 1918. În anul 1908 Ferdinand I al Bulgariei citește într-o biserică istorică din Târnovo Declarația de Independență a Bulgariei, declarând țara regat și pe sine, rege. Turcia și alte puteri europene recunosc independența țării. A luat naștere cel de-al treilea Imperiu Bulgar.

Un episod macabru înveninează relațiile României cu Bulgaria. Românul macedonean Ștefan Mihăileanu (1859-1900), editorul ziarului „Peninsula Balcanică” a scris mai multe articole, contestând drepturile Bulgariei asupra Macedoniei, el însuși fiind născut în Ohrida, Macedonia de nord. Grupurile ultranaționaliste din Sofia îl condamnă la moarte, fiind asasinat în 1900. Aproape de declanșarea unui război, România dovedește tact, evitând o confruntare militară. Ceea ce s-a întâmplat în următorii ani însă nu a mai putut fi împiedicat...

În 1912 Liga Balcanică (Serbia, Muntenegru, Grecia și Bulgaria) începe primul război balcanic, fiecare dintre statele peninsulei urmărind extinderea spre teritoriile la care se considerau îndreptățite. Bulgaria țintea să dobândească Tracia otomană și nord-estul Macedoniei. Cum n-au reușit să se înțeleagă între ei, confirmând parcă comparația vesticilor cu un „butoi de pulbere”, disputele teritoriale au condus la cel de-al doilea război balcanic (iunie-iulie 1913), statele beligerante fiind la început Bulgaria de o parte, Serbia și Grecia de cealaltă parte. Regele Ferdinand a ordonat armatei să atace pentru materializarea visurilor de măreție bizantină a micului stat balcanic. România, temându-se de apariția la sud a unei Bulgarii Mari și războinice, anticipând viitoare revendicări bulgărești în Dobrogea de nord, a hotărât să intervină militar. Bulgaria suferă un eșec militar, de altfel previzibil. România va găzdui tratativele de pace încheiate prin semnarea Tratatului de la București pe data de 10 august 1913. Bulgaria a cedat României Dobrogea de sud (Cadrilaterul) între Turtucaia (Turtrakan), țărmul Mării Negre și Ecrene (azi Kranevo). Reveneau Regatului Român Turtucaia, Silistra (fostul

Durostorum) și Balcic până la Valea Batovei, „Valea fără iarnă”. Între 1913 și 1940 România administrează în acest teritoriu județul Durostor, cu capitala la Silistra, și județul Caliacra, cu reședința administrativă la Bazargic. Revin îndată la subiect...

Bulgaria a fost înfrântă în Primul război mondial. Regele Ferdinand I abdică în 1918, iar Boris al III-lea, fiul său cel mare, preia destinele monarhiei, păstrând tronul până în 1943 când încetează din viață. Noul rege îmbrățișează creștinismul răsăritean, fiind botezat ortodox. Confruntat cu problemele premergătoare celui de-al Doilea război mondial, țarul Boris reușește să readucă țării sale o relativă stare de prosperitate. Politic, coabitează cu forțele conduse de primul ministru Alexander Stambulinski care sfârșește decapitat în 1923 în urma unei lovituri de stat. Guvernul acestuia a asigurat o politică relativ tolerantă față de minorități. Noul regim va aplica cu încăpățănare o politică de bulgarizare, turcii și românii fiind, în mod special, vizați. Sub domnia regelui Boris, România cedează, la presiunea lui Hitler, Cadrilaterul, semnând, pe data de 7 septembrie 1940, Tratatul de la Craiova. Prețul pe care l-a plătit pentru „bunăvoința” nazistă a fost Pactul Tripartit prin care România se angajează – cu consecințele dezaastroase de-acum cunoscute – oficial, alături de Germania nazistă. Țarul Boris moare în 1943, iar fiul său, Simion, de numai 6 ani, preia conducerea, dirijat de un consiliu de regență. Simion al II-lea ocupă tronul Bulgariei doar trei ani, între 1943 și 1946. (Va reveni în anul 2001 când e ales prim-ministru, un experiment care, la un moment dat, a fost propus și regelui Mihai al României).

La începutul anului 1944, soarta războiului era decisă, Armata Roșie intrând în Bulgaria – o altă „eliberare”. Până în iunie 1945, regenții, 22 de foști miniștri și un număr mare de oficiali au fost executați. În septembrie 1946 trupele sovietice intră în Sofia. Se formează Republica Populară Bulgaria; se organizează „Miliția populară”, iar după o lovitură de stat, un „Front al patriei” formează guvernul. Monarhia a fost abolită și copilul-țar a fost exilat. Gheorghii Dimitrov, liderul Partidului Comunist Bulgar, activist important al Cominternului, exercită funcția de prim ministru între 1946 și 1948. După alți doi efemeri lideri comuniști, în

1954, Todor Jivkov accede la putere, păstrând-o până în 1989 când va fi demis. Născut într-o familie românească (valahi) din satul Praveț (reg. Sofia) nu înseamnă că și-a sprijinit conaționali: a urmat dogmele comunismului, frăția socialistă și crezul internaționalismului proletar. Biografia sa a fost exemplară pentru un șef de „republică populară”: în 1944 a fost șeful Miliției din Sofia; în 1954 ajunge prim secretar al P.C. Bulgar, apoi prim ministru și președinte al Consiliului de stat (din 1971). În 1963 și, din nou, în 1973 le propune liderilor sovietici să accepte aderarea Bulgariei la Uniunea Sovietică, invocând alfabetul (chirilic) comun și originea comună... slavă. A fost vehement împotriva măsurilor de liberalizare inițiate de Mihail Gorbaciov. Gheorghe Markov (scriitorul și disidentul bulgar asasinat cu sinistra „umbrelă ucigașă” în anul 1978) considera că Jivkov „a servit Uniunea mai abitir decât conducătorii sovietici înșiși.”. După căderea Zidului Berlinului, T. Jivkov e urmărit penal în 1990, apoi plasat în arest la domiciliu. Moare în 1998 la venerabila vârstă de 87 de ani.

Revenind la Cadrilater, statul român a depus eforturi pentru a dezvolta noua regiune a Dobrogei de sud, favorizând așezarea românilor și a vlahilor sud-dunăreni (aromâni) în noul ținut. Prima reglementare a fost „Legea organizării Dobrogei noi” din 1 aprilie 1914 care a abordat proprietatea funciară: proprietate absolută, revizuirea și confirmarea titlurilor de proprietate, categoriile de fonduri din care se formează patrimoniul rural și urban al statului în Cadrilater, precum și proprietatea „mirie” (respectiv proprietățile statului date în folosință, beneficiarii fiind doar posesori cu obligația de a plăti o dijmă statului, cu posibilitatea de a răscumpăra drepturile statului). Primul război mondial a îngreunat reglementarea statutului noii regiuni a României. După 15 decembrie 1918 strădaniile au fost reluate prin „Legea pentru expropriere și împrumut” (reforma agrară). Actul normativ nu excludea de la împrumut ne-românii. În județul Durostor existau săteni de origine bulgară care au beneficiat de prevederile legii (Noe, Constantin, „Istorie...”, 2016). Au rămas în patrimoniul funciar al statului toate bunurile, de orice natură, care au aparținut statului bulgar ca avere publică sau

privată, majoritatea pădurilor, izlazurile comunale, minele, carierele și apele minerale, bălțile și canalele. Legea, cu modificările ulterioare, a permis statului să facă și înstrăinări (în loturi mici) prin „Casa Centrală a Împroprietăririi”. Între timp, românii din Macedonia (Meglenia, Veria, Vodena) încep să se intereseze de posibilitatea de a emigra în țară. Adresează pe diverse căi petiții către autoritățile centrale. (Societatea de cultură macedo-română nu a agreat ideea emigrării). O delegație se deplasează chiar la București și îl întreabă direct pe Vintilă Brătianu, viitorul prim ministru al României: „Domnule Vintilă, ne vreți, nu ne vreți?, Vă vrem! a răspuns Brătianu. „Atât vrem să știm noi. Trăiască România”. Chestiunea colonizării intră în linie dreaptă. Se înființează „Oficiul Național pentru Colonizări”. Sunt acordate credite pentru coloniști. În 1925 începe construcția a 200 de case. S-a pus problema formei instituționale a agenției de credite: comercială sau cooperatistă? Sediul trebuia să fie în Caliacra, în Silistra sau în București. Băncile deja funcționale în Cadrilater au fost de ajutor: Banca de credit a agriculturilor din județul Caliacra, Banca Durostorului, Banca Franco-Română, filiala Silistra și Banca Caliacra din Bazargic. Turcii formau segmentul de populație cel mai numeros din Cadrilater. În aceeași perioadă încep și asasinatele comise de bandele bulgare, între care masacrarea copiilor din Arabagi a avut cel mai mare impact asupra locuitorilor. Era clar că Bulgaria, cu pierderile teritoriale suferite, nutrea sentimente de răzbunare și revanșă. Ministrul de externe Nicolae Titulescu a căutat să obțină o apropiere a bulgarilor de ideea solidarității balcanice. În premieră, Titulescu ridică oficial și problema românilor din zona Vidinului și din Timocul bulgăresc accentuând că „*Nu avem numai socoteli de dat asupra modului cum tratăm minoritățile, avem și socoteli de cerut, la rândul nostru, de la alții*”.

Regina Maria îndrăgește Balcicul, înțelegând imediat că era nevoie de prezența în Cadrilater a Casei Regale a României. Inaugurarea castelului de la Balcic, cu minaretul său decorativ, perfect integrat în peisajul locurilor, transmitea populației turcești, de exemplu, preocuparea monarhiei române pentru toți

cetățenii români, indiferent de naționalitate. La Balcic avea loc o regată de yachting; se editează în limbile bulgară și turcă o publicație regională. Aveau loc conferințe ale personalităților culturii noastre. Aristocrația se îndreaptă spre golful Balcic, împânzind locul cu vile moderne. Arhitecta Henrieta Delavrancea Gibory a făcut planurile mai multor vile luxoase. Să adăugăm că Nae Ionescu avea aici o reședință proprie. Prestigiul României și al Casei Regale române erau în creștere. La un moment dat, tânărul țar Boris al III-lea intenționa să se căsătorească cu principesa Marioara. Premierul Stambulinski chiar merge la Peleş să o pețască, dar tânăra prințesă îl va prefera pe suveranul Serbiei, în locul regelui bulgar.

Sub influența și presiunea Germaniei naziste și a cancelarului Adolf Hitler, România cedează voluntar Dobrogea de sud (Cadrilaterul). Pe data de 7 septembrie 1940, generalul Ion Antonescu, președintele Consiliului de Miniștri și țarul Boris al III-lea semnează Tratatul de la Craiova prin care Regatul Bulgariei preia controlul asupra teritoriului. În același timp are loc și un transfer de populație: cca. 110.000 de români sunt repatriați, iar din România pleacă în Bulgaria cca. 77.000 de bulgari (urmasii acestor bulgari români pot fi întâlniți și astăzi, vorbind cu simpatie limba română – cât mai știu – păstrând amintirile frumoase ale părinților și bunicilor lor). Tratatul de la Craiova a reglementat numai chestiunile legate de schimbul de populație, fără să conțină prevederi în privința românilor rămași în Bulgaria, dincolo de hotarele celor două județe retrocedate.

Îndelungata istorie comună pe care am prezentat-o cronologic, foarte concis, evidențiază faptul că relațiile române-bulgare s-au bazat, dacă nu întotdeauna pe prietenie, în mod sigur pe necesitățile conviețuirii și un sprijin reciproc.

Începând din 1934 se înăsprește ne-prietenia liderilor care se succed la guvernare, metodele folosite se generalizează, aparatul de stat va fi ferm angajat împotriva „elementelor străine” – în fond, locuitori statornici cetățeni ai Bulgariei. În această perioadă încordată, diplomatul Vasile Stoica a fost numit ministru al României la Sofia (1930-1936). Un episod nedorit lasă să se întrevadă ostilitatea

autorităților: încercând să viziteze monumentul și mormintele eroilor români din 1877 care s-au sacrificat în luptele de la Rahova, ambasadorul român a fost oprit pe stradă și condus la poliție unde i s-a comunicat interdicția de a vizita monumentul și chiar circulația prin oraș. În 1935, profesorul Emil Petrovici, dialectolog și lingvist (născut în Banatul sârbesc, localitatea Torocu-Mic) îl informează pe ministrul instrucțiunii publice de la București că nu poate face nimic pentru „Atlasul Lingvistic al Limbii Române” deoarece autoritățile din localitățile cercetate îi împiedică pe etnicii români să-i răspundă la întrebări. Un informator bătrân – raportează marele lingvist – „a izbucnit dintr-o dată în înjurături și blesteme împotriva câinilor de bulgari care cu bătaii și schingiuri îi opresc să vorbească rumânește”. Resentimentele preexistente ale oficialilor bulgari au fost, cu siguranță, alimentate de semnarea, la 10 august 1913, a Tratatului de la București, deși intrarea României în Cadrilater a avut la bază un act semnat și recunoscut de Bulgaria, validat prin recunoaștere internațională. (Tratatul de pace dintre România, învingătoare în Primul război mondial, și Bulgaria, învinsă în conflagrație, a fost semnat la Neuilly sur Seine pe 27 noiembrie 1919). Pierderile teritoriale și îndepărtarea de visul devenit imposibil al unei Bulgarii Mari au exacerbat naționalismul și șovinismul guvernelor bulgare. Trebuie menționat că autoritățile au continuat această politică, chiar au intensificat-o după retrocederea Cadrilaterului prin Tratatul de la Craiova. Nici în perioada comunismului, frăția de „seceră și ciocan” nu a adus modificări esențiale în politica Sofiei în raport cu populația de naționalitate/etnie română. Noile autorități post-comuniste au continuat aceeași abordare rigidă. Avem exemplul unei instanțe din orașul Vidin care în 1991 a refuzat să înregistreze Asociația Vlahilor din Bulgaria, invocând o prevedere constituțională referitoare la interzicerea organizațiilor a căror activitate este îndreptată împotriva suveranității, integrității teritoriale a țării și unității națiunii, spre instigare la ura de rasă, națională, etnică sau religioasă. Prea multe „capete de acuzare” pentru o îndreptățită organizație non-guvernamentală... (În cele din urmă, decizia a fost modificată în căile de atac).

În 1943, Alexandru Budiș – până în 1942 atașat militar la Sofia – a publicat monografia „Bulgaria istorică, geografică, politică”, din care reținem, pentru moment, următoarele informații: în 1907 a încetat predarea în școli a limbii române; după 1913 din biserici a dispărut liturghia în limba română (mai puțin biserica din Sofia ridicată de colonia română din Bulgaria); în 1942 absolvenții Institutului Român din Sofia (care, oricum, se afla departe de zonele tradiționale de locuire românească), care întreținea o școală primară și un liceu, nu puteau urma studii universitare deoarece autoritățile bulgare nu recunoșteau diplomele eliberate de această instituție. Poziția Republicii Populare Bulgare față de Institutul Român din Sofia constituie un exemplu emblematic pentru politicile urmate în relațiile bilaterale. Astfel, în 1945 statul bulgar a adoptat, unilateral, decizia de a închide toate școlile românești, câte mai existau. Autoritățile sovietizate din țară se conformează, anunțând că „nu se mai justifică susținerea acestor școli într-o țară prietenă”. De altfel, Ana Pauker, ministru de externe între 1947 și 1952, va hotărî închiderea tuturor celor 117 școli și licee care funcționau și în Grecia, Albania sau actuala Macedonia. Cât de mare era „prietenia” o putem stabili trecând în revistă măsurile de limitare a drepturilor recunoscute ale grupului românesc din Bulgaria. Comparați totodată, datele furnizate în 1943 de fostul nostru atașat militar cu datele actuale, furnizate pe site-ul Ambasadei României la Sofia sub rubrica: „Despre comunitatea românească din Bulgaria”. Iată aceste informații, accesate pe data de 18 martie 2020: - nu există învățământ de stat primar și secundar în limba română ca limbă maternă; - biserica românească ortodoxă, cu hramul „Sfânta Treime”, din Sofia este proprietatea statului român și este subordonată Patriarhiei Române. Puținele lucruri bune care au fost realizate, prin eforturile diplomaților români, nu au determinat o schimbare de esență, așa cum nu au condus la o recunoaștere europeană a drepturilor comunității românești din Bulgaria.

POPULAȚIE ȘI LOCALITĂȚI

Românii din Bulgaria locuiesc compact în două regiuni: regiunea Timocului bulgăresc (între râul Timoc și râul Lom, ultimul mare afluent al Dunării) și Valea Dunării (regiune cuprinsă între Timoc, Vidin și Silistra). Mai există colectivități românești mai mici și aproape bulgarizate în Vrața (N-V), Sumen (N-E), Plevna (centrul Câmpiei Dunărene), Sofia (capitala țării și provincie în vestul țării), Plovdiv (sudul Bulgariei, pe râul Marița), Burgas (est, aproape de Marea Neagră). În zona munților Pirin (S-V), Rodopi (S, spre Grecia) și Rila (S-V) au locuit comunități de aromâni (macedo-români) numiți „vlahi”. Mulți dintre acești români sud-dunăreni au emigrat în România. După 1913 s-au stabilit în Cadrilater, iar după cedarea provinciei s-au mutat în țară.

Regiunea Timoc alcătuiește o unitate distinctă, datorită prezenței populației românești. Geografic, râul Timoc (denumire latină: Timacus) formează frontiera dintre Serbia (Timocul sârbesc) și Bulgaria (Timocul bulgăresc). Din punct de vedere administrativ, în Serbia găsim județele Branicevo, Morava de est, Bor și Zaicear, iar în Bulgaria regiunea Vidinului. La sfârșitul sec. al XV-lea întreaga zonă a fost ocupată de Imperiul Otoman, românii locuind într-o singură unitate administrativă, comună, numită „Provincia Morava-Lom“, care acoperea părți din fostele regiuni Moesia Superior și Dacia Aureliană. În 1817 a fost reînființat statul sârbesc, iar prințul Milos Obrenovici obține anexarea județelor cu populație românească, granița cu Bulgaria fiind trasată pe râul Timoc. În 1919, după Tratatul de la Neuilly, Serbia obține o mică regiune pe care bulgarii o numeau Timosko, unde existau șapte sate românești și doar o așezare cu populație bulgărească.

Separat de vechiul strat autohton, românii ajung în Timocul bulgăresc începând din sec. al XVIII-lea, goniți de măsurile regimului fanariot din Principatele Române. După 1831, odată cu introducerea Regulamentului Organic, avem al doilea val de emigrare, favorizat și de pașa de Vidin, Pasvan Oglu (al cărui

nume a rămas în expresia „pe vremea lui Pazvante Chioru”). Valul ține cam până la 1860. Au mai existat, vremelnic, treceri ale românilor în Bulgaria – așa cum în trecut bulgarii treceau în Țara Românească – pentru ca, după 1878, să înceapă colonizarea cu bulgari a zonelor de la Dunăre, părăsite de populația turcească. Din punct de vedere lingvistic și etnografic, autorii români disting trei subgrupe: „pădureni”, asemănători românilor din Timocul sârbesc, „câmpeni”, asemănători românilor din Mehedinți, și „văleni”, asemănători oltenilor din Dolj. Pentru autorii bulgari, românii din Bulgaria contemporană nu sunt altceva decât urmașii bulgarilor pribegi de după răscoala lui Ciprovo (1688). Opinia publică bulgărească consideră că descendenții acestor emigranți au traversat Dunărea înapoi în mod treptat și au re-ocupat teritoriul Timocului bulgăresc. Deși trăind în Valahia nord-dunăreană, ei fuseseră „deznaționalizați”, adoptând limba, portul și obiceiurile românilor; cu alte cuvinte, nu avem de-a face cu români „bulgarizati” ci invers, vorbim de bulgari „românizați”. (În cazul pomacilor musulmanizați nu s-a susținut însă o astfel de „deznaționalizare”, ei vorbind în continuare un dialect al limbii bulgare).

Al doilea grup compact românesc poate fi identificat pe Valea Dunării, între Lom, râul Iantra, până la Silistra. Practic, cu toate schimbările istoriei, malul drept al Dunării a rămas, până în zilele noastre, tivit de sate românești. Au fost identificate aproape 100 de sate românești care au înaintat și la sud, spre Montana, Plevna (Pleven), Loveci, Veliko Târnovo. (Procentual, proporția românilor variază între 10% și 80% din totalul populației). A existat și o migrație spre sud a muntenilor, mai ales în urma Regulamentelor Organice, dar și din alte cauze. Experiența contemporană a emigrației ne indică faptul că procesul de emigrare se bazează, în cele mai multe cazuri, pe existența la celălalt capăt al traseului, a unor contacte (rude, consăteni, concetățeni) care au încurajat plecarea din locul de origine și care ofereau totodată sprijin pentru cei ajunși la celălalt capăt de pod. Foarte posibil, sprijinul putea veni chiar de la românii sud-dunăreni. Acest grup de imigranți erau cunoscuți ca „țărani”, adică țărani veniți din țară. Călea inversă,

întoarcerea peste Dunăre, a fost, de asemenea, semnalată: flăcăii români își căutau peste Dunăre mirese care să vorbească românește, întemeind astfel familii în care comunicarea în limba română se perpetua.

Vidin reprezintă, fără îndoială, „capitala” românilor din Bulgaria. Aceștia cunoșteau localitatea sub numele de Dii sau Diu. Imperiul Roman a ridicat aici, la malul Dunării, o cetate fortificată pe care au numit-o Bononia. Triburile slave i-au schimbat numele, rebotezându-o Badiu, Badin sau Bdin. Între sec. VIII și IX a fost reședința unui ducat româno-slav. Legăturile românilor nord-dunăreni cu Vidinul pot fi urmărite cu oarecare constanță în perioada medievală; ca și legăturile cu Țaratul slavo-bulgar al Asăneștilor. Ivan (Ioan) Stratimir – nepotul de fiică al suveranului Țării Românești, Basarab Întemeietorul – a condus de la Vidin Țaratul de Vest. În 1365, Vidinul a fost ocupat de maghiarii conduși de Ludovic al Ungariei care declară regiunea „Banatul Bulgariei”. Pornit să-i elibereze pe țarul Stratimir și pe Ana, cneaghina sa – ambii prizonieri ai maghiarului –, Vlaicu Vodă îl reînscăunează pe fiul și pe nora Teodorei Basarab. Peste 30 de sate și cătune înconjoară până astăzi Vidinul. Cumbair, cartierul contemporan al orașului, își păstrează numele de „Cartierul valah”. Câteva organizații ale românilor își desfășoară activitatea în oraș. Numele fostului țar Ivan Stratimir e încă pomenit; memoria lui s-a păstrat conform tradiției orale sau, poate, datorită unor lecturi istorice mai recente. Dr. Emil Țîrcomnicu consemnează relatarea unui informator care știa că Ioan Stratimir: *„Avu trei fete: una a chemat-o Cula, una Gamza și una Vida; și care a chemat-o Gamza s-a căsătorit cu un boier din Valea Timocului sârbesc. Țarul Ioan Stratimir a dat fiică-sii și pământ și moșie mare care a fost pe unde sunt satele noastre. Boierul a fost om rău, om netrebut...”*. Vorbe cu iz de bârfă peste veacuri... Din 2011 funcționează la Vidin un consulat onorific român, circumscripția consulară cuprinzând întreaga regiune Vidin.

Satul **Florentin** se află pe malul Dunării, la 15 km de Vidin. În perioada romană aici s-a aflat cetatea Florentiana. La sfârșitul sec. al XVIII-lea, țăranii din unele state din județul Dolj au fugit peste Dunăre. O relatare susține că stăpânul moșiei de unde plecaseră, boierul Săulescu, i-a vizitat peste ceva timp și chiar el le-ar fi construit biserica din sat. În Recensământul din 2011, prezența românilor nici nu este menționată: bulgarii dețin majoritatea absolută (95,17%), Țiganii reprezintă 1,42% , iar restul de 3,4%... nu au fost identificați ca origine etnică.

Orașul **Bregova** se află aproape de frontiera cu Serbia, pe malul răsăritean al Timocului. La un kilometru depărtare s-a aflat Bregovița, așezare din vremea romanilor. Prima atestare apare pe la 1560 în cronicile otomane. Școala a fost construită în 1864. Doi informatori (Vasco Filip Hristov al lui Iovănel și Atanase Iliev Orbetov) au povestit în 1994: „Noi suntem români de pe Valea Timocului, români timoceni; moși din moșii noștri sunt veniți din România... pe la 1848, că acolo nu au avut pământ. Moș strămoș al meu s-a chemat Ghiță Nina Urechea și a venit cu frații lui Buică și Budulan și încă o soră. S-a căsătorit și a rămas aici. Și azi suntem tot români”. Recensământul bulgăresc din anul 2011 indica 91,1% bulgari, 4,94% Țigani; ca și la Florentin, 3,6% dintre locuitori au origine necunoscută. Acești „necunoscuți” învață limba română de la „dada” (bunici). G. Weigand, la 1900, aprecia populația așezării la 4.503 români și 161 bulgari; recensământul din 1920 menționa 4.826 români și 103 bulgari (Monica Budiș, p. 198 – ms. Bulgaria p. 22)

Satul **Gânzovo** (rom. Gânzova) ar fi fost întemeiat de Gâmza, „înainte de vremea turcească” și locuit de „țărani”. Recensământul din 2011 înregistrează 663 de locuitori: 91,7% se declară bulgari și 3,31% Țigani. Un procent de 1,96 din săteni nu-și declară naționalitatea. Pentru comparație: G. Weigand (1900) menționează 1.770 de români.

Așezarea **Lom** a fost întemeiată de către traci și purta numele Artanes. În perioada românească, localitatea și fortul militar s-au numit Almus. Sub turci, așezarea a fost extinsă. În prezent, reprezintă cel de-al doilea port dunărean, după

Ruse. Nu dispunem de date statistice, însă autorii români apreciază că Lomul a avut peste 10% populație românească.

Satul **Smârdan** aparține acum de localitatea Inovo. Recensământul din 2011 arată 717 locuitori, dintre care 97,48% bulgari. Și aici, 2,51% nu au determinate originea etnică. În timpul Războiului de Independență 286 de luptători români au fost îngropați la Smârdan, iar osuarul adăpostea rămășițele pământești a 1.000 de ostași români căzuți morți în luptele din zona Vidinului. Primul monument (o cruce de marmură cu postament) ridicat în memoria eroilor noștri a fost distrus în Primul război mondial. Al doilea monument, realizat de sculptorul Karl Storck, a fost, de asemenea, distrus în 1913. În 1995 Asociația Vlahilor din Bulgaria a ridicat o cruce de fier forjat înaltă de doi metri pe locul unde odată se ridica statuia Zeiței Victoria realizată de Storck. Cel de-al treilea monument, ridicat în 1905 de către aromâni, era dedicat Mariței, fetița valahă de numai 15 ani, împușcată de turci pe când ducea apă militarilor români angajați în lupte. Monumentul a fost dinamitat de bulgari care, ulterior, au refuzat să-și dea consimțământul pentru refacerea lui. Sumi Marița, acum aproape uitată, a ajutat serviciul sanitar român în războiul din 1877. Marița s-a aflat alături de alte 37 de fete tinere care duceau mâncare și apă soldaților din tranșee. A fost prima din cele cinci voluntare ucise la Smârdan. Abia în 2001 fetiței eroine i s-a dedicat un monument peste Dunăre, pe malul românesc, la Calafat. În ultimii ani, pe locul inițial al monumentului care o evoca pe Marița a apărut o cruce unde se depun coroane de flori cu ocazia Zilei Naționale a Bulgariei.

Rahova (bulg. Oreahovo) a avut propriul monument dedicat victoriei din 9 noiembrie 1877 împotriva armatei turcești, ridicat la inițiativa regelui Carol I. Bulgarii îl vor arunca în aer, dar cum statuia a rezistat, acțiunea de distrugere a fost continuată a doua zi. În cursul nopții, localnicii au luat elementele dezmembrate și le-au îngropat în nisip, pe malul fluviului. Peste ani, Dunărea a dezgropat unul din brațele de bronz ale statuii. Tot localnici români din Rahova dezgropă restul monumentului și îl ascund într-o pivniță. După cel de-al Doilea

război mondial, la insistența statului român, monumentul va fi reconstituit pe vechiul amplasament. În 1997, statuia a fost, iarăși, mutată, de data aceasta în centrul localității. Pentru moment, războiul contra staturilor dedicate militarilor români care au contribuit și ei la independența statului vecin este suspendat, dar nimeni nu ar putea spune ce se va întâmpla în viitor. Recensământul din 2011 arată un număr de 5.031 de locuitori, respectiv 78,41% bulgari, 7,97% minoritari țigani și 1,55% turci. Românii/vlahii nu apar menționați, dar un procent de 11,98% dintre locuitori nu au determinată apartenența etnică.

Aceeași situație o întâlnim la **Rabrova** unde 42,15% din locuitori nu sunt identificați etnic. Satul, locuit cândva compact de români, găzduiește anual un Festival al Cântecului și Dansului Autentic Românesc.

Localitatea **Șistov** se află pe malul drept al Dunării (în dreptul vărsării Jiului). Românii au ridicat aici colonia Novae. Vlahii/românii nu apar în statistici, deși iarna îi puteai vedea trecând Dunărea înghețată, iar vara făceau semne cu mâna românilor de pe malul stâng al fluviului. Recensământul din 2011 menționează numai bulgarii (78,22%) și turcii (6,57%). În schimb, pentru 14,8% din locuitorii așezării... nu s-a putut identifica apartenența etnică...

Turtucaia (bulg. Tutrakan) este situată pe Dunăre, aproape de locul unde se varsă râul Argeș în Dunăre. (Peste fluviu, pe malul stâng, se întinde orașul românesc Oltenița). Coloniștii romani au întemeiat în sec. I așezarea care, în perioada lui Dioclețian, atinge apogeul. A fost parte a Țaratului Bulgar și, mai apoi, a aparținut Țării Românești în timpul domniei lui Mircea cel Bătrân. În 1916, la Turtucaia, trupele bulgare obțin o victorie împotriva trupelor românești. Prizonierii români prestează muncă forțată în lagărul de la Turtucaia. După Pacea de la București, localitatea revine României. În recensământul românesc din 1930 apar 11.175 de locuitori, dintre care 6.871 români și aromâni, 2.591 turci și doar 1.358 de bulgari.

Un răspuns la întrebarea „Câți români trăiesc în Bulgaria?” este dificil și plin de surprize. Rezultatele recensămintelor bulgărești diferă, în mod spectaculos, cu

fiecare ciclu statistic; criteriile folosite (originea etnică și limba maternă) sunt prelucrate diferit și, în multe cazuri, sunt contradictorii; sub rubrica „români” apar de-a valma români, vlahi, rudari (țigani românofoni) și macedo-români, grup etnic tratat distinct de grupul „daco-românilor”. (În statisticile bulgare, macedo-românii apar și sub numele de aromâni, țânțari și cuțo-vlahi.) Sărăcăciani și karakaciani (aromâni de limba greacă, vorbitori ai unei limbi derivate din latina vulgară) au fost recenzați separat de grupul aromânilor, evident cu scopul diminuării numărului total al acestora. Aceste contradicții, inconsistența concluziilor, îndreptățesc suspiciunea că rezultatele tind să confirme politicile minoritare promovate în special în raport cu cetățenii bulgari de origine română. De altfel, unele teze susținute de autorii bulgari prezintă grupul românesc ca nou-venit în ultimul secol. În realitate, aceștia sunt autohtoni atestați prin populațiile care au ocupat aria statală cu mult timp înainte de sosirea bulgarilor de pe Volga. Pentru a face analiza și mai grea, rezultatele recensămintelor pe localități nu sunt totdeauna publice sau, cum am văzut deja, nu este menționată originea națională a unora dintre locuitori. Practica „prelucrării” rezultatelor o regăsim și în alte state, motivată de „adecvarea” lor la acele susțineri oficiale favorizate de statul comanditar și instrumentelor de realizare a recensămintelor. O cercetare separată nu a fost posibilă datorită piedicilor ridicate de către autorități sau, pur și simplu, pentru că localnicii se tem de reacția oficialilor dacă ar îndrăzni să răspundă la întrebările cercetătorilor veniți din România.

Potrivit ambasadei române de la Sofia – care preia rezultatele Recensământului din anul 2011 – numărul cetățenilor bulgari care s-au declarat „etnici români” a fost de 866 locuitori, iar „etnicii vlahi” au fost 3.598 locuitori, în total doar 4.464 de locuitori. Membrii comunităților indică fie peste 100.000 locuitori de origine română, fie menționează cifra de 300.000 locuitori; niciuna din cele două evaluări neoficiale nu dezvăluie date statistice sau metoda folosită pentru a determina numărul populației românești.

Istoricul Daniel Cain a trecut în revistă dinamica contradictorie a statisticilor demografice bulgărești. În 1881, primul recensământ din principatul bulgar consemnează 49.064 „vlahi” (jumătate din ei în regiunea Vidinului), corespunzător procentului de 2,44% din totalul populației. În 1900, trăiau în Bulgaria 71.063 de români, a treia minoritate, după turci și țigani. Sunt înregistrați și 3.407 de aromâni care, după câteva decenii, ajung doar 720 de „țânțari”. În 1905 numărul românilor se ridică la 75.778. În 1910 minoritatea românească avea 79.748 de suflete. Recensământul din 1920 menționează 57.312 români, dar un număr de 75.065 de persoane indică drept limba maternă, limba română. În 1926 găsim în statistici 69.080 de români, în schimb limba română este limba maternă pentru 83.746 de locuitori. (Au fost înregistrați și 10.000 de aromâni). După numai opt ani, în 1934 se înregistrează, sub rubrica „limba maternă”, doar 16.405 locuitori. (Recensământul din 1934 mai surprinde și prin alocarea cifrelor: în zonele interioare ale Bulgariei – unde grupul românesc e izolat și împrăștiat în teritoriu – cifrele sunt mai mari. În schimb, în Timocul bulgăresc și pe Valea Dunării, unde populația românească compactă este, în mod istoric, predominantă, acest recensământ oferă date exagerat de scăzute. O explicație a respectivei anomalii ar putea fi dorința autorităților bulgare de a-i face invizibili pe cetățenii bulgari de etnie românească). În 1938, Anuarul statistic al Bulgariei menționează românii doar sub rubrica „altă limbă maternă”. (În 1939, Constantin Noe și Marin Popescu-Spineni estimau numărul românilor la minimum 150.000 de locuitori). La sfârșitul anului 1946 apar în statistici doar 2.459 de persoane de origine română. Recensământul din 1992 nu mai cuprindea o rubrică separată pentru români, deși menționa că un număr de 7.650 locuitori s-au declarat români sau vlahi. În 2001 sunt trecuți 10.566 de vlahi și 1.088 români. În anul 2011 se declară români 866 de persoane, iar alte 3.598 se declară vlahi. În același an, un număr de 5.523 locuitori au declarat însă că au ca limbă maternă, limba română și 1.828 de persoane recunosc drept „vlahă” drept limba lor maternă. Între timp, etnonimul

„vlah” (cuvânt de origine romano-bizantină care indica populațiile latine din sud-est, „blachernae”) a devenit sinonim pentru sărac, țigăneală, pârlit).

În mod surprinzător, în regiunea Vidin, unde locuiește o populație românească, doar 59 locuitori indică limba română drept limbă maternă, iar 243 locuitori declară că limba lor maternă e „vlahă”. În regiunea Varna, însă, își fac apariția 3.357 de cetățeni care vorbesc româna ca limbă maternă și alți 157 care menționează „vlaha”.

Prezentate foarte pe scurt, aceste date ilustrează foarte bine modul cum apar românii în statistica bulgară. În afara de aceasta, trebuie consemnat faptul că această populație majoritar rurală, cu un nivel scăzut de școlarizare, arată, în condițiile date, o conștiință etnică nesigură, care confundă „cetățenia” (bulgară) cu „naționalitatea” (română). Conștiința originii românești rămâne însă prezentă, iar vârstnicii mai vorbesc de „*muma care e România*”... (Emil Țîrcomnicu, ed. ICR, 2010). În memoriile lui Constantin Beldie găsim o neașteptată descriere a românilor dintre Vidin și Timoc. Beldie, secretar de redacție la „Noua revistă română” și la „Idea europeană” face o „excursie studentă” dincolo de Dunăre – nu indică localitatea – probabil înainte de primul război balcanic. Rămâne impresionat: „...*fetele mândre de români, bărbați și femei cu prunci în brațe, una frumoasă ca o icoană a Maicii Domnului, cum i-am și spus, respirau viața plină pe acest pământ, totuși străin, conștiința lor rămăsese întregă, iar inima lor bătea românește, alături cu a noastră când ne-am însoțit cu toți, în cor, cântând cântece de pe la noi. A fost una dintre cele mai frumoase zile din viața mea...*”.

LIMBA ROMÂNĂ

„*Pân' nu vorbești o țară românește, parcă nu te-ai săturat de vorbă*”; așa îi mărturisește un locuitor, etnologului Emil Țîrcomnicu. Astăzi se vorbește românește mai mult în mediul rural, între membrii comunității și deloc în relația cu autoritățile. În mediul urban, odată ce-și părăsesc satele, procesul de asimilare

naturală se accentuează. Generațiile tinere înțeleg limba română, dar o vorbesc mai greu. Căsătoriile mixte sunt obișnuite. Astfel, limba bulgară se vorbește și în familie, oferind un sprijin nedorit politicilor de bulgarizare. Românii tind să adopte limba partenerului. (Oricum, mama impune limba copilului). La începutul sec. al XX-lea, călătorul american Will S. Monroe constata că „deși au aceeași religie cu bulgarii (românii) rar intră în căsătorii mixte cu aceștia”. Depopularea zonelor de obârșie din motive economice reprezintă un fenomen general pe care îl regăsim nu numai la românii din Bulgaria.

Limba română vorbită la sud de Dunăre păstrează un caracter arhaic, țărănesc, fiind împănată de cuvinte bulgărești ca rezultat al relativei izolări în care au trăit – departe de populația românească din nord – și, mai ales, pentru că nu au putut să cunoască evoluția și actualizarea limbii române moderne. Deosebirile față de româna contemporană sunt evidente. Perfectul simplu din graiul oltenesc se folosește frecvent: „...am fost de cumpărai casă de pământ și făcui un mutfac și cu calidor și cu sobă. Acolo stătui zece ani de zile până cumpărai aicea”. Sau: „Sara de tri vine ursitoarea și ursează copilu’ ăl mic și când îl ursează pe copilu’ ăl mic, acolo face baba (moașa) o pită și o pune la cap unde doarme copilu’ or fata și pe pita aia pune cărțile cu plivas ca să fie învățat, pune oglindă ca să fie mândră, pune un mărgean, pune ac și ață să știe fata să coasă, pune alte ace, cinci ace și ghem cu canura de lână, pune o camizolcă acolo... pune chisar, pune ciocan, pune o țără de piroaie...”. Femeia gravidă este: „încărcată”, „gravidă”, „fomeie burtoasă”, „grea”, „trudnă”. Sfânta Maria este „Bogorodita” (slav. bogorodica); cimitirul se numește „grobiște” (expresie preluată în limba bulgară de la românii timoceni); cavalerul de onoare este „cumnat de mână”; ouăle de Sf. Paști se „îmboiesc” (tc. boia, vopsea); mărtisorul e „martiniski” (bg.); insolația este „soare sec”.

ȘCOALA. EDUCAȚIA ÎN LIMBA MATERNĂ

Bulgaria a semnat Tratatul de Pace de la Neuilly (27 noiembrie 1919) care prevedea (art. 53) libera întrebuințare a limbii materne, atât în relațiile private cât și în materie de religie, în presă, în întruniri și în fața justiției. În pofida obligațiilor asumate, guvernele bulgare care s-au perindat la putere au continuat cu îngrâncenare marginalizarea bisericii, școlilor și limbii minorității române. Tratatul ulterior nu au izbutit să impulsioneze realizarea prevederilor convenite. La 3 august 1935, ambasadorul Vasile Stoica reușește să încheie cu autoritățile bulgare un acord privind soluționarea, în condiții de reciprocitate, a problemelor minorităților lor, urmărind ca Bulgaria să fie mai cooperantă în ceea ce privea respectarea drepturilor românilor aflați pe teritoriul ei. Generalul Radeff, ministrul instrucțiunii din Bulgaria avea să declare unui membru al delegației noastre, textual: „...prefer să se închidă toate școlile bulgărești din România, decât să deschid școli românești pe pământul Bulgariei“. (Robert Stănciugel, bibl.). Optica generalului se regăsea în abordarea întregii clase politice de la Sofia. În deceniile trei și patru ale secolului trecut se înmulțesc măsurile restrictive aplicate „vlahilor”. Rapoartele ambasadei române din Sofia semnaleză că, în mai multe localități, limba română a fost interzisă chiar și în conversații private, ca să nu mai vorbim de folosirea, în spațiu public, (de ex. pe stradă), contravenienții fiind arestați. O notă diplomatică comunica la București că nici copiilor nu li se îngăduia să-și vorbească limba maternă. În școlile bulgărești erau inscripții care îndemneau: „Vorbiți bulgărește” sau „Cel care va spune un cuvânt românesc va fi amendat cu cinci leva pentru fiecare cuvânt rostit”. Presa din epocă (ziarul „Universul“) a scris despre obligativitatea limbii bulgare, dar și despre „adâncile resentimente ale românilor”, făcând cunoscut că, în unele sate, prezența unor vizitatori din România atrăgea îndepărtarea de către oficiali, din centrul satului, a locuitorilor, cum s-a întâmplat în satul Molalia, împiedicând astfel un contact

direct cu românii din Bulgaria. Funcționa o românofobie bine dosită, dar, nu mai puțin prezentă. Încă mai este folosită expresia „*Binele plecă cu Turcu...*”, pentru a marca îndepărtarea în timp a momentelor bune pentru comunitate.

Când țărani români purtau costumul tradițional, pedeapsa aplicată era „tăierea cămeșei naționale”. (Și astăzi, cămașa națională e purtată cu plăcere, indiferent de riscuri).

În 1925 și apoi în 1927, românii din Bulgaria au redactat memorii prin care solicitau recunoașterea dreptului de a avea școală, biserică și presă. Autoritățile au confiscat petițiile, au arestat semnarii. S-au aplicat amenzi. În perioada comunistă (1945-1990) a fost continuată politica de bulgarizare: școlarizare exclusiv în limba bulgară; modificarea onomasticii românești (ex. Filip – Filipov, Tudor – Todor, Anghel-Anghelov) și toponomiei (satul Molalia, de exemplu, a devenit Sveti Petar, apoi, sub comuniști, Drujba). După 1990, deși s-a produs o relaxare superficială, aceasta a fost determinată, în principal, de poziția organismelor europene: Bulgaria a semnat atât „Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale”, cât și „Carta europeană a limbilor minoritare și regionale”. Nici în aceste condiții, autoritățile bulgare nu au recunoscut, totuși, românii – deși autohtoni – ca minoritate națională. Ei sunt recunoscuți doar ca „grup etnic”, statut care nu le permite să beneficieze de sprijinul statului bulgar pentru organizarea școlilor în limba maternă. Bulgaria, urmând modelul Greciei (din 1951 statul elen nu mai recunoaște nicio minoritate) și Franței, vrea să dovedească că nu există „minorități”, ci doar „cetățeni” (Franța), ca atare, statul este, într-adevăr, „mono-etnic”.

În prezent lipsesc școlile cu predare în limba maternă, educația fiind asigurată numai în sistemul școlilor de stat în limba bulgară. Nu există învățământ de stat primar sau secundar în limba română ca limbă maternă. Din anul școlar 2015-2016, la școala „R. Slaveikov” din Vidin s-a deschis o clasă (14 elevi) care studiază limba română o oră pe săptămână ca limbă străină și ca materie opțională. Din 1999, simultan cu redeschiderea Liceului bulgar „Hristo Botev” din București, și-a

(re)început activitatea Liceul „Mihai Eminescu” din Sofia, după o întrerupere de 51 de ani. Liceul funcționează ca unitate școlară pentru studierea intensivă a limbii române. Nicio școală în limba română nu funcționează în regiunile cu populație preponderent românească, respectiv în Timocul bulgăresc și pe Valea Dunării (Bursele de studii oferite de statul român constituie, indiscutabil, o motivație puternică pentru cursanții care frecventează liceul românesc. O părere pesimistă susține că puțini români urmează cursurile de aici, cei mai mulți cursanți fiind tineri bulgari din Sofia care urmăresc să-și continue studiile în universități din România). În învățământul superior, la Sofia, funcționează un lectorat în limba română (Catedra de limbi romanice) în cadrul Universității „Kliment Ohridski”. De asemenea, s-a reușit, pe bază de reciprocitate, deschiderea unui al doilea lectorat în limba română la Universitatea „Kiril și Metodiu” din Veliko Târnovo, ambele regiuni cu populație românească mai mică. (În cadrul Universității din Craiova își desfășoară activitatea un lectorat de limba bulgară).

În octombrie 2020 Comitetul consultativ privind Convenția-Cadru pentru protecția minorităților naționale al Consiliului Europei s-a sesizat în legătura cu situația românilor, notând „*cu regret*” că predarea limbii române în Vidin a fost întreruptă. O precizare parțial inexactă, având în vedere că nu s-a predat niciodată, așa că nu era nimic care să fi fost întrerupt. Consiliul consultativ a solicitat autorităților bulgare să facă disponibilă predarea în limba română sau a limbii române în zonele locuite tradițional de minoritatea română. Măsurile cerute întârzie să apară.

Pentru a contracara efectele negative ale lipsei de școli, asociațiile culturale românești organizează, cu intermitențe, cursuri de limba română, de la ciclul preșcolar până la ciclul liceal. Astfel, Uniunea Etnicilor Români din Bulgaria a început cursuri pilot de română cu sprijinul financiar al guvernului român (două ore săptămânal, în timpul liber, sâmbăta sau duminica). Existența acestor școli este, în cel mai bun caz, precară. Inițial, finanțarea a vizat întreținerea a 17 cursuri, apoi fondurile au fost reduse. Se învață în casele profesorilor, în curtea casei, în

apartamente sau – prin bunăvoința unor directori – în diferite alte spații. Sute de copii au urmat cursurile-pilot, la un loc cu adulții. Nu lipsesc problemele: timorați de multă vreme, părinților le e frică „să-și facă copiii români”; unui profesor, oficialii locali i-au cerut să predea listele cu elevii care vin la curs. De teama de a nu se expune, unii bunici urmează cursurile și apoi le predau acasă nepoților. Copiii vin de la distanțe mari, aduși de unul din părinți sau cu „mașini de ocazie”. Acceptă ca, la sfârșit de săptămână, să lase jocul și să învețe limba română. La Gânzova predau voluntar soții Simeon și Olga Nikov (două ore de română și două ore de tradiții românești). La Vidin predau Lucica Gheorghiev, maramureșancă, soția președintelui U.E.R.B., alături de Iulian Anghelov, profesor de istorie la un liceu din oraș.

Precaritatea școlilor-pilot se dovedește, încă o dată, apăsătoare: nu am reușit să aflăm numele profesorilor din alte 15 localități unde funcționează astfel de cursuri, nici dacă mai funcționează și nici pentru câtă vreme. Apostoli adevărați sunt profesorii și, în egală măsură, copiii care vor să refacă, za cu za, un lanț care i-ar putea lega de neamul lor. În mod sigur, toți scriitorii trecuți de George Călinescu în „Istoria literaturii române” ar fi mândri de strădaniile micilor învațăcei.

Pentru toți românii din nordul Bulgariei înființarea unui Institut Cultural la Vidin ar fi o adevărată mană cerească: în locul unei „limbi vlăhești” pe care nu ai unde să o înveți fără sacrificii, comunitatea românească ar avea la îndemână un centru cu bibliotecă, sală de studii, cinematograf pentru filmele românești și un program complet de prelegeri, de la cursuri de limba română, la tradiții naționale și până la istoria românilor din Bulgaria. Este cazul să menționăm că, în perioada regală, Institutul Român din Sofia – clădirea aparține, în prezent, Ministerului bulgar al Justiției – avea săli de curs, cantină, o bibliotecă cu peste 20.000 de volume și o sală de cinematograf cu 200 de locuri. Statul român suporta toate cheltuielile de întreținere, inclusiv uniforme, rechizitele, internatul și cantina, nu percepea taxe de școlarizare. În cadrul centrului funcționau o grădiniță pentru

preșcolari, o școală primară și un liceu de fete și băieți. De asemenea, guvernul României subvenționa și școala din Gorna Giurmaia (azi Blagoevgrad) construită între 1905 și 1908 pe vremea Imperiului Otoman, după ce devine publică Iradeaua sultanului Abdul Hamid. Despre astfel de eforturi nu s-a mai vorbit din anul 1947. Aceste remarcabile împliniri constituie, fără discuție, un veritabil model pentru actualul Institut din Sofia. Firește, aplicarea principiului strictei reciprocități va trebui să fie urmat, așa cum încă din 1935 recomanda ambasadorul Vasile Stoica. Totodată, aplicarea unor măsuri identice cu cele luate de guvernele României ar fi, fără discuție, binevenite. Drepturile recunoscute minorităților pot și trebuie să fie respectate întocmai și la sud de Dunăre, apelând la diplomația românească și, desigur, la sprijinul aliaților noștri. Instituțional, mai multe structuri acoperă problematica drepturilor minorităților și, în primul rând, Înaltul Comisar O.S.C.E. pentru minorități naționale (H.C.N.M.). (Un argument non-diplomatic solid ar putea fi reglarea fluxului de turiști români la Balcic și în stațiunile bulgărești de la Marea Neagră, migrații estivale care, de ceva vreme, sprijină consistent litoralul bulgăresc). Pentru exemplificare, iată cifrele pentru perioada interbelică: numai în Cadrilater activau 13 școli primare în județele Caliacra și Durostor, toate subvenționate de statul român sau comunitățile locale, plus patru licee și două gimnazii. În discuțiile cu ambasadorul Stoica, ministrul bulgar Musanoff a pretins chiar ca minoritatea bulgărească din Sudul Basarabiei, stabilită în jurul Bolgradului – Basarabia se afla în acel timp integrată statului român – să aibă aceleași înlesniri în școală. Discuția nu s-a finalizat prin măsuri concrete și nici... reciproce. Școlarii etnici bulgari beneficiau de șase ore în limba bulgară (patru ore scris și citit plus două ore de religie). Comparați cu situația prezentă: nicio școală cu predare în limba română. În același timp ar trebui discutată, pe canale diplomatice, posibilitatea deschiderii unor școli private, care vor trebui acreditate. (O situație care, parțial, prezintă asemănări cu situația celor opt instituții de învățământ în limba maternă din Transnistria).

BISERICA

Pe teritoriul Bulgariei există o singură biserică ortodoxă românească și aceea aflată la Sofia, departe de regiunile unde trăiesc românii. Construcția lăcașului a început în 1905, dar a fost inaugurată abia în 1923 și, de atunci, funcționează neîntrerupt. Întârzierea s-a datorat, în parte, faptului că biserica bulgară fusese declarată schismatică. Parohia românească din centrul Sofiei se găsește sub jurisdicția canonică a Bisericii Ortodoxe Române, preoții fiind trimiși de la București. Slujbele se țin în limba română, dar și în limba bulgară atunci când sunt prezenți și cetățeni bulgari. Românii din satele românești trec foarte rar pe la biserică și atunci când vin sunt doar în trecere prin Sofia. Sfântul lăcaș din capitala Bulgariei constituie, indiscutabil, o prezență spirituală benefică, cu toate că insuficientă pentru credincioșii români. În această situație, vlahii dunăreni sau timoceni au fost nevoiți să meargă la bisericile bulgare, cu slujire liturgică în slavona veche, practic o limbă necunoscută și neînțeleasă pentru aceștia.

În perioada otomană, localitățile cu populație românească își aduceau preoții și cărțile de cult din țară. Ulterior, cărțile bisericești au fost confiscate, iar preoții au fost îndepărtați dacă oficiau sau rosteau rugăciunile în limba maternă. Începând de la slujba de Înviere din anul 1933, mitropolitul Neofit al Vidinului a interzis liturghia și cântările în română. (Ironia a fost că acest ierarh fusese decorat cu Marea Cruce a Coroanei României). În 1934, arhiva bisericii din Gavren a fost aruncată în Dunăre, deoarece actele fuseseră redactate în română. Nu poate fi trecut cu vederea rolul bisericii locale în bulgarizarea numelor și prenumelor etnicilor români, dar și a turcilor sau altor grupuri etnice: „naționalizarea” onomastică. Biserica, cu un drept exclusiv de a completa registrele de stare civilă, condiționa înregistrările de acceptarea doar a acelor nume care figurau pe lista oficială afișată în biserici. (Această „recomandare” obligatorie a existat și pe Valea Timocului, în Serbia). Potrivit liderilor comunităților, în prezent se mai slujește în

limba română, alternativ, doar în satele Florentin și Rabrova. Înainte de actuala relaxare (și ea relativă) preotul Valentin Țvetanov Gheorghiev de la biserica „Înălțarea Domnului” din Rabrova fusese somat să nu mai predice în limba română prin decizia Consiliului Eparhial Vidin cu numărul 139 din 7 august 2002. La vremea respectivă, Ministerul Informațiilor Publice, condus de Vasile Dâncu, a dezaprobat public măsura discriminatorie. Cinci ani mai târziu, în 2007, I.P.S. Domețian al Vidinului „a anunțat” că slujba în română va fi permisă în eparhia sa. (Cuvântul trebuie înțeles că va „îngădui”). Măsura a încurajat și alți preoți să liturghisească în limba română, mai ales în „slujbele private” (botez, căsătorie, înmormântare), ceea ce unii prelați oricum îndrăzneau să o facă „ilegal”, adică încălcând „ascultarea”. Plecat la Domnul în 2017, mitropolitul Domețian a făcut ceea ce era drept, iar în prezent, Daniil de Vidin (ales în 2018) e îndemnat să continue politica predecesorului său. Bindecuvântarea arhierescă a dat dezlegare la folosirea românei ca limbă liturgică în biserica ai cărei enoriași nu înțeleg limba veche a bisericii bulgare și, prin urmare, nu înțeleg așa cum se cuvine, cuvântul Domnului.

Un detaliu istoric ne poate reaminti că alungarea din biserică a limbii materne, intransigența religioasă poate determina îndepărtarea de biserică sau chiar apostazia credincioșilor. Astfel, preotul unit, vorbitor de limba română, Samoil Draxin (n. 1817, Banatul sârbesc – m. 1881, Ierusalim) a reușit prin predicile sale înțelese de toți să atragă la catolicism (uniatism) jumătate din populația românească a Pașalâcului de Vidin. Între 1867 și 1871, „apostolul” Samoil convinge 25 de sate să îmbrățișeze noua credință din totalul de 52 de așezări ale provinciei.

Înțelepciunea de care a dat dovadă Î.P.S. Domețian ar putea fi benefică pentru întreaga biserică ortodoxă bulgară. Ca urmare a politicii ateiste agresive susținute de conducerea comunistă a Bulgariei, au apărut consecințe radicale care au zdruncinat unitatea de credință. Bulgarii s-au îndepărtat de credință, nu mai merg la biserică și nici nu mai sunt în stare să recunoască semnificațiile iconografiei

creștine. „Sindromul altarului din Pergam” pare că afectează, în continuare, o bună parte din populația Bulgariei, golind de binecredincioși eparhiile bulgărești. În plus, parcă pentru a îngreuna și mai mult situația, începând din 1992, în biserica țării se produce o nedorită schismă. Patriarhul legitim Maxim a fost contestat de o parte a clerului bulgar, reproșându-i-se colaborarea cu autoritățile comuniste. (Cam în aceeași manieră în care, și la noi, a fost contestată autoritatea morală a patriarhului Teoctist). Ierarhia bisericească a funcționat, fie sub ascultarea Întâistătătorului canonic, fie sub un „patriarhat raskolnic”. În anul 2012, episcopul schismatic Inocențiu a fost reprimat în biserică. Patriarhului Maxim îi succede, în 2013, patriarhul Neofit. Rezultatul acestor sfâșieri lăuntrice a fost „dezîmbisericirea” bulgarilor. Potrivit recensământului din 2001, un număr de 283.309 cetățeni bulgari s-au declarat atei, iar alți 24.808 nu au declarat nicio religie, plasând Bulgaria pe un loc fruntaș într-un „top” al țărilor atee sau agnostice.

MASS-MEDIA

Media de limba română din Bulgaria exemplifică constatările făcute deja asupra eforturilor depuse de asociații și liderii comunitari pentru a asigura o viață „normală” dincolo de Dunăre. Revista „Timpul” se editează la Vidin de către Asociația Vlahilor din Bulgaria în colaborare cu Asociația Românilor din Bulgaria. Apare lunar (sporadic, în prezent) din 1993 în format bilingv. Revista „Salut românesc” apare din 2003, editată, periodic, de Uniunea Etnicilor Români din Bulgaria. Aceeași uniune menține pagina electronică „Românii din Bulgaria”, redactată bilingv. (www.romanii-din-bulgaria.blogspot.ro). Buletinul „Timpul armanlu” (în dialect aromân) apare, sporadic, la Sofia, din 1993. Buletinul se distribuie în Bulgaria și în străinătate. Nu avem date suficiente despre audiența, distribuția, periodicitatea publicațiilor. Cum se poate presupune, finanțarea nu e asigurată cu regularitate. Implicarea țării-mame este vitală pentru continuitatea

aparițiilor, mai ales că editarea presei în limba română nu ar putea fi susținută de o inițiativă particulară pentru simplul motiv că, în general, ziarele etnice devin rentabile cu dificultate. În același timp, existența presei în limba maternă are un rol fundamental pentru comunitate și evoluția sa viitoare. Un obstacol în plus este faptul că nu există o cultură a ziarului, cum nu avem – într-un mediu predominant rural – nevoia informației prin presă. Nu le poți găsi la „chioșc” și nici rețele stabile de distribuție nu găsești. Nu există televiziune, iar emisiunile radio sunt accesate prin captarea posturilor de radio transmise din țară.

CULTURA TRADIȚIONALĂ. CULTURALITATE

A vorbi despre accesul la cultură sau despre afirmare prin cultură e, într-adevar, dificil. Fără exercițiul liber al limbii materne, fără școli în limba națională, fără ziare și fără slujbe religioase accesibile etnicilor români, comunitatea se vede constrânsă să îmbrățișeze integral cultura majoritară, chiar dacă, în condițiile date, aceasta conduce la slăbirea identității naționale. Cărțile în limba română pot fi procurate neîngrădit doar cu ocazia unor eventuale deplasări în țară. (Giurgiu și Calafat rămân destinațiile cele mai accesibile). Bibliotecile lipsesc sau aparțin persoanelor private. Despre teatru nu poate fi vorba, în lipsa oricăror elemente ale unei culturi naționale. La Vidin funcționează teatrul dramatic „Vladimir Trandafirov” – primul teatru construit în Bulgaria (în 1891). Un teatru de păpuși, tot la Vidin, și-a început activitatea în 1975. Niciunul nu are secție română sau spectacole în limba română, astfel că singurul contact cu arta teatrală îl reprezintă turneele efectuate ocazional de colective din țară, în cadrul caravelor de teatru și folclor românesc organizate de Institutul Cultural Român prin Compartimentul Comunități Istorice. Dintre autorii de limba română îl menționăm pe Nicolay Marinov Patchev (profesor la Kozlodui). O conștiință românească, poetul Milan Anghelev-Coșoveanu (născut în satul Coșova, pe malul Timocului) a fost fondatorul și, timp de 10 ani, redactorul șef al revistei „Timpul”. A predat la liceu

limba bulgară. A tradus din română sau rusă pentru câteva reviste literare. Volumele sale „Vara Dunăreană” și „Pe brazda vieții” se remarcă prin sensibilitate și metaforizare caldă. Regăsim în poemele sale dragostea pentru locurile natale, pentru neamul românesc și istoria sa. Volumul „În țara mea” (Editura Mim, Craiova, 2007) adună la un loc, într-o patrie de suflet, poemele dăruite tuturor alor săi: „În noaptea necazului/Fereastră/adună românii/La vatra păstrată/Români de departe/români fără țară/români fără patrie.”. În poemul „În vis te duc”, Milan își afirmă neostentativ condiția românească: „Te duc în mine, Țară-mamă/Cu bunul tău, cu fața albă/Cu neamul tău eu sunt de-o seamă/În vis te duc. Și trec în grabă/Prin alte state pământene,/Dară-n pământul tău, în tine/În munții tăi și pe noiene/Ca un stejar am rădăcine”. Senior al limbii române, Milan mărturisește în poezia „Și tot aș vrea”: „Trec ierni, ca apa Dunării la vale trec/Privesc cum orizontul meu se schimbă/Și tot aș vrea, aș vrea eu undeva să plec/Să-mi caut patria și strămoșească limbă/Dar mă oprește urma caldă de părinți./Cu funia grâului, aici, în scurt mă leagă/Cu vocea caldă plâng la sud niște morminte/Ramân aici prin cântece și prin meleaguri./Rămân român”.

Românii din Bulgaria, locuitori în afara spațiului național, fără instituții școlare, cu acces restricționat la propria limba maternă, și-au păstrat, în mod uimitor, cultura tradițională. Urmărindu-i în satele lor, pare că se refugiază în obiceiurile ancestrale ca în spatele unei redute invincibile care ar putea să-i salveze identitar. Frecvența arhetipurilor culturale, existența elementelor arhaice – mai prezente decât la nord de Dunăre – constituie, până acum, zestrea lor imaterială, dovedind unitatea spirituală, culturală și lingvistică a întregului spațiu etnic românesc. Însăși identitatea lor se bazează pe aceste obiceiuri și tradiții care guvernează marile cicluri ale vieții, dar și organizarea riguroasă a existenței cotidiene prin eresuri, superstiții sau interdicții magice. Din acest punct de vedere, cunoașterea lingvistică sau etnografică descoperă pepitele de aur masiv ale unei civilizații țărănești, tradiționale. La hramul bisericii (sau icram) încă se joacă horele cunoscute, în mijlocul satului sau la „zapisc” (stâlp de piatră, cu rol de

orientare spațială). Însoțită de „bandagii” (muzicanți) întreaga comunitate se prinde de mână, învărtind „bătuta”, „boiereasca” sau hora numită „coconița de pe țară”. La nuntă se joacă - miri, nași, cuscri și nuntași – „baireacul” (steagul de nuntă) și „perina”, adică „perinița” de la noi: „Toarce perina pe față/Și sărut-o cu dulceață”. Mireasa dăruia cearceafuri, pijamale „la oama”, „oghialuri”, „lojnițe”, „peschiri” și „căpătâi”. Încinsă cu „pristelca” (șorț), mireasa primește de la naș bani pe care îi adună „în pristelcă”, în poală. (Emil Ț. „Sărbători și obiceiuri” p. 83 și urm.). Nașul striga și darul. Nașterile erau asistate de o moașă, numită și „acușerca”; în prezent se naște la spital („bolniță”). De „Babindeni” (21 ianuarie, stil vechi) erau cinstite moașele care au ajutat la nașteri. Un informator descrie evenimentul: „Mergeau muierile și mâncau acolo. Bărbații nu aveau voie să vină”. (Sărbătoarea de „Babindeni” a fost preluată de la bulgari). După naștere se dădea acasă o masă, numită „povoință”: „c-așa-i și obicei, că s-a rodit”. După botez, urma petrecerea: „La botez gătea. Venea rudele toate, muzica, bandagii și cânta”; „văsălie cu lăutari, pune masa, vine nașu’, moșica...”. La înmormântare, răposatii se îmbracă în „țoale noi”; „la tot mortu’ îi pune un ban, un leva să-și plătească drum peste apă”; „ai casii lăpăda bani”. Lumânarea, de mărimea mortului, e încolăcită în spirală și se numește „stat”. Sicriul se mai numește „sandac”, „tron” sau „leagăn”, denumiri care amintesc – considera etnologul Ion Ghinoiu – de legătura pe care o făcea omul preistoric între somn și moarte, între leagăn și mormânt.

Mărțișorul (bulg. martiniski) se sărbătorește în aceeași zi de 1 martie, în schimb Baba Dochia e înlocuită de Baba Marta. De la Crăciun până la Bobotează, copiii cântă „Cherlesea” (sau „Chiralesa”), colindând pentru rodirea bucatelor în anul care urmează. În perioada medievală, obiceiul a fost menționat și în Moldova și în Muntenia. În Maramureș „Chiralesa” se cânta uneori în biserică. În prima zi a anului, copiii (numiți „survacari”) merg cu „Sorcova” (bulg. „surva” sau „survaka”).

Un obicei unic se desfășoară la Albotina (20 km de la Vidin). Luni, după Duminica Învierii, se strâng locuitori din toată regiunea (satele Deleina, Calinic, Molalia, Boșneacu (Topolovăț), Coșova și altele). Tradiția orală îi atribuie o vechime milenară, obiceiul existând – cred oamenii – încă din vremea tracilor care își aduceau morții în poiana de la Albotina, punându-le pietre pe trup pentru ca sufletul decedaților să nu plece dintre ei înainte de 40 de zile. Nu avem documente în susținerea credinței populare, dar se acceptă că mănăstirea rupestră din Albotina (acum, doar o ruină) datează din sec. al XII-al XIII-lea. Se mai crede că însăși Teofana Basarab s-ar fi ostenit aici ca monahie în această mănăstire de piatră. Purta hramul „Învierea Domnului”. După pomenitul obicei al tracilor, românii din Serbia, de peste apa Timocului, ar fi păstrat mult timp ritualul dezgropării mortului după 40 de zile pentru a-l mai vedea pentru ultima dată, jucând totodată o horă în jurul celui răposat. Tihomir Georgevici mai amintea, în 1906, de acest obicei funerar. În zilele noastre, rudele îndurerate dau haine de pomană sau îmbracă unul din neam cu hainele defunctului. Dădeau o horă de pomană. (Mai rar, obiceiul a fost consemnat în Timocul sârbesc, Banat, Oltenia sau Muntenia). Cum e să dai de pomană o horă? „Bandagii cânta ceea ce rubedeniile cerea”. De obicei se cânta hora „Coconița de pe țară”. Portretul decedatului se punea la vedere și toată lumea juca, atât cei înrudiți, cât și restul lumii venite la Albotina și tot așa până când le venea rândul și „morților” lor. Se punea masa, se bea, se mânca, muzicanții cântau, așa că spiritul e mai degrabă de „zafet” (sărbătoare) decât de pomană și pentru iertarea păcatelor celui mort. Seara, toți se întorc în satele lor. S-a păstrat și obiceiul frâsinelului. Oamenii culegeau planta (lat. dictamnus alimbaus) în credința că îi ajută să se tămăduiască cei bolnavi. Denumirea populară a plantei este „iarba luminii” sau „iarba o mie bună”. Ziua frâsinelului coincide cu cea de-a doua zi de Paști.

Muzica și dansurile românilor din Bulgaria păstrează elemente străvechi, melodic apropiate de muzica autentică din Oltenia și Muntenia, cu unele împrumuturi din frumoasa muzică tradițională bulgărească. Am avut ocazia să

urmăresc un grup folcloric din Gânzova: cântec curat, costume autentice – nici kitch, nici artizanat – împreună cu bucuria transmisă de tinerii interpreți. Din fericire, formațiile folclorice din Bulgaria colaborează cu ansamblurile din țară sau cele din Serbia (Timoc), fiind prezente – spre încântarea publicului – la festivalurile folclorice organizate în ce cele trei state.

ASOCIAȚII

- Viața asociativă cunoaște o revigorare relativă. Ca peste tot, funcționează asociații înființate de autorități tocmai pentru a prezenta europenilor conformarea la normele și recomandările Uniunii Europene; vorbim, în astfel de cazuri de „organizații neguvernamentale de stat”... Unele teze impuse de oficialități întrețin confuzia între „români” și „vlahi”, etnonim încetățenit, așa cum avem, în stânga Prutului, confuzia între „român” și „moldovean”. Câteodată, comunicarea cu celelalte organizații ale comunității, chiar „non-guvernamentale” sună cacofonic, dar pe ansamblu efortul de asociere contribuie la deșteptarea spiritului comunitar în interiorul grupului românesc. Menționăm câteva asociații:
- Uniunea Etnicilor Români din Bulgaria AVE (U.E.R.B.). Înființată în 2003. Președinte: dr. Ivo Gheorghiev. (Coordonează și activitatea Casei de cultură „Sfânta Teofana Basarab” din Vidin).
- Asociația Vlahilor din Bulgaria (A.V.B.). Înființată în 1992. Președinte: Plamka Liubomirova.
- Comunitatea Românilor din Bulgaria (C.R.B.). Înființată în 2002, reînregistrată 2015. Președinte: dr. Serafim Hristov.
- Asociația Vlahilor Rudari din Bulgaria. Înființată: 2002. Președinte: (Rudarii sau băeși cuprinde grupul țiganilor românofoni întâlniți în Ungaria, Serbia și Bulgaria).

- Societatea Aromânilor „Unirea” (Sutata Armanjlor). Înființată: 1894, reactivată în 1992. Presedinți: Toma Kiurkciev și Mihai Hristov.
- (Mai apar menționate următoarele asociații aromânești, dar nu avem cunoștință despre activitatea desfășurată: Centrul de Limba și Cultura Aromână, Asociația Aromânilor din Dubnița, „Sutata aromânilor” din Velingrad, „Sutata aromânilor” din Peștera.
- Fundatia „Walathorum” din Vidin. Președinte: Liudmil Radukanov.
- Uniunea Ziariștilor Români din Bulgaria. Anul înființării: - Președinte: -
- Asociația „Curcubeul peste Dunăre”. Anul înființării: - Președinte: -Boian Ivanov.

Românii din Bulgaria trăiesc din vechime în zonele lor tradiționale de locuire. Prin strămoși s-au aflat la sudul Dunării cu mult înainte de sosirea lui Asparuh și a însoțitorilor săi. Deși sunt aproape de patrie nu am reușit să stabilim o legătură permanentă: cca. 329 km prin Calafat/Vidin până la București sau cca. 76 km prin Giurgiu/Ruse. Inaugurat în 2013, podul de la Calafat, parte a coridorului paneuropean de transport, a înlesnit deplasarea spre regiunile cu populație românească. Cu toate acestea, ei vin ocazional în țară, iar noi ne aglomerăm pe litoralul bulgăresc, dar foarte rar intrăm în satele lor. Totodată, ambele țări sunt integrate în Uniunea Europeană. Această alianță comună a țărilor noastre, spațiul comun european nu au fost suficiente pentru respectarea drepturilor naționale ale grupului românesc. Pentru autorități ei sunt „bulgari”; desigur sunt cetățeni bulgari, dar de naționalitate română. Adevărat e și faptul că ei înșiși se declară în fața oficialilor ca bulgari dar, în discuțiile cu vizitatori din țară, se recunosc drept români (sau vlahi). Profesorul de istorie Nicolai Pacev din Kozlodui (între timp, plecat la Domnul) a explicat foarte clar situația etnicilor romani: *„Despărțiți numai de apele fluviului, noi trăim o viață a românilor pe deplin izolați în străinătate, într-o alianță cotidiană amenințătoare cu asimilarea”*. Statul român a făcut ceea ce a putut: insuficient și oarecum târziu. Mediul asociativ din Bulgaria, căruia îi datorăm mult, nu a reușit să mobilizeze o elită suficient de puternică

pentru a-și negocia nevoile și doleanțele. Canalele diplomatice pot contribui mai mult la îmbunătățirea condiției minoritare a românilor din Bulgaria. Nu s-au materializat posibilitățile existente, iar diplomația parlamentară poate și trebuie să fie un instrument mai des folosit. (Afirmație valabilă și în cazul românilor autohtoni în alte state din vecinătatea României). Vizita efectuată în Bulgaria (martie 2019) de o delegație a Comisiei pentru românii din afara granițelor țării din Camera Deputaților (președinte Constantin Codreanu) a evidențiat necesitatea dialogului permanent. Relația româno-bulgară are de armonizat cel puțin următoarele aspecte:

- Valorificarea cooperării transfrontaliere, în primul rând a capacităților economice din regiune, în folosul ambele popoare;
- Încurajarea deplasărilor peste frontieră (dezvoltarea transportului în comun), relaxarea taxei de pod (Vidin-Calafat, Ruse-Giurgiu), facilități pentru agenții economici de pe ambele maluri ale fluviului;
- Programa de învățământ din Bulgaria trebuie să recunoască statutul de limbă maternă a limbii vorbite de minoritatea românească (nu limbă străină, nu limbă opțională); cred că este util să amintim că prin Legea nr. 100/2015 Parlamentul României a decretat ziua de 24 mai ca Ziua Limbii Bulgare, la aceeași dată când în Bulgaria sunt sărbătoriți Sfinții Chiril și Metodiu - cei care au creat alfabetul chirilic - și Ziua Scrierii Chirilice;
- Deschiderea, în sistemul învățământului de stat, a claselor cu predare în limba română (un imperativ în regiunile cu populație românească compactă);
- Acceptarea, cu concursul Patriarhiei Bisericii Ortodoxe Bulgare, a slujbelor bilingve: bulgară și română. (Ca precedent trebuie reamintit art. 4 din Protocolul Conferinței de la St. Petersburg din 26 aprilie 1913 prin care regatul bulgar s-a angajat să permită înființarea unui episcopat al macedo-românilor);

- Respectarea dreptului minorității române la asociere și la crearea unor asociații religioase ortodoxe române, după modelul aplicat confesiunilor protestante și neoprotestante. (În acest sens notăm că armenii din Bulgaria beneficiază, la Sofia, de o eparhie subordonată bisericii apostolice armenie);
- Sprijin pentru media în limba româna (presa scrisă + audiovizuală), inclusiv programe de televiziune, după modelul existent în alte state. (În acest sens considerăm că o emisiune în limba română constituie o necesitate și o prioritate);
- Recunoașterea posibilității ca statul român să subvenționeze instituții culturale în zonele locuite compact de români.

Lista de față conține un program minimal – pe care îl privim ca esențial pentru conservarea identității culturale a românilor din Bulgaria – obiectivele enumerate putând fi realizate prin consultare și cooperare și, firește, cu asistența aliaților noștri. Totodată, împlinirile pe care le așteptăm ar putea contribui la încetățenirea unui spirit cu adevărat european între țările noastre: o confirmare contemporană a îndelungatei „comunități de muncă” a celor două popoare.

BULGARIA. IMAGINI VECHI:

Carol Pop de Szathmari: „Malul Dunării” (1866).
Sursa: B.A.R., Cabinetul de stampe.

Armata română în Bulgaria (ilustrată 1919).
Sursa: miscarea.net/armata romana

Piața din Silistra-județul Durostor, fostul Cadrilater (ilustrată octombrie 1913).
Sursa: Colecție personală

BULGARIA

Vidin. Biserica „Sfânta Paraschiva”, ctitoria domnitorului Matei Basarab.

Echipa românească de fotbal din Cosova.

„Hora de pomană” de la Albotina.

Fotografii: DORIN LOZOVANU, EMIL ȚIRCUMNICU

**REPUBLICA CULTURALĂ BANAT:
ROMÂNII DIN VOIVODINA**

Primele impresii despre Banatul sârbesc mi se conturează încă din trenul care ne duce din Timișoara către Vârșeț. Calea ferată Timișoara- Stamora Moravița, un drum de vreo două ore, străbate Câmpia de vest, sectorul românesc al Câmpiei Panonice. Până la Vârșeț, intru în vorbă cu ceilalți călători, cei mai mulți, români. Firește, întreb cum sunt românii din Voivodina. O doamnă care mergea la fiul stabilit la Vârșeț, m-a surprins cu un răspuns sec: „Sunt singurii români pe care îi știu, care, dacă dau de bani, vor cumpăra un tractor „Mercedes” în locul unei limuzine”... Observația, deși laconică, îi caracterizează mai bine decât oricare altă descriere savantă. Știam, desigur, că „Tot Banatu-i fruncea...”, dar, abia la fața locului, privind terenurile agricole, podgoriile și curățenia localităților, am înțeles pe deplin ce înseamnă hărnicia și seriozitatea bănățenilor. În copilărie, părinții mei îi aveau chiriași pe domnul Victor Pancov și pe doamna Maria, soția sa. Domnul Victor era bănățean, dar se stabilise la Cernăuți, unde fusese funcționar la Căile Ferate Române. Doamna Maria era basarabeancă; noi, copiii, îi spuneam „coana Marusia”. Soții se cunoscuseră la Chișinău și tot acolo se căsătoriseră. (Mai târziu am înțeles că România Mare nu denumea numai hotare și frontiere, dar mai ales unitatea românească, manifestă în toate detaliile vieții. Mi-a luat timp să văd că, în spatele unirii din 1918, exista o splendidă coeziune umană). După primul refugiu din 28 iunie 1940, domnul Victor și coana Marusia au rămas în țară, stabilindu-se în Argeș și bine au făcut căci, dacă ar fi revenit în Basarabia, nu se știe sigur dacă ar mai fi putut scăpa de vigilența bolșevică. Dom’ Victor nu se enerva niciodată, era atent cu noi, cei mici, și ne desena fel de fel de păsări pe care

noi trebuia să le colorăm. Iarna, coana Marusia ne servea cu ceai făcut la samovar, punând alături dulceața de vișine pe care o făcuse de cu vară. Nu realizam micile influențe rusești pe care le adusesse cu ea din Basarabia. Tot ce puteam sesiza, cu mintea de atunci, era că soții Pancov erau *altfel* decât regățenii. Amintirea bănațeanului Victor Pancov m-a urmărit, ca un reper, toată călătoria prin Voivodina, înlesnindu-mi o oarecare înțelegere a grupului românesc din vest. Încă din tren, am căpătat și numărul de mobil al lui Dragan, sârb din Vârșeț, care ar fi putut să mă ducă cu mașina oriunde aș fi dorit să merg. L-am sunat deîndată ce am ajuns în gară. Surpriză plăcută: Dragan vorbește românește. În perioada comunistă, când relațiile României cu Iugoslavia lui Tito erau dintre cele mai bune, Dragan studiasse la București, așa că mi-a fost cel mai bun ghid pe care aș fi putut să mi-l doresc. Prietenos, era gata să-mi răspundă la orice întrebare. Îl întreb, bunăoară, dacă îl regretă pe mareșalul Tito. Îmi răspunde fără să clipească: „Da. Pe atunci lucrurile erau mai bune. Atunci, românii din țară își găseau de lucru în Iugoslavia”. „Acum sârbii trec granița spre Timișoara în căutarea unui serviciu.” Dragan avea prieteni români și, ca mai toți cetățenii din regiune, afișa o atitudine firească, demonstrând, pe deplin, ideea de multiculturalitate și unitate în condițiile pluralității lingvistice și culturale. Această atitudine era în firea lucrurilor, adică în ordinea normalului. Pe stradă puteai auzi fie „*Dobar dan*”, fie „*Ziua bună*”, în funcție de interlocutor.

Înconjurat de Dealurile Vârșețului (Vrsacke Planine), orașul vechi nu are nimic „balcanic”, deși Imperiul Otoman a controlat aproape două veacuri întreaga regiune. Poate timpul relativ scurt al perioadei turcești, poate faptul că locurile au fost ferite de obiceiurile Fanarului, au făcut ca oamenii să conserve un instinct sănătos al conviețuirii. Astăzi, atmosfera orașului e calmă și relativ caldă. Cum s-ar spune, fiecare își vede de treburile sale și bunăvoința afișată – atât cât îți poți da seama circulând prin centru – pare o trăsătură mai degrabă înrădăcinată, decât un gest de toleranță superficială. La cafea, când le spuneam că sunt din România, se simțeau, parcă, datori să rostească două, trei vorbe românești. Turnul Vârșețului,

construit în sec. al XVI-lea și refăcut, de atunci, de mai multe ori, domină localitatea. Mănăstirea Mesici, centru medieval al spiritualității sârbești, nu e departe de oraș. Frescele bisericii dovedesc înrâurirea pe care epoca brâncovenească a avut-o în regiune. Parcul Central Gradski adaugă o oază de liniște. În ansamblu, caracterul citadin, ca și organizarea spațiului, sunt dominate de moștenirea habsburgilor. Poți crede că ești oriunde în Banat sau în Transilvania: o piață centrală, teritoriu regularizat unitar, aceleași reședințe urbane și sedii administrative care au supraviețuit timpului. Orașul e dominat de volumetria bisericilor. Locuințele particulare, aliniate la stradă, ascund o viață proprie în spatele porților monumentale. (Voivodina și Serbia nu au cunoscut excesul demolărilor și al reconstruirii, așa cum s-a întâmplat la noi, în perioada comunistă.) Orașul a putut să păstreze o unitate urbanistică și arhitecturală remarcabilă. Nu se poate să nu remarci fațadele clasicizante sau eclecticice ale clădirilor, ornamentica sobră de exterior, bolți de interior cu nervuri terminate prin rozete stelare, aticuri, stucaturi, grilaje și parapete cu desene originale. Locuri memorabile: Palatul Eparhiei (sec. al XVIII-lea), sediul episcopilor Banatului, cele trei corpuri ale Primăriei (1757) în stil neogotic, Palatul Konkordja (1847), o construcție clasicistă târzie. Unele clădiri de la începutul sec. al XX-lea preiau, firav, elemente ale *secesionismului vienez*. Amenajarea teritoriului a urmat regulile stricte ale administrației imperiale: satele fiind dezvoltate conform unui plan prestabilit, teritoriul a beneficiat de cadastrare (ca mijloc de publicitate imobiliară), de regularizarea și canalizarea râurilor, de asanarea mlaștinilor Tisei. Nimic nu a rămas la voia întâmplării. Sub sceptrul împărătesei Maria Terezia, de exemplu, noii sosiți (inclusiv românii) primeau parcele pentru gospodării. Loturile trebuiau să fie între 75 și 100 de stânjani lungime, 12-15 stânjani lățime, cu nouă stânjani între ele. Totodată, fiecare gospodar a fost obligat să sădească 20 de arbori, și anume duzi, sălcii sau plopi pentru că, astfel, putea să-și asigure lemnele pentru foc, umbra pentru vite și nuielele pentru împletit coșuri. Toate aparțin acelei moșteniri care a fixat limitele spațiului central și est-european între Europa

Atlantică și Eurasia. După ce călătorești în răsărit – Sudul Basarabiei, de exemplu – devine imposibil să nu remarci deosebirile de metodă dintre colonizările practicate de Imperiul Țarist și cele organizate de Imperiul Habsburgic. Ambele state au fost puteri cuceritoare, dar efectele politicilor lor au fost diferite pentru comunitățile românești autohtone supuse autorității noilor veniți. În timp ce puterea pravoslavnică impunea o mentalitate gubernială, împărăția habsburgilor a rămas dominată de spiritul Vienei clasice. Aproape aceeași aplecare spre metodă o regăsim și în politica de conviețuire pe care multele etnii din Banatul sârbesc au acceptat-o ca un minim necesar pentru dezvoltare și o oarecare propășire. Astfel de detalii explică de ce Voivodina a fost, la un moment dat, o veritabilă Europă în miniatură.

La Vârșeț funcționează un consulat al României. În schimb, trenul cu care călătorisem, a fost anulat după câțiva ani, la cererea Căilor ferate sârbe pentru lipsa pasagerilor. S.N.C.F.R. a fost de acord, creând, astfel, încă o piedică între Voivodina și restul Banatului românesc.

Românii din Voivodina – m-am convins din toate discuțiile pe care le-am purtat – nu revendică altceva decât conservarea statutului de autonomie de care se bucură în prezent. Aceeași abordare pare să o fi îmbrățișat și celelate minorități, cu excepția maghiarilor. Aceștia reprezintă circa 14% din populația provinciei, iar limba lor maternă e una dintre cele șase limbi oficiale ale provinciei. Pe fondul unei permanente tânguiri despre „nedreptatea” Trianonului – discurs pe care îl știm și din Transilvania – un grup autointitulat „Războinicii maghiaro-unguri” clamează, în engleză, (pentru audiența internetului, desigur): „*Vojvodina is Hungary and always will be Hungary. Game over. Fuck Serbia*”.

Autoritățile statului și populația sârbească a provinciei rămân în alertă la orice provocare, chiar dacă nu intervin în statutul de autonomie al Voivodinei care își păstrează parlamentul și guvernul regional. (Este adevărat, în 1990, pe fondul dramatic al dezmembrării Iugoslaviei, președintele Slobodan Milosevic a revocat, parțial, această autonomie, încercând un plan propriu de „centralizare”).

Între călătoriile mele prin sate, am locuit la Vârșeț, la Pensiunea OLGA (Privatni Smestaj). Doamna Olga este din Bacău, căsătorită cu Zoran, sârb din Banat. O întreb: „Ce caută o moldoveancă în Vârșeț?”. Răspunde înțelept: „Nu știi că femeia e ca o floare: unde o pui, acolo prinde rădăcini“. Cum îți merge? Cum e viața aici? Cum vă înțelegeți între voi? Olga radiază de mulțumire. În schimb, soțul său – fost luptător sub comanda lui Arkan în timpul războaielor de secesiune care au spulberat Iugoslavia – deși calm, trădează un fel de preocupare. Nici Olga nici Zoran nu au înțeles de ce, într-o noapte de Înviere, americanii și NATO au bombardat Belgradul, aflat la vreo 74 km distanță. Eu ce să spun... (Poate e cazul să notez, cu această ocazie, că, în ziua de 4 august 1912, aviatorul Aurel Vlaicu a zburat – cu gânduri pașnice, firește – la Vârșeț, în cadrul unui aeromiting. Românii l-au considerat, plini de mândrie, un erou național, iar gazeta germanilor l-a numit admirativ „un aviator de renume mondial”).

Înainte de a reveni la Timișoara, am ținut să merg la biserica „Înălțarea Domnului” din Vârșeț, pentru slujba duminicală. În 1911, românii din Vârșeț au început să ridice, pe cheltuiala lor, propriul lăcaș de cult. Pe data de 23 mai 1913, Miron Cristea – la acea vreme episcop diecezan al Caransebeșului – sfințește catedrala. Așezată la intersecția a două străzi importante din oraș, biserica e construită în cruce greacă, o caracteristică a bisericilor ortodoxe. Absida altarului e octogonală, cu o cupolă impunătoare deasupra naosului. Pe partea de nord-vest se găsește turnul clopotniței. Monument autentic al arhitecturii neobizantine, catedrala a rămas, până astăzi, un reper în arhitectura Vârșețului, căutat și fotografiat de turiști. După slujbă, mă întrețin cu unul dintre epitropii aflați la pangar. Ce aflu? Când se termină slujba de Înviere și credincioșii primesc Sfânta Lumină, se pleacă în grup spre crucea de piatră din centrul orașului. Cam în același timp, de la Catedrala ortodoxă sârbă pornește procesiunea sârbilor către aceeași cruce de piatră. Când se întâlnesc cele două coloane, se cântă într-un glas Troparul și Stihurile Învierii, atât în română, cât și în sârbă. Preoții ambelor biserici îi binecuvântează pe toți cei de față: „*Hristos vaskrese!*” (Cristos a-nviat!).

Am privit acest obicei al Sfințelor Paști ca o dovadă grăitoare că, dincolo de diferențele etnice și confesionale, locuitorii au știut să păstreze spiritul de comuniune frățească întru Cristos: „Adevărat a-nviat!” („*Va istina vaskrese!*”).

REPERE ISTORICE

Prezența românilor în nordul și sudul Banatului a fost atestată de descoperirile arheologice și de sursele istorice antice. Cândva, în epoca bronzului, apar în regiune triburile indo-europene. Celții formează așezarea Singidunum, situată în vecinătatea Belgradului de astăzi. Ilirii sunt, de asemenea, prezenți în regiune. Tracii, geto-dacii sunt menționați devreme, cu vetrele lor de locuire. Statul, condus de Burebista (sec I î.Hr.) a purtat campanii militare împotriva celților pentru a-și asigura teritoriile locuite de daci la sud de Dunăre. Traco-geto-dacii, la est, ilirii la vest și celții, în zona belgrădeană sunt, așadar, primii băștinași. O ipoteză de lucru afirmă că dacii ar fi avut, în actualul spațiu sârbesc, cinci cetăți de piatră, toate parte ale unui sistem de apărare. În 1905 a fost descoperită, la Grebenaț, o cetate pe care istoricul Feliks Mileker a certificat-o ca aparținând populației geto-dacice. (Ruinele vechii cetăți Jidova apar ulterior pe o hartă topografică pregătită pentru Eugen de Savoia). Situl se află la marginea satului Grebenaț, din apropierea orașului Biserica Albă (Bela Crkva). Această cetate și celelalte presupuse a fi existat în regiune au fost primele asediate de armata romană. La sfârșitul sec. I î.Hr., romanii încorporează actuala Voivodina în provincia Panonia. După războiul purtat între 101 și 102 nu se știe dacă cetatea de la Grebenaț a rezistat. În jurul satelor dacilor au fost prezente unități din legiunile a IV-a, a VII-a și a XII-a. În cel de-al doilea război daco-roman (105-106) cetățile sudice au fost atacate – ulterior, transformate în castru romane –, trupele comandate de Traian urmând, cel mai probabil, drumul imperial „Lederata”. În timpul acestui împărat, întreaga provincie a fost împărțită între *Panonia Superior* (în vest) și *Panonia Secundum* cu centrul administrativ la Sirmium, în sud-est,

aproape de Sremska Mitrovica (la 55 km vest de Belgrad). Retragerea aureliană dincolo de Dunăre reduce frontul de apărare în fața populațiilor migratoare. În 395 provincia a fost abandonată, lăsând cale liberă noilor veniți cărora populațiile autohtone nu le puteau opune decât o rezistență limitată. Pentru o vreme, hunii se așază în Banatul de Sud, Attila Hunul stabilindu-și aici o reședință. Cronicarul bizantin Priscus, care merge în anul 448 la curtea lui Attila împreună cu solii împăratului Teodosie al II-lea, ne-a lăsat o descriere puțin măgulitoare celui care dăduse fiori de gheață întregii Europe. Scrie Priscus: „*Ce capitală caraghioasă! La drept vorbind, este un oraș de corturi și de căruțe, în mijlocul căruia se ridică un fel de cătun, înconjurat cu gard de pari înfiți în pământ. Palatul regelui – dacă i se poate da acest nume unei case de lemn – este așezat pe o ridicătură în mijlocul satului*“. Hasdeu era de părere că reședința descrisă de Priscus se găsea la Alibunar, într-o zonă mlăștinoasă. Mai târziu, așezarea va deveni un centru al populației românești.

Între secolele V și VII au ajuns în regiune triburile slave, venite (împreună cu avarii) dinspre nordul Europei centrale (teritoriul Poloniei) și stepele din estul Europei. Slavii s-au împrăștiat prin Balcani, așezându-se în preajma localităților locuite de populația romanică pre-existentă. Proto-sârbii (sârbii albi) veniți de la est de Elba, descălecați în sud au fost, la un moment dat, aliați ai Imperiului Bizantin, amestecându-se cu triburile ilire, cu grecii bizantini, cu tracii: geto-dacii, locuitori ai teritoriului. Pe la mijlocul sec. al XII-lea, ei au constituit, în regiunea Raska, o formațiune statală devenită, ulterior, Regatul Serbiei.

Cucerirea Bazinului Panonic de către triburile ungare se desfășoară în etape. „Cronica Maghiară” menționează anul 677 ca o primă dată a invaziei maghiare. „Magister P.”, notarul anonim al regelui Bela al III-lea, oferă o dată mai târzie și anume anul 902. Sub conducerea lui Arpad (cca. 845-907), triburile nomade maghiare intră în contact cu principii primelor formațiuni românești. Relațiile au fost încordate și în acest sens este pilduitoare poziția lui Menumorut din nord. Regele Arpad își trimite solii, cerându-i acestuia să-i cedeze pământurile de pe

Someș. Din cetatea Bihariei, Menumorut îi răspunde diplomatic, dar cu fermitate: „Spuneți-i lui Arpad, ducele Ungariei, stăpânul vostru: datori îi suntem ca un prieten unui prieten, în toate ce îi sunt necesare, fiindcă este om străin, și de multe duce lipsă. Teritoriul pe care l-a cerut bunăvoinței noastre, nu i-l vom da niciodată cât vom trăi... Noi, însă, nici din dragoste, nici de frică nu-i cedăm din pământ, chiar și cât cuprinde un pumn, deși a zis că este dreptul lui. Și vorbele lui nu ne tulbură inima, deși ne-a arătat că descinde din neamul regelui Attila, care se numea biciul lui Dumnezeu, și, chiar dacă, pe calea violenței, a răpit acest teritoriu de la strămoșul meu, dar acum însă, grație stăpânului meu, împăratul de Constantinopol, nimeni nu poate să mi-l smulgă din mâinile mele“. Această menționare timpurie a rolului Bizanțului va defini relațiile cu imperiul, dar și relațiile ecleziastice din Transilvania și Banat. Cu toată bravura lui Menumorut, ungurii vor „descăleca” în Câmpia Panoniei, de-a lungul Dunării, Tisei și afluenților lor. O vreme își continuă viața seminomadă. După câteva bătălii pierdute, ungurii vor înceta să mai atace Bizanțul, înțelegând că incursiunile lor de jaf îndreptate împotriva băștinașilor vecini nu își mai au locul. Maghiarii adoptă un stil de viață sedentar, generalizat odată cu încoronarea regelui Ștefan. Începând din sec. al IX-lea, stăpânirea ungară îi împinge pe români, ca și pe slavi, către Banat și Voivodina. Maghiarii încep colonizările la hotare cu populații străine. Secuții, de pildă, se aflau în serviciul militar al regilor Ungariei, fiind menționați prima dată în anul 1116, când luptă sub comanda regelui Ștefan al II-lea (1116-1131).

Către mijlocul sec. al IX-lea, „Gesta Hungarorum” a Notarului Anonymus amintește de o formațiune medievală timpurie pe teritoriul Banatului istoric condusă de ducele (voievod) Glad. Atacat de hoardele maghiarilor către 934, ducele Glad opune rezistență năvălitorilor. O bătălie are loc în Banatul sârbesc, la Cuvin, acum așezare cu populație românească. (Alți istorici identifică locul bătăliei cu satul Cuvin din Banatul românesc). Copleșit în luptă, Glad se vede silit să cedeze triburilor maghiare cetatea Keve. La conducerea Banatului urmează

Athum, descendent al cneazului Glad. Urmând o politică de alianțe asemănătoare lui Menumorut, caută protecția Bizanțului și, astfel, hotărăște să se boteze ortodox, creștinare care are loc la episcopia greacă de la Vidin, după cucerirea cetății de către bizantini. Mai mult, construiește la Morisena (azi comuna Cenad, județul Timiș) o mănăstire ortodoxă închinată „Sfântului Ioan Botezătorul”. Egumenul și călugării au fost aduși din Bizanț. Din acel moment, ortodoxia devine o permanență în geografia ecleziastică a Banatului, istoria sa confesională dobândind conturul păstrat până în prezent. Catolicismul, intrat în sfera de dominație a regatului arpadian, s-a răspândit într-un teritoriu în care existau deja structurile proprii ale populației românești. Biserica bizantină și ortodoxia își exercită influența prin așezăminte monahale și episcopii proprii. Ducatul întemeiat de Glad va exista până pe vremea regelui Ștefan cel Sfânt (969-1038) care l-a și desființat. Regatul apostolic maghiar va continua să-și impună influența canonică și misionară, fără să reușească să-i determine pe români să treacă la catolicism. Dimensiunea multiconfesională din Banat va funcționa prin ortodoxie (români și sârbi), catolicism (unguri), chiar și mahomedanism, după cucerirea otomană. Această pluralitate de religii a creat premisele conviețuirii și spiritul relativ pașnic de coexistență.

Ungurii controlează regiunea până la începutul sec. al XVI-lea. În iunie 1552 armata lui Suleiman Magnificul purcede să asedieze Timișoara, pentru ca, pe data de 30 iulie 1552, Ahmed Pașa să ocupe cetatea. Când Timișoara a căzut, întregul Banat a ajuns sub stăpânire turcească. Partea centrală și vestică devin posesiuni ale prea-luminatului sultan, iar partea de est a fost alipită Transilvaniei. Întreaga Voivodină a fost ocupată, sangeacurile au fost alipite Rumeliei, formând, mai apoi, Pașalâcul Timișoarei, guvernat de un pașă cu două tuiuri. Petrovaradin (Novi Sad) a fost cucerit de turci în ziua de 15 iulie 1526, iar, 45 de zile mai târziu, în lupta de la Mohacs, Ungaria a fost desființată. În secolele care urmează, regatul maghiarilor va fi împărțit între Imperiul Otoman, Principatul Transilvaniei (autonom, sub suzeranitate turcească) și, după 1718, Monarhia Habsburgică.

Ocupația turcească nu a lăsat prea multe amintiri. A urmat, însă, depopularea masivă a regiunii, atât după instalarea otomanilor, cât și ca urmare a multelor războaie pe care trupele imperiale habsburgice le-au purtat pentru cucerirea ținutului. În 1593, bănățenii s-au ridicat împotriva turcilor, sub conducerea lui vlădica Teodor, alături de un Iancu și de un Ioan de la Lugoj. După cucerirea câtorva cetăți, răsmerița a fost înfrântă. În 1690, sultanul a semnat o iradea (decret) aplicabilă numai în Pașalâcul Timișoarei – decizie cu adevărat istorică – prin care, pentru prima dată, proprietatea funciară revenea muncitorilor pământului.

În 1698, prințul Eugen de Savoia și-a stabilit tabăra la Becicherecul Mare (azi Zrenjanin), cea mai importantă așezare cu populație românească din Banatul sârbesc (menționăm și existența unui Becicherec Mic în județul Timiș, aproape de Timișoara). După o victorie decisivă în apropiere de Novi Sad, Eugen de Savoia izbutește să elibereze Timișoara, preluând cetatea de la Mehmed Pașa, ultimul comandant otoman. Campania antiotomană a continuat cu noi cuceriri: Panciova (Voivodina), Palanca Mare (acum cartierul Fabric din Timișoara), Belgradul și Orșova (la vărsarea râului Cerna în Dunăre). Pe data de 21 iulie 1718 se semnează Pacea de la Passarowitz (în sârbă Pozarovac). Turcii pierd o bună parte din Serbia, Voivodina și Banatul Timișoarei. Casa de Habsburg preia o provincie mai degrabă „orientală”, dar, prin măsurile dispuse de Carol al VI-lea și fiica sa, Maria Terezia, se reușește aducerea provinciei în Europa. Pacea nu a însemnat și fericire pentru locuitori. Între 1737 și 1739 au loc lupte pe teritoriul bănățean între turci și imperiu. Continuă depopularea. Între 1738 și 1740, regiunea a fost lovită de ciumă. În 1738, românii din Banat se răscoală. 50 de sate românești din Serbia și Banat au fost distruse de austrieci și unitățile sârbe.

Stăpânirea habsburgică a procedat la o reorganizare a regiunii. Banatul a fost împărțit în districte și cercuri (1716-1776). (Între 1778 și 1849, prin cedarea Banatului către Ungaria, s-a revenit la vechile comitate maghiare). În 1718 începe colonizarea („carolină”) a șvabilor, urmată de cel de-al doilea val de colonizare

(„tereziană”) între 1744 și 1772 și cel de-al treilea (colonizarea „iosefină”) între 1782 și 1787. Împărăteasa Maria Terezia a emis, pe 25 februarie 1763, o Patentă de colonizare prin care a ordonat strămutarea populației românești, cu deposedarea ei de terenurile pe care le deținea. Imperiul Austriac, proclamat oficial în 1804 era bazat pe țările/posesiunile coroanei familiei de Habsburg și cumetriile sale. Imperiul Austriac a fost partajat între cele două monarhii componente ale Austro-Ungariei, formațiuni cunoscute generic ca Imperiul Austriei și Regatul Ungariei; astfel împăratul Franz Iosif guverna în două capitale: Viena și Budapesta. Marca (provincia) Voivodina și Banatul vor fi integrate în 1867 în Regnum Hungariae, unde rămân până în 31 octombrie 1918 când Ungaria părăsește Uniunea.

Compromisul constituțional din 1867 convenit între Austria și Ungaria a guvernat monarhia dualistă, „împărătească și crăiască”. Sistemul, negociat și permanent ajustat, a permis conturarea și menținerea unui consens ideologic care a transmis locuitorilor ideea unei identificări cu regiunea în care trăiau. Echilibrul politic pe care l-a generat se baza pe un sistem legal funcțional, pe toleranță și pe progresul social și cultural. Radu Grigorevici a remarcat, cu subtilitate, că întreaga construcție socială a generat nu atât toleranță reciprocă, cât respect reciproc. Viața politică s-a conformat acestui compromis (Ausgleich), urmările fiind vizibile până astăzi în Banat, impunând o atmosferă de civilitate, incomparabilă cu ceea ce se putea întâlni în țările vecine. Ausgleich însemna nivelare, echilibru și, mai larg, mediere, acord (compromis). Dovedind atașamentul pentru provincia lor – un patriotism supranațional al locului – minoritățile, inclusiv cea română, au putut să-și păstreze, prin societățile național-culturale sau partidele etnice și interetnice și loialitatea față de identitatea etnică sau confesională proprie. Lealitatea față de stat nu excludea identificarea națională, oferind garanția dezvoltării împreună, ceea ce, în ansamblu, contribuia la succesul politicii fondate pe „Ausgleich”. S-a reușit, astfel, să fie asigurat un anumit echilibru între etnii, oferind o rezolvare pașnică a inevitabilelor tensiuni interetnice. Evenimentele din 1918 care au condus la unirea Banatului și Transilvaniei aveau să evidențieze avantajele, dar și

limitele sistemului. Din această perspectivă, trebuie să menționăm și interesul actual pentru noțiunea de „Ausgleich”, idealizată, desigur, și reinterpretată, considerată demnă de a constitui un model pentru o Europă comună ca spațiu aglomerat de culturi și de orgolii naționale.

Problema minorităților și a revendicărilor naționale erau în atenția consilierilor grupați în jurul moștenitorului tronului Imperiului Austro-Ungar. Se căutau soluții. Aurel Popovici, născut la Lugoj, propune, în 1906, un concept nou: federalizarea. În lucrarea „Statele Unite ale Austriei Mari” publicată la Leipzig în limba germană, Popovici – admirator al arhiducelui Franz Ferdinand al Austriei – propunea ideea de restructurare a imperiului într-o uniune de state federate organizate, însă, potrivit principiului naționalității. Această reinterpretare a modelului nord american – era convins Aurel Popovici – putea oferi soluția necesară salvării imperiului. Născut în Banat, ca atare bun cunoscător al realităților românești, Popovici urmărea diminuarea rolului Ungariei și protesta împotriva politicilor de maghiarizare. (Interesant și derutant, cu toate acestea Aurel Popovici a semnat câteva articole vehemente îndreptate împotriva „levantinilor balcanici”, adică oltenii și moldovenii...). Propunerea sa era următoarea: o confederație a „Statelor Unite ale Austriei Mari” care urma să cuprindă 15 state semiautonome, în funcție de majoritățile etnice și lingvistice (modelul elvețian). Limba germană – cu unele limitări în Transilvania de Est – a fost desemnată limba oficială și limba administrației noii construcții statale. Românii bănățeni ar fi intrat, o parte, în Woiwodina (adică exact Voivodina de astăzi) și altă parte în Siebenbürgen care ar fi încorporat Banatul zis „românesc”, Bucovina și, desigur, Transilvania. Nici chiar Aurel Onciul de la Cernăuți, bucovineanul austrofil și loialist, nu avea să meargă atât de departe în dorința de preservare a imperiului... (E interesant că Dimitrie Bogos – născut în Basarabia – a elaborat, în 1914, în cadrul Facultății de Drept din Varșovia, relativ în aceeași perioadă de uriașe schimbări, o teză despre „Statele Unite al Europei”. Spre deosebire de Aurel Popovici, supus imperiului austriac, românul basarabean

Bogos nu vedea un model în Imperiul Țarist – al cărui cetățean era – propunând, în schimb, o viziune paneuropeană).

Proiectul elaborat de Aurel Popovici a fost agreat de Franz Ferdinand. Protestele maghiarilor, dar mai ales asasinarea arhiducelui în 1914 la Sarajevo de către un sârb, au îngropat definitiv propunerea românească a unei Austrii Mari. Se declanșează oroarea Primului război mondial, pierdut de Austria. Imperiul s-a dezmembrat, iar România a izbutit să înfăptuiască idealul unității sale naționale.

Pentru început, Regatul Român se declara adeptul neutralității; și-a negociat abil intrarea în „Marele Război”. Prin Tratatul de Alianță semnat la București pe data de 4/17 august 1916 în locuința lui Vintilă Brătianu, României i se recunosc drepturi asupra regiunilor în care locuiau români din Transilvania, Crișana, Maramureș, Bucovina și Banat. Guvernul a declarat război Imperiului Austro-Ungar. Luptele vor înceta în dimineața zilei de 11 noiembrie 1918. În Banat, atât Ungaria, cât și Serbia încearcă o politică a „faptului împlinit” și ocupă poziții pe teritoriul bănățean. Românii și-au manifestat, la rândul lor, hotărârea neclintită de unire cu Regatul României. Pe 30 octombrie 1918 se formează consilii și gărzi naționale, se înființează Consiliul Național al Banatului sub conducerea lui Aurel Cosma. La Timișoara încep demonstrațiile de stradă. Consiliul Național se alătură Consiliului Național Român Central din Arad, anunțând intenția de a recunoaște hotărârile acestuia.

În aceeași zi de octombrie se constituie „Sfatul Național Militar al Șvabilor din Banat”. Otto Roth (șvab bănățean), membru al Partidului Social Democrat din Ungaria, și locotenent-colonelul Albert Bartha, șeful statului major al Comandamentului Militar din Timișoara, se întâlnesc la 30 octombrie 1918 cu liderii politici maghiari. A doua zi, la întoarcerea în Timișoara, declară Republica Autonomă Bănățeană în cadrul Ungariei. La Arad, Consiliul Național Român Central dă o notă ultimativă (10.11.1918) Consiliului Național Maghiar, solicitând ferm predarea, în două zile, a guvernării și administrării Banatului. Armata sârbă ocupă orașul Biserica Albă (Bela Crkva) instalând propria administrație. Pe data

de 14.11.1918, trupele sârbești ocupă Timișoara preluând administrația militară și civilă, desființează Republica Bănățeană, dizolvând și consiliile și gărzile naționale românești. Ca și ungurii, Serbia vedea în populația noastră principalul obstacol pentru visul lor expansionist. De altfel, pe 25 noiembrie 1918, o adunare națională hotărăște la Novi Sad ca Voivodina să se despartă de Ungaria, urmând să se unească cu Serbia în cadrul Regatului Sârbilor, Croaților și Slovenilor, proclamat câteva zile mai târziu (1 decembrie 1918). Incursiunea îndrăzneată a Serbiei lasă amintiri neplăcute: deportează țărani români în interiorul Serbiei, unde erau obligați să lucreze pământul; mulți bănățeni se refugiau în localități unde sârbii nu aveau control; fabricile demontate și bunurile sechestrate au fost transportate cu trenul în Serbia, împreună cu documentele pe care au putut să le sustragă din arhive. Cum românii se pregăteau pentru Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, armata sârbă patrula la granițe pentru a împiedica deplasarea românilor. Miron Cristea, episcopul de Caransebeș – unul din vicepreședinții adunării – a fost deținut o zi și o noapte la Boutari, reușind, în cele din urmă, să se îndrepte spre Alba Iulia. Delegația bănățenilor număra 359 de membri de pe tot cuprinsul ținutului: Vârșeț, Biserica Albă, Alibunar, Satu Nou, Petrovăsila, Voivodinți, Sân Ianaș, Panciova, Doloave, Omolița ș.a. Același energic Aurel Cosma, conducătorul de fapt al Banatului, se află în fruntea delegației. Nu putem să nu remarcăm efortul organizatoric titanic și hotărârea delegaților.

Duminică, 1 decembrie 1918, la Alba Iulia fulguia încet, stratul de nea acoperind, superficial, pământul. Participanții, îmbrăcați în haine de sărbătoare, votează unirea. Vasile Goldiș dă citire Rezoluției Adunării Naționale care proclama dreptul inalienabil al națiunii române la întregul Banat cuprins între râurile Mureș, Tisa și Dunăre. După o săptămână, I.C. Brătianu, președintele Consiliului de Miniștri a înâmpinat, la Palatul Regal, delegația transilvăneană – care includea și delegații bănățeni – prezentă pe Câmpul lui Horea. Brătianu li se adresează reprezentanților participați la dineu: „Vă așteptăm de 1000 de ani și ați venit ca să nu ne mai despărțim niciodată”.

Guvernului sârb i se solicită să-și retragă armata în sectorul vestic al Banatului. În ianuarie 1919, trupele franceze preiau orașele Lugoj și Timișoara, dar și Aradul, ocupat de maghiari. Abia pe 27 iulie 1919 Serbia termină retragerea armatei sale. Generalul Charles de Tournadre, comandantul trupelor franceze care preluaseră Banatul, îl numește prefect pe Aurel Cosma. Guvernul Averescu îl confirmă, cu titlu de excepție, în funcție. Dr. Cosma se stinge din viață în 1931. O paranteză necesară: Aurel Traian Cosma, energia care a făcut posibilă unirea Banatului, a transmis testamentul său politic către Aurel Cosma Jr., un nepot pe care l-a crescut și educat. După două decenii de la Alba Iulia, când România a trăit cea de-a doua cumpănă istorică a sa, Aurel Cosma Jr. a publicat, în condițiile celui de-al Doilea război mondial, studiul „România. Noua ordine europeană.” (1942). Dincolo de circumstanțele momentului, lucrarea reprezintă o pledoarie încordată, umbrită de temeri, pentru drepturile națiunii române, prinsă între cele două concepții totalitare dominante. Expresia folosită în 1942 de Cosma Jr. avea să cunoască în SUA o carieră mondială, rebotezată de către președintele George Bush (tatăl) ca „Noua ordine mondială”. Studiul lui A. Cosma Jr. este mai mult decât o pagină istorică, constituind o premoniție gravă a ceea ce atunci părea să fie viitorul. Aurel Cosma vorbește în 1942 despre: o Europă a europenilor, o societate a națiunilor europene, un tribunal al păcii europene, o curte de justiție economică. Despre propusa Bancă a Statelor Europene, Cosma apreciază că va avea un rol proeminent în dezvoltarea economiei țării: *„Această valorificare a bogățiilor românești cu ajutorul creditului European va fi spre binele țării care va înainta astfel mai ușor și mai iute pe drumul propășirii economice”*. Viziunea sa a fost exprimată cu claritate: *„Masele compacte de națiuni vor forma întinderile teritoriale ale statelor, urmând ca elementele etnice ale acestor națiuni să aparțină trunchiului neamului respectiv, prin tradiție, prin cultură, prin spiritualitate și prin sentimente naționale... Conștiința și idealul național, precum și înrudirile de sânge sau origini comune vor fi legăturile care vor uni între ele elementele de aceeași etnicitate într-o singură națiune”*. După intrarea trupelor sovietice în București, pe

data de 23 august 1944, reflexiile lui Cosma Jr. referitoare la „*noua ordine europeană*” au fost retrase din biblioteci și etichetate drept cărți interzise. Cum s-a întâmplat mereu în istorie, după dispariția cărților, a urmat prigonirea oamenilor. Așa cum dr. Aurel Cosma a fost scos, până în 1989, din istoria românească a Banatului, și nepotul său, Aurel Cosma Jr., a fost condamnat, în 1945, de un „tribunal al poporului” la detenție pe viață. Capturat de securitate abia în 1960, va petrece „numai” patru ani în penitenciar.

Unirea Banatului, hotărâtă prin voința întregului popor românesc, întârzie până în vara anului 1919. Preluarea, de fapt și de drept, a provinciei, a întâmpinat mai multe obstacole care au împiedicat intrarea în Timișoara a trupelor conduse de generalul Economu. Pe 10 mai 1919 – de ziua regelui – în oraș are loc marea adunare populară a bănățenilor. Rezoluția adoptată de cei peste 40.000 de participanți a proclamat, încă o dată, „*unirea pe vecie a întregului Banat cu statul român sub sceptrul dinastiei române. Pretindem respectarea tratatului din 4 august 1916*”.

Conferința de pace de la Paris își începe lucrările la 18 ianuarie 1919. Președintele conferinței e Georges Clemenceau, delegatul Franței, iar I.C. Brătianu, șeful delegației române, reprezintă România. Delegația cuprinde și un bănățean sadea, în persoana lui Caius Brediceanu, născut la Lugoj. Acesta, subsecretar de stat la Ministerul de Externe, a reprezentat interesele Banatului. A făcut parte din delegația românească și dr. Avram Imbroane (n. 1880 la Costei, Voivodina – m. 1938 București, România Mare). Întors acasă de la conferință a înființat „Partidul Unionist”. În 1934 aceeași personalitate politică a înființat – în premieră absolută în relațiile cu românii de pretutindeni – „Institutul Dr. Avram Imbroane al românilor de pretutindeni”. Inițiativa își propunea să ofere adăpost, sprijin și burse pentru românii din afara țării pentru a putea să studieze în România. Brătianu susține cu intransigență că Banatul trebuie să revină *în întregime* României. El părăsește conferința pe 2 iulie 1919 invocând condiții incompatibile cu „demnitatea, neatârarea și interesele” României. (O teorie

„discretă” susține că drepturile românilor recunoscute la Conferința de pace de la Paris nu au fost altceva decât drepturile tratate anterior în cadrul masoneriei internaționale. Se prea poate, dar, în același timp, nu trebuie să pierdem din vedere eforturile supraomenești depuse de reprezentanții țării, inclusiv de regina Maria). La începutul lunii martie 1919, suverana României se deplasează la Paris. În trei zile are peste 20 de întâlniri cu șefi de state și de guverne. Discuția cu Georges Clemenceau trebuia să se limiteze la un interval de 30 de minute. A durat aproape două ore. La întrebarea francezului referitoare la pretențiile României, regina Maria a răspuns concis: *„Transilvania până la Tisa și întregul Banat”*. În memoriile sale, regina consemnează că G. Clemenceau ar fi răspuns: *„Dar, Doamnă, Dumneavoastră cereți partea leului”*.

Pe 16 aprilie 1920, germanii din Banat au adresat Conferinței de la Paris o petiție revendicând reinstaurarea „Republicii Bănățene” – care urma să includă și Bacska (în românește Bacica), regiunea vecină situată în Câmpia Panoniei între Tisa, la nord, și Dunăre, la sud. Germanii propun ca iluzoria lor republică să fie organizată după modelul elvețian: pe cantoane pe care să le administreze etniile majoritare în fiecare dintre cantoane. La rândul lor, sârbii insistă să primească întregul Banat, invocând nu atât un drept istoric, cât mai ales prezența celor 250.000 de sârbi care locuiau la nordul Dunării. O simplă trecere în revistă a tuturor acestor interese antagoniste ne poate oferi o idee asupra complexității tratativelor care se purtau la Paris și cărora delegația română trebuia să le facă față.

La sfârșitul conferinței, deciziile finale au fost adoptate de „Consiliul celor Patru”, respectiv SUA, Franța, Anglia și Italia, celelalte delegații fiind doar... audiate. Prin Tratatul de la Trianon semnat pe 4 iunie 1920 la Palatul Marele Trianon de la Versailles, Ungaria recunoștea unirea Transilvaniei, Banatului și Maramureșului cu Regatul Român. Destinul Banatului a fost tranșat de puterile din Consiliul Conferinței: aproximativ 2/3 la români, 1/3 la sârbi. (Tache Ionescu, adeptul unor relații prietenești cu Serbia, va fi suspectat de „atitudine

tranzacțională”, în opoziție cu „politica integralistă” susținută de I.C. Brătianu. Astfel, apare în istoriografia românească „chestiunea Banatului”).

Relațiile cu Serbia se înscriu într-o nouă eră, după căsătoria principesei Maria – fiica regelui Ferdinand și a reginei Maria – cu prințul Alexandru I al sârbilor. Avem detalii savuroase și mica bârfă de palat povestite de Adina Tache Ionescu (a două soție a lui Tache Ionescu), la timpul respectiv doamnă de onoare a reginei Maria. Prințul s-a prezentat la București ușor timorat, cam nesigur, neștiind cum și dacă o va impresiona pe principesa pe care o pețea. Datorită prestigiului Casei de România, căsătoria ar fi convenit Serbiei, deși regina ar fi preferat o uniune cu regele Boris al Bulgariei. „Soacra Balcanilor” înclina, desigur, către un Saxa Coburg, în locul unui Karagheorghevic... La prima întrevedere, Mignon – cum era alintată principesa – i-a ținut lui Alexandru o lecție doctă despre țara sa: „Sire, aicea este deja organizare... vedeți... noi suntem... aici e un palat făcut de bunicul meu... e o țară deja alcătuită, așa cum trebuie”. Pețitorul sârb îi răspunde inspirat: „O, Doamnă... eu aș fi fericit dacă ați vrea să mă ajutați și pe mine să fac și eu în Serbia ce s-a făcut deja în România”. Calină, veselă, limbută, voluntară – cum e descrisă de contemporani – principesa Maria îi spune prințului Alexandru: „Sire, știu că avem această convorbire planificată. E absurd, mâine veți veni la palat, dar eu vă spui de astăzi: Accept !”. Nu știm dacă a fost un „coup de foudre”, dar au avut o căsătorie fericită. Maria avea să se confeseze: „Îl iubesc cu tot sufletul și inima mea”. Nunta a avut loc la Belgrad pe 8 iunie 1922. Cu ocazia nunții s-a organizat un meci de fotbal între România și Serbia. A fost primul meci al reprezentativei României. În 1929 Regatul Serbiei, Croaților și Slovenilor devine Regatul Iugoslaviei. Suverana, pe care supușii o numeau regina Marija, iar românii, simplu, regina Marioara, s-a dedicat noului său popor. (În 1936, când regina Marioara face o vizită la Petrovăsila, întreaga populație o întâmpină cu entuziasm. Venea de la Banloc, în Timiș, domeniul regal și reședință permanentă a principesei Elisabeta (fosta regină a Greciei), sora ei. Ziarul „Foaița poporului român” de la Vârșeț (numarul 7/24 mai 1936) relatează că „alteța sa regală a fost

impresionată de primirea pe care i-o fac elevii, îmbrăcați în costume naționale românești, fanfara „Doina”, corul bisericesc român, dar și corul bisericesc al coloniștilor sârbi care au cântat imnul regal. La sfârșitul vizitei, regina se îndreaptă către Belgrad în automobilul pe care îl conducea singură”. Povestea cu prinți și prințese s-a terminat brusc și tragic. Regele Alexandru I sfârșește asasinat la Marsilia. Regina rămâne văduvă la 34 de ani. Primul fiu al cuplului, prințul Petru devine, la 11 ani, noul rege (și ultimul, de altfel) al Regatului Iugoslaviei. Regina mamă îi va sta alături.

Destinul reginei Marioara a urmat evoluțiile tragice din Serbia. În 1947, comuniștii din Iugoslavia declară republica și îi interzic regelui Petru al III-lea să revină în țară. Reginei i-a fost anulată cetățenia și i s-a confiscat averea. Regina îi scrie atunci reginei Elena, mama regelui Mihai al României, *„Am pierdut totul, definitiv. Am pierdut țara părinților, țara supușilor, soțul, coroana, tronul fiului și cea mai mare parte din averea moștenită. Nu-i mai am decât pe cei trei băieți, mulțumesc lui Dumnezeu că sunt sănătoși, o libertate nefolositoare și o vârstă prea târzie pentru bucuriile vieții”*.

Istoria s-a repetat pentru „miresele” românce ale monarhiei sârbe. O „inițiatore” a mariajelor româno-sârbe a fost, desigur, Elena Maria Catargiu. Născută la Iași, căsătorită cu Milos Obrenovici, a fost mama lui Milan Obrenovici, devenit regele Milan al Serbiei (1882-1889). Cunoscută ca Maria Obrenovici, a rămas în istorie ca acea „femme fatale”, muză prețuită, eminența cenușie și amanta lui Alexandru Ioan Cuza. Îi dăruiește primului domnitor al Principatelor Unite doi fii pe care îi crește, însă, doamna Elena Cuza, soția legiuită a domnitorului. În 1875, basarabeanca Natalia Kescu s-a căsătorit, în catedrala din Belgrad, cu prințul Milan Obrenovici și, după ce acesta proclamă regatul, ajunge, din 1882, regina Serbiei. Pe data de 22 februarie 1889, regele Milan abdică în favoarea lui Alexandru, fiul său minor. După asasinarea lui Alexandru I (1903), regina mamă Natalia se călugărește. Se stinge din viață în Franța (1941). Destinul tragic le-a

urmărit, și în glorie, și în nefericire, pe cele două românce ajunse regine ale poporului sârb.

Iugoslavia regală, cu umbrele, dar și cu poveștile cu zâne ale reginelor sale, a rezistat până la invazia germană din 1941. Ion Antonescu a respins oferta lui Hitler de a include Banatul sârbesc între frontierele României. A declinat și argumentul principal al germanilor privind totalitatea Banatului ca o reparație tardivă pentru nedreptatea care ne-ar fi fost făcută cu ocazia Conferinței de Pace din anii 1919-1920. Hitler însuși declara că „oamenii de același sânge aparțin aceleiași patrii”, preocupat de puritatea rasială și de spațiul vital al Germaniei, afișând, mai degrabă, o atitudine disprețuitoare pentru popoarele balcanice și est-europene. Firește, România nu a intervenit militar în spațiul iugoslav, așa cum au făcut unii vecini ai Serbiei după 6 aprilie 1941. Germanii împart Voivodina în trei sectoare: în vest, Sremul (Bacica), regiunea centrală dintre Dunăre și Tisa anexată la Ungaria de Miklos Horthy și Banatul de răsărit care devine protectorat german. Atât cetnicii lui Mihailovici, cât și partizanii comuniști ai lui Tito încep mișcarea de eliberare națională. Românii bănățeni se alătură și ei Comitetului de Eliberare Națională, participarea fiind diferită de la comună la comună. Din Marghita, localitate relativ mică, de exemplu, 22 de cetățeni luptă alături de sârbi în perioada 1941-1944; acestora li se adaugă o listă de colaboratori, în total alți 21 de locuitori ai comunei.

În august 1945, Voivodina a fost proclamată, alături de Kosovo- Metohia, provincie autonomă în cadrul Republicii Serbia. În linii mari, avea același regim ca și celelate șase state care formau federația iugoslavă, inclusiv reprezentanți în organele executive și legislative centrale. Delegații regiunii autonome participau în organismele politice în condiții de egalitate, cu delegații din republicile componente. Noua constituție, adoptată în anul 1974, a reconfirmat egalitatea de care se bucurau naționalitățile din Banat. Firește, rolul conducător și infailibilitatea Ligii Comuniștilor nu puteau fi puse în discuție. Tito dobândise o statură excepțională și era respectat în țară. Constituția din 1974 l-a declarat pe

mareșalul Tito președinte pe viață și a recunoscut, în favoarea provinciei, un drept de veto în parlamentele sârb și iugoslav, în ceea ce privea hotărârile legate de afacerile interne.

Statutul provinciei autonome Voivodina recunoaște două alfabetice (latin și chirilic) și șase limbi: sârba (limba oficială), maghiara, croata, slovacă, româna și ruteana (cu statut oficial). Comunele – ca diviziuni teritorial-administrative ale provinciei – folosesc, în raport de compoziția demografică, una sau mai multe limbi minoritare, alături de limba sârbă. (Spre exemplu: într-o singură comună se folosește limba cehă iar grupul național ceh, deși redus numeric, este trecut la rubrica „alții”).

Corespunzător principiului lingvistic a fost organizată rețeaua de școli de nivel primar sau secundar, nivel universitar, instituțiile culturale și media. Grupurile etnice și naționale se pot asocia, în baza criteriului politic sau a celui de apartenență.

Începând din 1997, Voivodina/Serbia face parte, împreună cu România și Ungaria, din regiunea europeană de colaborare transfrontalieră. Cu o populație totală de aproximativ șase milioane de locuitori, cu etnii (români, unguri și sârbi) interferente – o moștenire a trecutului – greu de compartimentat teritorial, euroregiunea Dunărea-Criș-Mureș-Tisa (DKMT) nu a izbutit încă să-și afirme un profil și o personalitate proprie.

POPULAȚIE ȘI LOCALITĂȚI

Pe ansamblul provinciei, recensământul din anul 2002 indica următoarea situație a grupurilor etnice: sârbii reprezentau 66,76% din populație, urmați de populația maghiară (13%). Au fost recenzați 34.576 de locuitori de naționalitate română, respectiv 2% din populație. (Pentru a urmări dinamica regresiei demografice, trebuie notat că, potrivit profesorului Gligor Popi, în anul 1921, populația românească a Voivodinei se ridica la aproximativ 80.000 de locuitori).

Toate grupurile etnice indică o descreștere în număr, cu excepția germanilor (0,17% din total, creștere 3,7%) și a țiganilor (2,19% din total, creștere de 45,9%). Populația majoritară cunoaște un proces de îmbătrânire. În 2017 s-au înregistrat 100.834 decese și doar 64.734 nașteri. Situația natalității în cadrul grupurilor naționale este, de asemenea, alarmantă. Câțiva factori contribuie la soldul demografic negativ: natalitatea scăzută, migrația internă spre urban (părăsirea localităților tradiționale) încurajată de existența centrelor economice care oferă locuri de muncă și o promisiune de realizare în domeniul profesional, emigrația sau căsătoriile mixte (o excepție o constituie minoritatea slovacă care a favorizat căsătoriile în interiorul grupului propriu).

Trăian Trifu Căta a prezentat, în 2006, la Gyula, în Ungaria, o comunicare cu un titlu provocator: „Vor dispărea, oare, românii, din Voivodina, în anul 2050?”. Observând că, imediat după Primul război mondial, numărul românilor a scăzut constant, Trifu Căta a aplicat, pentru prima dată, un model matematic al descreșterii populației. Concluziile, dar și soluțiile autorului nu sunt încurajatoare. Până la Primul război mondial, natalitatea era mare, chiar dacă mulți locuitori părăseau locurile natale pentru a emigra în America. (Chiar mai mulți decât cei care se stabileau în țară). Războiul în care românii au fost mobilizați și au murit declanșează mai multe modificări demografice. După unirea Banatului cu România, tendința de repatriere a înregistrat o pantă descendentă. Războaiele din Iugoslavia, criza economică, mobilizarea pentru front, emigrarea aduc schimbări în cadrul fiecărui grup etnic. Autorul anticipează că intrarea în Uniunea Europeană a Serbiei ar accentua descreșterea populației românești, mulți alegând să părăsească Voivodina pentru a trăi și a lucra în țările europene, cum, de fapt, ne este cunoscut din experiența României. Modelul matematic folosit de autor indică cifre îngrijorătoare: circa 12.190 români în perspectiva anului 2031, 5.530 la nivelul lui 2041 și, dincolo de orizontul anului 2050... evanescența. Presupunând că aceste proiecții se vor dovedi corecte, scăderea locuitorilor de origine română

din Voivodina ar fi – spune Trifu Căta – a doua catastrofă, după dispariția accentuată a vorbitorilor dialectului istro-român.

Capitala provinciei este orașul **Novi Sad**, cu aproape două milioane de locuitori, care însumează 26 de grupuri etnice. (Vlahii, aparținând grupului românesc din Timoc, considerat oficial de „origine necunoscută”, au fost recenzați separat de românii bănățeni, ca etnie distinctă). Adăugați la acest mozaic etnic o situație multilingvistică complexă, cu cel puțin 12 limbi și dialecte vorbite și o realitate multiconfesională: creștini ortodocși, greco-catolici, catolici, protestanți și neoprotestanți, musulmani, 1,34% atei, plus un procent de 5,53% care nu-și declară confesiunea. (În perioada 1961-1991, populația orașului a crescut semnificativ cu nou-veniții din toată Voivodina (56,2%), din Bosnia-Herțegovina (15,3%) și din restul Serbiei (11,7%). Novi Sad este al doilea oraș – după Belgrad – ca mărime și importanță economică. Contribuția culturală pe care a avut-o i-a adus numele de „Atena sârbească” (Srpska Atina). În timpul războiului din Kosovo din 1999 sub numele de cod „Operation Noble Anvil” („nicovala nobilă”), bombardamentele NATO au distrus cele trei poduri peste Dunăre și au lăsat orașul fără apă, comunicații și electricitate. În 2019, Novi Sad a fost „Capitala europeană a tineretului”, iar în 2021, împreună cu Timișoara – oraș înfrățit – „Capitala europeană a culturii”. Radioteleviziunea Novi Sad (în prezent Radioteleviziunea Voivodina) transmite șapte programe în limbile sârbă, română, maghiară, croată, slovacă, ruteană și romani (țigănească).

O mișcare în favoarea autonomiei destul de vocală susține fie un nivel mai ridicat de autonomie, fie recunoașterea unei „Republici a Voivodinei” în cadrul Serbiei, pentru a stabili statul sârb și a preveni revendicările separatiste. De cealaltă parte, în decembrie 2013, un grup politic a cerut expres abolirea completă a statutului de autonomie a provinciei, deși nu a reușit să obțină un sprijin popular pentru această propunere radicală.

Voivodina și Bucovina imperială au fost privite ca un posibil model pentru lumea contemporană interconectată și interdependentă, pentru o Europă a

multelor națiuni și chiar pentru o Europă a regiunilor. Pragmatismul conviețuirii diverselor popoare ale regiunii a reprezentat punctul forte al specificului bănățean, fiind adoptat și întreținut de mai multe imperii care au trebuit să asigure funcționalitatea societății multinaționale pe care o stăpâneau. Federația iugoslavă, de asemenea, a fost interesată de experiența istorică a Banatului de sud, căutând să identifice soluții la problema diverselor culturi naționale pe care le-a încorporat. Regiunea autonomă post-iugoslavă din prezent ar beneficia de această realitate socială, demografică și culturală, oferind perspective concrete modelului menționat. Diversele concepte folosite pentru a explica de ce diferite etnii au experiența conviețuirii tocmai în Banat și nu altundeva favorizează dimensiunea politică: integrarea experiențelor etnice poate duce la convergență. Politica Imperiului habsburgic a contat, desigur, la menținerea păcii sociale pentru a asigura producerea de bunuri și colectarea taxelor. Depistarea timpurie și soluționarea conflictelor potențial disruptive ținea de eficiența actului de guvernare. Formula americană (sau canadiană) de tip „*melting pot*” nu a caracterizat realitățile din Banat. Grupurile etnice de aici, autohtone sau colonizate, nu au avut nevoie să dobândească o identitate convergentă, fiind suficientă colaborarea interetnică pentru scopul comun al bunăstării. Au reușit să existe „împreună, dar separate”, atașate propriilor culturi. În acest sens, studiile profesorului timișorean Victor Neumann aduc în centrul analizei conceptele de multiculturalitate și interculturalitate. Prima noțiune definește realitatea locului: coexistența, în același spațiu, a mai multor culturi diferite. Cea de-a doua noțiune urmărește contactul între aceste culturi, existența dialogului dintre ele, interacțiunea și influența reciprocă. Ideea de toleranță interetnică este subînțeleasă, tot astfel cum sunt prezente și ideea de împrumut cultural sau noțiunea secvențială de aculturație. Particularitățile geografiei au făcut ca majoritatea grupurilor naționale să rămână în contact cu centrele lor de putere și iradiere culturală. De exemplu, în perioada imperiilor habsburgic și austro-ungar, românii păstrau legătura cu masa mare a românilor din „Banatul românesc”,

ungurii cu țara lor, sârbii se aflau în contact cu ai lor, iar populația germană se afla, oricum, înlăuntrul granițelor interne ale imperiului. Trăiau cu toții într-un spațiu în care puteau circula și reînnoi legăturile cu matca națională proprie. Își puteau păstra, astfel, specificul identitar, limba și cultura. Nu putea fi vorba de un „transnaționalism”, câtă vreme realitatea locului era mai bine definită printr-un termen diferit: „mozaicul cultural”. Popoarele Banatului au putut, astfel, să formeze o mare comunitate, funcționând bine fără să li se pretindă și fără să devină un „popor bănățean”...

Regatul sârbilor, apoi Federația iugoslavă nu au urmărit nici ele o „sârbizare”, deși nu au lipsit unele încercări în acest sens (a se vedea situația românilor din Timoc). Blocurile etnice au trăit în mediul cultural propriu, fără să pună în discuție coabitarea etnică. De aceea nu putem vorbi nici de o „voivodinizare” propriu-zisă, deși – sub impactul multiplelor condiționări – putem identifica o identitate regională, bine înscrisă în matca „balcanică” sau „est europeană”. Coexistența mai multor identități poate aduce în discuție „*paradoxul arhipelagului*”. Ce definește un arhipelag? Insulele (etnice) care îl formează ? Marea (zona geografică) care le înconjoară sau toponimia (statală) care le individualizează? Cred că înțelegerea specificului Banatului de Sud trebuie să rețină și dimensiunea plurietnică și, în egală măsură, realitatea conservării tenace a particularităților proprii, fiecare colectivitate etnică conservându-și identitatea așa cum a moștenit-o și a transmis-o de la o generație la alta.

Populația românească din Voivodina este concentrată în 42 de localități din Banatul central și, respectiv, Banatul de sud. Aceste localități sunt următoarele:

- Zona Vârșeț:
 - 1) Vârșeț (Vrașac) - localitatea centrală
 - 2) Vlaicovăț (Vlajkovac)
 - 3) Rîtișor (Ritisevo)
 - 4) Coștei (Kustilj)
 - 5) Voivodinț (Voivodinci)

- 6) Iablanca (Jablanka)
 - 7) Meșici (Mešic)
 - 8) Sălcuța (Socica)
 - 9) Marcovăț (Marcovac)
 - 10) Srediștea Mică (Malo Srediste)
 - 11) Jamu Mic (Mali Zam)
 - 12) Marghita (Margita)
 - 13) Sân Ianaș (Barice)
- Zona Becicherecu Mare:
- 1) Becicherecu Mare (azi Zrenjanin)
 - 2) Ecica (Ecka)
 - 3) Uzdin (Uzdin)
 - 4) Sărcia (Sutjeska)
 - 5) Toracu Mare
 - 6) Toracu Mic (azi reunite în localitatea Begejci)
 - 7) Clec (Klek)
 - 8) Iancahid (Janco Most)
 - 9) Chisoros (Rusco Selo)
- Zona Pancevo:
- 1) Panciova (Pancevo)
 - 2) Iabuca (Jabuka)
 - 3) Glogoni (Glogonj)
 - 4) Ofcea (Ovca)
 - 5) Omolița (Omoljica)
 - 6) Satu Nou (Banatsko Novo Selo)

- Zona Alibunar:
 - 1) Alibunar (Alibunar)
 - 2) Seleuș (Seleus)
 - 3) San Mihai (Lokve)
 - 4) Nicolinț (Nikolinci)
 - 5) Petrovăsîla (Vladimirovac)
 - 6) Dobrița (Dobrica)

- Zona Cuvin:
 - 1) Cuvin (Kovin)
 - 2) Doloave (Dulovo)
 - 3) Deliblata (Deliblato)
 - 4) Maramoroc (Mramorak)

- Zona Biserica Albă:
 - 1) Biserica Albă (Bela Crkva)
 - 2) Grebenaț (Grabenac)
 - 3) Straja (Straza)
 - 4) Oreșaț (Oresac).

Separat de aceste vetre de locuire, cetățenii Serbiei de naționalitate română pot fi întâlniți, firește, pe tot teritoriul statului. Novi Sad, capitala Voivodinei, cu instituțiile sale și viața economică și culturală reprezintă un magnet pentru minoritățile provinciei. Alte localități înregistrează etnici români, chiar dacă nu formează majoritatea. În unele comune nu se mai poate vorbi de o predominanță a grupului etnic românesc, deși, în trecut, existase o populație românească. (De exemplu: Covacâta (Kovacica), oraș și municipalitate în districtul Banatul de Sud sau Jitiște (Zitiste) în Banatul Central). Migrarea internă e determinată inclusiv de schimbările intervenite în familie sau de modificarea statutului personal (de

exmplu: pensionarea). Generațiile tinere se îndreaptă spre oraș în căutarea unui loc de muncă. Interesant e faptul că vechea unitate a Banatului determină și acum locuitorii (români, sârbi și alții) să se îndrepte spre Timișoara, Arad sau alte orașe de peste graniță. (Aceași mobilitate poate fi observată și în relația maghiarilor cu patria lor etnică).

Vârșeț are un număr de 54.369 locuitori (cf. recensământului din 2002), dintre care circa 40.000 locuitori numai în localitatea centrală și restul în zona habsburgică. Locuitorii de naționalitate română totalizează 5.913 de persoane (a doua comunitate ca mărime), respectiv 11% din populație. Așezarea a fost locuită din perioada neolitică. Mai târziu, populația geto-dacă a dominat regiunea, sub conducerea lui Burebista și mai apoi a lui Decebal. Între 102 și 271 Imperiul Roman a ocupat regiunea; ulterior au apărut în zonă hunii, gepizii și avarii. Primul imperiu bulgar controlează, pentru o vreme, teritoriul. Triburile slave ajung în zona Vârșețului în sec. al VI-lea. Athum, succesorul lui Glad, introduce creștinismul și reușește să reziste asalturilor tot mai dese ale ungarilor. În cele din urmă, după înfrângerea lui Athum, ungurii reușesc, într-un final, să stăpânească regiunea, inclusă, după victorie, în Regatul Ungariei.

Vârșețul a fost menționat pentru prima dată în 1427. În sec. al XV-lea orașul aparținea despotului Durad Brankovici. În sec. XVI-lea imperiul otoman distruge localitatea. După răscoala antiotomană din 1594, Sinan Pașa, pentru a se răzbuna pe sârbi, a ordonat arderea moaștelor Sfântului Sava. În 1776, habsburgii preiau controlul teritoriului. Apar coloniștii germani.

În 1910, o statistică menționa doar 879 de locuitori vorbitori de limba română, față de 13.556 vorbitori de germană și 8.602 de sârbă. La începutul sec. al XX-lea se impune Ținutul Vârșeț-Biserica Albă ca zonă viticolă. Grupurile etnice de aici cultivau, fiecare, soiurile proprii, așa cum s-a întâmplat peste tot. Satele românești plantau soiuri de viță românească (*creața* sau *creața de Banat, mustos alb* cunoscut astăzi în podgoriile Aradului ca *mustoasa de Ghioroc*) dar au preluat și de la unguri (*cadârca* și *frumint*), de la sârbi (*dinka*) sau de la germani (*burgund*

și *ortlieber*). Informații regăsite într-o carte din 1912 pe care le dezvăluie un supus imperial, viticultorul Daniel D. Graur din Șimleul Silvaniei. (Serbia are, în prezent, în Voivodina, trei regiuni viticole: Srem, Bant și Subotnica-Horgos, toate păstrând profilul etnic, cultural al acestor minorități. Având în vedere mândria firească a podgorenilor, putem fi siguri că noțiunea de multiculturalitate dobânda, atunci când se făcea vinul nou, și mai multe înțelesuri...).

În Vârșeț funcționează, la toate nivelurile, instituții de învățământ în limba maternă a etnicilor români, precum și un institut pentru cadre didactice (tot în limba română). Există și un muzeu românesc la Voivodina și asociația culturală „Luceafărul”. Peisajul confesional reflectă religiile preexistente ale grupurilor etnice. Reprezentative pentru oraș sunt catedrala ortodoxă sârbă (ridicată în 1728), catedrala catolică (1863) și catedrala ortodoxă română (1912).

Construcția catedralei episcopale „Înălțarea Domnului” a reprezentat un moment grăitor, atât pentru eforturile depuse de credincioșii români, cât și pentru relațiile interetnice. Încă din 1893, fruntașii comunității au solicitat înființarea, la Vârșeț, a unei parohii românești care să fie sub jurisdicția diecezei Caransebeșului. Orașul devenise scaun episcopal după ce împăratul Franz Iosef recunoscuse, în 1864, dreptul românilor ortodocși de a se despărți de Mitropolia (sârbească) de la Carloviț, mai ales că românii aveau, atunci, Mitropolia independentă a Ardealului (cu sediul la Sibiu) și un mitropolit propriu în persoana aromânului Andrei (Anastase) Șaguna. La congresul național (sârb) confesional care a avut loc la Carloviț în 1864, omul politic Vincențiu Babeș (tatăl savantului bacteriolog Victor Babeș) aplanează neînțelegerile cu sârbii declarând: „*Fraților! Noi ne despărțim de voi și ieșim din mijlocul vostru, dar, credeți-ne, în inimă suntem ai voștri*”. Andrei Mocioni liniștește și el opinia publică, spunând: „*Deși nu s-a ajuns la înțelegere între reprezentanții celor două popoare, trebuie să cultivăm legăturile noastre de frățietate și solidaritate... Timpul ne va lămuri referințele și ne va împăca interesele reciproce*”. Încă din secolul al XIX-lea, românii din Banat deveniseră conștienți că, fără biserica românească, își vor pierde identitatea, odată cu limba și credința. În

petiția lansată în 1893, protopopul Antonie Popoviciu, împreună cu preoții Mihaiu Juica și Elia Dabiciu și-au pledat cauza: „*Veniți aici, românii noștri, în lipsă de parohie națională, se alăturau și se alătură sârbilor care, prin biserica și școala lor, cel mult în a treia generație îi deznaționalizează cu desăvârșire. Aceasta este cauza că se află la Vârșeț sârbi cu numele Brencoviciu, Șerban, Boerescu etc...*”. Traian Oprea, protopopul de Vârșeț, a insistat: „*În lipsa parohiei române și prin împrejurarea că românii s-au amestecat prea mult cu sârbii prin căsătorii, deznaționalizarea progresează, încât, din 4.000 de români, chiar după afirmațiile fiscului consistorial sârbesc, au rămas de tot puțini credincioși legii românești... Azi avem, la Vârșeț, 900 de suflete și este speranța că, treptat, se vor cuceri cei 4.000 de români sârbizați în lipsă de biserică*”. Același preot Mihaiu Juica – fost paroh la Srediștea Mică – recunoștea, în 1897, și alt aspect: „*Va trebui să mai dăm și noi din mâini, ca să vedem dorința această realizată*”. La sfințirea catedralei din Vârșeț, Miron Cristea, episcopul Caransebeșului, a accentuat însemnătatea istorică a momentului: „*... când prăznuim aicea în orașul Vârșeț, când sfințim și predăm întregii sale misiuni – creștinești, patriotice și românești – această sfântă biserică, unde mai înainte nu am avut nici parohie, nici biserică românească...*”. Miron Cristea a mulțumit „*fraților sârbi*”, laudând și „*arhieriei sârbi*” pentru acel sprijin dat, în timp, parohienilor români.

Festivitatea de sfințire a catedralei a inclus momente artistice și muzicale emblematic pentru preferințele românilor din Vârșeț. Cântările de litie (slujba pentru roade bogate) au fost interpretate, sub bagheta lui Ion Vidu, de „*Reuniunea română de cântări*” venită de la Lugoj. La banchetul festiv de la hotelul „*Hungaria*” a concertat compozitorul și dirijorul Gheorghe Dima din Brașov. La „*petrecerea populară*” din parcul public au cântat corurile din Marcovăț, Satu-Mare, Biserica Albă și Costei. În repertoriu, compoziții de Ciprian Porumbescu, Gheorghe Dima, Ion Vidu, C. Savu, Tiberiu Brediceanu, Gavriil Musicescu. Concertul a fost urmat de jocurile naționale „*bătuta*”, „*călușorul*”, „*hora voinicească*” ș.a, întreaga audiență s-a prins în hore și sârbe. Fruntașii sârbilor și ai germanilor au onorat cu

prezența lor manifestarea. (Aceeși însuflețire națională a caracterizat și manifestarea culturală care a urmat în 1924 după slujba de sfințire a noilor clopote ale catedralei. „Grandioasa sărbătoare” a fost relatată cu lux de amănunte de jurnalistul I. Erina, în ziarul „Graiul românesc” din Panciova. *„Toate casele și porțile, chiar și cele ale sârbilor, au fost împodobite cu covoare care mai de care mai frumoase... Fanfara din Costei a cântat imnul de stat sârbesc și o cântare românească”*, după care, bineînțeles „a zis o horă”. Ziaristul precizează: *„Veselia poporului adunat care își petrecea în jocuri s-a sfârșit abia dimineața, la 5 oare, chiar așa cum zicea programul: „Până în zori de zi”*).

Becicherecu Mare (Zrenjamine), situat la circa 70 km depărtare de Belgrad și circa 50 km de Novi Sad, este reședința districtului Banatul Central, al șaselea oraș din Serbia și al treilea ca mărime din Voivodina, după Novi Sad și Subotica. Recensământul din 2011 indică – pentru aria habsburgică a orașului – un număr de 2.161 locuitori români. Întreaga zonă cuprinde nouă așezări cu populație românească, dintre care Iancahid (Jancov Most) are o majoritate etnică românească (recensământul din 2002 indica 636 locuitori), detaliu care vorbește, prin numărul modest, mai mult despre origini decât despre prezent. (În Banatul românesc, în județul Timiș, exista satul Becicherecu Mic). Numit inițial de sârbi Veliki Beckerek, în 1935 a fost redenumit Petrovgrad, în onoarea regelui Petru I al Serbiei. În 1946 a fost rebotezat Zrenjamine, după numele unui partizan comunist din Voivodina. Primele mențiuni datează din 1326, perioadă în care se stabilesc în zonă familii de țărani maghiari fără pământ. După cucerirea Timișoarei (1552) imperiul otoman organizează sangeacul Becicherecului, numit de turci „Cinci pepeni” (tc. Beskelek). După instalarea habsburgilor, începe colonizarea germanilor. În 1769, împărăteasa Maria Terezia acordă localității privilegiul comerțului, așezarea fiind recunoscută ca oraș. Între 1849 și 1860, orașul ține de Voievodatul Serbiei. În noiembrie 1918, forțele sârbe au intrat în localitate. Ocupat de armata germană în 1941, conducătorii sunt desemnați dintre locuitorii germani ai locului. În 1944, partizanii comuniști conduși de Iosif Broz Tito au

ocupat împrejurimile. Războiul de la începutul anilor 1990 a adus refugiați sârbi din fostele republici iugoslave Croația, Bosnia și Herțegovina. În timpul atacurilor NATO (1999) Becicherecu Mare a scăpat neatins de bombe. Orașul este înfrățit cu Timișoara și Arad.

Localitățile din zona habsburgică Becicherecu Mare (Zrenjanin) se prezintă astfel: satul Ecica sau Iecica Română are 1.325 etnici români (29,36%) potrivit recensământului din 2002. La Sărcia – Sărcia Română sau Sutiesca – românii reprezintă 28,26 % din totalul populației, respectiv 1737 locuitori (R. 2002). În 1552 și, apoi, în 1767, au fost colonizați români de pe Valea Mureșului. Alături de aceștia, în 1803 au fost aduși coloniști germani (Sărcia Germană). Românii își construiesc prima biserică în 1796. Toracu Mare (Veliki Torak) și Toracu Mic (Mali Torak) au format, din 1946, localitatea Begejci (în românește Begheiti). În 2001 s-a revenit la vechiul nume: Torac. În 2002 localitatea (cele două reunite) avea majoritate românească: 2.850 loc, respectiv 62,45% . Cele două Torac sunt așezate pe malul stâng al râului Bega, numit, odată, Timișel. (Din 1912, locuitorii puteau călători cu vaporul până la Timișoara și, local, până la Becicherecu Mare).

În timpul Războiului de independență (1877), la Toracu Mic s-au strâns fonduri pentru România (52 de donatori). În 1904, 12 români din Toracu Mare au emigrat în America. Pe data de 15 mai 1945, la marginea satului Toracu Mare, partizanii iugoslavi au împușcat șase țărani români: patru femei (una gravidă) și doi bărbați. O parte din locuitori se refugiază în țară.

Localitatea **Uzdin** avea, în anul 2002, 2.467 de locuitori, majoritatea români (76,42%). (Pentru comparație: pe la 1900 localitatea avea peste 7.000 de români). La Uzdin s-au descoperit, încă din 1880, vestigii din perioada Daciei romane. „Catastiful de la Pec” (1600) menționa Uzdinul Mare (Veliki Uzdin) și Uzdinul Mic (Mali Uzdin). Localitatea are o biserică ortodoxă română cu hramul „Sfântul Gheorghe”. A fost ridicată în 1801 (fiind un monument de arhitectură barocă), distrusă într-un incendiu în 1850 și reparată în 1883, reușind să supraviețuiască tuturor adversităților.

Uzdinul reprezintă, prin multitudinea evenimentelor organizate de comunitate de-a lungul timpului, adevărata „capitală culturală” a românilor din Voivodina.

La **Chisoros**, românii sunt colonizați în sec. al XIX-lea. Statisticile consultate nu mai menționează, în prezent, niciun locuitor de naționalitate română. Satul Clec, cu 73 de români (R. 2002) urmează aceeași curbă descendentă. Satul Iancahid a fost colonizat cu români din comitatul Maramureșului. Sătenii aveau propriile sărbători – în prezent uitate – ca „Alimorul” (datină legată de venirea primăverii), „Sânjorzul” (sărbătorit de Sfântul Gheorghe) sau „Cu lucru-n sat” (un fel de clacă în zilele lungi de iarnă).

Panciova (Pancevo) este centrul administrativ al districtului Banatul de sud. Al patrulea oraș ca mărime din Voivodina, cu 76.203 locuitori (cf. recensământului din 2011) dintre care 3.173 sunt de naționalitate română, se află situat la marginea Câmpiei Panoniei, la 18 km depărtare de capitala Belgrad. (Alte minorități: macedoneni, unguri, țigani ș.a.). Locuit din epoca bronzului, a fost menționat încă din sec. al IX-lea. În sec. al XIV-lea, despotul Ștefan Lazarevici a fondat Mănăstirea Vojlovica devenită un important centru spiritual al Banatului sârbesc. Bulgarii au stăpânit regiunea până la începutul sec. al XI-lea, apoi Regatul Ungariei va controla zona până la începutul sec. al XVI-lea. După semnarea Tratatului de la Passarowitz, orașul și împrejurimile sale aparțin Banatului habsburgic. (Între altele, la Panciova s-a deschis prima fabrică de bere din Balcani, un reper demn de menționat, nu-i așa, pentru istoria cotidiană a regiunii...). Au fost încurajați coloniștii germani. În 1794, localitatea fost declarată oraș liber. (În 1873 când frontiera militară a Imperiului a fost desființată, localitatea a fost inclusă în comitatul Torontal).

Din 1869 apare aici ziarul „Pancevac”, considerat printre primele publicații din Balcani. Comunitatea românească editează, la Panciova, săptămânalul „Libertatea” (site-ul e accesibil pe internet) cu apariție din anul 1945. Editura

„Libertatea”, cu o bogată ofertă de carte în limba română, își are sediul la Panciova.

Așezările cu populație românească din zonă cunosc un proces accentuat de scădere demografică, depopularea fiind comună mai multor localități.

În satul **Iabuca**, macedonenii sunt majoritari. La 6.181 de locuitori, în prezent, mai locuiesc circa 70 de familii de români (cf. R. din 2011). În 1921 satul număra 348 de români. Din cauza scăderii populației școlare, în anul 1952 a fost desființată școala (clasele cu limba de predare română).

Satul **Glogani** avea 3.178 de locuitori în 2002, în majoritate sârbi și 927 români. În 1662, călătorul turc Evli Celebi menționează Glogani ca un sat prosper cu o populație alcătuită din români, bulgari și sârbi. După 1803 continuă colonizarea cu germani. Din 1963, în sat funcționează doar o școală în limba sârbă, cursurile în limba română încetând din cauza numărului mic de elevi.

În satul **Omolița** – situat la 15 km de Panciova – sârbii reprezintă 90,02% din populație, adică 5.868 locuitori. Recensământul din 2002 indica doar 79 de români.

Satu Nou a fost fondat în 1765 de sârbi și români. În 1921 românii reprezentau încă 80% din populație. Potrivit recensământului din 2002, sârbii sunt acum majoritari. Minoritatea română reprezintă 27,7%, respectiv 2.036 locuitori.

Satul **Ofcea**, aflat la 13 km de Belgrad, a fost menționat, pentru prima dată, în 1456, când ciobanii români s-au așezat în aceste locuri. În mijlocul secolului al XVIII-lea, așezarea a fost evacuată din cauza epidemiilor și repopulată în 1813. După reprimarea răscoalei lui Horea, Cloșca și Crișan, autoritățile îi deportează pe răsculații din Banat, printre ei și pe Horea cel Tânăr, fiul cel mare al lui Horea. Recensământul din 1931 indica 1.400 de români și numai 23 de sârbi. Rezultatele R. din 2002 au arătat o situație demografică schimbată radical: 2.567 locuitori, dintre care sârbii reprezentau 63,96%, iar românii doar 27,46 %.

Alibunar, localitatea și aria habsburgică se găsesc în districtul Banatul de Sud. Considerat un centru românesc vechi, se apreciază că primii români – circa 50 de

persoane strămutate din Caransebeș – ar fi ajuns aici în anul 1551. Potrivit recensământului din 2011, sârbii reprezentau 59,59% din populație (13.680 locuitori), iar românii 26,47% (6.076 locuitori), constituind cea mai largă comunitate de români din Voivodina. O vreme, așezarea era numită Krusturnica, iar în perioada otomană a fost numită „Fântâna lui Ali Pașa” pentru că beiu ar fi avut, într-adevăr, o fântână de piatră. Pe teritoriul localității s-au descoperit urme de locuire din neolitic și mai târziu, din perioada romană. În 1735, sătenii ridică biserica ortodoxă pe care românii și sârbii o foloseau în comun potrivit nevoilor fiecărei comunități. Biserica ortodoxă română funcționează în localitate din anul 1897. În 1764 așezarea a fost inclusă în Regimentul Ilir al Frontierei Militare Bănățene. Au început să sosească noi coloniști: 20-30 de familii germane și 130 de români care au fost așezați în partea de nord a satului. În 1904 a fost înființată, în localitate, „Societatea Astra”. În perioada 1919-1921 a avut loc o reformă agrară, dar din cele 307 jugăre de pământ împărțite țăranilor, locuitorii români nu au primit nimic. În 1923 s-a înființat la Alibunar „Partidul Român”. Câteva localități, deși numărul locuitorilor e mic, păstrează o majoritate românească.

Seleuș, aflat la 44 km de Arad (mai există un Seleuș și în România) avea în anul 2002: 658 români (49,10%) și 578 sârbi (43,13%). Familiile colonizate în perioada 1764-1774 au venit din Banatul românesc, regiunea Mureșului și câteva din Oltenia.

Satul **Sân Mihai** sau Șimiai avea o majoritate românească (Cf. R. 2002): 2.002 locuitori (90,85%). (Există o curbă demografică descendentă constantă: în 1948 erau 4.184 locuitori, în 1971 numărul scade la 3.826 locuitori, iar în 1991 mai erau doar 2 450 locuitori. Aproape jumătate din populație a emigrat în S.U.A. și Elveția).

Nicolinț sau Nicolinți a înregistrat, la recensământul din 2002, o majoritate românească: 1 240 locuitori (74,27%). În sat funcționează un „Centru de Artă Populară”.

Petrovășila – Vladimirovăț a fost întemeiat în 1808 pe teritoriul Graniței Militare Bănățene (Confiniul Militar), una din rarele ocazii când monarhia habsburgică a decis să colonizeze români în ținut. Au fost aduse 121 de familii de la Jamu Mare și 106 familii de la Clopodia (ambele localități din actualul județ Timiș). La începutul sec.al XX-lea, localitatea s-a numit Român-Petre (Petrea Română). Potrivit recensământului din 2002, așezarea avea o populație de 4.111 locuitori, din care sârbii numărau 2.259 locuitori (54,95%) iar românii reprezentau 34,63%, respectiv 1.424 de persoane.

Satul **Dobrița** are, în prezent, o majoritate sârbă (1.344 locuitori), prezența românească fiind redusă. Școala primară românească din Dobrița a fost finanțată de statul român până în 1917 când a fost desființată din cauza numărului mic de elevi.

Cuvin este oraș și reședință districtuală în Banatul de Sud. În 2002 erau 35.582 locuitori, românii reprezentând 3,47% din populație (cf. R. din 2011). În secolul al II-lea, locurile erau populate de tribul dac „albcenses” care locuia în jurul orașului Alboca (sudul actualului Banat), după cum menționează Ptolemeu. În secolele al IX-lea și al X-lea, descendenții dacilor conviețuiesc cu triburile slave stabilite în zonă de câteva secole. Principele Glad a controlat regiunea, dar succesorul său a fost înfrânt în secolul al XI-lea de către maghiarii care au înglobat-o în Regatul Ungar. Cuvin era cunoscut, la 1071, sub numele de Keve. În 1475, despotul sârb Lazar Brancovici a ocupat așezarea, dar, după nici un an, a fost recâștigată de Regatul Ungar. În sec. al XVI-lea, după victoria trupelor otomane, a făcut parte din vilaietul Tenesvar. Imperiul Habsburgic intră în posesia Banatului în 1716. Cuvinul, ca și majoritatea localităților din Voivodina, după Primul război mondial, se înscrie și el în istoria acestei regiuni de confluență: intră, în 1918, în Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor, rebotezat Iugoslavia în 1929; între 1941 și 1944 a fost parte din regiunea autonomă Banat ocupată de germani; în 1945 din Provincia Autonomă Socialistă Voivodina în cadrul Republicii Socialiste Serbia, mai apoi Republica Federativă Socialistă Iugoslavia; din 1992 Cuvin e parte din

Republica Federativă Iugoslavia, apoi din 2003 din Uniunea Serbia-Munte negru; din 2006 e parte a Republicii Serbia.

Localitatea **Doloave** avea, în 2011, o populație de 6.146 locuitori, dintre care 927 români. Populația românească din Maramorac este în descreștere. Recensământul din 2002 indică 3.145 locuitori, românii reprezentând 13,22%. În 1358 satul era menționat sub numele de Berches. În 1805 și în 1819 au sosit primele 110 familii de români. Înainte de cel de-al Doilea război mondial locuiau la Maramorac 3.300 de germani, alături de 1.200 sârbi și 1.200 români. În 1945 germanii au fost expulzați și proprietățile lor expropriate. Biserica lor a fost demolată în 1959, odată cu cimitirul german. După război, în sat se stabilesc, în locul nemților, coloniști sârbi din sudul țării. În prezent mai există doar vreo 600 de români, în mare parte bătrâni, fără urmași. În sat sunt multe familii mixte.

Deliblata este cunoscută pentru dunele de nisip de 100-200 m înălțime din apropierea satului. Locul e considerat „ultimul deșert din Europa” sau „Cel mai mare teren nisipos din Europa”. Nu este foarte departe de „Sahara Olteniei”, comuna Dăbuleni, aflată în curs de deșertificare. În prezent, locurile sunt declarate rezervație naturală. Populația din Deliblata se ridică la 3.498 locuitori (cf.R. din 2002), cu majoritate sârbă. Minoritatea română reprezintă 17,35%.

Biserica Albă este centrul districtului Banatul de Sud. Recensământul din anul 2011 indică o majoritate sârbă, circa 12.715 (73,21%), 842 de români (4,85%), 791 țigani (romi) (4,55%), 425 unguri (2,45%) și alte grupuri etnice din fosta Iugoslavie. (În 1856 românii reprezentau 16,81% din populație sau 104.343 locuitori, descreștere care s-a accentuat de atunci).

Au fost descoperite vestigii din neolitic. În sec. al XIV-lea, așezarea se numea Alba-Ecclesia. Orașul a fost fondat în 1717 de contele Mercy – primul guvernator habsburgic al Banatului. Din ordinul său au fost colonizați inițial 200-300 de germani din Franconia și din Hessa între 1725 și 1727. Până la jumătatea sec. al XVIII-lea, așezarea era pur germană (Fehertemplom); în cea de-a doua jumătate, au început colonizările cu sârbi și români (inclusiv aromâni din Macedonia și

Albania). Mulți au venit din regiunea fostei granițe militare de pe râul Mureș. Regiunea a fost vizitată de împăratul Josef al II-lea în 1768 și 1773, apoi de Franz Josef I în anul 1872. Un detaliu cu adevărat istoric: a fost construită prima cale ferată din Banat, la numai 25 de ani după realizarea primei linii feroviare din lume: Liverpool-Manchester. Pe traseul Biserica Albă-Vârșeț-Timișoara-Budapesta-Viena se circulă zilnic. Gligor Popi menționează un detaliu de viață cotidiană nu mai puțin istoric, că un român de la Biserica Albă, cofetarul Ilia Mogoș expedia la Viena prăjiturile sale, alimentând din Biserica Albă capitala necontestată a tuturor „cremșniturilor” din lume. În 1867 s-a deschis prima tipografie din localitate, prima carte ieșită de sub tipar fiind monografia așezării; tot atunci a fost publicat și săptămânalul „Nera”. În 1871 a fost ridicată biserica ortodoxă română prin contribuția locuitorilor români ai parohiei, planurile aparținând arhitectului român Cuzman Cioloca din Biserica Albă. Până atunci, românii aflați în comuniune ortodoxă cu sârbii, ceruseră insistent să li se permită folosirea limbii materne în serviciul divin, conflictul încetând abia în 1864 când eparhia română s-a separat de biserica ortodoxă sârbă. (Biserica sârbă data din 1780, iar slujbele erau în limba sârbă). Liceul din urbe (înființat în 1875) se numea „Marele liceu de stat regalo-ungar”, cu predarea în limba maghiară; facultativ se predau câteva ore de limba română și limba franceză. În 1879 s-a constituit „Corul Vocal” (sic!) care, în 1880, la cererea sârbilor, a participat la o sărbătoare culturală sârbă. Pe data de 31 decembrie 1885, corul a susținut o primă reprezentare teatrală.

Două personalități ale românilor au fost legate de Biserica Albă. Episcopul și mitropolitul Procopie Ivacicovici (născut la Deliblata se numea Ivașcu, dar, cum era practica, numele i-a fost sârbizat, adăugându-se terminatia „vici”) a fost promovată (aceasta fiind o soluție de compromis a guvernului maghiar) ca Întâistătător al Bisericii Sârbe. În 1874 Consiliul Național Sârb de la Sr. Karlovci îl alege patriarh. După numai patru ani, tot guvernul maghiar îi impune să se retragă de la conducerea patriarhiei. Ultimii doi ani din viață i-a trăit la Biserica Albă. Dr.

Aurel Novac, lider al românilor bănățeni, deputat în parlamentul de la Budapesta, în 1885 și-a deschis cabinetul de avocatură în Biserica Albă. În anul 1923, a devenit primul președinte al Partidului Român din Banatul iugoslav prin care a contribuit la organizarea românilor pe plan politic.

Localitatea **Grebenăț** din districtul Biserica Albă are o majoritate românească de 82,35% din cei 1.017 locuitori. Prezența românilor a fost atestată de o cruce de piatră din cimitirul așezării, datată 1207 și de un document aflat la Viena referitor la un proces între o necunoscută familie Luca și o altă familie de-a locului. Aici s-a născut poetul de limba sârbă Vasko (Vasile) Popa. Aceeași situație demografică în Straja (557 de români, respectiv 80,37% din totalul locuitorilor) și satul Oresat (196 etnici români, adică 46,67% din populația localității).

LIMBA ȘI LITERATURA ROMÂNĂ

Graiul bănățean – vorbit în Banatul transilvan (sud și sud-vest) și Voivodina (Banatul central și Banatul de sud) – aparține dialectului dacoromân al limbii române, cu răspândire la nordul Dunării. Deși există diferențe de vocabular, graiul este perfect inteligibil pentru un vorbitor al limbii române standard. În cazul românilor din Voivodina, conviețuirea de veacuri cu sârbii, ungurii și germanii a favorizat împrumuturi lexicale din cele trei limbi. Astfel, țărani bănățeni erau numiți și se recunoșteau de *paori* (singular: *paore*) și chiar își dădeau binețe în română „ca de la paori la paori”. Cuvântul nu a fost altceva decât o preluare modificată a cuvântului „*Bauer*”, în germană însemnând „țaran”. Graiul se înțelege fără dificultate, deși lexicul arhaic dispare în condițiile schimbărilor din societatea contemporană. Mi-a fost greu să-i înțeleg pe cei bătrâni din Banatul românesc, mai ales dacă foloseau regionalismele frecvente în satele lor sau termenii vechi, istorici, ieșiți de-acum din uz. (Aceași experiență am avut-o și în Negrești-Oaș, când mătușa Veta vorbea cu noi în grai ca și cum ar fi vorbit cu Vasii, omul dâșii). Am găsit o descriere a costumului tradițional din Mărghita și

am citit-o cu interes și amuzament, dar cu respectul cuvenit acelor veritabile „fosile” lingvistice ale limbii noastre: *„Catrânțele au fost țesute la război și frumos împetrișate, la fel și brâul și bracira care s-au purtat peste poale și catrânțe. Poalele și ciupagariul au fost din pânză de casă împistrite pe gergem... Atât bărbații, cât și femeile au purtat burdice, brâu și bracilă...Fetele au mai purtat și altfel de costume cu poale, ciupag, catrânță de plis bogat, împodobită cu isloci și fire de mătase (irmiz), iar pe cap cărpa roșie.* (Pancaricean Olimpia, „Mărghita...”, 2009). La fel, în cazul portului din Glogoni: *„Peste poale (față) lua până la trei rânduri de „untroace”, slinguite, din pânză albă, care se întărea pentru a tine „sucna” (fusta cât mai înflorată). „Untroacele” erau cu „paturi” (cute) prinse în „guler” (betelie). Se lega la spate cu „puflă” (fundă).* (Baba, Ilie, „Glogoni. Iabuca...”, 2009)

Etnolingvistul Annemarie Sorescu Marinkovic a sesizat în satele din Serbia de est folosirea unor termenii distincți pentru a desemna și deosebi femeile locale (*românce*) și femeile din țară (*românoaice*).

O curiozitate lingvistică, cu particularități proprii, o constituie limba română vorbită de colectivitățile de „țigani băieși” din vestul Ungariei, vestul Voivodinei, centrul și vestul Croației. Vorbirea „băieșilor” reprezintă o formă arhaică a graiului bănățean. (Facultatea de filologie din cadrul Universității de Vest Timișoara a elaborat un dicționar al subdialectului bănățean. (Șerban V., Drincu S., „Dicționarul...”, 1985).

Articolul 8 din Constituție stabilește că, în Republica Serbia, limba oficială este limba sârbă (și alfabetul chirilic). În regiunile locuite de minorități naționale sunt folosite oficial, concomitent, limbile acestora (art. 8, alin. 2). Statutul Provinciei Autonome Voivodina (art. 6) prevede că pot fi folosite și limba română și alfabetul latin, și limbile maghiară, slovacă, ruteană în grafiile respective, precum și limbile altor popoare (de exemplu, ceha). Buletinul oficial al P.A. Voivodina se publică în limbile sârbă, română, maghiară, slovacă și ruteană.

Demnă de menționat este preocuparea pentru creația literară în grai bănățean, în buna descendență a poetului Victor Vlad Delamarina (1870-1896) pe

care Titu Maiorescu îl aprecia drept „primul nostru poet dialectal”. Cum sună? Iată versurile lui Delamarina : „*Lupi, urși, mită, oi, cornuce/Fel da fel da joavini sluce/Chitorani, arși și vulture/Da prin lume, din ținuturi/D-elea gibe, d-elea rele,/Feri-ma Doamne, da iele*”. În 1996, poetul Vasile Barbu din Uzdin și Ion Oltean din Făget au înființat, în 1996, „Festivalul de creație literară în grai bănățean George Carda-Tudor Crețu Tosa”. (Avem, în Voivodina chiar și un periodic de literatură dialectală).

Literatura română contemporană din Voivodina oferă un peisaj luxuriant, susținut atât prin creațiile unor scriitori cu har, prin abordarea realităților proprii, cât și prin interesul pe care românii îl arată cărții. Oamenii citesc. Există o febrilitate a lecturii, cum aveam și noi în țară în perioada comunistă – din alte pricini însă – când plăteam mită ca să ajungem la o carte valoroasă nou apărută. Scriitorii Banatului sârbesc îl recunosc drept precursor pe Mihai Avramescu. Născut în 1914 la Felnac, jud. Arad, a ajuns, în 1935, învățător la Ecica. A fost redactor responsabil al revistei „Lumina” (1951-1955) și, totodată, director al Teatrului Popular Românesc din Vârșeț (1952-1956). Mihai Avramescu este considerat părintele spiritual al literaturii postbelice. A publicat romanele „Tinerete frântă” și „Mesaj”, două piese de teatru „Aprindeți moara” și „Dacia Felix” și patru volume de versuri. A fost o prezență activă în publicistica de limbă română. Se stinge din viață la Panciova în 1981. Vasko Popa (n. 1922 Grebenaț – m. 1991 Belgrad) a scris în limba sârbă. Apreciat animator cultural, Vasko Popa este privit ca inițiatorul și întemeietorul mișcării literare de expresie română din Voivodina. Fiecare generație s-a învrednicit să lanseze o pleiadă de scriitori remarcabili: Pavel Gătăiantu, Ion Bălan, Vasile Barbu, Slavco Almăjan, Ioan Baba, Petre Cardu, Nicolae Ciobanu, Ioan Flora, Ion Milos, Traian Doban... Lista e lungă. Critica literară este prezentă în publicațiile de limba română. Amintesc acum două nume: dr. Lia Magdu și Sima Petrovici.

Multe din creațiile bănățenilor așteaptă încă să fie publicate, citite și cunoscute în țară. Un început ar putea fi, de pildă, publicarea sintezei „O istorie a

literaturii române din Voivodina” pe care Ștefan N. Popa a publicat-o în 1997 la Editura „Libertatea” din Panciova.

ȘCOALA. EDUCAȚIA ÎN LIMBA MATERNĂ

Dacă în răsărit avem Bugeacul cu toate grupurile sale naționale sau Transnistria organizată în jurul grupului rusesc, în vest avem Voivodina, tot multietnică și multiculturală, dar atentă la drepturile civice și naționale ale minorităților conlocuitoare. O comparație între răsărit și apus nu este posibilă pentru că o atare examinare ar fi ca și cum ar trebui să compari o iurtă uzată cu arhitectura unui castel de pe Valea Loirei.

Statutul provinciei Voivodina prevede educația în limba maternă, iar guvernul central sârb, în general, se abține să intervină în politicile de educație promovate de autoguvernările locale. În afară de limba sârbă și limbile recunoscute oficial, la obiectul opțional de studiu „Limba maternă cu elemente ale culturii naționale” sunt disponibile încă șase limbi: ucraineana, rromani, bulgara, macedoneana, ceha și limba bunievților (proveniți din șerbi catolici, slavii din sudul Ungariei vechi). Consiliile naționale propun introducerea obligativității acestui curs.

Comunitatea românească are la dispoziție 35 de unități de învățământ cu predarea în limba maternă. Există grădinițe în limba română sau bilingve care oferă pregătirea copiilor în ultimul an, înaintea ciclului primar școlar. Două licee cu predarea în limba maternă funcționează la Alibunar și Vârșeț. La Vârșeț funcționează un institut pentru pregătirea cadrelor didactice (limba română). La nivelul studiilor superioare, absolvenții pot urma Universitatea Belgrad, Facultatea de Filologie care are o Catedră de limba și literatura română sau Universitatea din Novi Sad cu un Departament de limba și literatura română în cadrul Facultății de Filozofie.

Deși instituțiile educative cu predarea în limba română funcționează corespunzător (constatare valabilă pentru Voivodina, deoarece grupul românesc din Timoc are, în mod nedorit, o situație total necorespunzătoare) există, cu toate acestea, probleme legate de asigurarea manualelor, organizarea concursurilor școlare sau seminarizarea cadrelor didactice. Problema deficitului de personal școlar este cronică și impune o rezolvare, așa cum a fost, la vremea respectivă, sistemul profesorilor contractuali. În 1923 au început tratativele în cadrul unei comisii mixte româno-iugoslave, dar abia după zece ani (1933) s-a reușit semnarea unei convenții privind școlile românești (Stănciugel R., „Banatul...”, 2005). Cele două părți nu au fost, totuși, satisfăcute de rezultat, de vreme ce sârbi acuzau delegația română că a urmărit înființarea unor școli românești în Banatul de sud cu profesori și manuale din România. În replică, Consiliul de Miniștri român avea în vedere să trateze cetățenii sârbi în felul în care erau și românii tratați în Iugoslavia, urmărind prin această măsură să determine o politică bilaterală de strictă reciprocitate.

Principala problemă a școlilor o constituie reducerea numărului de copii cu vârstă școlară, asociată cu alte aspecte demografice, migrație, procesul de îmbătrânire, opțiunile căsătoriilor mixte. (În multe căsătorii mixte există tendința de a înscrie copiii în clase cu predarea în limba sârbă). Recent, în cadrul unui proiect de reorganizare a școlilor primare, Ministerul Educației din Belgrad și administrația școlară au luat în considerare închiderea școlii din Costei (școală deschisă în 1911) și transferul elevilor și profesorilor la o școală din Vârșeț; varianta presupunea o navetă de circa 20 km. Protestele comunității au determinat suspendarea măsurii, deocamdată (februarie 2019) școala nemaifiind desființată. (În acest context, amintesc că în Costei a fost tipărită prima revistă pedagogică în limba română, periodicul „Educătorul“).

Un detaliu de epocă ilustrează vechimea școlilor din satele românești, ca și atenția acordată alfabetizării generațiilor tinere. Școala din Marghita Mare a fost menționată pentru prima dată în 1878 ca „Școlă română care e făcută pe spesele rumânilor”. Era școală confesională (bisericească) și, foarte interesant, o sursă de

finanțare a școlii erau măsurile (amenzi) luate împotriva părinților „*ai căror prunci nu cercetează școla*“. În timp, această veche instituție școlară a cunoscut o lipsă drastică de elevi: în anul școlar 1972-1973 o singură elevă s-a înscris la clasa cu predare în limba română. În 1989 astfel de clase se desființează, iar elevii sunt trecuți la clasele sârbești. (Limba română – trei ore săptămânal – se învață ca *limbă a mediului social*). Situația din Marghita e cumva lămuritoare și pentru situația din alte localități cu populație românească.

BISERICA

Sumarul istoriei bisericii românilor din Voivodina cuprinde mai multe momente legate de stăpânirile care s-au succedat în regiune și care au avut un cuvânt decisiv în funcționarea aici a ortodoxiei românești.

Populația românească a avut, înaintea regatului arpadian ungar, structuri religioase proprii aflate sub influența bisericii bizantine (biserica răsăriteană sau ortodoxă). Urmele celei mai vechi bazilici paleocreștine din fosta provincie Dacia au fost descoperite în comuna Izvoarele (județul Mehedinți), fiind datate la sfârșitul sec. al III-lea. Lăcașul se afla în Banatul Severinului în imediata vecinătate a Dunării. (cf. bibl. Enciclopedia Ortodoxiei Românești). Regatul apostolic maghiar nu a conținut să-și exercite influența misionară. În spațiul bănățean, spațiu intermediar între bazinul panonic și bazinul pontic, au continuat să funcționeze concomitent și ortodoxia și catolicismul. Localitatea Ipek (sau Pec) din vestul regiunii Kosovo, a fost reședință episcopală, încă din 1220, dar în 1346 a ajuns reședință patriarhală, fiind recunoscută de Constantinopol ca autocefală.

După cucerirea otomană, Patriarhia sârbă de la Ipek a fost desființată până în 1557 când Suleiman Magnificul a hotărât să fie restaurată canonic. În 1695 se creează episcopiile sufragane de la Vârșeț (pentru Banatul de est) și Timișoara (pentru Banatul de vest). Provizoriu, episcopul de Vârșeț a locuit la Caransebeș, iar cel de Timișoara la Becicherecu Mare. Patriarhia încetează să existe în 1766,

atunci când patriarhul Arsenie al IV-lea s-a mutat la Carloviț, regiunea Srem, luând titulatura de mitropolit. În 1783 Imperiul Habsburgic subordonează Mitropoliei sârbe de la Carloviț atât episcopia ortodoxă română de Timișoara, cât și episcopia ortodoxă a Bucovinei. Ierarhii sârbi au cedat ispitei de asimilare a românilor, ajutați de împrejurarea că limba de cult era limba sârbă, iar școlile confesionale aveau un pronunțat caracter sârb (ca ortodocși foloseau aceeași biserică existentă în localitate). Sub administrarea episcopiei de la Vârșeț, unii preoți adăugau la numele de familie particula „ici” (Popa – Popovici, Iancu – Iancovici) pentru a putea primi hirotonia. În 1816, Moise Nicoară, un susținător tenace al românizării ierarhiei Bisericii Ortodoxe Române, expediază Curții Imperiale de la Viena un memoriu-protest prezentând abuzurile bisericii sârbe, solicitând și o anchetă imperială. Până la despărțirea canonică, biserica sârbă a continuat să-și exercite jurisdicția asupra mănăstirilor și bisericilor din spațiul bănățean. În 1874, românul Procopie Ivacicovici (n. 1808 Deliblata – m. 1881 Biserica Alba) a fost ales de Congresul național sârb de la Carloviț ca patriarh al bisericii sârbe. Funcționează câțiva ani în această demnitate, după care se pensionează. Rămășițele sale pământești odihnesc în Catedrala Patriarhală din Carlovitz. În 1865 s-a înființat la Caransebeș o episcopie românească iar aceasta va administra toate parohiile din Banat. În același an, începe să funcționeze Școala teologică prin transferarea din Banatul sârbesc a secției românești a seminarului de la Vârșeț. Din anul 1886 încep să funcționeze Tipografia și Librăria Diecezană care, tot din 1886, realizează publicația „Foaia Diecezană”. După decizia Conferinței de pace de la Paris (1919-1920) prin care o parte din Banat intră în componența Regatului iugoslav, autoritățile române sunt preocupate de soarta credincioșilor români din Voivodina. Pe data de 2 iulie 1934 s-a semnat „Convenția relativă la regimul bisericilor românești din Banatul iugoslav și sârbesc din Banatul românesc”. Parlamentul României a ratificat acordul pe data de 20 iunie 1935. Iugoslavia nu l-a ratificat vreodată.

În prezent, funcționează la Vârșeț (din 2004) Episcopia „Dacia Felix”, eparhie a Bisericii Ortodoxe Române cu jurisdicție asupra credincioșilor ortodocși români din Serbia. Noua structură a fost recunoscută în anul 2009 de Ministerul Cultelor de la Belgrad. P.S. Daniel Partoșanu (numele mirean: Stoenescu) a fost numit să conducă destinele noii eparhii.

În Voivodina există 40 de parohii românești organizate în șase protopopiate cu reședințele la Panciova, Torac, Vârșeț, Cuvin, Alibunar și Biserica Albă. Cel de-al șaptelea protopopiat înființat în Serbia este Protopopiatul „Dacia Ripensis” pentru românii/vlahii sud-dunăreni din Craina Timocului. (În Voivodina mai funcționează trei parohii greco-catolice în localitățile Vârșeț, Iancaid și Marcovat. Concordia pe care o regăsim în întreaga societate funcționează și în relațiile interconfesionale: ortodocșii conviețuiesc cu papistașii, catolicii și greco-catolicii). Arhiepiscopul Daniil a sprijinit nemijlocit ridicarea la Mălăinița a primei biserici românești construite în Valea Timocului. În 2011 a fost sfințită o nouă biserică ortodoxă română la Mesici. La temelia Sfântului lăcaș s-au așezat o piatră de la Sarmizegetusa, una de la Mănăstirea Prislop și încă una de la Densuș. Preotul Cornel Juica, parohul noii biserici din Mesici, declara atunci că „cele trei pietre de temelie reprezintă un simbol al unității noastre cu patria-mamă”.

Episcopia editează publicația „Dealul Vârșețului” care apare cu intermitențe. Credincioșii din Voivodina respectă în continuare un obicei aproape uitat în țară. Această relicvă folclorică se numește „Lunea Paștelui” și urmărește pomenirea celor plecați din lume. Se sărbătorește în prima zi de luni după Duminica Învierii – ca și „Hora de pomană” de la Albotina pe care o organizează românii din Bulgaria – fiind asemănătoare în spirit și însemne exterioare cu „Paștele Blajinilor” pe care românii basarabeni îl țin în prima duminică după Sfintele Paști. (În țară mai regăsim, dar acum mai rar, această sărbătoare în unele sate din Moldova).

MASS-MEDIA

Media în limba română (presa scrisă, radioul și televiziunea, internetul) prezintă un peisaj la fel de divers ca și toate celelalte aspecte ale realității românești din Banatul de sud. De la prima publicație postbelică „Libertatea” (din 1945) și până astăzi au apărut peste 30 de publicații diferite ca profil și politică editorială. (Guvernul finanțează, într-o măsură oarecare, publicațiile în limbile minoritare, inclusiv cele românești). Prima jumătate a secolului al XX-lea s-a remarcat, de asemenea, prin numărul important de ziare publicate în limba română. Cu titlu exemplificativ menționăm că numai în orașul Vârșeț au apărut și apar săptămânalul „Libertatea” și alte publicații ale trustului de presă: „Foaia poporului român”, „Calendarul poporului român”, „Nădejda” („Calendarul Nădejdea” pe care îl edita în perioada interbelică, era căutat și de românii din Banatul românesc), „Lumina”, „Graiul românesc”. Organizația „Comunitatea românilor din Serbia” editează ziarul „Cuvântul românesc”, cu mai multe suplimente publicate în filiale. Ziarele „țărănești” care apar în localități rurale reprezintă un fenomen remarcabil, susținut și de o populație alfabetizată, instruită și cu un interes real pentru pagina scrisă. Apar: „Opîncă” la Costei (prima publicație de acest fel), „Satul Voievodului” (Voivodinț), „Vărsăciorul” (Marcovăț), „Nădejdea Rățișorului” (Rățișor), „Foaia San Mihaiului” (San Mihai), „Foaia bobocilor” (Satu Nou), „Cuvântul românesc Torocian” (Torac), „Sarcia” (Sarcia), „Unirea” (Uzdin), „Satul 899” (Nicolinț), „Vătaful Cubinului” (Cuvin), „Făclia” (Alibunar) sau „Gazeta de Seleuș” (Seleuș). Asociația „Românii independenți din Serbia” are propria revistă: „Glasul cerbiciei”. Școala generală „George Coșbuc” din Toracul Mare scoate publicația „Litera”. „Societatea (Fundația) de etnografie și folclor din Voivodina” publică revista „Tradiția”. Publicațiile religioase ale protopopiatelor și parohiilor, cu conținut de interes local, sunt încurajate de Episcopia „Dacia Felix” (de exemplu: „Biruința” a Parohiei ortodoxe române din Toracu Mare). Revistele literare oferă o tribună debutanților și deopotrivă scriitorilor consacrați.

Periodicul „Scărpinatu” este dedicat literaturii dialectale. Revista trimestrială „Piramida” (primul număr apare în iarna 2010-2011), editată de Institutul de cultură a românilor din Voivodina („Zrenianin”) în condiții grafice de excepție, se prezintă ca „revistă de cultură, investigație și atitudine”.

Televiziunea Novi Sad 2 transmite zilnic aproximativ o oră și jumătate programe în limba română. Radio Novi Sad difuzează, tot zilnic, șase ore, diverse programe radio. În Alibunar transmite „Radio Far”, un post de radio local. Postul de radio „Victoria” emite 24 de ore zilnic. Înființată în anul 2006, Asociația Românească „Victoria” asigură funcționarea acestui post de radio. În anul 2008 a înființat și postul de televiziune „Victoria” cu conținut în limba română. Adaug la listă: RTV Voivodina 2, RTV Ok (Covacita), RTV Pancevo, TV Banat (Vârșeț). (Trebuie menționat faptul că în anul 2020, în contextul restricțiilor coronavirus, la inițiativa Consiliului Național al Minorității Române a fost preluat din România și difuzat proiectul cu conținut didactic – învățământ la distanță – „Teleşcoală”). Sper ca scurta enumerare de aici să fie suficientă pentru a realiza anvergura presei din Voivodina, fiind imposibil să cuprinzi întregul fenomen jurnalistic în spațiul limitat al prezentării pe care ne-am propus-o. (De altfel, printre alți autori, lexicograful și publicistul Costa Roșu a publicat o lucrare masivă cu titlul „Bibliografia săptămânalului Libertatea 1945-1995” dedicată unei singure publicații și un „Lexicon al jurnalisticii românești din Iugoslavia între 1798-1998”), exact două veacuri de presă românească bănățeană).

Ca oriunde pe mica noastră planetă, internetul găzduiește site-urile oficiale ale autorităților și toate celelalte prezențe în netosferă și blogosferă. Nu au fost raportate limitări ale accesului.

CULTURA TRADIȚIONALĂ. CULTURALITATE

În Voivodina întâlnim, ca nicăieri altundeva, o preocupare reală pentru cultura tradițională, „țăărăneasă”, cât și aplecarea către formele creative de cultură. Ambele transmit o voluptate pentru expresiile culturale proprii ce sunt îmbrățișate ca axiomă identitară pentru ceea ce, în alte locuri din lume, nu este decât un detaliu, desigur recunoscut, dar repede abandonat în favoarea culturii dominante sau chiar a unei „*pop-culture*” de import. În Banatul de sud regăsim *nevoia de a crea*, dimensiune care conviețuiește cu o înclinație neobosită pentru cercetare, consemnare, analiză și preluare a manifestărilor trecutului.

Preocuparea pentru portul popular, ca să începem cu un aspect aproape muzeal, continuă să fie întreținută, chiar dacă purtarea lui a dispărut din uzul cotidian; un lucru firesc, costumul țăărănesc fiind produsul unei vieți rurale, în relație cu o epocă și cu oamenii săi. Urbanizarea, migrația și celelalte schimbări au avut o contribuție evidentă în acest sens. Totuși, mai întâlnim anumite piese de port la femeile în vârstă. Cu toate acestea, portul tradițional rămâne în actualitate, revitalizat la sărbătorile rurale, în manifestările corale sau la festivalurile de folclor. În localități, fie cei de la căminul cultural, fie societatea artistică locală se îngrijesc ca tinerii să participe la păstrarea valorilor tradiționale. La festivaluri, o diplomă sau o plachetă onorează cele mai frumoase costume. Dansurile satului de altădată au rămas populare. Jocul „Călușarilor” (în Banat: „*Călușerul*”) sau „Bătuta” se bucură, în continuare, de interesul publicului românesc. Interpretii vocali și tarafurile de muzică populară reprezintă atuurile unei localități. Menționăm formații de dansatori la Costei, Maramorac, Satu Nou, Petrovașala, Deliblata, Doloave, Ovcea, San Mihai, Grebenaț și multe alte comunități. Tarafuri și orchestre de muzică populară la Torac, Satu Nou, Petrovașala, Ovcea, Uzdin, Doloave sau ansamblul de muzică populară înființat de Consiliul Național Român. Se organizează, anual, găzduite pe rând de localitățile românești, „Marele Festival de folclor al românilor din Voivodina”, „Festivalul de folclor al copiilor din

Voivodina”, „Festivalul internațional de române și cântece de pahar”. La San Mihai, în 2019 s-a organizat la Școala generală „Ziua culturii române” (15 ianuarie, odată cu ziua de naștere a lui Eminescu). Un „Festival al obiceiurilor din străbuni și al Mărțișorului” a avut loc la Petrovașala în același an, completat cu un atelier de confecționare a mărțișoarelor și o „Paradă a portului popular”.

Muzica de fanfară reprezintă un simbol al Banatului prin numărul fanfarelor, vechime și autenticitate. Prima fanfară a fost înființată în 1910 la Costei – în prezent activează aici două fanfare – ansamblu urmat de formații de alămuri și în alte sate. În 1924 a început să cânte fanfara din satul Marghita. Detaliile de statut ne oferă o idee despre modul de organizare și funcționare. Instrumentele au fost cumpărate prin donațiile membrilor fondatori (inițial, o contribuție de 500 de dinari de persoană, apoi 50 kg de grâu sau porumb pentru a se asigura fondul ansamblului). Un amănunt care ține de seriozitate: absența nemotivată la repetiții atrăgea o amendă pentru instrumentistul indisciplinat sau chiar predarea instrumentului, adică excluderea din formație. În anul 1931 s-a ținut la Alibunar adunarea de constituire a „Asociației corurilor și fanfarelor din Banatul iugoslav”. În prima jumătate a secolului al XX-lea, fanfarele erau nelipsite de la festivități, de la înmormântări și de la „jocul” de duminică din ocolul satelor. Spre deliciul publicului, peste 15 fanfare se strâng în fiecare an la „Festivalul fanfarelor populare”. Înființată în 1999, manifestarea a depășit 20 de ediții. În timpul festivalului din 2003 de la Costei, în localitatea gazdă a fost amplasată, lângă biserică, statuia „Lupoanca cu Romulus și Remus”. Cu ocazia Centenarului României (1918-2018) ediția omagială a Festivalului fanfarelor populare „Hora Unirii” a avut loc la Voivodinț și a fost urmată de o paradă a formațiilor participante.

În cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea au început să fie înființate „corurile plugarilor”, în majoritate coruri bărbătești conduse de învățători și preoți. În 1902 s-a organizat la Petrovașala „Reuniunea corului vocal-bisericesc” unde activau corul bisericesc, corul „lumesec”, echipa de teatru amator, recătătorii

și trupa de călușari. În 1924 când se constituie „Reuniunea română de citire și cântări” din Marghita, orice localnic era primit dacă „*avea purtare cinstită*” și... „*dacă-l primea comitetul*” (Pancaricean Olimpia, 2009).

La Uzdin – o adevărată „capitală culturală” a românilor din Voivodina – a început să picteze „tetea” Maria Bălan, autodidactă cu trei clase elementare, urmând o chemare pe cât de surprinzătoare, pe atât de acaparatoare. A ajuns pictoriță pe urmele lui Rousseau Le Douanier. Alături de ea, Maran Anuica, Puia Florica și alți „pictori de duminică” au adus notorietate internațională „Școlii de artă naivă” din Uzdin. Și artele frumoase sunt reprezentate de personalități importante precum Livius Balnojan (pictor și sculptor), Doru Bașiok (grafician), Viorel Flora (pictor și scenograf).

Cu excepția unui teatru popular în Ținutul Herța, regiunile cu majoritate românească din imediata vecinătate a țării nu s-au arătat interesate de arta teatrală. În Banatul de sud s-a manifestat, însă, cu intensitate, cu pasiune, dragostea pentru teatru. Revista „Familia” din Budapesta (unde a debutat Eminescu) anunța încă din 1877 (numărul 18 din 1/3 mai) că „Societatea teatrală Petrașcu” a avut patru reprezentații la Biserica Albă (Popi, Gligor, „Românii din Biserica Alba”, 2006). În 1883 s-a jucat, tot la Biserica Albă, opereta „Crai nou” (muzica Ciprian Porumbescu, versuri Vasile Alecsandri), urmând, în 1885, prima reprezentație teatrală a „Corului vocal român” din localitate. La Costei s-a jucat, în premieră, piesa de teatru „Nuntă țărănească” de Vasile Alecsandri. (Cu acest prilej menționez „premierele” care au avut loc la Costei: primul ziar sătesc („Opîncă”), prima fanfară (1910) și prima casă de cultură (1911), într-o epocă în care în Transilvania și Banat nu existau decât patru orașe în care fuseseră deschise case de cultură). Un dramaturg popular și prolific a fost Nicolae Țintariu care, până în 1922 când s-a stabilit în România, a scris peste 26 de piese de teatru. Se bucurau de public și autorii bănățeni, dacă ar fi să-i amintim pe Ion Niță Secoșan (n. Toracu Mare) sau Radu Flora (n. Satu Nou), ca să nu mai vorbim de clasicul Caragiale. Se jucau și piesele autorilor sârbi traduse în limba română.

Sârbii au la Novi Sad un Teatru Național, înființat în 1793. Din 1921 funcționează, la Vârșeț, Teatrul Național „Sterija”, ambele instituții de cultură fiind teatre profesioniste. Mișcarea teatrală slovacă, ruteană sau românească se bazează, însă, doar pe colective artistice semi-profesioniste; desigur, trupele de amatori întrețin, prin entuziasm și talent, mișcarea teatrală din Voivodina. Pentru a urmări arta teatrală a românilor bănățeni este nevoie să-i cunoști bine pe actorii, regizorii, scenograful, pe autorii dramatici și, mai ales, pe animatorii dedicați. Iată un exemplu elocvent: în anul 2019 „Uniunea teatrelor de amatori ale românilor din Voivodina – Republica Serbia” (da, există și o astfel de uniune) a organizat cea de-a 47-a ediție a „Zilelor de teatru ale românilor”. Manifestarea s-a desfășurat în următoarele localități: Seleuș, Costei, Nicolinț, Torac, Vârșeț și Alibunar unde a avut loc ceremonia de decernare a premiilor. Repertoriul a cuprins operele dramaturgilor români Alexandru Ghelman, Marius Sava, Ion Bogdan Marin, Mircea M. Ionescu. Participarea amplă a colectivelor de actori este o dovadă a vitalității fenomenului teatral: trupa de teatru a Facultății de învățatori din Belgrad (secția Vârșeț), actorii studenți ai „Asociației culturale Banatic Art” de la „Școala de înalte studii pentru educatori” din Vârșeț, atelierul de teatru experimental „Iosif Surduceanu-Geagea” al Căminului cultural Seleuș, trupa de teatru „Neica” a „Societății cultural-artistice Mihai Eminescu” din Costei, trupa de teatru a „Centrului artei populare” din Nicolinț, echipa de teatru „Conu Alecu” a „Centrului de cultură” din Alibunar și trupa „Asociației pentru arta și cultura românească Vichentie Petrevici Bocăluț” din Torac.

În paralel a avut loc o nouă ediție a simpozionului „Zilele de teatru. Present, trecut și viitor”. S-au făcut analize. S-au căutat soluții. (Scriitorul Miodrag Milos a publicat, în 1999, sub titlul „Fascinația scenei”, o monografie dedicată „Zilelor de teatru”).

O precizare se impune de la sine: subiectele pe care le-am evocat, deși într-o manieră prescurtată, ar avea nevoie de o abordare monografică extinsă, după modelul consacrat al „Școlii sociologice” inițiate de Dimitrie Gusti. Spațiul nu ne-

ar îngădui. De altfel, oamenii de cultură din Voivodina au aplicat ei înșiși metoda monografică și tehnica dicționarului, dovedind o aspirație enciclopedică. Citez, la întâmplare, câteva teme de cercetare dintr-o lungă bibliografie: societățile culturale artistice românești din Voivodina (Dorinel Stan), lexiconul artiștilor plastici români din Iugoslavia (Ioan Baba), bisericile românești din Banatul sârbesc (Costa Roșu și Adrian Negru) sau corurile românilor din Banatul sârbesc până în 1920 (Ion Cîpu).

În aceste condiții, chiar și un survol, oricât de rapid sau de superficial pe deasupra faptelor de cultură, este grăitor pentru a realiza anvergura preocupărilor minorității noastre din vecinătatea vestică a țării. În esență vorbim de un model existențial și cultural ajustat de veacurile de conviețuire cu alte câteva națiuni harnice și mândre. Ar fi interesant de cercetat mecanismele prin care grupul românesc a preluat o cultură străină (în principal germană și mai puțin sârbească sau maghiară) fără să-și renege propria identitate; într-un fel, un proces de aculturație cu gradient, fără asimilare și fără deznaționalizare. O realitate pe care românii bănățeni par să o fi înțeles de timpuriu. Aplecarea spre studiu și cercetare a apărut și a consolidat – printr-o scrutare febrilă a orizontului propriilor experiențe etnice – adaptarea la presiunile unui mediu multicultural prin definiție. Procesul s-a desfășurat fără rețineri provinciale și fără complexe. Una din organizațiile neguvernamentale, Asociația „Românii independenți din Serbia” folosește o deviză explicită: „Prin cultură la identitate și spiritualitate”; cuvinte cu puterea unui crez. Trebuie să avem în vedere și o particularitate demografică uimitoare: această „așchie” a poporului român este mai puțin numeroasă decât, să spunem, locuitorii din orașul Tecuci, jud. Galați sau cei din orașul Caracal, jud. Olt; și, totuși, nu ne putem referi altfel la românii Banatului de sud decât înțelegând ceea ce au creat în spiritul valorilor naționale, identitate asumată, dar și o anume seninătate universalistă, chiar internaționalistă. Poetul Petre Cardu (n. 1952 la San Ianes/Barite) mărturisea într-un articol publicat de revista „Secolul 21”: „Nu m-am născut ca român, ci ca ins care trebuie să lase un mesaj omenirii”.

Aceasta, dar și nici alte „sentințe de obiectivare” nu au atins niciodată nivelul unui curent „banatist”, așa cum se evoca odată „bucovinismul” la Cernăuți sau cum scriitorii maghiari preferau cuvântul „transilvanism” pentru a descrie autonomia culturală sau multiculturalitatea întregii regiuni. Am mai avut o populație interetnică, multiculturală și o pluralitate de religii și la Brăila și la Sulina, Dobrogea toată, dar acolo experiența conviețuirii nu a cunoscut dimensiunea celei din Banatului sârbesc și, în mod sigur, nu a reușit să articuleze modelul complet pe care l-a implementat comunitatea românilor bănățeni. Îndrăznesc să consider că modelul lor cultural ar putea fi – cu multe și delicate nuanțări - avut în vedere și în țară: partea a putut să înfrumusețeze întregul. Dacă acasă mai întâlnim, cel puțin în prezent, un pesimism voluptos care ne împiedică să discutăm cu încredere și mândrie despre propria noastră identitate, istorie sau cultură – mai mereu apare discursul care aruncă în derizoriu asemenea subiecte – avem de învățat de la românii din Voivodina atât firescul sentiment de siguranță, cât și prețuirea propriei culturi.

În anul 1996 scriitorul Slavco Almăjan (n. 1940 la Oresat) a publicat un volum de eseuri intitulat „Metagalaxia minoritară”. (A revenit asupra subiectului în 2002 când a publicat „Deliciosul destin minoritar”). Slavco Almăjan susține cu convingere că „În fiecare zi înveți să devii minoritar așa cum floarea mărului învață să devină măr”. Nu am îndoiești că tocmai impresionanta deschidere spre cultură a declanșat fertilitatea acestei creșteri.

ASOCIAȚII. ORGANIZAȚII

Începând din anul 1869, românii din Imperiul Austro-Ungar au început să-și organizeze propriile asociații comunitare, descoperind mai devreme avantajele implicării pentru propășirea localităților lor. Asociația culturală „Astra” a funcționat între 1899 și 1944. (O vreme și-a încetat activitatea, dar a fost reînființată în 1936). Programul „Astei” bănățene stabilea, metodic, toate

obiectivele și acțiunile educative naționale și cultural spirituale. Scopul asociației era așadar: *„Promovarea culturii poporului român prin editarea publicațiilor literare, științifice, artistice, înființarea căminelor culturale, a bibliotecilor, a sălilor de lectură, de citire, a societăților musicale și de cântare, a corurilor și fanfarelor, muzeelor și altor colecții, acordarea de premii și burse, organizarea de expoziții și prelegeri publice”*. Un program vast, ambițios, urmat tenace de atunci până azi, obiectiv cu obiectiv. Aproape că nu există domenii ale vieții colectivității care să nu fi beneficiat de eforturile desfășurate sub sigla unei asociații. În Vladimirovăț-Petrovășila s-a înființat chiar... o „Reuniune de înmormântare”, care trebuia să rezolve spinoasa problemă a locurilor de veci și ajutorarea financiară în caz de deces al unui membru de familie. A funcționat între 1909 și 1925. Tot în Petrovașala a fost înființată „Reuniunea de iluminare electrică” a cărei scopuri, potrivit statutului, constau în producerea de energie electrică și distribuția ei. Prin eforturile membrilor ei, în 1912, localitatea a fost iluminată cu electricitate. După ce au început emigrările, în Canada a apărut o societate a imigranților din Petrovașala. (Deocamdată, nu am auzit de o societate californiană a românilor originari din Vaslui sau de aiurea). La Marghita, unde exista, din 1930, o „Asociație a vânătorilor”, în anul 2000 a mai fost înființată o organizație vânătorească: „Vulpile marghiticene” (chiar așa...); obiectul statutar de activitate: goana și vânătoarea de vulpi...

Preocuparea pentru rezolvarea corespunzătoare a nevoilor colective a făcut ca numărul asociațiilor să fie, într-adevăr, impresionant. Ca atare, ne limităm să menționăm doar câteva asociații și organizații cu activitate bogată și o prezență reală în societatea bănățeană.

- „Consiliul Național al Minorității Române din Serbia” își are sediul la Novi Sad. (Fiecare minoritate din Serbia este reprezentată oficial de un consiliu național al cărui număr de membri e proporțional cu mărimea grupului național respectiv). Rolul acestui consiliu este de a realiza autonomia națională în domeniile educație/învățământ, culte/cultură, informare, ca și folosirea oficială a limbii române. Teoretic, reprezintă toți etnicii români –

rumâni sau vlašii –, deși „vlahii” Timocului sunt considerați a avea o origine etnică diferită de a românilor și o limbă diferită, alta decât româna. Consiliul are statut de membru în „Consiliul provincial al comunităților naționale din Voivodina”. Consiliul are birouri la Vârșeț, Uzdin, Torac și Cladova.

- Partidul minorității române („Alianța românilor din Voivodina”) are sediul statutar la Novi Sad. Ca formațiune politică etnică este considerată succesoarea Partidului Românilor, înființat în 1923 sub președinția lui Aurel Novac. Partidul are filiale locale în Satu Nou, Iancăid, Petrovașala și Torac. Are reprezentanți în Consiliul Național al Minorității Române.
- Comunitatea românilor din Serbia a fost înființată în 1990, purtând, inițial denumirea „Comunitatea românilor din Iugoslavia”. Activități proprii organizației: publică manuale, cărți de interes românesc, monografiile ale principalelor localități; editează „Cuvântul românesc” și mai multe suplimente ale publicației în filialele organizației; contribuie la înființarea Uniunii Fanfarelor, Asociației studenților, Forumului femeilor sau Asociației tineretului român; a avut inițiativa înființării Facultății de învățatori (în limba română) și Școlii pentru educatori; a sprijinit majoritatea edițiilor anuale ale „Festivalului de folclor”, „Festivalului Colindele neamului” sau Festivalului „Zilele de teatru”. C.R. Serbia funcționează cu 36 de filiale în Serbia, șase filiale în diaspora română (bănățeană) și cinci birouri teritoriale. Organizația este activă în cadrul „Uniunii societăților cultural-artistice a românilor din Serbia”.
- Asociația civică „Românii independenți din Serbia” are ca obiectiv, potrivit statutului, *„înfăptuirea unității naționale românești, păstrarea și dezvoltarea identității naționale a românilor din Serbia, emanciparea și refacerea conștiinței de neam”*. A fost constituită în 2010. Editează revista „Glasul cerbiciei”. Sediul asociației este în orașul Vârșeț.
- Societatea de etnografie și folclor din Voivodina a fost creată în anul 1995 cu participarea mai multor oameni de cultură din Banatul sârbesc. Sprijină

cultura națională participând la organizarea manifestărilor și simpoziunilor menite să promoveze valorile comunității. Editează revista „Tradiția”. Din 2004 decernează distincții anuale, organizând o ceremonie de premiere a realizărilor remarcabile ale membrilor comunității.

- Uniunea de muzică și cultură românească „Victoria”, cu sediul la Vârșeț, se implică în organizarea evenimentelor culturale pentru românii din Voivodina. Asociația „Victoria” a avut inițiativa creării unui post de radio care transmite 24 de ore din 24 și, de asemenea, a unui post de televiziune.
- Institutul de cultură a românilor din Voivodina a fost fondat în 2008 de către guvernul P.A. Voivodina și Consiliul național al minorității române din Republica Serbia. Site-ul institutului indică preocuparea pentru promovarea multiculturalității și interculturalității în Voivodina. Ca instituție de cercetare în domeniul culturii, artei și limbii române, I.C.R.V are proiecte de cultivare și conservare a patrimoniului românesc din regiune. Încurajează dezvoltarea culturii de amatori. Publică revista trimestrială „Piramida”.
- Societatea de Limba Română din Voivodina activează din 3 martie 1962. Potrivit art. 1 din Statut: *„S.L.R. din Voivodina – Serbia este o organizație socială cu caracter științific și socio-cultural care se angajează în activitatea sa pentru apărarea, păstrarea, cercetarea limbii române în toate sferile de răspândire a culturii, în primul rând militează în vederea cultivării limbii române literare în domeniul învățământului și în mijloacele de informare publică în limba română, precum și în domeniul creației cultural-științifice, literare și artistice”.*

Elementele definiției și datele pe care le-am inclus în prezentarea românilor din Voivodina sper să înlesnească o cunoaștere mai bună a conaștrilor noștri. Pasul următor ar fi să planificați o călătorie în Banatul sârbesc. Mai multe lucruri pledează pentru un atare itinerar: ospitalitatea gazdelor, în primul rând, dar și

peisajul, monumentele, frumoasele festivalurile organizate și, de ce nu, bucătăria bănățeană sau vinurile din podgoriile Voivodinei. Cât despre culoarea „umană” a locurilor, aprecierea episcopului Daniil poate contribui la o înțelegere nuanțată care rotunjește imaginea generală. Cum sunt „ei”? Cum suntem noi, „țarenii”? În interviul acordat revistei „Formula AS”, vlădica Daniil – primul ierarh al Episcopiei „Dacia Felix” – a avut cuvinte măgulitoare pentru aceia pe care i-a păstorit: *„...M-am bucurat să observ o conștiință și o simțire românească puternică și profundă la frații noștri din Banatul sârbesc. De multe ori i-am simțit pe românii din Serbia mai români decât românii din România. Își trăiesc cu mare intensitate identitatea națională... Românii din Timoc și Voivodina se numesc **granița vie a poporului român**”.*

VOIVODINA. IMAGINI VECHI:

Trei generații (Șredișteea).

Sursa: Dorinel Stan, „Așezământul monahal Șredișteea Mică”,
Ed. *Românii Independenți din Serbia, Vârșeț*, 2016

Strada principală din Biserica Albă (sfârșitul secolului al XIX-lea).

Sursa: Gligor Popi, „Românii din Biserica Albă”, Ed. *Comunitatea Românilor din Serbia, Vârșeț*, 2006

Becicherecu Mare (azi Zrenjanin).

Sursa: istoriabanatului.wordpress.com

VOIVODINA

Satul Grebenaț, Vătaful „călucerilor”.

Una dintre fanfarele bănățene.

Vârșeț: concurs de frumusețe românească.

Fotografii: LIVIU STAMIN

BIBLIOGRAFIE

Materialul bibliografic a fost organizat pe regiuni geografice. Lucrările generale au fost grupate în raport de conceptul general „români de pretutindeni”. Acele titluri care abordează două sau mai multe zone locuite de comunitățile istorice românești apar și în bibliografia specială pentru o parcurgere mai lesne a surselor.

Am depus eforturi pentru a verifica exactitatea informațiilor bibliografice. Cu toate acestea, închiderea sălilor de lectură ale bibliotecilor publice ca urmare a restricțiilor epidemice a constituit un obstacol real.

ROMÂNII DE PRETUTINDENI

xxx Academia Română, „Declarație privind identitatea și unitatea istorică și lingvistică a românilor din nordul și sudul Dunării”, comunicat de presă, 25 iulie 2018.

Airinei Irina (coordonator), „Rolul minorităților naționale la dezvoltarea societății românești”, Ed. „Universul Academic”, București, 2019.

Băluțoiu Valentin, „O istorie pentru românii de la sud de Dunăre”, (ediție bilingvă româno-sârbă), Ed. „Alma”, Craiova, 2009.

Băncilă Vasile, „Duhul sărbătorii”, Ed. Anastasia, București, 1996.

Berciu-Drăghicescu Adina, Brâncănu Lidia, „Basarabeni și bucovinenii între drept internațional și dictat”, Casa de editură și presă „Sanșa SRL”, București, 1995.

Berciu-Drăghicescu Adina, Petre Maria, coordonatori, „Școli și biserici românești din Peninsula Balcanică”, volumul I (1864-1948), volumul II (1918-1953), București 2004, 2005.

Bernea Ernest, „Timpul la țăranul român. O contribuție la problema timpului în religie și magie”, Tipografia „Bucovina”, I.E. Torouțiu, București, 1941.

Bernea Ernest, „Civilizația română sătească”, (colecția „Țară și neam”, 1944) reeditare îngrijită de Rodica Pandele, Ed. Vremea, București, 2006.

- Bidilică-Vasilache Georgeta (culegere realizată și îngrijită), „Sfinți ortodocși români din afara granițelor”, Ed. Studia, Cluj-Napoca, 2018
- Blenche Mihail A., „Românii de peste hotare”, f. ed., București, martie 1935.
- Bolliac Cezar, „Meditații și poezii”, București, 1915.
- Botta Dan, „Scrieri”, vol. I-IV, ediție îngrijită de Dolores Botta, cu studiu introductiv de Ion Biberi și o postfață de Eugen Schileru, București, 1968.
- Brătescu C., Mihăilescu V., Rădulescu N.Al., Tufescu V., „Unitatea și funcțiile pământului și poporului românesc” Ed. „Cartea Românească”, București, 1942.
- Brezeanu Stelian, Zbucnea Gheorghe, coordonatori, „Românii de la sud de Dunăre. Documente”, Arhivele Naționale ale României, București, 1997.
- Bucuța Emanoil, „Sufletul de la graniță”, Ed. „Casa școalelor”, București 1940
- Căliman G.T., „Echilibrul în Orientu seu Serbia si Romania (Voiajiu 1864)” , Typographia Stephan Rassidescu, Bucuresci, 1865.
- Cândroveanu Hristu, „Aromanii” , Ed. Scrisul românesc, Craiova, 1995.
- Chipurici Nicolae, „Românii din afara României” (Documente) Drobeta Turnu Severin, 1995.
- Christi Aura, „Identitatea românească în preajma Centenarului Marii Uniri”, Ed. „Contemporanul”, București, 2017.
- Conea Ion, „Geografie și istorie românească”, București, 1944.
- Conea Ion, „Valea Dunării în istoria poporului român”, București, 1968.
- Constantinescu N.A., „Originea și expansiunea românilor. Privire istorică”, București, 1943.
- Conea Ion, Golopenția Anton, Popa M. Vereș, „Geopolitica”, Ed. „Ramuri”, Craiova, 1939.
- Crăciun Victor, Zbucnea Gheorghe, „O istorie a românilor de pretutindeni”, vol. III, București, 2006.
- Cristea Sandu Timoc, „Tragedia românilor de peste hotare (9-13 milioane)”, ediția a doua revăzută, Timișoara, 1996.
- Dașcovici N. (antologie și studiu introductiv), „Interesele și drepturile României în texte de drept internațional public”, Tipografia Alexandru Terek, Iași, 1936.
- Dașcovici Nicolae, „Politica rusească la gurile Dunării și în Marea Neagră”, București, 1942.
- Dașcovici Nicolae, „Principiul naționalităților și Societatea Națiunilor”, București, 1922.
- Diaconescu Emil, „Românii de peste hotare”, Iași, 1938.
- Diaconescu Emil, „Idealul românismului integral”, Iași, 1940.

- Diaconescu Emil, „Misiunea istorică a poporului român”, Iași, 1942.
- Diaconescu Emil, „Românii și imperialismul ucrainean”, Iași, 1942.
- Diaconescu Emil, „Imperialismul moscovit și ortodoxia”, Iași, 1943.
- Diaconovici Corneliu, „Românii de peste hotare”, în „Enciclopedia română”, Ed. „Asociațiunea Transilvană pentru literatura română și cultura poporului român”, Tipografia W. Krafft, Sibiu, 1898.
- Diaconu Ion, „Minoritățile în mileniul al treilea, între globalizare și spirit național”, Asociația română pentru educație democratică, București, 1999.
- Diamandi-Amniceanu Vasile, „Românii din Peninsula Balcanică”, Ed. „Institutul de arte grafice”, „Tiparul universitar”, București, 1938.
- xxx, „Diaspora Bisericii Ortodoxe Române”, Ed. Basilica, București, 2021.
- Dragomir Nicolae, „Oierii mărgineni în Basarabia, Crimeea, Caucaz și America de Nord, Cluj, 1939.
- Dragomir Silviu, „La politique de la Roumanie à l'égard des minorities ethniques” (discurs), București, 1940.
- Dungaciu Dan (coordonator), „România și românii din jurul ei”, Ed. I.S.P.R.I., București 2006.
- Dungaciu Dan, Grigoriță George (coordonatori), „Enciclopedia românilor de pretutindeni”. Comentarii, personalități, concept, vol. I, Ed. Rao, 2018 + vol. II, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, 2019.
- Eminescu Mihai, „Românii din afara granițelor Țării și unitatea spirituală națională”, antologie, prefață, note și comentarii de Dumitru Vatamaniuc, Ed. „Saeculum”, București, 2000.
- Florescu Florea, „Tăcerea în privința românilor de peste hotare” în revista „Sociologie românească”, an II nr. 11-12 /1937.
- Gârboviceanu Petre, „Românii de peste hotare și îndeosebi din Rusia și Iugoslavia”, conferință ținută în palatul Ateneului Român din București în 1923, Ed. „Tipografia bisericească din Sfânta Mănăstire Cernica”, 1924.
- Gherman Ion, „Românii din jurul României”, Ed. „Vremea”, București, 2004.
- Ghibu Onisifor, „România și românii din afară de Regat” în revista „Țara”, Sibiu nr. 9 / aprilie 1941.
- Giuglea G., „Fapte de limbă: mărturii despre trecutul românesc. Studii de istoria limbii, etimologie, toponimie”, București, 1988.
- Golopenția, Anton, „Contribuția științelor sociale la conducerea politicii externe”, în revista „Sociologie românească”, an II nr. 5-6 /1937.

- Golopenția Anton, „Românii de la est de Bug”, editate, cu introducere, note și comentarii de prof. dr. Sanda Golopenția, Ed. Enciclopedica, București, 2006.
- Ilica Nicolae (coordonator proiect), „Atlas Geografic privind românii de pretutindeni”, Institutul „Eudoxiu Hurmuzachi” pentru românii de pretutindeni, București, 2015.
- Ioniță Gheorghe I., „Românii de dincolo de hotarele actuale ale Țării”, Atelierele tipografice „Metropol”, București, 1996, (306 p.).
- Iorga Nicolae, „Ucraina moldovenească” în analele Academiei Române, seria II, 2, Tom xxxv, Memoriile secțiunii istorice, Librăriile Socec și Constantin Sfetea, București, 1913.
- Iorga Nicolae, „Hotare și spații naționale. Conferințe la Vălenii de Munte”, 1938.
- Iorgu Iordan, articol Bugeac în „Toponimia românească”, Ed. Academiei RPR, București, 1963.
- Kogălniceanu Mihail, „Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des valaques transdanubiens”, Berlin, 1837.
- Lungu Corneliu Mihail, (editor), „Românii din afara granițelor” (Ediția de documente îngrijită de Corneliu Mihail Lungu), București 2001.
- Mărgărit Iulia, „Românii din afara României și limba lor. Perspectivă dialectologică”, Ed. Academiei Române, 2011.
- Marin Maria, Mărgărit Iulia, Neagoe Victorela, Pavel Vasile, „Cercetări asupra graiurilor românești de peste hotare”, București, 2000.
- Marin Maria, Mărgărit Iulia, Neagoe Victorela, Pavel Vasile „Graiuri românești din Basarabia, Transnistria, nordul Bucovinei și nordul Maramureșului. Texte dialectale și glosar”, Institutul de fonetică și dialectologie „Alexandru Rosetti”, București, 2000.
- Mehedinți Simion, „Locul poporului român și al statului român la răscrucea vieții europene de azi”, București, 1942.
- Metes Ștefan, „Istoria bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria”, vol. 1 (până la 1698), Ed. Librăriei Arhidiecezane, Sibiu, 1935.
- Metes Ștefan, „Emigrări românești din Transilvania în sec. XIII-XX. Cercetări de demografie istorică”, Ed. Științifică, București, 1971.
- Mihăilescu Vasile, „Rolul românilor în Peninsula Balcanică”, Tipografia Corpului Didactic, București, 1900.
- Mihăilescu Vintilă, „Probleme de geografie românească”, Ed. „Casa școalelor”, București, 1944.
- Nenișescu Ioan, „De la românii din Turcia Europeană”, Institutul de Arte Grafice „Carol Gobl”, București, 1895.

- Neuman Victor, „Neam, popor sau națiune”, Ed. Rao, București, 2015.
- Nicolae Mihai, „Descoperirea geografiei românilor de pretutindeni”, conferință 27 mai 2019, Institutul Cultural Român, București.
- Nicolae Mihai, „31 august. Ziua limbii române – Zi Națională a României”, revista „Cafeneaua literară”, nr. 9, septembrie 2019.
- Noe Constantin, „Istorie, cultură și geopolitică românească în sud-estul European”, introducere și culegere de studii și articole de Virgil Coman, Robert Stănciugel, Emil Țîrcomnicu, Ed. Etnologică, București, 2016.
- Noica Constantin, „Rostirea filozofică românească”, Ed. Științifică, București, 1970.
- Pătraș Eugen (responsabil de ediție), Hostiuc Ștefan (lector): „Materialele conferinței științifice internaționale Minorități naționale inventate. Moldovenismul: politici, cauze, efecte”, Cernăuți, 23 noiembrie, 2019”, Ed. Rovimed, Cernăuți, 2019.
- Papadima Ovidiu, „O viziune românească a lumii”, Ed. Saeculum I.O., București, 2015.
- Pop Ioan Aurel, „Identitatea românească”, Ed. Contemporanul, București, 2016.
- Pop Ioan Aurel, „Scurtă istorie a românilor”, Ed. „Litera”, București, 2019.
- Popescu Ion, Ungureanu Constantin, „Românii din Ucraina între trecut și viitor”, Ed. „Primus”, Oradea, 2010.
- Postică Diana (coordonator), „Școala românească, pretutindeni. Ghidul instituțiilor de învățământ românesc”, cu sprijinul Ministerului Afacerilor Externe. Departamentul pentru Relații cu Românii de Pretutindeni, București, 2007.
- Predescu Lucian, Enciclopedia „Cugetarea”, „Material românesc. Oameni și Înfăptuiri”, Ed. „Cugetarea-Georgescu Delafras”, București, 1940.
- Pruteanu-Isăcescu Iulian, Ghenghea Mircea Cristian, (editori), „Românii din afara granițelor Țării. Coordonate istorice și naționale în cadrul european”, simpozion internațional Iași-Cahul-Chișinău, 4 noiembrie 2007, Despărțământul Astra „Mihail Kogălniceanu”, Iași, Casa editorială Demiurg, Iași, 2007.
- Rădulescu-Motru Constantin, „Etnicul românesc. Comunitate de origine, limbă și destin”, ediție îngrijită de Marin Diaconu, Ed. Fundației „România de mâine”, București, 1999.
- Rus Dumitru, „Teritorii locuite de români din afara granițelor țării”, Ed. „Sigma Plus”, Deva, 1997.
- Schmidt Ute, „Basarabia. Coloniștii germani de la Marea Neagră”, Ed. „Cartier”, Chișinău, 2014.
- Șeișanu Romulus, „Principiul naționalităților. Originile evoluția și elementele constitutive”, studiu și prefață, Constantin Schifirneț, Ed. Albatros 1996.

- Serebrian Oleg, „Geopolitica spațiului pontic”, Ed. „Cartier”, 2006.
- Stănciugel Robert, „Lumea balcanică în viziunea și activitatea diplomatului Vasile Stoica”, Ed. Colias, București, 2008.
- Stăniloae Dumitru, „Ortodoxie și Românism”, opere complete, vol. 8, Ed. Basilica, București, 2020.
- Tălmacec Natalia, „Românii din Ucraina. Asimilați sau protejați ca minoritate”, Ed. „România pur și simplu”, București, 2004.
- Tanașoca Anca, Tanașoca Nicolae Șerban, „Unitate romanică și diversitate balcanică. Contribuții la istoria românității balcanice”, București, 2004.
- Țicu D. Octavian, „O istorie ilustrată a românilor de la est de Prut”, Ed. Litera, București-Chișinău, 2021.
- Udler R., Cornarițchi V., Melnic V., Pavel Vasile, „Atlasul lingvistic moldovenesc”, Chișinău, 1968-1973.
- Vlad Bejan, „Românii din Ucraina”, Ed. „Pim”, Iași, 2012.
- Vulcănescu Mircea, „Chipuri spirituale. Dimensiunea românească a existenței”, vol. I-III, Ed. Eminescu, București, 1996.
- Zbucnea Gheorghe, „O istorie a românilor din Peninsula Balcanică (sec. XVIII – XX)”, București, 1999.
- Zbucnea Gheorghe, „Destinul istoric al românilor din dreapta Dunării”, București, 2000.
- Zbucnea Gheorghe, Dogaru Mircea, „O istorie a românilor de pretutindeni” volumul I, București, 2004.

PERIODICE, STUDII

- xxx „Geopolitică și geoistorie”, revista română pentru sud-estul european, editată de Societatea română de statistică, București, 1941-1944.
- xxx „Românii de peste hotare” (1945), studiu multiplicat de Ministerul Afacerilor Externe, Direcția Arhivă și Documente Diplomatice, București, 1993.
- xxx Enciclopedia Ortodoxiei Românești (E.O.R.), Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2010.
- xxx, „Spațiul istoric și etnic românesc”, Imprimeria Națională, București, 1942.

ENCICLOPEDII

- „Enciclopedia Minerva”, Editura Institutul de literatură și tipografie „Minerva”, Cluj, 1930 .
- „Enciclopedia României”, coordonator Dimitrie Gusti, Editura Asociația științifică pentru enciclopedia României, București, 4 volume publicate între 1938 – 1943.
- “Mic Dicționar Enciclopedic”, Ed. Enciclopedică Română, București, 1972.

ȚINUTUL HERȚA

- Antonescu, A. Mihai, „Pentru Basarabia și Bucovina. Îndrumări date administrației dezrobitoare”, București, 1941.
- Asachi Gheorghe, „Opere” volumul 1, volumul 2, ediție critică și prefață de N. A. Ursu, Ed. „Minerva”, București, 1973
- Bejan Vlad, „Românii din Ucraina”, Ed. „Pim”, Iași, 2012.
- Bivolaru Octavian, „Culiceni, străveche vatră românească”, Ed. Grupul editorial „Cuvântul”, Herța-Cernăuți, 2008.
- Bostan Grigore C., Bostan Lora, „Pagini de literatură română” (antologie), Ed. „Alexandru cel Bun”, Cernăuți, 2001.
- Carol al II-lea, regele României, „Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice (1939-1940)” volumul I, Casa de editură și presă „Șansa”, București, 2000.
- Corneanu Ctin., „Războiul ortodoxiei”, în cotidianul „Interesul public”, anul I, nr. 49, 5 noiembrie 2007.
- Covalciuc Dumitru, „Golgota românească. Mărturiile bucovinenilor deportați în Siberia”, ediție și note de Liliana Corabca, Ed. „Vestala”, București, 2009.
- Dragomir Laurențiu, „Monumente istorice și de arhitectură în ținutul Cernăuților”, Ed. „Eminescu”, București, 2000.
- Emilian M. Dobrescu, „Comunitățile de români din afara Țării. Contribuții la o Enciclopedie a românilor de pretutindeni”, în „Revista română de sociologie”, anul XIX, numărul 3-4/2008.
- Gheorghe Pavel, „Probotești, un sat martir din Ținutul Herța”, Cernăuți, 2006.
- Gherman Ion, „Ținutul Herța. Istoria unui pământ românesc”, Ed. „Univers”, București, 1991.

- Gherman Ion, „Istoria tragică a Bucovinei, Basarabiei și ținutului Herța”, Ed. All, București, 1993.
- Gherman Ion, „Cronica ținutului Herța - pământ dintotdeauna românesc”, Ed. Viața Medicală Românească, București, 1996.
- Gherman Ion, „Cartea albă a unor teritorii românești condamnate la înstrăinare”, Ed. „Cerna”, București, 1999.
- Gherman Ion, Mic dicționar enciclopedic. Oameni de cultură din exilul românesc. Date sumare asupra răspândirii românilor în lume, Ed. Publistar, București, 2003.
- Gherman Ion, „Ținutul Herța, pământ vechi și autentic românesc, victimă a unor nedrepte înstrăinări”, Ed. „Tradiția”, București, 2009.
- Ghivireac Caba Silvia, „Ultimul stegar din Codrii Herței”, Fundația culturală „Ginta latină”, Iași, 2002.
- Hodoroabă N.V., „Din războiul de reîntregire. Note și impresii din campania 1916-1917”, Ed. „H. Goldner”, Iași, 1923.
- Ilica Vasile, „Bucovina Noastră - Antologie Istorică 1775-2011”, Ed. Imprimeria de Vest, Oradea, 2012, 695 p.
- Jacotă Georgeta, „Lacrimi pentru Herța”, Ed. „Anamarol”, București, 2000.
- King Charles, „The Moldavians”, Hoover Press, Stanford, 2000.
- Lahovari George Ioan, „Herța, comuna urbană, în „Marele dicționar geografic al României”, Stabilimentul grafic J.V. Socecu, București, 1901.
- Lavric Aurelian, „Ținutul Herța: cauzele ocupației sovietice din 28 iunie 1940” în Studia Universitatis, numărul 4/2012, Chișinău.
- Livezeanu Irina, „Cultural Politics in Greater Romania: Nation Building and Ethnic Struggle”, Cornell University Press, 2000.
- Lovinescu Eugen, „Gheorghe Asachi. Viața și opera”, Ed. „Casa Școalelor”, 1927.
- Marin Maria, Mărgărit Iulia, Neagoe Victorela, Pavel Vasile: „Graiuri românești din Basarabia, Transnistria, nordul Bucovinei și nordul Maramureșului. Texte dialectale și glosar”, Institutul de fonetică și dialectologie „Alexandru Rosetti”, București, 2000.
- Morariu Ioan, „Din istoria ținutului Herța - vatră de dănuire și speranță” în Revista de istorie militară numărul 3/1991.
- Murariu Ivan, Prof. Dr., „Istoria ținutului Herța până în anul 1940”, Ed. „Vicovia”, Bacău, 2010.
- Pătraș Eugen, responsabil de ediție Hostiuc Ștefan, lector, „Materialele Conferinței științifice internaționale: Minorități naționale inventate. Moldoveni: politice, cauze, efecte”, Ed. Rovid, Cernăuți 23 noiembrie 2019.

- Pelivan Ion, „La Bessarabie sous le Régime Russe (1812-1918)”, Paris, 1919.
- Popescu Ion, Constantin Ungureanu, „Românii din Ucraina”, ed. a III-a, Ed. „Primus”, Oradea, 2012
- Preotu Mariana, Răileanu Brândușa, „Pictorii familiei Verona”, Ed. Humanitas, București, 2011.
- Rotaru Florin, ediție, note și comentarii „Suferințele Basarabiei și răpirile rusești”, Ed. „Semne”, București, 1996.
- Sion G., „Versuri, Suvenire contemporane de călătorie în Basarabia meridională” (București, 1857), Ed. „Argonaut”, Cluj Napoca, 2018.
- Sion G., „Versuri. Suvenire contimporane”, I-II, ediție îngrijită de R. Albala, 1973.
- Sorescu George, „Gheorghe Asachi”, Ed. „Minerva”, București, 1970.
- Spătaru Nicolae, „Întoarcerea zeilor”, Ed. „Hyperion”, Chișinău 1992.
- Spătaru Nicolae, „Mici insomnii pentru Europa”, Ed. „Lumina”, Chișinău, 2013.
- Spătaru Nicolae, „Noaptea când soclurile își recrutează noile glorii”, Ed. „Junimea”, Chișinău, 1998.
- Ilica Vasile, „Martiri și mărturii din Nordul Bucovinei” – Ed. „Imprimeria de Vest” Oradea, 2003, 477 pagini.
- Țăruș Didina, „Moșnița, șase veacuri de statornicie românească”, Ed. „Civitas”, Chișinău, 2000.
- Tomescu Ana Maria, „B. Fundoianu/Benjamin Fondane, un scriitor între două literaturi”, Ed. „Cartea Universitară”, București, 2007.
- Verona Sergiu, „Military Occupation and Diplomacy: Soviet Troops in Romania”, Duke University Press, Durham, 1992.
- Zărescu Ion, „Maeștrii artei române: Verona”, Ed. de Stat pentru Literatură și Artă (ESPLA), București, 1957.

ANTOLOGII

- xxx Herța, în „Pactul Ribbentrop-Molotov și consecințele lui pentru Basarabia. Culegere de documente”, Ed. Universitas, Chișinău, 1991.

TRANSNISTRIA

- Bejan Vlad, Căpreanu Ioan, „Românii din Transnistria. Realități istorice și contemporane”, Ed. Terra Nostra, Iași, 2003.
- Bezviconi Gheorghe, „Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru”, Ed. „Fundatia Regele Carol I”, București, 1940-1943.
- Boldur Alexandru, „Cu privire la istoria Transnistriei. Studiu critic.”, Ed. „Universul”, București, 1943.
- Boldur Alexandru, „Istoria Basarabiei”, Ed. „Victor Frunză”, București, 1992.
- Casso Leon, „Rusia și Bazinul Dunărean”, Chișinău, 2003.
- Chirtoacă I., „Sud-estul Moldovei și stânga Nistrului (1484-1699)”, București, 1999.
- Ciobanu Ștefan, „Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă”, Chișinău, 1992.
- Ciobanu Ștefan, „Românii de peste Nistru”, 1922.
- Colesnic Iurie, „Basarabia necunoscută”, vol.5, Ed. „Museum”, Chișinău, 2004.
- Colesnic Iurie, cap. Nichita Smochină în „Basarabia necunoscută”, vol. 7, Ed. „Museum”, Chișinău, 2007.
- Condruș Mihail, „Granița roșie. Ancheta mea la Nistru”, cu o prefață de Geo London, Imprimeriile „Independența”, București, 1932.
- Constantinescu N.A., „Nistrul, fluviu românesc”, București, 1941.
- Constantinescu N.A., „Originea și expansiunea românilor. Privire istorică”, Ed. „Casa Școalelor”, București, 1943.
- Constatin Ion, „Problema Basarabiei în discuțiile româno-sovietice în timpul războiului rece 1945-1989”, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2015.
- Costin Miron, „Opere”, ediție critică de P.P. Panaitescu, Ed. Pentru Literatură, București, 1968.
- Crihan Anton, „Drepturile românilor asupra Basarabiei după unele surse rusești”, Ed. „Eminescu”, București, 1995.
- Dabija Nicolae, „Moldova de peste Nistru – vechi pământ strămoșesc”, Chișinău, 1991.
- Declarație de Unire (ziarul „România Nouă”), 24 ian. 1918, Chișinău.
- Diaconescu Emil, „Românii din răsărit. Transnistria” Ed. Institutul de Arte Grafice, Iași, 1942.
- Olivian Verenca, „Administrația civilă română în Transnistria 1941-1944”, Ed. Universitas, Chișinău, 1993.
- Diaconescu Emil, „Românii din răsărit - Transnistria”, Iași, 1943, p. 98 și urm.

- Dragnev Demir, coordonator, „O istorie a regiunii transnistrene din cele mai vechi timpuri până în prezent, Ed. „Civitas”, Chișinău, 2007.
- Dumitrașcu I. Ion, „Transnistrenii în Rada central-ucraineană în 1918”, republicat în Literatură și artă, nr. 37/13 sept.1990, „România și românii transnistreni” în „Viața Basarabiei” nr. 5/1934.
- Frățiman Iustin, „Administrația bisericească la românii transnistreni între Bug și Nistru”, Ed. Dimitrie V. Păun, Publicist, Chișinău, 1920.
- Ghibu Onisifor, „Deșteptarea moldovenilor de peste Nistru”, Ed. Tipografia „Societatea culturală”, Chișinău, 1917.
- Golopenția Sanda, „Ideologie în dialect”, în revista „Lupta” nr. 115/15.2.1989, nr. 116/1.3.1989.
- Gribincea Mihai, Gribincea Argentina, Șișcanu Ion „Politica de moldovenizare în R.A.S.S. Moldovenească”, Ed. Civitas, Chișinău, 2004.
- Harea Vasile, „Panslavismul, bolșevismul și România” în Revista Fundațiilor Regale, an VIII, nr. 8-9, 1941.
- Harea Vasile, „Românii de peste Nistru”, Cernăuți, 1923.
- Ionescu C.A., „Colinde din Transnistria”, prefață de Traian Herseni, ediția a II-a, Chișinău, 1994.
- Iorga Nicolae, „Românii de peste Nistru: lămuriri pentru a-i ajuta în lupta lor”, Tipografia ziarului „Neamul Românesc”, 1918.
- Marcu Beza, „Urme românești în răsăritul ortodox”, București, 1935.
- Mărgărit Iulia, „Note lexicale de la românii din Transnistria”, în revista „Fonetice și dialectologie”, XXXIII, București, 2014.
- Marin Maria, Mărgărit Iulia, Neagoe Victorela, Pavel Vasile „Graiuri românești din Basarabia, Transnistria, nordul Bucovinei și nordul Maramureșului. Texte dialectale și glosar”, Institutul de fonetică și dialectologie „Alexandru Rosetti”, București, 2000.
- Mehedinți Simion, „Frunteria României spre răsărit”, București, 1941.
- Moraru A., „Istoria românilor. Basarabia și Transnistria (1812-1993), Ed. „Aiva”, Chișinău, 1995.
- Negru Nina, „Misiunea ortodoxă română de peste Nistru în timpul celui de-al Doilea război mondial”, în revista „Destin românesc”, nr. 1/2001, București/Chișinău.
- Netea Vasile, „Transnistria”, Ed. „Cartea Românească”, București, 1941.
- Nica Antim, „Viața religioasă în Transnistria”, Chișinău, 1943.
- Nicolae Mihai, „Altare și frontiere”, Ed. „Alianța pentru Centenar”, București, 2018.

- Nicolae Mihai, „Românitatea răsăriteană. Biserici rupestre din Basarabia”, Ed. „Semne”, București, 2006.
- Nicolaevici Stati Vasile, „Dicționar moldovenesc-românesc” (Dicționar explicativ moldovenesc), ed. I, Chișinău, 2003, ed. II, Chișinău, 2011.
- Nistor Ion, „Aspecte geopolitice și culturale din Transnistria”, Ed. Academiei Române, București, 1942.
- Pop Sever, „Importanța graiului românesc din Bucovina de nord, Basarabia și regiunea Transcarpatică”, în Revista Fundațiilor Regale, VIII, nr.8-9/1941.
- Popillian N., „Românii din Peninsula Balcanică. Cercetări”, București, 1885.
- Popovschi Nicolae, „Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși”, Ed. „Museum”, Chișinău, 2000.
- Popp M. Nicolae, „Românii din Basarabia și Transnistria”, Ed. Imprimeria Națională, București, 1942.
- Popp M. Nicolae, „Transistria, încercare de monografie regională”, București, 1943.
- Rotaru Florin (editor), „Românitatea transnistreană. Antologie”, București, 1996.
- Șandru D., „Graiul românesc de peste Nistru” în revista „Fonetica și Dialectologie”, an XVII, 1998.
- Strungaru Aurel (editor), „Nichita și Agafia Smochină: Album de familie”, Ed. București, Chișinău, 2016.
- Strungaru Aurel, „Nichita Smochină. O viață de apărător al românilor transnistreni”, Ed. „Eikon”, București, 2017.
- Strungaru Aurel, editor, „Nichita Smochină, 35 de la trecerea în neființă”, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2016.
- Țicu D. Octavian, „O istorie ilustrată a românilor de la est de Prut”, Ed. „Litera”, București-Chișinău, 2020.
- Tiron Ștefan, „Învățământul din regiunea transnistreană a republicii Moldova”, sub egida „Institutului de Politici Publice, Chișinău, 2009.
- Ursu Victor, „Peisajul mediatic și narativele presei transnistrene. Tablou incomplet.”, Institutul pentru dezvoltare și Inițative Sociale (I.D.I.S.) „Viitorul” nr. 1/aprilie 2017, Chișinău.(Studiu finanțat de German Marshall Fund).
- Vaidomir N.P., „Drepturi românești în Transnistria”, Mediaș, 1942.
- N.P. Vaidomir, „Temeiurile dreptății românești în Transnistria, în Viața Basarabiei”, nr.XII, nr.5, mai 1943.
- Verenca Ovidian, „Administrația civilă română în Transnistria. 1941-1944”, Ed. Universitas, Chișinău, 1993.

Voicu Marian, „Visul lui Cotovschi”, în volumul „Vin rușii. 5 perspective asupra unei vecinătăți primejdioase”, Ed. „Humanitas”, București, 2018.

PERIODICE

Analele Academiei Române, 1942-1943, Ed. „Monitorul Oficial”, București, 1942.

STUDII

Asociația „PromoLex”, „Piața mediatică și accesul la mass-media în stânga Nistrului”, Chișinău, 2011. (Studiu realizat cu sprijinul financiar al delegației Uniunii Europene în Republica Moldova, ce poate fi găsit pe internet sau comandat prin corespondență).

ROMÂNII DE LA EST DE BUG

Apostolescu Emilian, „Sfântul Nicolae al Japoniei...”, în ziarul „Lumina”, miercuri 3 februarie 2021.

Burada Teodor, „O călătorie în satele moldovenești din gubernia Cherson (Rusia)”, Iași, 1893.

Burada Teodor, „O călătorie la românii din gubernia Kamenitz-Podolsk (Rusia), Iași, 1906.

Bezviconi Gheorghe, „Roirea familiilor românești peste Nistru”, Iași, 1941; „Profiluri de ieri și de azi. Articole”, Ed. Librăriei Universitare I. Cărbăuș, București, 1943.

Brăiloiu Constantin, „La collection universelle de musique populaire enregistree”, 40 de discuri, apărute între 1951-1958, Geneva.

Băieșu Nicolae, citat de dr. hab., „Observații privind cultura populară a românilor de la est de Nistru, Bug, din Nordul Caucazului”, în revista „Akademos”, nr. 2 (13), iunie 2009, Chișinău.

Ciobanu Ștefan, „Românii de peste Nistru”, Chișinău, 1922.

Colesnic Iurie, despre D.B-K în „Basarabia necunoscută”, vol. VII, Ed. Museum, Chișinău, 2007.

Colesnic Iurie, despre L.C. în „Basarabia necunoscută”, vol. II, Ed. Museum, Chișinău, 1997; Leon Casso, „Rusia și bazinul dunărean”, Ed. Saeculum, București, 2003.

- Cubreacov Vlad, „Cuviosul Anatolie Tihai – Punte de aur între oameni și neamuri între Pământ și Cer”, prefața la „Primul jurnal misionar al cuviosului Anatolie Tihai, un apostol român pe ogorul ortodoxiei japoneze”, Ed. Episcopiei de Bălți, Chișinău, 2018.
- Dragomir Nicolae, „Oierii mărgineni din Basarabia, Crimeea, Caucaz și America de nord”, Cluj, 1939.
- Frățiman Justin, „Administrarea bisericească la românii transnistreni”, Chișinău, 1920.
- Ghimpu Vlad, „Unele considerații privind românii și onomastica românească în Rusia de vest”, în „Destin românesc”, revista de istorie și cultură nr. 3 (61), an IV, 2009; „Atestări românești în Rusia de nord-vest în secolele XI-XVI. Cercetări preliminare”, în „Tyragetia. Istorie și Muzeologie”, vol. IV (XIX), nr. 2, Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei, Chișinău, 2010.
- Golopenția Anton, „Populația teritoriilor românești desprinse în 1940”, în revista „Geopolitică și Geoistorie”, caietul I, 1941, p. 35.
- Golopenția Sanda, editor, „Anton Golopenția. Românii de la est de Bug“, cu introducere, note și comentarii, Ed. Enciclopedică, București, 2006. Lucrarea, publicată în două volume (vol. I - 615 pagini, vol. II - 926 pagini) reprezintă o referință esențială, indispensabilă pentru cunoașterea tuturor aspectelor asociate cu proiectul care a urmărit identificarea românilor de la Bug.
- Harea Vasile, „Românii de peste Nistru”, Cernăuți, 1923.
- Leonte Ivanov, „Prințul Antioh și Maria Cantemir în documente de epocă”, Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2011.
- Metes Ștefan, „Emigrări românești din Transilvania în sec. XIII-XX. Cercetări de demografie istorică”, Ed. Științifică, București, 1971. Interviu înregistrat în 1985 de Zoltan Rostas, publicat în Sanda Golopenția, op. cit., vol. II, p. 465.
- Nicolae Mihai, „Altare și frontiere”, Ed. Alianța pentru Centenar, București, 2018.
- Nicolae Mihai, „Românii răsăriteni în cercetarea echipelor organizate în perioada 1941-1944 de Institutul Central de Statistică sub conducerea sociologului Anton Golopenția”, comunicare la Sesiunea Științifică Internațională PONTICA 2019, ediția LII, Muzeul de istorie națională și arheologie Constanța, 2-4 octombrie 2019.
- Negovschi Eustafie „Românii și urmașii lor în Rusia și în Ucraina”, Ed. „Museum”, Chișinău, 2002. (Studiu publicat inițial în 1937 în revista „Viața Basarabiei”).
- Nistor Ion, „Românii transnistreni“, Cernăuți, 1925.
- Onciul Dimitrie, „Originile principatelor române”, București, 1899.
- Popp Nicolae M., „Transnistria. Încercare de monografie regională”, București, 1943.

- Rațiu Anton, „Românii de la est de Bug”, Ed. Fundației Culturale Române, București, 1994.
- Rațiu Anton, în Sanda Golopenția, op. cit., vol. II, p. 494.
- Smochină Nichita, „Les Moldaves de Russie Sovietique”, în „Moldova noastră”, nr. 1, 1935.
- Stănciugel Robert dr., „Lumea balcanică în viziunea și activitatea diplomatului Vasile Stoica”, Ed. Colias, București, 2008.
- Șoimaru Vasile, „Românii din jurul României. Monografie etnofotografică”, Ed. Magic Print-Onești și Ed. Serebia-Chișinău, 2014.
- Strungaru Diomid, „Numărul românilor transnistreni”, în Sanda Golopenția, op.cit., vol. II, p. 626.

SUDUL BASARABIEI

- Arbore Zamfir, „Dicționarul geographic al Basarabiei”, București, 1904.
- Bacinschi Vadim, Cronicile sudului în revista „Familia română”, nr. 2-3 (29-30) septembrie, 2008.
- Băncilă Ioan, „Schiță istorică asupra hotarelor Basarabiei”, Chișinău, 1929.
- Bejan Vlad, „Românii din Ucraina”, Ed. „Pim”, Iași, 2012.
- Boeru Constantin, „Geografia județului Cetatea Albă”, Chișinău, 1921.
- Boga Leon T., „Ținutul Nistru”, Chișinău, 1938.
- Boldur Alexandru, „Basarabia românească”, Tipografia „Carpați”, București, 1943.
- Boldur Alexandru, „Istoria Basarabiei”, Ed. „Victor Frunză”, București, 1992.
- Botoș Ion M., „La românii din regiunea Odesa”, în revista „Familia română”, nr. 4/decembrie 2008.
- Ciobanu Ștefan, „Basarabia” (monografie), Chișinău, 1926.
- Colesnic Iurie, „Colonia elvețiană Șaba” în „Basarabia necunoscută”, vol.3, Ed. „Museum”, Chișinău, 2000.
- Cuza A. Gheorghe, „Bugeacul. Drumuri și popasuri basarabene”, Ed. Cetatea Molodovei, Iași, 1941.
- Cuza A. Gheorghe, „Prin Tighina și Cetatea Albă”, Institutul Român de Arte Grafice „Bravo”, Iași, 1941.

- Dașcovici Nicolae, „Politica comercială a Dunării”, Institutul Economic Român, Ed. „Cartea Românească”, București, 1926.
- Declarația manifestării „Multiculturalitate în Basarabia de sud”, Ismail, mai, 2008, în revista „Familia română” nr. 2-3 (29-30), septembrie 2008.
- Eminescu Mihai, „Basarabia”, Ed. „Mileniul Trei”, Sibiu, 1990.
- Eminescu Mihai, „Românii din afara granițelor și unitatea spiritual națională”, antologie, prefață, note și comentarii de D. Vatamaniuc, Ed. „Saeculum”, București, 2000.
- Grondijs L.H., „Basarabia, pământ apocaliptic”, conferință ținută la Paris și reprodusă cu aprobarea dlui prof. N. Iorga din revista „Cuget clar”, Tipografia eparhială Ismail, 1940.
- Kretzulescu Nicolae, „Cugetări asupra retrocedării judiciei din Basarabia - martie 1878”, Bucuresci, 1878.
- Lascarov-Moldovanu Alexandru, „Cutrierând Basarabia dezrobită. Privești. Oameni. Fapte.”, iunie-septembrie 1942.
- Leca Morariu, „La Cetatea albă”, București, 1927.
- Malski Boris, „Monografia Olănești. Viața moldovenilor de la Nistru”, prefață de Dimitrie Gusti, publicată de Prefectura județului Cetatea Albă, 1939.
- Melinte Pavel, „Geografia județului Ismail”, București, 1925.
- Năstase Gh.I., „Hotarul lui Halil Pașa. Probleme de geografie politică, București, 1932.
- Năstase Gheorghe I., „Bugeacul în antichitate”, Atelierele grafice Socec, București, 1937.
- Nicolescu Paul, „Catatea Albă”, colecția Apollo, Orașe și locuri de artă, îngrijită de Al. Busuioceanu, cu 25 de reproduceri, Ed. „Ramuri”, Craiova, 1931.
- Nistor Ion, „Istoria Basarabiei”, Ed. „Humanitas”, București, 1991.
- Nistor Ion, „Localizarea numelui Basarabia în Moldova transpruteană”, București, 1943.
- Papahagi Valeriu, „Viața culturală a aromânilor în sec. al XVII-lea și în prima jumătate a celui de-al XIX-lea”, Ed. I.C.R., București, 2015.
- Pătraș Eugen, responsabil de ediție, Hostiuc Ștefan, lector, Materialele Conferinței științifice internaționale „Minorități naționale inventate. Moldovenismul: politici, cauze, efecte”, Cernăuți, 23 noiembrie 2019, Ed. „Rovid”, Cernăuți.
- Petrescu Dragomir (căpitan) „Bugeacul, entitatea sa românească”, colecția revistei „Bugeacul” nr. 2/1941.
- Petrescu Dragomir, „Antologia Bugeacului” cu un cuvânt al domnilor N. Iorga, Șt. Ciobanu și Artur Gorovei, Ed. „Intelect”, București, 1930.
- Popescu Ion, Ungureanu Constantin, „Românii din Ucraina între trecut și viitor”, Ed. „Primus”, Oradea, 2010.

- Rosetti, Florea C., „Monografia oraşului Ismail”, Tipografia I.H. Roitman, Ismail, 1934.
- Schmidt Ute, Catalogul expoziţiei „Oameni cuvioşi şi harnici. Colonişti germani în Basarabia (1814-1940)”, Muzeul Țăranului Român, 9 iulie-31 august, 2015, Bucureşti.
- Tălmăceac Natalia, „Românii din Ucraina. Asimilaţi sau protejaţi ca minoritate”, Ed. „România Pur şi Simplu”, Bucureşti, 2004.
- Vărzaru Damian George, Florinţiu, „Românii din Bugeac pe cale de dispariţie. O călătorie prin satele româneşti din sudul Ucrainei”, Ed. „Centrul de studii pentru resurse româneşti”, Bucureşti, 2010.
- Zanşchevici Gheorghe, Şcoala normală de învăţători Cetatea Albă, „Din trecutul Cetăţii Albe”, Tipografia P.C. Caratodorov, Cetatea Albă, 1935.

STUDII

- Xxx „Cetatea Albă. 10 ani de la realipire (9 aprilie 1918-9 aprilie 1928)” Editat de Căminul cultural „Cetatea Albă”, 1928.
- Xxx „Judeţul Cetatea Albă (Ținutul Nistrului), Bucureşti, 1939.

ROMÂNII DIN BULGARIA

- Ancel Jacques, „Peuples et nations des Balkans”, Paris 1992.
- Anghelov-Coşoveanu Milan, „În țara mea”, versuri, cu o prefață de Cornel Rusu, îngrijită și redactată de Dan Vană, Ed. „MIM”, Craiova, 2007.
- Băluțoiu Valentin, „O istorie pentru românii de la sud de Dunăre”, ediție bilingvă în limba română și sârbo-croată, Ed. „Alma”, Craiova, 2009.
- Bănescu N., „Un problème de l'histoire médiévale: création et caractère du second Empire bulgare (1185)”, Bucureşti, 1943.
- Barnea I., Ștefănescu Șt., „Din istoria Dobrogei III, Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos”, Ed. Academiei, Bucureşti, 1971.
- Bejan Vlad, Căpreanu Ion, „Românii din Bulgaria” în „Interferențe istorice”, Iași, 1998.
- Boga L.T., „Românii din Macedonia, Epir, Tesalia, Albania, Bulgaria și Serbia (note etnografice și statistice)”, Bucureşti, 1913.
- Brezeanu S., Zbucăa Gh. (coord.), „Românii de la sud de Dunăre. Documente”, Ed. „Arhivele Naționale ale României”, Bucureşti, 1997.

- Brezeanu Șt., „De la populația romanizată la «vlahii balcanici»”, în „Revista de istorie” nr. 2/1976, pp. 211-222.
- Bucuța Emanuil, „România dintre Vidin și Timoc”, Tipografia Cartea românească, București, 1923.
- Budiș Alexandru, „Bulgaria istorică, geografică, politică”, Ed. „Casa Școalelor”, București, 1943.
- Budiș Alexandru, „Gramatica limbii bulgare”, București, 1941.
- Budiș Monica, „Comunitatea românească de pe Valea Timocului bulgăresc”, Ed. Militară, București, 2001.
- Cain Daniel, „Românii din Bulgaria” în „Românii de lângă noi”, Ministerul Afacerilor Externe, Departamentul Politici pentru relația cu românii de pretutindeni, Ed. „Corint Junior”, București, 2013.
- Caragiani Ioan, „Studii istorice asupra românilor din Peninsula Balcanică”, Ed. „Cultura națională”, 1919, reeditat la Ed. „Litera Internațional”, București, 2002.
- Carp Sandu, „Promovarea culturii românești în Dobrogea nouă”, Tipografia Băncei Durostorului, Silistra, 1926.
- Castellan G., „Histoire des Balkans, XIVe-XXe siècle”, Ed. Fayard, Paris, 1999.
- Constantinescu N.A., „Originea și expansiunea românilor. Privire istorică”, București, 1943.
- Daniel Cain, „Diplomați și diplomație în sud-estul european: relațiile româno-bulgare la 1900”, Ed. Academiei Române, București, 2012.
- Diamandi-Amniceanu Vasile, „Românii din Peninsula Balcanică”, Ed. Institutul de Arte Grafice „Tiparul Universitar”, București, 1938.
- Dogaru Mircea, Zbucă Gheorghe, Crăciun Victor (coord.), „O istorie a românilor de pretutindeni”, Liga Culturală pentru unitatea românilor de pretutindeni, București, 2004 (vol.I).
- Drăghicescu Berciu Adina, „Românii din Balcani. Cultură și spiritualitate. Sfârșitul sec. al XIX-lea, începutul sec. al XX-lea”, Ed. „Globus”, București, 1996.
- Dragomir Silviu, „Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în Evul Mediu”, București, 1959.
- Eugene K. Keefe, „Bulgaria, a country study”, Library of Congress, Washington, 1993.
- Florescu Florea, „Românii din dreapta Dunării” în „Sociologie românească”, anul II, nr. 5-6, mai-iunie 1937, pp.230-234.
- Giuglea G. „Fapte de limbă. Mărturii despre trecutul românesc. Studii de istoria limbii, etimologie, toponimie”, București, 1988.

- Giurescu C. Constantin, „Vlahia Asăneștilor” în lucrările Institutului de Geografie ale Institutului din Cluj, 1928-1929.
- Jelavich Charles, Jelavich Barbara, „Formarea statelor naționale balcanice, 1804-1920”, Cluj Napoca, 1999.
- Lascu Stoica, „Din istoria Dobrogei de sud în cadrul României întregite (1913-1940)” în Revista istorică, serie nouă, an VI (1995) nr. 11-12.
- Madgearu Alexandru, „Asăneștii. Istoria politico-militară a statului dinastiei Asan, (1185-1280)”, Ed. „Cetatea de Scaun”, Târgoviște, 2014.
- Mehedinți Simion, „Dacia pontică și Dacia carpatică”, în „Dobrogea, Cincizeci de ani de viață românească”, Ed. „Cultura Națională, București, 1928.
- Monroe Will Seymour, „Bulgaria and her people, with an account of the Balkan Wars, Macedonia and the Macedonian Bulgars”, Page Co., Boston, 1914.
- Murnu George, „Românii din Bulgaria medievală”, Analele Academiei Române, Seria III, Memoriile Secțiunii Literare, t. 9, mem. 4, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, București, 1939.
- Murnu George, „Studii istorice privitoare la trecutul românilor de peste Dunăre”, Ed. Academiei RSR, București, 1984.
- Mutafciev P., „Bulgares et Roumains dans l’histoire des pays danubiens”, Sofia, 1942.
- Neagoie Victorela, Mărgărit Iulia, „Graiuri daco-române din nordul Bulgariei. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar”, Ed. Academiei, București, 2006.
- Nestorescu Virgil, „Contacte lingvistice interbalcanice. Elemente românești în limba bulgară”, Ed. „Univers Enciclopedic”, București, 2002.
- Nestorescu Virgil, „Românii timoceni din Bulgaria”, Ed. Fundației Culturale Române, București, 1996.
- Noe Constantin, „Istorie, cultură și geopolitică românească în sud-estul european (1883-1939). Studii și articole, coordonatori Emil Țircomnicu, Virgil Coman, Robert Stănciugel, Ed. Etnologică, București, 2016.
- Noe Constantin, Popescu-Spineni Marin, „Les Roumains en Bulgarie”, Ed. „Ramuri”, Craiova, 1939.
- Noyes James O., „România, țară de hotar între creștini și turci” (1854), Ed. „Humanitas”, București, 2016.
- Pella Vespasian, „Le Traité de Craiova” (3 vol.), București, 1942.
- Popescu Noe Constantin, Popescu-Spineni Marin, „Românii din Bulgaria”, Ed. „Ramuri”, Craiova, 1939.
- Popescu-Spineni Marin, „Românii din Balcani”, 1941.

- Postică Diana (coordonator), „Școala românească pretutindeni. Ghidul instituțiilor de învățământ românesc”, cu sprijinul Ministerului Afacerilor Străine, București, 2007.
- Preda-Mătășaru Aurel, „Tratatul între România și Bulgaria, semnat la Craiova la 7 septembrie 1940 - Trecut și prezent”, Ed. „Lumina Lex”, București, 2004.
- Stănciugel Robert, „O Dobroge, o Dunăre, două conferințe de pace”, Ed. Etnologică, București, 2019.
- Stoica Vasile, „Les Roumains de Bulgarie”, București, 1935.
- Stoica Vasile, „Românii din Bulgaria”, București, 1941.
- Theodorescu Răzvan, „Bizanț, Balcani, Occident - La începuturile culturii medievale românești (secolele X-XIV)”, Ed. Academiei RSR, București, 1974.
- Țîrcomnicu Emil (coordonator), „Sărbători și obiceiuri. Românii din Bulgaria”, vol. I Timoc, Academia Română, Institutul de etnografie și folclor „C. Brăiloiu”, Ed. Etnologică, București, 2010.
- Țîrcomnicu Emil, „Românii dintre Vidin, Dunăre și Timoc. Sărbători, obiceiuri, credințe”, Ed. Institutului Cultural Român, București, 2010.
- Truia D.M., „Ferocitatea șovinismului bulgar”, în revista „Timoc” nr.1-2, anul II, 1935.
- Ungureanu George, „Chestiunea Cadrilaterului. Interese românești și revizionism bulgar (1938-1940)”, Ed. „Ars Docendi”, București, 2005.
- Vălsan George, „Românii din Bulgaria și Serbia”, în „România și popoarele balcanice”, București, 1913.
- Vulpe Ion, „Colonizarea cadrilaterului. Crestomație de texte”, Ed. Semne, București, 2005.
- Zbucea Gheorghe, „O istorie a românilor din Peninsula Balcanică (secolele XVIII-XX)”, București, 1999.
- Zbucea Gheorghe, „Românii și Balcanii în epoca modernă (1884-1918)”, Craiova, 2003.

ROMÂNII DIN VOIVODINA

- Almăjan Slavco, „Metagalaxia minoritară”, Ed. Libertatea, Novi Sad, 1996.
- Almăjan Slavco, „Deliciosul destin minoritar”, Ed. Augusta, Timișoara, 2002.
- Baba Ilie, „Glogoni: pagini de istorie culturală; Contribuție la monografia satului”, Ed. Inst. de Cultură al Românilor din Voivodina, Zrenianin, 2009.

- Baba Ilie, „Glogoni. Iabuca. Pagini de istorie culturală. Contribuție la monografia satului”, Prefață dr. Mircea Măran, Institutul de Cultură a Românilor din Voivodina, Zrenianin, 2009.
- Bizeria Petru, „Românii din Banatul Jugoslav”, colecția Cunoștințe folositoare nr. 31, Ed. Cartea Românească, București, 1925.
- Bocu Sever, „Drumuri și răscruci”, cu o introducere de I.D. Suciu, București, vol.I, 1945, vol. II, 1946.
- Bocu Sever, „La question du Banat: Roumains et Serbes”, Ed. Conseil national de l'unité roumaine, Paris, 1919.
- Bocu Sever, „Lupta pentru Banat: două discursuri”, Ed. Universității de Vest, Timișoara, 2011.
- Bojin Aurel, „Seleuș. Biserica ortodoxă română. Monografie”, Ed. „Seleuș”, 2000. Editori: Adunarea Comunei Alibunar, Comunitatea locală Seleuș, Biserica Ortodoxă Română Seleuș, Comunitatea Cultural-instructivă Seleuș.
- Cârdu Petre, „Despre literatură, poezie și condiția poetului”, în „Secolul 21”, nr. 7-12/ 2013.
- Cosma Aurel Jr., „Bănățeni de altă dată”, vol. I, Timișoara, 1933.
- Cosma Aurel Jr., „Condeierii țărani din Banat”, Timișoara, 1971.
- Cosma Aurel Jr., „Istoria presei române din Banat”, Ed. ziarului „Unirea Română”, Timișoara, 1932.
- Cosma Aurel Jr., „L'Europe nationaliste et la solidarité continentale”, București, 1941.
- Cosma Aurel Jr., „La Roumanie et la France dans le nouvel ordre européen”, București, 1941.
- Cosma Aurel Jr., „Pictura românească din Banat de la origine până azi”, Timișoara, 1940.
- Cosma Aurel Jr., „România în noua ordine europeană”, Tipografia ziarului „Universul”, București, 1941.
- Dascălu Crișu, coordonator, „Enciclopedia Banatului”, Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu”, Academia Română, Ed. „David Press Print, Timișoara, 2015.
- Delamarina Victor Vlad, „Ăl mai tare om din lume”, Ed. „Facla”, Timișoara, 1972.
- Delamarina Victor Vlad, „Poezii bănățenești”, Ed. Asociațiunii ASTRA, Sibiu, 1928.
- Drăghicescu Dumitru, „Marea Unire a românilor cu românii: 1918. Banatul și Transilvania, Bucovina și Basarabia”, Ed. „Albatros”, București, 2001.
- Dragomir Silviu, „Le Banat Roumain, esquisse historique”, Ed. „Centrul de studii și Cercetări privind Transilvania”, Sibiu, 1944.
- Dudaș Vasile, „Aurel Cosma (1867-1931)”, Ed. „Mirton”, Timișoara, 1998.

- Flora Radu, „Relații sârbo-române. Noi contribuții”, Ed. „Libertatea”, Panciova, 1968.
- Găităianț Pavel, „Comunitatea românilor din Iugoslavia”, Ed. „Libertatea”, Novi Sad, 1996.
- Groșorean C., „Banatul de altădată și de totdeauna. Sinteza problemelor istorice și social-politice”, Ed. Institutul Social Banat-Crișana, Timișoara, 1946.
- Ionescu Tache, „În chestiunea Banatului și a politicii noastre externe”, discurs publicat la București, 1920, (78 p.).
- Ionescu Tache, „La politique de l'instinct national”, Imprimerie du Journal „La Roumanie”, București, 1915.
- Iovanovici Romanța, „Graiurile oltenești din Banat”, Ed. „Libertatea”, Panciova, 2006.
- Lalea Ion, „Categorii funcțional-tematice și structurale ale folclorului iugoslav și românesc”, Ed. Societății de Limba Română din Voivodina-Republica Serbia, Cercul de etnografie și folclor, Caietele S.L.R., nr. 5, Novi Sad, 1995.
- Lotreanu Ioan, „Monografia Banatului”, volumul 1. „Situția geografică. Locuitorii, Comunele”, Ed. „Institutul de Arte Grafice”, Timișoara, 1935.
- Măran Mircea (coordonator), Ionel Bălan, Petar Bokun, Petru I. Glanda, Mircea Măran, Romanța Iovanovici, Stevan Pența (autori), „Vladimirovaț-Petrovasâla 1908-2008 – contribuții la monografie”, Ed. „Libertatea”, Panciova, 2008.
- Măran Mircea, „Biserica din Vladimirovăț”, Ed. Episcopiei, Caransebeș, Editura Fundației române de etnografie și Folclor din Voivodina, Novi Sad.
- Măran Mircea, „Contribuții istorice bănățene”, Ed. Departamentului pentru învățământ al Consiliului Național al Minorității Române din Serbia și Muntenegru, Novi Sad, 2005.
- Măran Mircea, „Localități românești – trecut istoric și cultural”, Ed. „Libertatea”, Panciova și Ed. „Augusta”, Timișoara, 2003.
- Mironescu George, „Problema Banatului”, Tipografia „Marășești”, București, 1919.
- Munteanu Ioan, „Banatul și Marea Unire”, Ed. Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1992.
- Neumann Victor, „Convergențe spirituale (studii privind relațiile culturale și politice în Europa Centrală și de Est, 1750-1850)”, Ed. „Eminescu”, București, 1986.
- Neumann Victor, „Identități multiple în Europa regiunilor. Interculturalitatea Banatului/Identités multiples dans l'Europe des régions. L'Interculturalité du Banat”, Ed. „Hestia”, Timișoara, 1997.
- Neumann Victor, „Interculturalitatea Banatului”, Art Press - Institutul European Publishing House, Timișoara - Iassy, 2012.

- Neumann Victor, „Neam, Popor sau Națiune? Despre Identitățile Politice Europene”, Ed. „Curtea Veche”, București, 2003.
- Neumann Victor, „The End of a History: the Jews of Banat from the Beginning to Nowadays”, The University of Bucharest Publishing House, Bucharest, 2006.
- Pancaricean Olimpia, „Marghita. Pagini de istorie culturală. Contribuție la monografia satului”, prefață de dr. Mircea Măran, Zrenianin, 2009.
- Popa N. Ștefan, „O istorie a literaturii române din Voivodina”, Ed. „Libertatea”, Panciova, 1997.
- Popi Gligor (coordonator), „Monografia Alibunarului”, Alibunar, 1998. Editată de Comunitatea Românilor din Iugoslavia, Comunitatea locală Alibunar, Biserica ortodoxă română din Alibunar. Conducătorul editurii: Ion Cizmaș. Autorii monografiei: Prof. dr. Gligor Popi, coordonator, pr. Ionel Mălaimare, paroh, mr. Adrian Negru, prof. ing. Mircea Samoilă, Roman Sfera, medic, Ferenc Koso, publicist și Românel Almăjan, jurist.
- Popi Gligor, „Românii din Banatul iugoslav. 1918-1941”, vol.I, Editura de Vest, Timișoara, 1996.
- Popi Gligor, „Românii din Banatul sârbesc în sec. XVIII-XX - pagini de istorie și cultură”, Panciova-București, 1993.
- Popi Gligor, „Românii din Banatul sârbesc. 1941-1996”, vol.II, Ed. „Libertatea”, Panciova, 1998.
- Popi Gligor, „Românii din Biserica Albă”, f. ed., Vârșeț, 2006.
- Popin Andrei, „Manual de dansuri naționale românești”, Ed. „Frăție și Unitate”, Vârșeț, 1951.
- Popovici Aurel C., „Stat și națiune. Statele Unite ale Austriei Mari”. Traducere și prefață de Petru Pandrea, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, București, 1939.
- Rackov Darinka, „The monastery of Mesic”, Ed. „Platoneum”, Novi Sad, 2008.
- Roșu Costa, „Interviuri. 1970-2000”, Ed. „Libertatea”, Novi Sad, 2000.
- Roșu Costa, „Personalități românești din Voivodina. 1734-2004”, Ed. „Libertatea”, Panciova, 2004.
- Șerban Vasile, Drincu Sergiu, „Dicționarul subdialectului bănățean”, Ed. Universitatea din Timișoara, Facultatea de Filologie, 1985.
- Sorescu-Marinkvic Anne Marie, „Foggy diaspora: Romanian women in Eastern Serbia”, Studia Universitatis Babeș-Bolyai Sociologia nr. 1/2016, pp.37-57.

- Șoșdeanu Petru, „Activitatea școlară la Uzdin. Contribuții”, Ed. „Comunitatea românilor din Serbia”, volum apărut cu sprijinul MAE, Departamentul pentru Relații cu Românii de Pretutindeni.
- Stan Dorinel, „Așezământul monahal Srediștea Mică”, Ed. „Românii Independenți din Serbia (RIS)”, Vârșeț, 2016.
- Stan Dorinel, „Societățile cultural-artistice românești din Voivodina: 1945-1962”, Ed. „Presa Universitară Clujeană”, Cluj-Napoca, 2012.
- Stan Dorinel, „Societățile cultural-artistice românești din Voivodina (1945-1962)”, Ed. „Presa Universitară Clujeană”, 2012 (cu sprijinul primăriei orașului Vârșeț).
- Stănciugel Robert, „Banatul la începutul secolului XX”, Ed. „D.C. Promotions”, București, 2005.
- Stoia-Udrea Ion, „Marginale la istoria bănățeană”, Ed. „Institutul Cultural de Vest”, Timișoara, 1940.
- Velcean Iosif, „Corurile și fanfarele române din Banat”, Ed. „Scrisul românesc”, Craiova, 1929.

PERIODICE

- „Formula AS”, nr.882/2009, articolul „P.S. Daniil: „Românii din Serbia poartă pe aripile sufletului lor Tricolorul românesc”.
- „Piramida, revistă de cultură, investigație și atitudine”, nr. 1/iarna 2010-2011, editată de Institutul de Cultură al Românilor din Voivodina, Zrenianin.

CUPRINS

Cuvânt de mulțumire	7
CARTEA DIN PORTHART: ROMÂNII DE PRETUTINDENI	11
Români de pretutindeni și alți termeni	12
Descoperirea geografiei românilor de pretutindeni	16
Entitatea etnică.....	33
Etnodiversitatea	37
Pentru o nouă abordare	40
CĂTRE MARGINE: ȚINUTUL HERȚA	57
Repere istorice.....	62
Populație și localități	78
Limba română	81
Educația în limba română.....	86
Mass-media.....	97
Cultura tradițională. Culturalitate	99
Asociații	101
Biserica	102
DE UNDE ÎNCEPE ESTUL: TRANSNISTRIA	113
Repere istorice.....	117
Câți români trăiesc în Transnistria? Populație și localități.....	145
Limba română	149
Educația în limba română.....	151
Situația Bisericii Ortodoxe.....	156

Mass-media.....	160
Asociații	162
Cultura tradițională. Culturalitate.....	164
FĂRĂ AMINTIREA PATRIEI: ROMÂNII DE LA EST DE BUG.....	173
Românitatea răsăriteană	173
Românii de la est de Bug, în cercetarea echipelor organizate de Institutul Central de Statistică, sub conducerea sociologului Anton Golopenția (1941-1944).....	179
Oamenii.....	196
Materialul documentar	198
SOLITUDO GETARUM: SUDUL BASARABIEI.....	204
Repere istorice.....	207
Populație și localități	231
Limba română.....	239
Educația în limba maternă. Școala.....	242
Biserica	246
Mass-media.....	249
Cultura tradițională. Culturalitate.....	251
Asociații	253
LA DII, LA MIAZĂZI: ROMÂNII DIN BULGARIA	264
Repere istorice.....	268
Populație și localități	298
Limba română.....	306
Școala. Educația în limba maternă.....	308
Biserica	313
Mass-media.....	315
Cultura tradițională. Culturalitate.....	316
Asociații	320

REPUBLICA CULTURALĂ BANAT: ROMÂNII DIN VOIVODINA	324
Repere istorice	331
Populație și localități	346
Limba și literatura română	364
Școala. Educația în limba maternă.....	367
Biserica	369
Mass-media.....	372
Cultura tradițională. Culturalitate	374
Asociații. Organizații.....	379
BIBLIOGRAFIE.....	386
Românii de pretutindeni.....	386
Ținutul Herța.....	392
Transnistria.....	395
Românii de la est de Bug.....	398
Sudul Basarabiei.....	400
Românii din Bulgaria	402
Românii din Voivodina.....	405

